ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

УДК 342.4(470.41)(093.2)
ББК 67.400.1
К65

Данное издание подготовлено по решению Организационного комитета международной научно-практической конференции «Становление новой федеративной России: опыт конституционного законотворчества Республики Татарстан», посвященной 20-летию со дня принятия Конституции Республики Татарстан, (2-3 ноября 2012 года, г. Казань).

При подготовке издания использованы подлинные документы и материалы ЦИК ТАССР, Верховного Совета ТАССР, Верховного Совета РТ, Государственного Совета РТ, хранящиеся в фондах Национального архива Республики Татарстан.

ISBN 978-5-9904106-1-9

ТАТАРСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

КОНСТИТУЦИЯСЕ

КОНСТИТУЦИЯ

РЕСПУБЛИКИ
ТАТАРСТАН

КАЗАН 2012 КАЗАНЬ

ЭЧТӘЛЕК / СОДЕРЖАНИЕ

Проект Конституции
Татарской Социалистической
Советской Республики (1926 г.) 7

Татарстан Автономияле
Совет Социалистик Республикасы
Конституциясе (1937 ел) 23

Конституция Татарской Автономной
Советской Социалистической Республики (1937 г.) 41

Татарстан Автономияле
Совет Социалистик Республикасы
Конституциясе (1978 ел) 57

Конституция Татарской Автономной
Советской Социалистической Республики (1978 г.) 85

Татарстан Совет Социалистик Республикасының
дәүләт суверенитеты турында Декларация (1990 ел)

Декларация о государственном суверенитете
Татарской Советской Социалистической Республики (1990 г.) 113

Татарстан Республикасы Конституциясе (1992 ел) 117

Конституция Республики Татарстан (1992 г.) 147

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары белән
Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында
үзара эшләр алмашу һәм вәкаләтләр бүлешү турында
Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы
Шартнамәсе (1994 ел)

Договор Российской Федерации и Республики Татарстан
«О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании
полномочий между органами государственной власти
Российской Федерации и органами государственной власти
Республики Татарстан» (1994 г.) 177

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары
һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары
арасында эшләр һәм вәкаләтләр бүлешү турында
Шартнамә (2007 ел)

Договор о разграничении предметов ведения и полномочий
между органами государственной власти Российской Федерации
и органами государственной власти Республики Татарстан (2007 г.) 189

Татарстан Республикасы Конституциясе
(1992 ел, 2012 ел редакциясендә) 197

Конституция Республики Татарстан
(1992 г., в редакции 2012 г.) 235

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

20

ПРОЕКТ КОНСТИТУЦИИ

ТАТАРСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

**Проект (первоначальный)
был принят 25 июня 1925 г. на II сессии ЦИК ТАССР
и одобрен 13 марта 1926 г. на VI съезде Советов ТАССР.
Но его утверждение было отложено ВЦИК
и Всероссийским съездом Советов рабочих, крестьянских
и красноармейских депутатов.**

1926 г.

РАЗДЕЛ I
ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

ГЛАВА 1.

1. Татарская Республика есть социалистическое государство рабочих и крестьян, входящее на началах федерации, согласно ст. 8 постановления III-го Всероссийского Съезда Советов (декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа) в состав Российской Социалистической Федеративной Советской Республики.

2. Конституция (Основной закон) Татарской Социалистической Советской Республики исходит из основных положений декларации прав трудящегося и эксплуатируемого народа, принятой на III-м Всероссийском Съезде советов, и основных начал Конституции (Основного Закона) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, принятой XII-м Всероссийским Съездом Советов, и имеет своей задачей гарантировать диктатуру пролетариата в целях подавления буржуазии, уничтожения эксплуатации человека человеком и осуществления коммунизма, при котором не будет ни деления на классы, ни государственной власти.

3. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы совести, церковь (все религиозные организации всех культов) отделяется от государства и школа от церкви, а свобода религиозной и антирелигиозной пропаганды признается за всеми гражданами.

4. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы выражения своих мнений Татарская Социалистическая Советская Республика уничтожает зависимость печати от капитала и предоставляет в руки рабочего класса и крестьянства все технические, материальные средства к изданию газет, брошюр, книг и всяких других произведений печати и обеспечивает их свободное распространение по всей ТССР.

5. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы собраний Татарская Социалистическая Советская Республика, признавая право граждан Советской Республики свободно устраивать собрания, митинги, шествия и т. п., предоставляет в распоряжение рабочего класса и крестьянства все пригодные для устройства народных собраний помещения.

6. В целях обеспечения за трудящимися действительной свободы союзов, Татарская Социалистическая Советская Республика в единении и братском содружестве со всеми народами, входящими в состав Союза Советских Социалистических Республик, сломив экономическую и политическую власть имущих классов и этим устранив все препятствия, которые до сих пор мешали в буржуазном обществе рабочим и крестьянам пользоваться свободой организации и действия, оказывает рабочим и крестьянам содействие для их объединения и организации.

7. В целях обеспечения за трудящимися действительного доступа к знанию Татарская Социалистическая Советская Республика ставит своей задачей предоставить им полное, всестороннее и бесплатное образование.

8. Татарская Социалистическая Советская Республика признает труд обязанностью всех граждан Республики.

9. В целях всемерной охраны завоеваний Великой Рабоче-Крестьянской Революции, Татарская Социалистическая Советская Республика признает обязанностью всех граждан Республики защиту социалистического отечества и останавливает всеобщую воинскую повинность. Почетное право защищать революцию с оружием в руках предоставляется только трудящимся, на нетрудовые элементы возлагается отправление иных воинских обязанностей.

10. Татарская Социалистическая Советская Республика предоставляет все права, устанавливаемые Конституцией и законодательством Республики, для граждан СССР.
Татарская Социалистическая Советская Республика, исходя из солидарности трудящихся всех наций, предоставляет все политические права иностранцам, проживающим на территории Татарской Социалистической Советской Республики для трудовых занятий и принадлежащим к рабочему классу, а равно к не пользующемуся чужим трудом крестьянству, на основе постановлений верховных органов Союза Советских Социалистических Республик.

11. Татарская Социалистическая Советская Республика предоставляет права убежища всем иностранцам, подвергающимся преследованиям за политическую деятельность или за религиозные убеждения.

12. Татарская Социалистическая Советская Республика, исходя из равенства прав граждан, независимо от их расовой и национальной принадлежности, объявляет совершенно несовместимым с основными законами Республики какое бы то ни было угнетение национальных меньшинств или ограничение их равноправия.
За гражданами Союза Советских Социалистических Республик признается право свободного пользования родным языком на Съездах, в суде, управлении и общественной жизни. Национальным меньшинствам обеспечивается право обучения на родном языке в школе.

13. Руководствуясь интересами трудящихся, Татарская Социалистическая Советская Республика лишает отдельных лиц и отдельные группы прав, которыми они пользуются в ущерб интересам социалистической революции.

14. Вся земля, леса, недра, воды, а равно фабрики и заводы, железнодорожный, водный и воздушный транспорт и средства связи составляют собственность рабоче-крестьянского государства на основах, определяемых особыми законами Союза Советских Социалистических Республик и верховными органами Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и Татарской Социалистической Советской Республики.

РАЗДЕЛ II.
ОБ УСТРОЙСТВЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

ГЛАВА 2.
ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

15. В состав Татарской Социалистической Советской Республики входят кантоны: а) Ар-

ский, б) Бугульминский, в) Буинский, г) Елабужский, д) Лаишевский, е) Мамадышский, ж) Мензелинский, в) Свияжский, и) Спасский, к) Тетюшский, л) Челнинский и м) Чистопольский с территорией, занимаемой ими к моменту утверждения настоящей Конституции.
Местопребыванием Правительства Татарской Социалистической Советской Республики является гор. Казань.

16. Изменения установленных внешних границ Татарской Социалистической Советской Республики производятся лишь по утверждении соответствующих проектов Съездом Советов Татарской Социалистической Советской Республики по согласованию с Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом.

17. Вся власть в пределах Татарской Социалистической Советской Республики принадлежит Советам рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов.

18. Носителем верховной власти в Татарской Социалистической Советской Республике является Съезд Советов Татарской Социалистической Советской Республики, а в период между Съездами – Центральный Исполнительный Комитет Татарской Социалистической Советской Республики.

19. Аппарат государственной власти Татарской Социалистической Советской Республики организуется из Съезда Советов Татарской Социалистической Советской Республики, Центрального Исполнительного Комитета, Совета Народных Комиссаров, местных Советов, их Съездов и Исполнительных Комитетов.

20. Государственными языками в Татарской Социалистической Советской Республике признаются татарский и русский. На этих языках публикуются одновременно все декреты, постановления и другие законодательные и правительственные акты, исходящие от высших центральных органов Республики.

ГЛАВА 3. О ЦЕНТРАЛЬНОЙ ВЛАСТИ

21. Органами центральной власти Татарской Социалистической Советской Республики являются:
а) Съезд Советов Татарской Социалистической Советской Республики,
б) Центральный Исполнительный Комитет Татарской Социалистической Советской Республики,
в) Совет Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики,
г) Народные Комиссариаты Татарской Социалистической Советской Республики.

а) О Съезде Советов Татарской Социалистической Советской Республики

22. Съезд Советов Татарской Социалистической Советской Республики является высшей властью на территории Татарской Социалистической Советской Республики.

23. Съезд Советов Татарской Социалистической Советской Республики составляется из представителей Советов городов и городских поселений, фабрик и заводов, расположенных вне городских поселений и кантонных Съездов Советов, по расчету: от кантонных Съездов Советов - один депутат на 10000 жителей, а от Советов городов и городских поселений, фабрик и заводов - один депутат на 2000 избирателей.

24. Съезд Советов Татарской Социалистической Советской Республики избирает делегатов на Всесоюзный и Всероссийский Съезды Советов и членов Совета Национальностей ЦИК СССР.

25. Съезд Советов Татарской Социалистической Советской Республики избирает Центральный Исполнительный Комитет Советов в количестве членов, определяемых Съездом Советов.

26. Съезд Советов Татарской Социалистической Советской Республики созывается Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики один раз в год.

27. Чрезвычайный Съезд Советов Татарской Социалистической Советской Республики созывается Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики по собственному почину или по требованию Советов и Съезда Советов местностей, насчитывающих не менее одной трети всего населения Татарской Социалистической Советской Республики.

28. Исключительному ведению Съезда Советов Татарской Социалистической Советской Республики подлежит право дополнять и изменять основные начала Конституции (Основного закона) Татарской Социалистической Советской Республики и утверждать частичные изменения в Конституции Татарской Социалистической Советской Республики, принятые сессией Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики в период между Съездами Советов Татарской Социалистической Советской Республики.
Примечание: принятые Съездом Советов Татарской Социалистической Советской Республики дополнения и изменения Конституции подлежат внесению на окончательное утверждение Всероссийского Съезда Советов.

29. Ведению Съезда Советов Татарской Социалистической Советской Республики подлежат все вопросы общегосударственного значения, как-то:
а) общее руководство всей политикой и народным хозяйством Татарской Социалистической Советской Республики;
б) утверждение проектов изменений установленных внешних границ Татарской Социалистической Советской Республики;
в) общее административное разделение Татарской Социалистической Советской Республики;
г) установление в соответствии с законодательством СССР и РСФСР плана всего народного хозяйства и отдельных отраслей на территории Татарской Социалистической Советской Республики;
д) утверждение бюджета Татарской Социалистической Советской Республики как части бюджета РСФСР;

е) установление в соответствии с Конституцией РСФСР и законодательством СССР местных налогов, сборов, незалоговых доходов и займов;
ж) контроль над государственными и местными доходами и расходами в Татарской Социалистической Советской Республике;
з) право частной амнистии на территории Татарской Социалистической Советской Республики;
и) отмена постановлений местных Съездов Советов, нарушающих настоящую Конституцию или действующее законодательство.

30. Сверх перечисленных вопросов ведению Съезда Советов Татарской Социалистической Советской Республики подлежат и другие вопросы, какие он признает подлежащими своему разрешению в соответствии с Конституцией СССР, РСФСР и ТССР.

б) О Центральном Исполнительном Комитете ТССР

31. Центральный Исполнительный Комитет Татарской Социалистической Советской Республики в периоды между Съездами Советов Татарской Социалистической Советской Республики является верховным законодательным, распорядительным и контролирующим органом Татарской Социалистической Советской Республики, ведению коего подлежат все вопросы, перечисленные в ст. 28 и 29 настоящей Конституции.

32. Центральный Исполнительный Комитет Советов Татарской Социалистической Советской Республики дает общее направление деятельности Рабоче-Крестьянского Правительства и всех органов Советской власти на территории Татарской Социалистической Советской Республики, объединяет и согласует работу по законодательству и управлению, определяет круг деятельности Президиума Центрального Исполнительного Комитета ТССР и Совета Народных Комиссаров и наблюдает за проведением в жизнь Конституции РСФСР и Татарской Социалистической Советской Республики, исполнением всех постановлений Съездов Советов СССР, РСФСР и ТССР, а равно и органов центральной власти, обязательных к исполнению в Татарской Социалистической Советской Республике на основании общесоюзной и федеральной Конституции (ЦИК и СНК СССР и ВЦИК).

33. Центральный Исполнительный Комитет Татарской Социалистической Советской Республики издает декреты и постановления в порядке собственной инициативы, а также рассматривает и утверждает законопроекты, внесенные Советом Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики.

34. Все декреты и постановления, определяющие общие нормы политической и экономической жизни Татарской Социалистической Советской Республики, а также вносящие коренные изменения в существующую практику государственных органов Татарской Социалистической Советской Республики, а равно бюджет Татарской Социалистической Советской Республики обязательно должны восходить на рассмотрение и утверждение Центрального Исполнительного Комитета Советов Татарской Социалистической Советской Республики.

35. В период между сессиями Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики высшим законодательным, контролирующим и распорядительным органом власти Татарской Социалистической Советской Республики является избираемый Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики Президиум Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики.

36. Центральный Исполнительный Комитет Татарской Социалистической Советской Республики образует Совет Народных Комиссаров для общего управления Татарской Социалистической Советской Республикой и Народные Комиссариаты для руководства отдельными отраслями управления.

37. Центральный Исполнительный Комитет Татарской Социалистической Советской Республики созывается Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистический Советской Республики на сессии. Чрезвычайные сессии созываются по инициативе Президиума Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики, по представлению Совета Народных Комиссаров или по требованию 1/3 членов Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики.

38. Центральный Исполнительный Комитет Татарской Социалистической Советской Республики ответственен перед Съездом Советов Татарской Социалистической Советской Республики, которому представляет отчет о своей деятельности и доклад по общей политике и отдельным вопросам.

39. Право непосредственных сношений с ЦИК и СНК РСФСР и СССР принадлежит только Центральному Исполнительному Комитету Татарской Социалистической Советской Республики, его Президиуму и Совету Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики.

в) О Совете Народных Комиссаров

40. В состав Совета Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики входят на правах его членов Председатель Совета Народных Комиссаров, его заместитель и Народные Комиссары, указанные в ст. 44 Конституции Татарской Социалистической Советской Республики, а также представители общесоюзных Наркоматов и управлений, имеющие право совещательного или решающего голоса согласно постановлению Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики или его Президиума.

41. Совету Народных Комиссаров принадлежит общее управление Татарской Социалистической Советской Республикой; в пределах предоставленных ему Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики прав и на основании Положения о Совете Народных Комиссаров, издаваемого в развитие настоящей статьи, СНК издает декреты и постановления, обязательные к исполнению на всей территории Татарской Социалистической Советской Республики.

42. Совет Народных Комиссаров ответственен перед Съездом Советов и Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики.

43. Всякое постановление Совета Народных Комиссаров может быть отменено или приостановлено Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики или его Президиумом.

г) О Народных Комиссариатах

44. Для непосредственного руководства отдельными отраслями государственного управления, входящими в круг ведения Совета Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики, образуются 11 Народных Комиссариатов:
Совет Народного Хозяйства;
Внутренней Торговли;
Труда;
Финансов;
Рабоче-Крестьянской Инспекции;
Внутренних Дел;
Юстиции;
Просвещения;
Здравоохранения;
Земледелия;
Социального Обеспечения.

45. Все Народные Комиссариаты Татарской Социалистической Советской Республики осуществляют свои задачи на основании настоящей Конституции и особых положений о каждом из них, утверждаемых Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики.

46. Народные Комиссариаты Татарской Социалистической Советской Республики делятся на: а) автономные и б) объединенные с соответствующими Народными Комиссариатами РСФСР.

47. Автономными Народными Комиссариатами Татарской Социалистической Советской Республики являются Народные Комиссариаты: Внутренних Дел, Юстиции, Социального Обеспечения, Просвещения, Земледелия и Здравоохранения.

48. К Объединенным Народным Комиссариатам Татарской Социалистической Советской Республики принадлежат Народные Комиссариаты: Внутренней Торговли, Финансов, Рабоче-Крестьянской Инспекции, Труда и Совет Народного Хозяйства.

49. Автономные Народные Комиссариаты Татарской Социалистической Советской Республики непосредственно подчиняются Центральному Исполнительному Комитету Татарской Социалистической Советской Республики, его Президиуму и Совету Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики и осуществляют в своей деятельности их постановления, директивы и задания.

50. Объединенные Народные Комиссариаты Татарской Социалистической Советской Республики, а равно и представители общесоюзных Народных Комиссариатов и управлений

СССР, непосредственно подчиняясь Центральному Исполнительному Комитету Татарской Социалистической Советской Республики, его Президиуму и Совету Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики, осуществляют в своей деятельности директивы соответствующих органов СССР и объединенных Народных Комиссариатов РСФСР, проводя все мероприятия последних, как общее правило, через Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики.

51. Распоряжения Народных Комиссариатов Татарской Социалистической Советской Республики могут быть приостанавливаемы, изменяемы и отменяемы Центральным Исполнительным Комитетом, его Президиумом и Советом Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики.

52. Распоряжения объединенных Народных Комиссариатов Татарской Социалистической Советской Республики могут быть приостанавливаемы, изменяемы или отменяемы, помимо органов, указанных в ст. 51, также соответствующими объединенными Народными Комиссариатами РСФСР, но только в тех случаях, когда эти распоряжения противоречат заданиям и директивам, преподанным им соответствующими объединенными Народными Комиссариатами РСФСР, или общефедеративному, или общесоюзному законодательству, с одновременным доведением об этом до сведения Совета Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики.
Примечание: право объединенных Народных Комиссариатов РСФСР приостанавливать, изменять и отменять распоряжения одноименных объединенных Народных Комиссариатов Татарской Социалистической Советской Республики не распространяется на случаи, когда распоряжения эти основываются на точном предписании Центрального Исполнительного Комитета или Совета Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики. В последнем случае объединенные Народные Комиссариаты РСФСР входят с представлением в ВЦИК.

53. В главе отдельных Народных Комиссариатов стоят члены Совета Народных Комиссаров - Народные Комиссары.

54. При каждом Народном Комиссариате под его председательством образуются коллегии, члены которой утверждаются Советом Народных Комиссаров:

55. Народный Комиссар вправе единолично принимать решения по всем вопросам, подлежащим ведению соответствующего Народного Комиссариата. В случае несогласия коллегии с тем или иным решением Народного Комиссара, коллегия, не приостанавливая решения, может обжаловать его в Совет Народных Комиссаров или в Президиум Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики. То же право обжалования принадлежит отдельным членам коллегии.

56. Народные Комиссары в своей работе ответственны перед Советом Народных Комиссаров и перед Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики и его Президиумом.

ГЛАВА 4.
О МЕСТНОЙ ВЛАСТИ

а) О Съездах Советов

57. Высшей в пределах данной территории (кантона или волости) властью в границах своего ведения является Съезд Советов.

58. В Съездах Советов кантонных и волостных принимают участие представители всех Советов, находящихся на территории данной административной единицы.

59. Съезды Советов составляются в соответствии с Конституцией (Основным законом) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики 1925 г. следующим образом:
а) кантонные – из представителей Советов городов и городских поселений, фабрик и заводов, расположенных вне городских поселений и сельских советов, по расчету: от Советов городов – один делегат на 200 избирателей и от волостных Съездов советов – один делегат на 1000 человек населения, но не свыше 300 делегатов на кантон;
б) волостные – из представителей всех Советов, находящихся на территории волости по расчету: один делегат на 300 человек населения, но не свыше 150 делегатов на волость.
Примечание: в исключительных случаях Центральному Исполнительному Комитету Татарской Социалистической Советской Республики предоставляется право изменять установленные настоящей статьей нормы представительства для отдельных местностей, в зависимости от местных условий.

60. Съезды Советов бывают очередные и внеочередные. Очередные Съезды Советов созываются один раз в год; внеочередные Съезды Советов созываются:
а) по предложению вышестоящих Съездов Советов или их исполнительных комитетов;
б) соответствующими на их территории исполнительными органами Советской власти (исполнительными комитетами) как по почину последних, так и по требованию Советов, насчитывающих не менее одной трети населения данного района.

61. Съезды Советов избирают свои исполнительные органы - исполнительные комитеты, число членов которых для Съездов Советов каждой административной территориальной единицы определяется постановлениями Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики или его Президиума.

б) Об исполнительных комитетах

62. Исполнительные комитеты избираются Съездами Советов и являются в период между Съездами высшим органом Советской власти на соответствующей территории, ответственны перед избравшими их Съездами и подчинены вышестоящим исполнительным комитетам Татарской Социалистической Советской Республики и Совету Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики.

63. Для руководства всей текущей работой по управлению соответствующей территорией и проведению в жизнь постановлений и декретов Центральной власти исполнительные комитеты избирают президиумы, число членов которых определяется для каждой административной территориальной единицы Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики или его Президиумом.

64. В период между заседаниями исполнительных комитетов президиумы исполнительных комитетов пользуются правами последних и ответственны перед исполнительными комитетами.

65. Для выполнения всей работы, подлежащей ведению местной власти, и для проведения в жизнь постановлений вышестоящих исполнительных комитетов и Центральной власти кантонные исполнительные комитеты образуют отделы на основаниях, определяемых Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики или его Президиумом.
Упразднение или слияние существующих отделов кантонных исполнительных комитетов, а равно образование новых отделов производится постановлением Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики.
Примечание: при волостных исполнительных комитетах могут быть образованы отделы ИЛИ отделения с разрешения Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики или его Президиума.

66. Отделы исполнительных комитетов находятся в подчинении исполнительных комитетов и их президиумов и обязаны выполнять все предписания и задания исполнительного комитета и его президиума, а также предписания и задания соответствующих Народных Комиссариатов Татарской Социалистической Советской Республики.

в) О советах депутатов

67. Советы депутатов образуются:
а) в городе Казани – по расчету: один депутат на каждые 500 человек населения, но в числе не менее 50 и не более 500 членов;
б) в кантонных городах и фабрично-заводских поселках – по расчету: один депутат на каждые 100 человек населения, но с числом не менее 25 и не более 100 депутатов на каждый Совет;
в) в селениях – по расчету: один депутат на каждые 100 человек населения, но с числом не менее 3 и не более 50 депутатов на каждый Сельский Совет.

68. Для текущей работы Советы Депутатов в городах избирают из своей среды исполнительный орган на основаниях, установленных Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики или его Президиумом.

69. При сельском совете может быть образован исполнительный комитет на основаниях, устанавливаемых Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики или его Президиумом.

70. Советы Депутатов созываются Исполнительным комитетом или председателем совета как по собственному почину, так и по требованию не менее половины членов совета.

71. Члены Советов депутатов обязаны регулярно давать отчеты своим избирателям.

г) О пределах ведения местных органов власти

72. Кантонные и волостные органы советской власти – исполнительные комитеты и их президиумы, а также советы депутатов имеют своей задачей:
а) принятие мер к поднятию данной территории в культурном и хозяйственном отношениях;
б) составление и утверждение местных бюджетов;
в) проведение в жизнь постановлений соответствующих высших органов советской власти;
г) разрешение вопросов, имеющих местное для данной территории значение;
д) объединение советской деятельности в пределах данной территории;
е) обеспечение в пределах данной территории революционной законности и охрана государственного порядка и общественной безопасности;
ж) обсуждение вопросов общегосударственного значения как по собственному почину, так и по предложению вышестоящих исполнительных комитетов.

73. Съезды Советов и их исполнительные комитеты осуществляют контроль над деятельностью нижестоящих местных советов и их исполнительных органов.
Постановления местных Съездов могут быть отменяемы лишь вышестоящими Съездами Татарской Социалистической Советской Республики и их исполнительными комитетами.
Постановления исполнительных комитетов и их президиумов могут быть отменяемы избравшими их Съездами, а также вышестоящими Съездами, исполнительными комитетами и их президиумами.

74. Кантонные Исполнительные Комитеты могут приостанавливать проведение в жизнь распоряжений Народных Комиссариатов Татарской Социалистической Советской Республики лишь в исключительных случаях при явном несоответствии данного распоряжения постановлениям Центрального Исполнительного Комитета Татарской Социалистической Советской Республики и его Президиума или Совета Народных Комиссаров Татарской Социалистической Советской Республики и с немедленным сообщением об этом в Центральный Исполнительный Комитет и соответствующему Народному Комиссару Татарской Социалистической Советской Республики.

РАЗДЕЛ III

ГЛАВА 5.
О ВЫБОРАХ В СОВЕТЫ

а) Об активном и пассивном избирательном праве

75. Правом избирать и быть выбранными в Советы пользуются, независимо от пола, вероисповедания, расы, национальности, оседлости и т. п., следующие граждане Татарской Социалистической Советской Республики и граждане СССР, проживающие на территории Татарской Социалистической Советской Республики и которым ко дню выборов исполнилось 18 лет:
а) все добывающие средства к жизни производительным и общественно полезным трудом, а также лица, занятые домашним хозяйством, обеспечивающим для первых возможность производительного труда;
б) красноармейцы и краснофлотцы рабоче-крестьянских Красных Армии и Флота;

в) граждане, входящие в категории, перечисленные в п.п. А и Б настоящей статьи, потерявшие в какой-либо мере трудоспособность.
Примечание: из лиц, проживающих на территории Татарской Социалистической Советской Республики и не вступивших в число граждан СССР, пользуются активным и пассивным избирательным правом лица, указанные в ст. 11 Конституции Татарской Социалистической Советской Республики.

76. Не избираются и не могут быть избранными, хотя бы они и входили в одну из перечисленных категорий:
а) лица, прибегающие к наемному труду с целью извлечения прибыли;
б) лица, живущие на нетрудовой доход, как-то: проценты с капитала, доходы с предприятий, поступления с имущества и т. п.;
в) частные торговцы, торговые и коммерческие посредники;
г) монахи, духовные служители религиозных культов всех исповеданий и толков, для которых это занятие является профессией;
д) служащие и агенты быв. полиции, отдельного корпуса жандармов и охранных отделений, члены царствовавшего в России дома, а также лица, руководившие деятельностью полиции, жандармерии и карательных органов;
е) лица, признанные в установленном порядке душевнобольными или умалишенными;
ж) лица, осужденные за корыстные и порочащие преступления на установленный законом или судебным приговором срок.

б) О производстве выборов

77. Выборы производятся в дни, установленные местными советами или их исполнительными комитетами.

78. О ходе и результате выборов составляется протокол за подписями членов избирательной комиссии.

79. Порядок производства выборов, а равно и участие в них профессиональных союзов и иных рабочих организаций, определяется Центральным Исполнительным Комитетом Татарской Социалистической Советской Республики в соответствия с постановлениями Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета или его Президиума.

в) О проверке и отмене выборов и отзыве депутатов

80. Проверка правильности выборов в Советы производится избирательными комиссиями, а проверка правильности полномочий делегатов, избираемых на Съезды Советов, – мандатными комиссиями.

81. В случае неправильности выборов в целом вопрос об отмене выборов разрешается высшим по порядку органом Советской власти. Высшим органом по кассации Советских выборов является Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет и его Президиум.

82. Избиратели, пославшие в Совет депутата, имеют право во всякое время отозвать его и произвести новые выборы.

РАЗДЕЛ IV

ГЛАВА 6.
О БЮДЖЕТНОМ ПРАВЕ

83. Государственные доходы и расходы ТССР включаются в качестве составной части в единый Государственный бюджет РСФСР.

84. Предварительные проекты росписей доходов и расходов и финансовых смет по необъединенным и объединенным ведомствам ТССР составляются соответствующими ведомствами и вносятся в Совет Народных Комиссаров ТССР.

85. После принятия их Советом Народных Комиссаров ТССР и Центральным Исполнительным Комитетом ТССР они вносятся на утверждение во ВЦИК в качестве составной части бюджета РСФСР.

86. Все местные доходы и все местные расходы ТССР объединяются в местных бюджетах в порядке общесоюзного и республиканского законодательства.

87. Местные бюджеты рассматриваются и предварительно утверждаются соответствующими Съездами Советов или в подлежащих случаях их Исполнительными Комитетами, причем Кантонные Исполнительные Комитеты представляют сводку всех бюджетов по кантону с предварительными заключениями НКФ ТССР и ЭКОСО на рассмотрение СНК Тат. ССР.
По рассмотрении их СНК местные бюджеты представляются через Президиум ЦИК на окончательное утверждение Съезда Советов или Сессии ЦИК. Тат. ССР.

88. Подлежащие Съезды Советов и их Исполнительные Комитеты рассматривают местные бюджеты как с точки зрения соответствия их действующим узаконениям, так и по существу и вносят в них в случае надобности необходимые изменения и дополнения.

89. Частичное изъятие в пользу общегосударственного бюджета РСФСР отдельных как налоговых, так и неналоговых доходных источников, включаемых в местный бюджет, понижение предельных ставок надбавок к госналогам и пошлинам, а также местных налогов и сборов и перенесение на местные средства каких-либо расходов, отнесенных на общегосударственные средства РСФСР, поскольку таковые не установлены общесоюзным законодательством, производится лишь по соглашению ВЦИК и ЦИК ТССР.

РАЗДЕЛ V

ГЛАВА 7.
О ГЕРБЕ И ФЛАГЕ ТАТАРСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

90. Герб Татарской Социалистической Советской Республики общий с гербом Российской

Социалистической Федеративной Советской Республики, но вместо надписей, предусмотренных пунктами А и Б ст. 87 Конституции РСФСР, имеет на татарском и русском языках: а) Татарская Социалистическая Советская Республика Российской Федерации и б) Пролетарии всех стран, соединяйтесь.

91. Флаг Татарской Социалистической Советской Республики общий с Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой, но вместо надписи «РСФСР» имеет на татарском и русском языках надпись «ТССР».

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

TATARSTAN AFTONOMIƏLE
SOVET SOTSIALISTIK
RESPUBLIKASЬNЬN

KONSTITUTSIƏSE

(Tөp zakonь)

1937 ел

BARLЬQ ILLƏRNEŊ PROLETARILARЬ, BERLƏŞEGEZ!

TATARSTAN AFTONOMIƟLE SOVET SOTSIALISTIK RESPUBLIKASЬNЬŊ KONSTITUTSIƏSE

(TƟP ZAKONЬ)

I BYLEK

Çəmƣiət təzeleşe

1 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuвlikasь — eşcelərneŋ həm krestiənnərneŋ sotsialistik dəvləte.

2 statjə. Tatarstan ASSR nьŋ politik nigzen xezmət iələre deputatlarьnьŋ, alpavьt həm kapitalistlar vlastьn вerep teşery, proletariat diktaturasьn javlap alu, tatar xalqьn sarizmnьŋ həm rus imperialistik вurƶuaziəseneŋ milli izyennən azat ity həm millətcelek kontrrevolytsiəsen tar-mar ity nətiçəsendə ysep həm nьƣьp çitkən Sovetlarь təşkil itələr.

3 statjə. Tatarstan ASSR da вөten vlast xezmət iələre deputatlarьnьŋ Sovetlarь jəzendə şəhər həm avьl xezmət iələre qulьnda.

4 statjə. Tatarstan ASSR nьŋ ekonomik nigzen, kapitalistik xuçalьq sistemasьnьŋ вeterelye, proizvodstvo qorallarьna həm sredstvolarьna вulƣan xosusi milekneŋ juqqa cьƣarьluь həm keşeneŋ keşene eksploatatsiələveneŋ вeterelye nətiçəsendə nьƣьp çitkən sotsialistik xuçalьq sistemasь həm proizvodstvo qorallarьna həm sredstvolarьna вulƣan sotsialistik milek təşkil itələr.

5 statjə. Tatarstan ASSR da sotsialistik milek — jə dəvlət milke formasьnda (вөten xalьq вajlьƣь), jə kooperatif—kolxoz milke formasьnda (ajrьm kolxozlarnьŋ milke, kooperatif вerləşmələreneŋ milke).

6 statjə. Çir, anьŋ ecke вajlьqlarь, sular, urmannar, zavodlar, fabrikalar, şaxtalar, rudniklar, timer jul, su həm hava transportь, вanklar, elemtə sredstvolarь, dəvət tarafьnnan ojьştьrьlƣan ere avьl xuçalьƣь predpriətielərе (sovxozlar, maşina-traktor stansiələre h. в. ş.), şulaj uq şəhərlərdəge həm promьjşlennost punktlarьndaƣь kommunal' predpriətielər həm tөp toraq fondь — dəvlət milke, jəƣni вөten xalьq вajlьƣь вulьp toralar.

7 statjə. Kolxozlardaƣь həm kooperatif ojьşmalarьndaƣь çəmaƣət predpriətielərе, вu predpriətielərneŋ çanlь həm çansьz inventar, kolxozlar həm kooperatif ojьşmalarь çiteştеrə torƣan produksiə, şulaj uq alarnьŋ çəmaƣət вinalarь — kolxozlarnьŋ həm kooperatif ojьşmalarьnьŋ çəmaƣət, sotsialistik milken təşkil itələr.

Avьl xuçalьƣь artelеneŋ ustafь nigzendə, hərвer kolxozcь jortь kolxoznьŋ çəmaƣət xuçalьƣьnnan kilə torƣan tөp doxodьnnan tьş, yz fajdalanuьnda, jort tirəsendə zur вulmaƣan çir ucaskьsь həm jort tirəsendəge ucaskьda yz milkendə jardəmce xuçalьq, toraq jortь, produktь terlege, jort qoşь həm vaq avьl xuçalьƣь inventarь tota.

8 statjə. Kolxozlar tarafьnnan вilənə torƣan çir kolxozlarƣa tyləvsez həm sroksьz fajdalanuƣa, jəƣni məŋgelekkə вerketelə.

9 statjə. Tatarstan ASSR da xөkem sөryce xuçalьq formasь вulьp torucь sotsialistik xuçalьq sistemasь вelən вer rəttən, jalƣьz krestiənnərneŋ həm kustarlarnьŋ şəxsi xezmətkə nigezləngən həm keşe xezməten eksploatatsiələvgə urьn qaldьrmьj torƣan vaq xosusi xuçalьƣьna zakon tarafьnnan jul qujьla.

10 statjə. Graƶdannarnьŋ xezmət doxodlarьna həm saqlьqlarьna (сбережения), toraq jortьna həm jorttaƣь jardəmce xuçalьƣьna, jort xuçalьƣь həm ɵj kirək-jaraqlarь nərsələrenə, şəxsi qullanu həm kөn itydəge uŋajlьq nərsələrenə вulƣan şəxsi milek xoquqь, şulaj uq graƶdannarnьŋ şəxsi milekkə miras xoquqь — zakon tarafьnnan saqlana.

11 statjə. Tatarstan ASSR nьŋ xuçalьq tormьşь — çəmaƣət вajlьƣьn arttьru, xezmət iələreneŋ material' həm kul'tura dərəçələren tajpьlьşsьz kytəry sotsialistik dəvlətneŋ вəjsezlegen nьƣьtu həm anьŋ oboronа sələten kөçəjty interesların kyzdə totьp, dəvlət xalьq xuçalьƣь planь вelən вilgelənə həm jynəlderelə.

12 statjə. Tatarstan ASSR da xezmət: „kem eşləmi, şul aşamьj" digən prinsip вujьnca, xezmətkə jaraqlь hərвer graƶdannьŋ вurьcь həm namus eşe вulьp tora.

Tatarstan ASSR da sotsializm prinsipь tormьşqa aşьrьla: „hər kemnən, — anьŋ sələtenə qarap, hər kemgə — anьŋ xezmətenə qarap".

II BYLEK

Dəvlət təzeleşe

13 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuвlikasь, aftonomiəle respuвlika xoquqьnda, RSFSR sostafьna kerə.

SSSR Konstitutsiəseneŋ 14 nce statjəse həm RSFSR Konstitutsiəseneŋ 19 ncь statjəse ciklərе tьşьnda, Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuвlikasь dəvlət vlastьn aftonomiə nigezlərendə tormьşqa aşьra.

14 statjə. Tatarstan ASSR: Əgerçe, Aznaqaj, Aqsuʙaj, Aqtanьş, Aqtaş, Aleksejevski, Əlki, Əlmət, Apas, Arca, Ətnə, Bavlь, Baltac, Bilər, Bondyg, Bɵgelmə, Budjonnьj, Bua, Juƣarь Oslan, Voroşilof, Biektav, Cyprəle, Dɵɵjaz, Alaʙuƣa, Zainski, Qazan, Kalinin, Kama Tamaƣь, Qajʙьc, Qьzьl Armiə, Qьzьl Joldьz, Qьzьl Jul, Krasnьj Bor, Kuznecixa, Kukmara, Kujʙьjşef, Lajьş, Mamadьş, Minzələ, Mɵslim, Jəꞑa Pismən, Jaꞑa Cişmə, Norlat, Oktəʙr, Berence Maj, Pitrəc, Balьq Bistəse, Saʙa, Sarman, Təkəneş, Tel'man, Təmte, Təteş, Tьmьtьq, Teləce, Callь, Cistaj, Şirəmət, Şɵger, Jutazь rajonnarьnnan həm, Tatarstan ASSR пьꞑ dəvlət vlastьnьꞑ juƣarь organnarьna turьdan-turь ʙujsьnƣan Qazan həm Zeljonodol'ski şəhərlərennən tora.

15 statjə. Tatarstan ASSR territoriəse Tatarstan ASSR пьꞑ rizalьƣьnnan ʙaşqa yzgərtelə almьj.

16 statjə. SSSR həm RSFSR zakonnarь Tatarstan ASSR territoriəsendə məçʙyri. Tatarstan ASSR zakonь ʙelən SSSR həm RSFSR zakonnarь arasьnda ajrьlьş ʙulƣan xəldə, SSSR həm RSFSR zakonnarь eşkə aşьrьlalar.

17 statjə. Tatarstan ASSR пьꞑ hərʙer grazdanь RSFSR həm SSSR grazdanь ʙulьp tora.

RSFSR пьꞑ həm ʙaşqa barlьq sojuz respuʙlikalarьnьꞑ grazdannarь Tatarstan ASSR territoriəsendə Tatarstan ASSR grazdannarь ʙelən ʙer yk xoquqlar ʙelən fajdalanalar.

18 statjə. Yzeneꞑ juƣarь vlast organnarь həm dəvlət idarəse organnarь jəzendə Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuʙlikasь qaramaƣьna tyʙəndəgelər kerələr:

a) Tatarstan ASSR Konstitutsiəsen ʙilgeləv, anь RSFSR Verxovnьj Sovetь raslavьna kerty həm anьꞑ ytəleşenə kontrol' jasav;

ʙ) Tatarstan ASSR пьꞑ rajonnarƣa ʙyleneşen, rajonnarnьꞑ, şəhərlərneꞑ cikləren ʙilgeləv həm RSFSR Verxovnьj Sovetь raslavьna kerty;

c) Tatarstan ASSR zakonnarьn cьƣaru;

ç) dəvlət tərtiʙen həm grazdannarnьꞑ xoquqlarьn saqlav;

d) Tatarstan ASSR пьꞑ xalьq xuçalьƣь planьn raslav;

e) Tatarstan ASSR ʙydzetьn raslav;

ə) SSSR həm RSFSR zakonnarьna turь kiterep, dəvlət naloglarьn, çirle naloglarnь çьmnarnь həm nalogtan tьş doxodlarnь ʙilgeləv;

f) rajonnarnьꞑ, şəhərlərneꞑ həm avьl sovetlarьnьꞑ ʙydzetlarь tormьşqa aşьrьluьna çitəkcelek ity;

g) straxovanie həm saqlьq (сбережение) eşenə çitəkcelek ity;

ƣ) respuʙlikaƣa ʙujsьnƣan promьjşlennost, avьl xuçalьƣь, səvdə predpriətieləren həm ojьşmalarьn idarə ıty, şulaj uq çirle promьjşlennostqa çitəkcelek ity;

h) SSSR həm RSFSR organnarьna ʙujsьnƣan predpriətielərneꞑ xələnə həm idarə iteleşenə kontrol' həm kyzətcelek ity;

i) SSSR həm RSFSR zakonnarьna turь kiterep, çirdən, çirneꞑ ecke ʙajlьqlarьnnan, urmannardan həm sulardan fajdalanu tərtiʙenə çitəkcelek ity həm kontrol' jasav;

j) şəhərlərneꞑ həm xalьq urnaşqan ʙaşqa urьnnarnьꞑ toraq həm kommunal' xuçalьƣьna, toraq təzeleşenə həm təzeklelegenə çitəkcelek ity;

k) jul təzeleşe, çirle transportqa həm çirle elemtəgə çitəkcelek ity;

l) xezmət turьnda SSSR həm RSFSR zakonnarьnьꞑ tormьşqa ytkərelyenə kontrol' jasav;

m) səlamətlek saqlav eşenə çitəkcelek ity;

n) sotsial' tə'minat eşenə çitəkcelek ity;

ꞑ) ʙaşlanƣьc həm urta ʙelem eşenə çitəkcelek ity həm juƣarь ʙelem eşenə kontrol' həm kyzətcelek ity;

o) Tatarstan ASSR пьꞑ kul'tura-aƣartu həm fən ojьşmalarьna həm ucrezdenielərenə çitəkcelek ity;

ɵ) fizik kul'tura həm sport eşenə çitəkcelek ity həm ojьştьru;

p) Tatarstan ASSR пьꞑ sud organnarьn ojьştьru.

III BYLEK

Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuʙlikasьnьꞑ dəvlət vlastьnьꞑ juƣarь organnarь

19 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuʙlikasьnьꞑ dəvlət vlastьnьꞑ juƣarь organь ʙulьp Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь tora.

20 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь, Tatarstan ASSR Konstitutsiəseneꞑ 13 həm 18 nce statjələre nigzendə ʙirelgən barlьq xoquqlarnь tormьşqa aşьra, cənki Konstitutsiə ʙujьnca ul xoquqlar Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьna otcot ʙirə torƣan Tatarstan ASSR organnarь: Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Prezidiumь, Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь həm Tatarstan ASSR Xalьq Komisariatlarь kompetentsiəsenə kermilər.

21 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Tatarstan ASSR пьꞑ zakon cьƣarucь ʙerdən-ʙer organь ʙulьp tora.

22 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Tatarstan ASSR grazdannarь tarafьnnan, sajlav okruglarь ʙujьnca, 20 meꞑ keşedən ʙer deputat normasь ʙujьnca 4 jьllьq srokka sajlana.

23 statjə. Zakon, əgər də ul Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь tarafьnnan ƣadi kypcelek tavьş ʙelən qaʙul itelsə, raslanƣan dip isəplənə.

24 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь tarafьnnan qaʙul itelgən zakonnar Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Prezidiumьnьꞑ predsedatele həm sekretarь imzalarь ʙelən tatar həm rus tellərendə iƣlan itelələr.

25 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn predsedatelen həm anьŋ ike urьnвasarьn sajlьj.

26 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь predsedatele Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьŋ utьrьşlarьna çitəkcelek itə həm anьŋ ecke tərtiвen idarə itə.

27 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn sessiələre Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn Prezidiumь tarafьnnan jьlga ike tapqьr caqrьla.

Cirattan tьş sessiələr Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьŋ Prezidiumь tarafьnnan, ul kirək dip tapqanda, jaki Verxovnьj Sovet deputatlarьnьŋ өctən вer өleşeneŋ taləp itye вujьnca caqrьla.

28 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Prezidiumь predsedatelennən, anьn ike urьnвasarьnnan, Prezidium sekretarьnnan həm Prezidiumnьn 14 clenьnnan torgan sostafta, Tatlarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn Prezidiumьn salьj.

29 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn Prezidiumь yzeneŋ вөten eşendə Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьna otcot вirə.

30 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn Prezidiumь:

a) Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьŋ sessiələren caqra;

в) Tatarstan ASSR nьŋ zakonnarьna anlatma вirə, ukazlar cьgara;

c) вөten xalьqnьn fikren soravnь (referendum) uzdьra;

ç) Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetьnьn qərarlarь həm вojrьqlarь, şulaj uq Tatarstan ASSR xezmət iələre deputatlarьnьŋ rajon həm şəhər sovetlarьnьn qərarlarь həm вojrьqlarь zakonga turь kilməgən xəldə, ul qərarlarnь həm вojrьqlarnь juqqa cьgara;

d) Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn sessiələre arasьndagь corda, Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь predsedateleneŋ təqdime вujьnca, Tatarstan ASSR nьŋ ajrьm Xalьq Komisarlarьn urnьnnan azat itə həm вilgeli, sonьnnan Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn raslavьna kertə;

e) Tatarstan ASSR nьŋ maqtavlь isemnəren вirə.

31 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь mandat komisiəse sajlьj, ul komisiə Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь deputatlarьnьn polnomocieləren tikşerə.

Mandat komisiəsenen təqdime вujьnca, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь, ajrьm deputatlarnьŋ polnomocieləren jəisə tanunь, jəisə alarnьn sajlanularьn juqqa cьgarunь xəl itə.

32 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь, yze kirək dip sanaganda, teləsə nindi məs'ələ вujьnca tikşery həm reviziə komisiələren вilgeli.

Barlьq ucrezdeniələr həm xezməttəge keşelər вu komisiələrnen taləpləren ytərgə həm alarga kirəkle вulgan materiallarnь həm dokumentlarnь вirergə вurьclьlar.

33 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь deputatьnьŋ, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьŋ rizalьgьnnan вaşqa, ə Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn sessiələre arasьndagь corda, — Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Prezidiumьnьn rizalьgьnnan вaşqa, sud çəvaplьlьgьna tartьluь jaki qulga alьnuь məmkin tygel.

34 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьŋ polnomocieləre вetkənnən son, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Prezidiumь, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn polnomocieləre вetkən kənnən ike ajdan da artьq вulmagan srok ecendə jana sajlavlar вilgeli.

35 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn polnomocieləre вetkənnən son, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn Prezidiumь — Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь tarafьnnan janadan sajlangan Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьŋ jana Prezidiumь təzelgəngəcə yzenen polnomocieləren saqlьj.

36 statjə. Tatarstan ASSR nьn jana sajlangan Verxovnьj Sovetь Tatarstan ASSR nьn elekke caqrьlьş Verxovnьj Sovetь Prezidiumь tarafьnnan, sajlavlardan soŋ вer ajdan da soŋga qalmьjca caqrьla.

37 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Tatarstan ASSR Xəkymәten — Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetьn təzi.

IV BYLEK

Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuвlikasьnьŋ dəvlət idarəse organnarь

38 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuвlikasьnda dəvlət vlastьnьŋ başqarucь həm вojrьq вiryce jugarь organь вulьp Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь tora.

39 statjə. Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь, Tatarstan ASSR nьŋ Verxovnьj Sovetь qarşьnda çəvaplь həm ana otcot вirə, ə Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn sessiələre arasьndagь corda Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьn Prezidiumь qarşьnda çəvaplь həm ana otcot вirə.

40 statjə. Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь SSSR, RSFSR həm Tatarstan ASSR zakonnarь, SSSR həm RSFSR Xalьq Komisarlarь Sovetlarь qərarlarь həm вojrьqlarь nigzendə həm şularnь ytəv jezennən qərarlar həm вojrьqlar cьgara həm alarnьŋ ytəleşen tikşerə.

41 statjə. Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetьnьŋ qərarlarьn həm вojrьqlarьn ytəv, Tatarstan ASSR nьŋ вөten territoriəsendə məçвyri.

42 statjə. Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь:

a) Tatarstan ASSR Xalьq Komisariatlarьnьŋ həm yzeneŋ qaramagьndagь вaşqa xuçalьq həm kul'tura ucrezdenieləreneŋ eşen вerləştərə həm jynəldərə; gomumi sojuz həm sojuzno-respuвlikanski xalьq komisariatlarь upolnomocennьjlarьnьn eşen вerləştərə həm tikşerə;

в) xalьq xuçalьgь planьn tormьşqa aşьru caralarьn kyrə;

c) Tatarstan ASSR nьŋ respuвlika вydzetьn həm çirle вydzetьn tormьşqa aşьru caralarьn kyrə;

ç) çəmaƣət tərtiʙen tə'min ity, dəvlət intereslarьn jaqlav həm graʐdannarnьꞑ xoquqlarьn saqlav caralarьn kyrə;

d) xezmət iələre deputatlarьnьꞑ rajon həm şəhər sovetlarь ʙaşqarma komitetlarьnьꞑ eşenə çitəkcelek itə həm tikşerə.

43 statjə. Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь, xezmət iələre deputatlarьnьꞑ rajon həm şəhər sovetlarь ʙaşqarma komitetlarьnьꞑ qərarlarьn həm ʙojrьqlarьn juqqa sьƣarьrƣa, şulaj uq xezmət iələre deputatlarьnьꞑ rajon həm şəhər sovetlarьnьꞑ qərarlarьn həm ʙojrьqlarьn tuqtatьrƣa xoquqlь.

Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь, Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarьnьꞑ prikazlarьn həm instruksiələren juqqa sьƣarьrƣa xoquqlь.

44 statjə. Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь tarafьnnan tyʙəndəge sostafta tөzelə:

Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь predsedatele;
Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь predsedatelenəꞑ ike urьnʙasarь;
Tatarstan ASSR Dəvlət Plan Komisiəse predsedatele;
Tatarstan ASSR nьꞑ Xalьq Komisarlarь:
Azьq Promьjşlennostь Xalьq Komisarь;
Çiꞑel Promьjşlennost Xalьq Komisarь;
Çir Eşləre Xalьq Komisarь;
Finans Xalьq Komisarь;
Ecke Səvdə Xalьq Komisarь;
Ecke Eşlər Xalьq Komisarь;
Justitsiə Xalьq Komisarь;
Səlamətlek Saqlav Xalьq Komisarь;
Məƣarif Xalьq Komisarь;
Çirle Promьjşlennost Xalьq Komisarь;
Kommunal' Xuçalьq Xalьq Komisarь;
Sotsial' Tə'minat Xalьq Komisarь;
Jullar Idarəse nacal'nigь;
SSSR nьꞑ Xəzerləvlər Komitetь Upolnomocennьjь;
Səngət Eşləre Idarəse nacal'nigь.

45 statjə. Tatarstan ASSR xөkymətə jaki Tatarstan ASSR Xalьq Komisarь, yzlərenə Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь deputatь tarafьnnan ʙirelgən soravƣa өc kөn sroktan da ozaq tormьjca, teldən jaki jazьp, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnda çavap ʙirergə ʙurьclьlar.

46 statjə. Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь, RSFSR həm Tatarstan ASSR Konstitutsiələre ʙujьnca, Tatarstan ASSR kompetentsiəsenə kerə torƣan dəvlət idarəse tarmaqlarьna çitəkcelek itələr.

47 statjə. SSSR, RSFSR həm Tatarstan ASSR zakonnarь, SSSR, RSFSR həm Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetlarьnьꞑ qərarlarь həm ʙojrьqlarь, RSFSR Xalьq Komisariatlarьnьꞑ prikazlarь həm instruksiələre nigzndə həm şularnь ytəv jөzennən, Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь yz xalьq komisariatlarьnьꞑ kompetentsiəsenə kergən eşlər ʙujьnca prikazlar həm instruksiələr sьƣaralar həm alarnьꞑ ytəleşen tikşerələr.

48 statjə. Tatarstan ASSR Xalьq Komisariatlarь, Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetьna da həm RSFSR nьꞑ tieşle xalьq komisariatlarьna da ʙujsьnьp, yzlərenə tapşьrьlƣan dəvlət idarəse tarmaqlarьna çitəkcelek itələr

V BYLEK

Dəvlət vlastьnьꞑ çirle organnarь

49 statjə. Rajonnarda, şəhərlərdə, posjoloklarda, avьllarda dəvlət vlastь organnarь ʙulьp xezmət iələre deputatlarьnьꞑ Sovetlarь toralar.

50 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьꞑ rajon, şəhər Sovetlarь, ere şəhərlərdəge rajon Sovetlarь, posjolok, avьl Sovetlarь şul rajonnьꞑ, şəhərnen, posjoloknьꞑ, avьlnьꞑ xezmət iələre tarafьnnan 2 jьllьq srokka sajlanalar.

51 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьꞑ (rajon, şəhər, posjolok, avьl) Sovetlarь yz territoriəsendə kul'tura-politik həm xuçalьq tөzeleşenə çitəkcelek itələr, çirle ʙydʐetnь ʙilgelilər, yzlərenə ʙujsьnƣan idarə organnarьnьꞑ eşlərenə çitəkcelek itələr, dəvlət tərtiʙen saqlavnь tə'min itələr, ilneꞑ oʙorona sələten kөcəjtygə ʙulьşlьq itələr, zakonnarnьꞑ ytəlyen həm graʐdannarnьꞑ xoquqlarь saqlanunь tə'min itələr.

52 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьꞑ Sovetlarь yzlərenə SSSR, RSFSR həm Tatarstan ASSR zakonь ʙelən ʙirelgən xoquqlarnьꞑ ciklәre ecendə qərarlar qaʙul itələr həm ʙojrьqlar ʙirələr.

53 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьꞑ rajon, şəhər, posjolok həm avьl sovetlarьnьꞑ ʙaşqarucь həm ʙojrьq ʙiryce organnarь ʙulьp, şul sovetlar tarafьnnan sajlana torƣan həm sostafь: predsedateldən, anьꞑ urьnʙasarlarьnnan, sekretardan həm clennardan ƣiʙarət ʙulƣan ʙaşqarma komitetlar toralar.

54 statjə. Zur ʙulmaƣan avьllarda xezmət iələre deputatlarьnьꞑ avьl Sovetlarьnьꞑ ʙaşqarucь həm ʙojrьq ʙiryce organь ʙulьp, şul sovetlar tarafьnnan sajlanьla torƣan predsedatel, anьꞑ urьnʙasarь həm sekretar toralar.

55 statjə. Xezmət iələre deputatlarь (rajon, şəhər, posjolok, avьl) Sovetlarьnьꞑ ʙaşqarma komitetlarь,xezmət iələre deputatlarьnьꞑ tieşle Sovetlarьnьꞑ həm juƣarь dəvlət organnarьnьꞑ qərarlarь nigzendə yz territoriələrendə kul'tura-politik həm xuçalьq tөzeleşenə çitəkcelekne tormьşqa aşьralar.

56 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьꞑ rajon Sovetlarьnьꞑ sessiələre, şul sovetlarnьꞑ ʙaşqarma komitetlarь tarafьnnan kimendə jьlьna 6 tapqьr caqrьlalar.

57 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьꞑ şəhər, posjolok həm avьl Sovetlarьnьꞑ sessiələre, alarnьꞑ ʙaşqarucь organnarь tarafьnnan kimendə ajƣa ʙer tapqьr caqrьlalar.

58 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьꞑ rajon həm şəhər Sovetlarь yzləreneꞑ sessiələre vaqtьna, sessiə utьrьşlarьn alьp ʙaru өcen, predsedatel həm sekretar sajlьjlar.

59 statjə. Avьl sovetь predsedatele avьl Sovetьn caqьra həm anьŋ utьrьşlarьn alьp вara.

60 statjə. Xezmət iələre deputatlarь Sovetlarьnьŋ вaşqarucь organnarь yzləren sajlap qujqan xezmət iələre deputatlarь Sovetьna da, şulaj uq xezmət iələre deputatlarьnьŋ juqarь torucь Sovetьnьŋ вaşqarucь organьna da turьdan-turь otcot вirələr.

61 statjə. Xezmət iələre deputatlarь Sovetlarьnьŋ juqarь torucь вaşqarma komitetlarь tyвən torucь вaşqarma komitetlarьnьŋ qərarlarьn həm вojrьqlarьn juqqa cьqarьrqa həm xezmət iələre deputatlarьnьŋ tyвən torucь Sovetlarьnьŋ qərarlarьn həm вojrьqlarьn tuqtatьrqa xoquqlьlar.

62 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьŋ juqarь torucь Sovetlarь xezmət iələre deputatlarьnьŋ tyвən torucь Sovetlarьnьŋ həm alarnьŋ вaşqarma komitetlarьnьŋ qərarlarьn həm вojrьqlarьn juqqa cьqarьrqa xoquqlьlar.

63 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьŋ rajon Sovetlarь, вaşqarma komitetlarьnьŋ tyвəndəge вylekləren tezilər:

çir вylegen;
xalьq məqarife вylegen;
finans вylegen;
ecke səvdə вylegen;
səlamətlek saqlav вylegen;
sotsial' tə'minat вylegen;
qomumi вylekne;
jul eşləre вylegen;
plan komisiəsen;
вaşqarma komitet predsedatele janьnda kadrlar sektorьn,

həm, şular østenə, rajondaqь xuçalьqnьŋ yzgəleklərenə turь kiterep, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Prezidiumrьnьŋ raslavь вelən, xezmət iələre deputatlarьnьŋ rajon Sovetlarь kommunal' həm çirle promьjşlennost вylekləren tezilər.

64 statjə. Ecke Eşlər Xalьq Komisariatь, rajonnьŋ şartlarьna turь kiterep, SSSR həm RSFSR zakonnarь nigezendə, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь Prezidiumьnьŋ raslavь вelən, xezmət iələre deputatlarьnьŋ rajon Sovetlarь janьnda yzeneŋ idarələren tezi.

65 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьŋ rajon Sovetlarьnьŋ вyleklərə yzlərenəŋ eşendə xemət iələre deputatlarьnьŋ rajon sovetьna həm anьŋ вaşqarma komitetьna da, şulaj uq Tatarstan ASSR nьŋ tieşle Xalьq Komisariatьna da вujsьnalar.

66 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьŋ şəhər Sovetlarь, вaşqarma komitetlarnьŋ tyвəndəge вyleklərən tezilər:

finans вylegen;
kommunal' xuçalьq вylegen;
ecke səvdə вylegen;
səlamətlek saqlav вylegen;

xalьq məqarife вylegen;
sotsial' tə'minat вylegen;
qomumi вylekne;
plan komisiəsen;
вaşqarma komitetь predsedatele janьnda kadrlar sektorьn,

həm, şular østenə, şəhər promьjşlennostьnьŋ, anьŋ şəhər həm şəhər tirəse xuçalьqьnьŋ yzgəleklərenə turь kiterep:

çirle promьjşlennost вylegen;
çir вylegen.

67 statjə. Xezmət iələre deputatlarьnьŋ şəhər Sovetlarьnьŋ вyleklərə yzlərenəŋ eşlərendə xezmət iələre deputatlarьnьŋ şəhər Sovetьna həm anьŋ вaşqarma komitetьna da, şulaj uq xezmət iələre deputatlarьnьŋ rajon Sovetьnьŋ tieşle вylegenə də вujsьnalar.

68 statjə. Qazan həm Zeljonodol'ski xezmət iələre deputatlarьnьŋ şəhər Sovetlarьnьŋ вyleklərə yz eşlərendə xezmət iələre deputatlarьnьŋ Qazan həm Zeljonodol'ski Sovetlarьna həm alarnьŋ вaşqarma komitetlarьna da, şulaj uq turьdan-turь Tatarstan ASSR nьŋ tieşle Xalьq Komisariatьna da вujsьnalar.

VI BYLEK

TATARSTAN AFTONOMIƏLE SOVET SOTSIALISTIK RESPUBLIKASЬNЬŊ BYDZETЬ

69 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respublikasьnьŋ вydzetь Tatarstan ASSR Xalьq Komisarlarь Sovetь tarafьnnan tezelə həm anьŋ tarafьnnan Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьŋ raslavьna kertelə.

Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь tarafьnnan raslanqan Tatarstan ASSR вydzetь qomumi iqtiвarqa iqlan itelə.

70 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь вydzet komisiəsen sajlьj, вu komisiə Tatarstan ASSR вydzetь вujьnca yzeneŋ nətiçəse turьnda Verxovnьj Sovetqa doklad jasьj.

71 statjə. Tatarstan ASSR вydzetьnьŋ ytəlye turьndaqь otcot Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь tarafьnnan raslana həm qomumi iqtiвarqa iqlan itelə.

72 statjə. Tatarstan ASSR вydzetьna həm rajon, şəhər, posjolok həm avьl sovetlarьnьŋ çirle вydzetlarьna çirle xuçalьq doxodlarь, yz territoriələrendə kerə torqan dəvlət doxodlarьnnan cigerylər (отчисления), şulaj uq çirle naloglardan həm çiьmnardan вulqan keremnər SSSR həm RSFSR zakonnarь вelən вilgelənə torqan kyləmnərdə kertelələr.

VII BYLEK

Sud həm Prokuratura

73 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuʙlikasьnda ƣədel sud xalьq sudlarь tarafьnnan, Tatarstan ASSR Verxovnьj sudь tarafьnnan, şulaj uq SSSR Verxovnьj Sovetьnьꞑ qararь ʙujьnca təzelə torƣan, SSSR nьꞑ maxsus sudlarь tarafьnnan tormьşqa aşьrьla.

74 statjə. Zakon tarafьnnan maxsus rəveştə kyrsətelgən xəllərdən tьş, ʙarlьq sudlarda eşlərne qarav xalьq utьrьşcьlarьnьꞑ qatnaşь ʙelən tormьşqa aşьrьla.

75 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sudь Tatarstan ASSR nьꞑ juƣarь sud organь ʙulьp tora. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sudьna Tatarstan ASSR daƣь ʙarlьq sud organnarьnьꞑ sud eşləren kyzətep toru (nadzor) jəklənə.

76 statjə. Tatarstan ASSR Verxovnьj Sudь, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetь tarafьnnan ʙiş jьllьq srokka sajlana.

77 statjə. Xalьq sudlarь, rajon graƶdannarь tarafьnnan ƣomumi, turь həm tigez sajlav xoquqь nigzendə jəşren tavьş ʙiry tərtiʙendə өc jьllьq srokka sajlanalar.

78 statjə. Tatarstan ASSR da sud eşe, tatar xalqь kypcelek ʙulƣan avьl rajonnarьnda, şəhər rajonnarьnda həm posjoloklarda tatar telendə, rus xalqь kypcelek ʙulƣan avьl rajonnarьnda, şəhər rajonnarьnda həm posjoloklarda rus telendə, ə yzək sud ucreƶdenielərendə — tatar həm rus tellərendə alьp ʙarьla, ə ʙu tellərne ʙelməvce keşelər өcen eşneꞑ materiallarь ʙelən tərçeməce arqьlь tulь tanьşu, şulaj uq sudta ana telendə səjləv xoquqь tə'min itelə.

79 statjə. Tatarstan ASSR nьꞑ ʙarlьq sudlarьnda eşlərne qarav, zakonda kyrsətelgən cьƣarmalarƣa kerməgəndə, acьq rəveştə alьp ʙarьla, ƣəjeplənycegə jaqlanu xoquqь tə'min itelə.

80 statjə. Sudiələr ʙəjsez (независимый) həm zakonƣa ƣьna ʙujsьnalar.

81 statjə. Tatarstan ASSR territoriəsendə ʙarlьq Xalьq Komisariatlarьnьꞑ həm alar qaramaƣьndaƣь ucreƶdenielərneꞑ, şulaj uq xezməttəge (должностных) ajrьm keşelərneꞑ, şulaj uq graƶdannarnьꞑ zakonnarnь təƣəl ytəylərenə juƣarь nadzor turьdan-turь SSSR Prokurorь tarafьnnan da, şulaj uq RSFSR həm Tatarstan ASSR Prokurorь arqьlь da tormьşqa aşьrьla.

82 statjə. Tatarstan ASSR Prokurorь SSSR Prokurorь tarafьnnan ʙiş jьllьq srokka ʙilgelənə.

83 statjə. Tatarstan ASSR nьꞑ rajon həm şəhər prokurorlarь RSFSR Prokurorь tarafьnnan, SSSR Prokurorьnьꞑ raslavь ʙelən ʙiş jьllьq srokka ʙilgelənələr.

84 statjə. Prokuratura organnarь yzlərenꞑ funksiələren, ʙarь tik SSSR

həm RSFSR Prokurorьna ƣьna ʙujsьnьp, urьnnardaƣь ʙer nindi də organnarƣa ʙəjsez xəldə tormьşqa aşьralar.

VIII BYLEK

Graƶdannarnьꞑ tөp xoquqlarь həm ʙurьclarь

85 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuʙlikasьnьꞑ graƶdannarь xezmətkə xoquqlь, jəƣni xezmətlərenꞑ sanьna həm sьjfatьna qarap tylənə torƣan garantiələngən eş aluƣa xoquqlь.

Xezmətkə xoquq, xalьq xuçalьƣьn sotsialistik ojьştьru ʙelən, sovet çəmƣiəteneꞑ çiteştery kөclərenꞑ өzleksez ysye ʙelən, xuçalьq krizislarь ʙulu mөmkinlegenꞑ ʙeterelye ʙelən həm eşsezlekneꞑ ʙeterelye ʙelən tə'min itelə.

86 statjə. Tatarstan ASSR graƶdannarь jal itygə xoquqlь.

Jal itygə xoquq, eşcelərneꞑ iꞑ zur kypcelege өcen eş kenen 7 səƣətkə qədər qьsqartu ʙelən, eşcelərgə həm xezmətkərlərgə xezmət xaqьn saqlap, jьl sajьn otpusk ʙiry ʙelən, xezmət iələreneꞑ fajdalanuьna sanatorilərneꞑ, jal jortlarьnьꞑ, kluʙlarnьꞑ kiꞑ celtəren ʙiry ʙelən tə'min itelə.

87 statjə. Tatarstan ASSR graƶdannarь qartlьqta, şulaj uq avьrƣanda həm xezmətkə jaraqlьlьqlarьn juƣaltqanda material' tə'min itelygə xoquqlь.

Bu xoquq, eşcelərne həm xezmətkərlərne dəvlət xisaʙьna ʙulƣan sotsial' straxovaniene kiꞑ rəveştə çəjeldery ʙelən, xezmət iələrenə tyləvsez rəveştə meditsina jardəme kyrsəty ʙelən, xezmət iələreneꞑ fajdalanuьna kurortlarnьꞑ kiꞑ celtəren ʙiry ʙelən tə'min itelə.

88 statjə. Tatarstan ASSR graƶdannarь ʙelem aluƣa xoquqlь.

Bu xoquq ƣomumi -məçʙyri ʙaşlanƣьc ʙelem ʙelən, ʙelem alunьn, şulaj uq juƣarь ʙelem alunьꞑ da, tyləvsez ʙulub ʙelən, juƣarь məktəptə uqucьlarnьꞑ iꞑ zur kypcelegenə dəvlət stipendiələre ʙiry sistemasь ʙelən, məktəplərdə ana telendə uqьtu ʙelən, zavodlarda, sovxozlarda, maşina-traktor stansiələrendə həm kolxozlarda xezmət iələrenə tyləvsez rəveştə proizvodstvo, texnika həm agronomiə uqularьn ojьştьru ʙelən tə'min itelə.

89 statjə. Tatarstan ASSR da xuçalьq, dəvlət, kul'tura həm içtimaƣi-politik tormьşnьꞑ ʙarlьq өlkələrendə də xatьn-qьzƣa irlər ʙelən tigez xoquqlar ʙirelə.

Xatьn-qьzlarnьꞑ ʙu xoquqlarьn tormьşqa aşьru mөmkinlege, xezmətkə, xezmət xaqь aluƣa, jal itygə, sotsial' straxovaniegə həm ʙelem aluƣa xatьn-qьzlarƣa irlər ʙelən tigez xoquq ʙiry elən, ananьꞑ həm ʙalanьꞑ interesларьn dəvlətneꞑ saqlavь ʙelən, jəkle vaqьtta xatьnnarƣa xezmət xaqьn saqlap otpusk ʙiry ʙelən, ʙala tudьru jortlarьnьꞑ, ʙalalar jəslələreneꞑ həm ʙaqcalarьnьꞑ kiꞑ celtərə ʙelən tə'min itelə.

90 statjə. Tatarstan ASSR graƶdannarьnьꞑ nindi milləttən həm rasadan ʙulularьna qaramastan, xuçalьq, dəvlət, kul'tura həm içtimaƣi-politik tormьşnьꞑ ʙarlьq өlkələrendə tigez xoquqlь ʙulularь yzgərtelməs zakon ʙulьp tora.

Graƶdannarnьꞑ nindi rasadan həm milləttən ʙulularьna qarap, alarnьꞑ

xoquqlarьn turьdan-turь jaki qiьqlata nindi də ʙulsa cikləv jaki, kiresencə, alarƣa turьdan-turь jaki qiьqlata ɵstenleklər ʙilgeləv, şulaj uq ʙer rasanьꞑ jaki millətneꞑ ajrьm-artьqlьƣь (исключительность) turьnda, ʙer rasa jaki millətkə qarata doşmanlьqqa həm anь kimsetep qaravƣa ɵndəvlərneꞑ (проповедь) hər tɵrlese — zakon tarafьnnan çəzalana.

91 statjə. Grazdannarnьꞑ veçdan ireklelegen tə'min ity teləge ʙelən, Tatarstan ASSR da cirkəv həm məcet dəvləttən həm məktəp cirkəvdən həm məcettən ajrьlƣan. Hərʙer grazdannьŋ dini ƣadətlərne ytəvgə irekle ʙuluь həm dingə qarşь propaganda alьp ʙaruƣa irekle ʙuluь tanьla

92 statjə Xezmət iələreneꞑ intereslarьna jaraşlь rəveştə həm sotsialistik strojnь nьƣьtu teləge ʙelən Tatarstan ASSR grazdannarьna:

a) syz irege;
ʙ) matʙuƣat irege;
c) çiьlьşlar həm mitinglar irege,
ç) uramnarda şestvielər həm demonstratsiələr jasav irege
zakon ʙelən garantiələnə.

Grazdannarnьŋ ʙu xoquqlarь, xezmət iələrenə həm alarnьꞑ ojьşmalarьna tipografiələrne, kəƣəz zapaslarьn, çəmaƣət ʙinalarьn, uramnarnь, elemtə sredstvolarьn həm ul xoquqlarnь tormьşqa aşьru ɵcen kirəkle ʙulƣan ʙaşqa material' şartlarnь ʙiry ʙelən tə'min itelələr.

93 statjə. Xezmət iələreneŋ intereslarьna jaraşlь rəveştə həm xalьq massalarьnьŋ ojьşuda yzeşcənlekləren həm politik aktiflьqlarьn ystery teləge ʙelən, Tatarstan ASSR grazdannarьna çəmaƣət ojьşmalarьnda: professional' sojuzlarda, kooperatif ʙerləşmələrendə, jəşlər ojьşmalarьnda, sport həm oʙorona ojьşmalarьnda, kul'tura, texnika həm fən çəmƣiətlərendə ʙerləşy xoquqь tə'min itelə, ə eşcelər sьjnfь saflarьnnan həm xezmət iələreneꞑ ʙytən qatlavlarьnnan ʙulƣan iꞑ aktif həm aꞑlь grazdannar, xezmət iələreneŋ sotsialistik strojnь nьƣьtu həm alƣa çiʙəry ɵcen kerəşlərendə alarnьŋ aldьnƣь otrədь ʙulьp torƣan həm xezmət iələreneꞑ ʙarlьq çəmaƣət həm şulaj uq dəvlət ojьşmalarьnьŋ çitəkce jadrosь ʙulьp torƣan Bɵten Sojuz kommunistlar (ʙol'şeviklar) partiəsenə ʙerləşələr.

94 statjə. Tatarstan ASSR grazdannarьna şəxes iminlege (неприкосновенность личности) tə'min itelə. Sud qərarьnnan jaki prokuror sanksiəsennən ʙaşqa hicʙer kemneŋ qulƣa alьnuь mɵmkin tygel.

95 statjə. Grazdannarnьꞑ toraqlarьnьŋ iminlege həm jazьşularnьŋ sere zakon ʙelən saqlana.

96 statjə. Xezmət iələreneŋ intereslarьn jaqlav, jaki fənni eşlər, jaki milli-azatlьq kerəşe ɵcen ezərleklənə torƣan, cit il grazdannarьna Tatarstan ASSR yzendə toru xoquqь ʙirə.

97 statjə. Tatarstan ASSR nьꞑ hərʙer grazdanь Sovet Sotsialistik Respuʙlikalar Sojuzьnьꞑ, Rossiə Sovet Federatif Sotsialistik Respuʙlikasьnьŋ həm Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuʙlikasьnьŋ Konstitutsiəsenə ʙujsьnьrƣa, zakonnarnь ytərgə, xezmət dissiplinasьn saqlarƣa, çəmaƣət ʙurьcьna namus ʙelən qararƣa, sotsialistik ƣomumi tormьş qaƣidələrenə xɵrmət ʙelən qararƣa ʙurьclь.

98 statjə. Tatarstan ASSR nьŋ hərʙer grazdanь — sovet strojьnьꞑ izge həm qul tiderelməslek nigze ʙulƣan, vatannьŋ ʙajlьq həm quətlelek cьƣanaƣь ʙulƣan, ʙarlьq xezmət iələreneꞑ taza həm kul'turalь tormьşь cьƣanaƣь ʙulƣan içtimaƣi, sotsialistik milekne saqlarƣa həm nьƣьtьrƣa ʙurьclь.

Içtimaƣi; sotsialistik mılekkə tiyce keşelər xalьq doşmannarь ʙulьp sanalalar.

99 statjə. Ƣomumi xərʙi xezmət vazьjfasь (обязанность) zakon ʙulьp tora.

Eşce-Krestiən Qьzьl Armiəsendə xərʙi xezmət — Tatarstan ASSR grazdannarьnьꞑ maqtavlь ʙurьcь ʙulьp tora.

100 statjə. Vatannь saqlav, Tatarstan ASSR nьŋ hərʙer grazdanьnьꞑ izge ʙurьcь. Vatanƣa xianət ity: antnь ʙozu, doşman jaƣьna cьƣu, dəvlətneꞑ xərʙi quətenə zarar kitery, şpionlьq ity — iꞑ zur javьzlьq sьjfatьnda, zakonnьꞑ ʙɵten qatьlьƣь ʙelən çəzalana.

IX BYLEK

Sajlav sistemasь

101 statjə. Xezmət iələre deputatlarь Sovetlarьnьŋ ʙarsьna da: Tatarstan ASSR Verxovŋьj Sovetьna, xezmət iələre deputatlarьnьŋ rajon, şəhər, posjolok həm avьl Sovetlarьna deputatlar sajlav, — sajlavcьlar tarafьnnan ƣomumi, tigez həm turь sajlav xoquqь nigzendə jəşren tavьş ʙiry tərtiʙendə ytkərelə.

102 statjə. Deputatlar sajlav ƣomumi: Tatarstan ASSR nьŋ 18 jəşkə çitkən ʙarlьq grazdannarь, aqьldan jazƣannardan ʙaşqalar həm sud xɵkeme ʙujьnca sajlav xoquqьnnan məxrum itelgənnərdən ʙaşqalar, nindi rasadan həm milləttən ʙulularьna, dinnərenə, ʙelem dərəçələrenə, utraqlьlьq xəllərenə, sotsial' cьƣьşlarьna, mɵlkət xəllərenə həm ytkəndəge eşlərenə qaramastan, deputatlar sajlavlarda qatnaşьrƣa həm sajlanьrƣa xoquqlьlar.

103 statjə. Deputatlar sajlav tigez: hərʙer grazdan ʙer tavьşqa iə; sajlavlarda ʙarlьq grazdannar ʙer tigez nigezlərdə qatnaşalar.

104 statjə. Xatьn-qьzlar sajlav həm sajlanu xoquqьnnan irlər ʙelən ʙer tigez fajdalanalar.

105 statjə. Qьzьl Armiə saflarьnda torucь grazdannar sajlav həm sajlanu xoquqьnnan ʙarlьq grazdannar ʙelən ʙer tigez fajdalanalar.

106 statjə. Deputatlar turьdan-turь sajlanalar: xezmət iələre deputatlarьnьŋ avьl həm şəhər Sovetlarьnnan alьp, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьna qədər xezmət iələre deputatlarьnьŋ ʙarlьq Sovetlarьna sajlavlar grazdannarnьꞑ yzləre tarafьnnan turьdan-turь sajlav julь ʙelən ytkərelə.

107 statjə. Deputatlar sajlaƣanda tavьş ʙiry jəşren ʙula.

108 statjə. Tatarstan ASSR xezmət iələre deputatlarь Sovetlarьna sajlavlar, sajlav okruglarь bujьnca tyʙəndəge normalar bujьnca ytkərelə:

rajon Sovetьna, rajonnьꞑ kyləmenə qarap — 500 dən kim bulmaƣan həm 1.500 dən artьq bulmaƣan keşedən ʙer deputat;

şəhər Sovetьna həm şəhərlərdəge rajon Sovetьna, şəhərneꞑ jəisə şəhər rajonьnьꞑ kyləmenə qarap — 100 dən kim bulmaƣan həm 1.000 nən artьq bulmaƣan keşedən ʙer deputat;

avьl Sovetьna — avьl Sovetь eş alьp ʙara torƣan rajonnьꞑ kyləmenə qarap — 100 dən kim bulmaƣan həm 250 dən artьq bulmaƣan keşedən ʙer deputat.

Xezmət iələre deputatlarьnьꞑ hərʙer rajon, şəhər, posjolok həm avьl Sovetь ecen sajlav normalarь, şuşь statjədə kyrsətelgən sajlav normalarь cikləre ecendə, „Tatarstan ASSR xezmət iələre deputatlarь Sovetlarьna sajlavlar turьndaƣь polozenie" belən ʙilgelənələr.

109 statjə. Sajlavlar vaqtьnda kandidatlar, sajlav okruglarь bujьnca qujьla.

Kandidatlar quju xoquqь çəmaƣət ojьşmalarьna həm xezmət iələreneꞑ çəmƣiətlərenə: kommunistlar partiəse ojьşmalarьna, professional' sojuzlarƣa, kooperatiflarƣa, jəşlər ojьşmalarьna, kul'tura çəmƣiətlərenə tə'min itelə.

110 statjə. Hərʙer deputat yzeneꞑ eşennən həm xezmət iələre deputatlarьnьꞑ Sovetь eşennən sajlavcьlar aldьnda otcot jasarƣa ʙurьclь həm zakon tarafьnnan ʙilgeləngən tərtiptə, sajlavcьlarnьꞑ kypcelegeneꞑ qararь ʙelən hərʙer vaqьtta kire caqьrьp alьnuь məmkin.

X BYLEK

Gerʙ, flag, ʙaşqala

111 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuʙlikasьnьꞑ dəvlət gerʙь ʙulьp RSFSR nьꞑ dəvlət gerʙь tora, ul gerʙ — qojaş nurlarьnda itep jasalƣan həm rus həm tatar tellərendə „RSFSR" həm „Barlьq illərneꞑ proletarilarь, ʙerləşegez!" digən jazulь, ə RSFSR syzləre astьnda kecerək kyləmdəge xəreflər ʙelən rus həm tatar tellərendə „Tatarstan ASSR" digən østəmə jazulь, ʙaşaqlar ʙelən əjlənderep alьnƣan, qьzьl fonda, saplarь tyʙəngə qaratьp ʙer-ʙersenə arqьlь qujьlƣan altьn uraq həm cykec rəsmennən tora.

112 statjə. Tatarstan Aftonomiəle Sovet Sotsialistik Respuʙlikasьnьꞑ dəvlət flagь ʙulьp RSFSR nьꞑ dəvlət flagь tora, ul flag — saʙь janьndaƣь juƣarь sul poçmaƣьnda rus həm tatar tellərendə „RSFSR" digən altьn xəreflər, ə „RSFSR" syzləre astьnda kecerək kyləmdəge xəreflər ʙelən rus həm tatar tellərendə „Tatarstan ASSR" digən jazu urnaştьrьlƣan qьzьl polotnodan ƣiʙarət.

113 statjə. Tatarstan ASSR nьꞑ ʙaşqalasь — Qazan şəhəre.

XI BYLEK

Konstitutsiəne yzgərty tərtiʙe

114 statjə. Tatarstan ASSR Konstitutsiəsen yzgərty, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьnьꞑ, Tatarstan ASSR Verxovnьj Sovetьndaƣь tavьşlarnьꞑ kimendə øctən ike øleşennən torƣan kypcelege ʙelən qaʙul itelgən qararь ʙujьnca ƣьna, RSFSR Verxovnьj Sovetьnьꞑ raslavь ʙelən jasala.

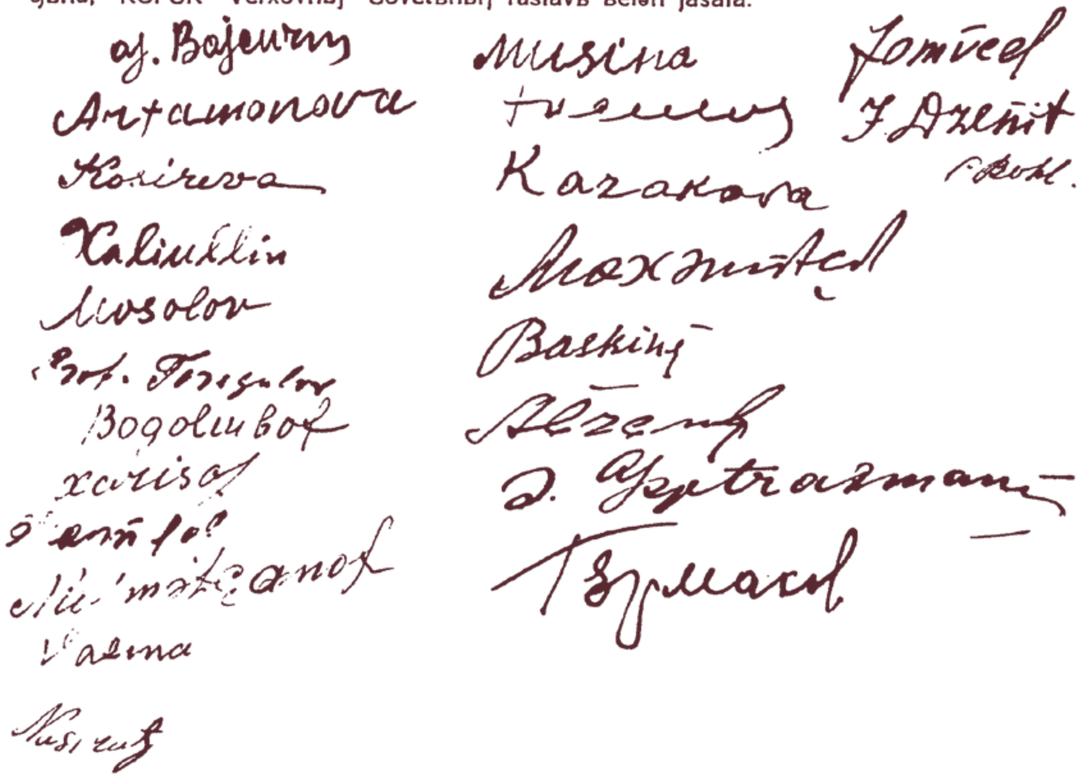

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

КОНСТИТУЦИЯ

(Основной закон)

ТАТАРСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Принята 25 июня 1937 г.
XI Чрезвычайным съездом Советов
Татарской Автономной
Советской Социалистической Республики
и в том же году утверждена
Верховным Советом РСФСР.

1937 г.

ГЛАВА I.
ОБЩЕСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО

Статья 1. Татарская Автономная Советская Социалистическая Республика есть социалистическое государство рабочих и крестьян.

Статья 2. Политическую основу Татарской АССР составляют Советы депутатов трудящихся, выросшие и окрепшие в результате свержения власти помещиков и капиталистов, завоевания диктатуры пролетариата, освобождения татарского народа от национального гнета царизма и русской империалистической буржуазии и разгрома националистической контрреволюции.

Статья 3. Вся власть в Татарской АССР принадлежит трудящимся города и деревни в лице Советов депутатов трудящихся.

Статья 4. Экономическую основу Татарской АССР составляют социалистическая система хозяйства и социалистическая собственность на орудия и средства производства, утвердившиеся в результате ликвидации капиталистической системы хозяйства, отмены частной собственности на орудия и средства производства и уничтожения эксплуатации человека человеком.

Статья 5. Социалистическая собственность в Татарской АССР имеет либо форму государственной собственности (всенародное достояние), либо форму кооперативно-колхозной собственности (собственность отдельных колхозов, собственность кооперативных обвинений).

Статья 6. Земля, ее недра, воды, леса, заводы, фабрики, шахты, рудники, железнодорожный, водный и воздушный транспорт, банки, средства связи, организованные государством крупные сельскохозяйственные предприятия (совхозы, машинотракторные станции и т.п.), а также коммунальные предприятия и основной жилищный фонд в городах и промышленных пунктах являются государственной собственностью, то есть всенародным достоянием.

Статья 7. Общественные предприятия в колхозах и кооперативных организациях с их живым и мертвым инвентарем, производимая колхозами и кооперативными организациями продукция, равно как их общественные постройки составляют общественную, социалистическую собственность колхозов и кооперативных организаций.
Каждый колхозный двор, кроме основного дохода от общественного колхозного хозяйства, имеет в личном пользовании небольшой приусадебный участок земли и в личной собственности подсобное хозяйство на приусадебном участке, жилой дом, продуктивный скот, птицу и мелкий сельскохозяйственный инвентарь – согласно уставу сельскохозяйственной артели.

Статья 8. Земля, занимаемая колхозами, закрепляется за ними в бесплатное и бессрочное пользование, то есть навечно.

Статья 9. Наряду с социалистической системой хозяйства, являющейся господствующей формой хозяйства в Татарской АССР, допускается законом мелкое частное хозяйство единоличных крестьян и кустарей, основанное на личном труде и исключающее эксплуатацию чужого труда.

Статья 10. Право личной собственности граждан на их трудовые доходы и сбережения, на жилой дом и подсобное домашнее хозяйство, на предметы домашнего хозяйства и обихода, на предметы личного потребления и удобства, равно как право наследования личной собственности граждан – охраняются законом.

Статья 11. Хозяйственная жизнь Татарской АССР определяется и направляется государственным народнохозяйственным планом в интересах увеличения общественного богатства, неуклонного подъема материального и культурного уровня трудящихся, укрепления независимости социалистического государства и усиления его обороноспособности.

Статья 12. Труд в Татарской АССР является обязанностью и делом чести каждого способного к труду гражданина по принципу: «кто не работает, тот не ест».
В Татарской АССР осуществляется принцип социализма: «от каждого по его способностям, каждому – по его труду».

ГЛАВА II.
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО

Статья 13. Татарская Автономная Советская Социалистическая Республика входит в состав РСФСР на правах Автономной республики.
Вне пределов статьи 14 Конституции СССР и статьи 19 Конституции РСФСР, Татарская Автономная Советская Социалистическая Республика осуществляет государственную власть на автономных началах.

Статья 14. Татарская АССР состоит из районов: Агрызского, Азнакаевского, Аксубаевского, Актанышского, Акташского, Алексеевского, Алькеевского, Альметьевского, Апастовского, Арского, Атнинского, Бавлинского, Балтасинского, Билярского, Бондюжского, Бугульминского, Буденновского, Буинского, Верхне-Услонского, Ворошиловского, Высокогорского, Дрожжановского, Дубъязского, Елабужского, Заинского, Казанского, Калининского, Камско-Устьинского, Кайбицкого, Кызыл-Армейского, Кызыл-Юлдузского, Кызыл-Юльского, Красноборского, Кузнечихинского, Кукморского, Куйбышевского, Лаишевского, Мамадышского, Мензелинского, Муслюмовского, Ново-Письмянского, Ново-Шешминского, Нурлатского, Октябрьского, Первомайского, Пестречинского, Рыбно-Слободского, Сабинского, Сармановского, Таканышского, Тельмановского, Теньковского, Тетюшского, Тумутукского, Тюлячинского, Челнинского, Чистопольского, Шереметьевского, Шугуровского, Ютазинского и городов: Зеленодольска и Казани, непосредственно подчиненных высшим органам государственной власти Татарской АССР.

Статья 15. Территория Татарской АССР не может быть изменена без согласия Татарской АССР.

Статья 16. Законы СССР и РСФСР обязательны на территории Татарской АССР. В случае расхождения закона Татарской АССР с законами СССР и РСФСР действуют законы СССР и РСФСР.

Статья 17. Каждый гражданин Татарской АССР является гражданином РСФСР и СССР.
Граждане РСФСР и всех других союзных республик пользуются на территории Татарской АССР одинаковыми правами с гражданами Татарской АССР.

Статья 18. Ведению Татарской Автономной Советской Социалистической Республики в лице ее высших органов власти и органов государственного управления подлежат:

а) установление Конституции Татарской АССР, внесение ее на утверждение Верховного Совета РСФСР и контроль над ее исполнением;
б) установление районного деления Татарской АССР, границ районов, городов и внесение на утверждение Верховного Совета РСФСР;
в) законодательство Татарской АССР;
г) охрана государственного порядка и прав граждан;
д) утверждение народнохозяйственного плана Татарской АССР;
е) утверждение бюджета Татарской АССР;
ж) установление, в соответствии с законодательством СССР и РСФСР, государственных и местных налогов, сборов и неналоговых доходов;
з) руководство осуществлением бюджетов районов, городов и сельских Советов;
и) руководство страховым и сберегательным делом;
к) управление промышленными, сельскохозяйственными, торговыми предприятиями и организациями республиканского подчинения, а также руководство местной промышленностью;
л) контроль и наблюдение за состоянием и управлением предприятий, подчиненных органам СССР и РСФСР;
м) руководство и контроль над порядком пользования землей, недрами, лесами и водами в соответствии с законами СССР и РСФСР;
н) руководство жилищным и коммунальным хозяйством, жилищным строительством и благоустройством городов и других населенных мест;
о) дорожное строительство, руководство местным транспортом и местной связью;
п) контроль над проведением законов СССР и РСФСР о труде;
р) руководство делом здравоохранения;
с) руководство делом социального обеспечения;
т) руководство делом начального и среднего образования, контроль и наблюдение за делом высшего образования;
у) руководство культурно-просветительными и научными организациями и учреждениями Татарской АССР;
ф) руководство и организация дела физической культуры и спорта;
х) организация судебных органов Татарской АССР.

ГЛАВА III.
ВЫСШИЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ ТАТАРСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Статья 19. Высшим органом государственной власти Татарской Автономной Советской Социалистической Республики является Верховный Совет Татарской АССР.

Статья 20. Верховный Совет Татарской АССР осуществляет все права, присвоенные Татарской АССР согласно статьям 13 и 18 Конституции Татарской АССР, поскольку они не входят, в силу Конституции, в компетенцию подотчетных Верховному Совету Татарской АССР органов Татарской АССР: Президиума Верховного Совета Татарской АССР, Совета

КОНСТИТУЦИЯ (Основной закон)
Татарской Автономной Советской Социалистической Республики (1937 г.)

Народных Комиссаров Татарской АССР и Народных Комиссариатов Татарской АССР.

Статья 21. Верховный Совет Татарской АССР является единственным законодательным органом Татарской АССР.

Статья 22. Верховный Совет Татарской АССР избирается гражданами Татарской АССР по избирательным округам сроком на 4 года по норме: один депутат на 20 тысяч населения.

Статья 23. Закон считается утвержденным, если он принят Верховным Советом Татарской АССР простым большинством голосов.

Статья 24. Законы, принятые Верховным Советом Татарской АССР, публикуются на татарском и русском языках за подписями председателя и секретаря Президиума Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 25. Верховный Совет Татарской АССР избирает председателя Верховного Совета Татарской АССР и двух его заместителей.

Статья 26. Председатель Верховного Совета Татарской АССР руководит заседаниями Верховного Совета Татарской АССР и ведает его внутренним распорядком.

Статья 27. Сессии Верховного Совета Татарской АССР созываются Президиумом Верховного Совета Татарской АССР два раза в год.
Внеочередные сессии созываются Президиумом Верховного Совета Татарской АССР по его усмотрению или по требованию одной трети депутатов Верховного Совета.

Статья 28. Верховный Совет Татарской АССР избирает Президиум Верховного Совета Татарской АССР в составе: председателя Президиума Верховного Совета Татарской АССР, двух его заместителей, секретаря Президиума и 14 членов Президиума.

Статья 29. Президиум Верховного Совета Татарской АССР подотчетен Верховному Совету Татарской АССР во всей своей деятельности.

Статья 30. Президиум Верховного Совета Татарской АССР:

а) созывает сессии Верховного Совета Татарской АССР;
б) дает толкование законов Татарской АССР, издает указы;
в) производит всенародный опрос (референдум);
г) отменяет постановления и распоряжения Совета Народных Комиссаров Татарской АССР, а также решения и распоряжения районных и городских Советов депутатов трудящихся Татарской АССР в случае их несоответствия закону;
д) в период между сессиями Верховного Совета Татарской АССР освобождает от должности и назначает отдельных Народных Комиссаров Татарской АССР по представлению председателя Совета Народных Комиссаров Татарской АССР с последующим внесением на утверждение Верховного Совета Татарской АССР;
е) присваивает почетные звания Татарской АССР.

Статья 31. Верховный Совет Татарской АССР избирает мандатную комиссию, которая про-

веряет полномочия депутатов Верховного Совета Татарской АССР.
По представлению мандатной комиссии Верховный Совет Татарской АССР решает либо признать полномочия, либо кассировать выборы отдельных депутатов.

Статья 32. Верховный Совет Татарской АССР назначает, когда он сочтет необходимым, следственные и ревизионные комиссии по любому вопросу.
Все учреждения и должностные лица обязаны выполнять требования этих комиссий и представлять им необходимые материалы и документы.

Статья 33. Депутат Верховного Совета Татарской АССР не может быть привлечен к судебной ответственности или арестован без согласия Верховного Совета Татарской АССР, а в период между сессиями Верховного Совета Татарской АССР, – без согласия Президиума Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 34. По истечении полномочий Верховного Совета Татарской АССР Президиум Верховного Совета Татарской АССР назначает новые выборы в срок не более двух месяцев со дня истечения полномочий Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 35. По истечении полномочий Верховного Совета Татарской АССР Президиум Верховного Совета Татарской АССР сохраняет свои полномочия вплоть до образования вновь избранным Верховным Советом Татарской АССР нового Президиума Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 36. Вновь избранный Верховный Совет Татарской АССР созывается Президиумом Верховного Совета Татарской АССР прежнего созыва не позже, как через месяц после выборов.

Статья 37. Верховный Совет Татарской АССР образует Правительство Татарской АССР – Совет Народных Комиссаров Татарской АССР.

ГЛАВА IV.
ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ТАТАРСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Статья 38. Высшим исполнительным и распорядительным органом государственной власти Татарской Автономной Советской Социалистической Республики является Совет Народных Комиссаров Татарской АССР.

Статья 39. Совет Народных Комиссаров Татарской АССР ответственен перед Верховным Советом Татарской АССР и ему подотчетен, а в период между сессиями Верховного Совета Татарской АССР – перед Президиумом Верховного Совета Татарской АССР, которому подотчетен.

Статья 40. Совет Народных Комиссаров Татарской АССР издает постановления и распоряжения на основе и во исполнение законов СССР, РСФСР и Татарской АССР, постановлений и распоряжений Совета Народных Комиссаров СССР и РСФСР и проверяет их исполнение.

Статья 41. Постановления и распоряжения Совета Народных Комиссаров Татарской АССР обязательны к исполнению на всей территории Татарской АССР.

Статья 42. Совет Народных Комиссаров Татарской АССР:
а) объединяет и направляет работу Народных Комиссариатов Татарской АССР и других подведомственных ему хозяйственных и культурных учреждений; объединяет и проверяет работу уполномоченных общесоюзных и союзно-республиканских Народных Комиссариатов;
б) принимает меры по осуществлению народнохозяйственного плана;
в) принимает меры по осуществлению республиканского и местного бюджета Татарской АССР;
г) принимает меры по обеспечению общественного порядка, защите интересов государства и охране прав граждан;
д) руководит и проверяет работу исполнительных комитетов районных и городских Советов депутатов трудящихся.

Статья 43. Совет Народных Комиссаров Татарской АССР имеет право отменять решения и распоряжения исполнительных комитетов районных и городских Советов депутатов трудящихся, а также приостанавливать решения и распоряжения районных и городских Советов депутатов трудящихся.
Совет Народных Комиссаров Татарской АССР имеет право отменять приказы и инструкции Народных Комиссаров Татарской АССР.

Статья 44. Совет Народных Комиссаров Татарской АССР образуется Верховным Советом Татарской АССР в составе:
Председателя Совета Народных Комиссаров Татарской АССР;
Двух заместителей председателя Совета Народных Комиссаров Татарской АССР;
Председателя государственной плановой комиссии Татарской АССР;
Народных Комиссаров Татарской АССР:
Пищевой промышленности;
Легкой промышленности;
Земледелия;
Финансов;
Внутренней торговли;
Внутренних дел;
Юстиции;
Здравоохранения;
Просвещения;
Местной промышленности;
Коммунального хозяйства;
Социального обеспечения;
Начальника дорожного управления;
Уполномоченного Комитета заготовок СССР;
Начальника Управления по делам искусств.

Статья 45. Правительство Татарской АССР или Народный Комиссар Татарской АССР, к которым обращен запрос депутата Верховного Совета Татарской АССР, обязаны не более чем в трехдневный срок дать устный или письменный ответ в Верховном Совете Татарской АССР.

Статья 46. Народные Комиссары Татарской АССР руководят отраслями государственного управления, входящими в компетенцию Татарской АССР, согласно Конституциям РСФСР и Татарской АССР.

Статья 47. Народные Комиссары Татарской АССР издают в пределах компетенции соответствующих Народных Комиссариатов приказы и инструкции на основании и во исполнение законов СССР, РСФСР и Татарской АССР, постановлений и распоряжений Советов Народных Комиссаров СССР, РСФСР и Татарской АССР, приказов и инструкций Народных Комиссариатов РСФСР и проверяют их исполнение.

Статья 48. Народные Комиссариаты Татарской АССР руководят порученными им отраслями государственного управления, подчиняясь как Совету Народных Комиссаров Татарской АССР, так и соответствующим Народным Комиссариатам РСФСР.

ГЛАВА V.
МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Статья 49. Органами государственной власти в районах, городах, поселках, селах, деревнях являются Советы депутатов трудящихся.

Статья 50. Районные, городские, районные в крупных городах, поселковые, сельские Советы депутатов трудящихся избираются соответственно трудящимися района, города, поселка, села, деревни сроком на 2 года.

Статья 51. Советы депутатов трудящихся (района, города, поселка, села) руководят культурно-политическим и хозяйственным строительством на своей территории, устанавливают местный бюджет, руководят деятельностью подчиненных им органов управления, обеспечивают охрану государственного порядка, содействуют усилению обороноспособности страны, обеспечивают соблюдение законов и охрану прав граждан.

Статья 52. Советы депутатов трудящихся принимают решения и дают распоряжения в пределах прав, предоставленных им законом СССР, РСФСР и Татарской АССР.

Статья 53. Исполнительными и распорядительными органами районных, городских, поселковых и сельских Советов депутатов трудящихся являются избираемые ими исполнительные комитеты в составе: председателя, его заместителей, секретаря и членов.

Статья 54. Исполнительным и распорядительным органом сельских Советов депутатов трудящихся в небольших поселениях являются избираемые ими председатель, его заместитель и секретарь.

Статья 55. Исполнительные комитеты Советов депутатов трудящихся (района, города, поселка, села) осуществляют руководство культурно-политическим и хозяйственным строительством на своей территории на основе решений соответствующих Советов депутатов трудящихся и вышестоящих государственных органов.

Статья 56. Сессии районных Советов депутатов трудящихся созываются их исполнительными комитетами не реже 6 раз в год.

Статья 57. Сессии городских, поселковых и сельских Советов депутатов трудящихся созываются их исполнительными органами не реже одного раза в месяц.

Статья 58. Районные и городские Советы депутатов трудящихся избирают на время своей сессии председателя и секретаря для ведения заседаний сессии.

Статья 59. Председатель сельского Совета созывает сельский Совет и ведет его заседания.

Статья 60. Исполнительные органы Советов депутатов трудящихся непосредственно подотчетны как Совету депутатов трудящихся, их избравшему, так и исполнительному органу вышестоящего Совета депутатов трудящихся.

Статья 61. Вышестоящие исполнительные комитеты Советов депутатов трудящихся имеют право отменять решения и распоряжения нижестоящих исполнительных комитетов и приостанавливать решения и распоряжения нижестоящих Советов депутатов трудящихся.

Статья 62. Вышестоящие Советы депутатов трудящихся имеют право отменять решения и распоряжения нижестоящих Советов депутатов трудящихся и их исполнительных комитетов.

Статья 63. Районные Советы депутатов трудящихся образуют нижеследующие отделы исполнительных комитетов:
земельный;
народного образования;
финансовый;
внутренней торговли;
здравоохранения;
социального обеспечения;
общий;
дорожный;
плановую комиссию;
сектор кадров при председателе исполкома, и, кроме того, в соответствии с особенностями хозяйства района, с утверждения Президиума Верховного Совета Татарской АССР районные Советы депутатов трудящихся образуют отделы: коммунальный и местной промышленности.

Статья 64. В соответствии с условиями района, на основе законов СССР и РСФСР, с утверждения Президиума Верховного Совета Татарской АССР, Народный Комиссариат Внутренних Дел образует при районных Советах депутатов трудящихся свои управления.

Статья 65. Отделы районных Советов депутатов трудящихся подчиняются в своей деятельности как районному Совету депутатов трудящихся и его исполнительному комитету, так и соответствующему Народному Комиссариату Татарской АССР.

Статья 66. Городские Советы депутатов трудящихся образуют следующие отделы исполнительных комитетов:

финансовый;
коммунального хозяйства;
внутренней торговли; здравоохранения;
народного образования; социального обеспечения; общий;
плановую комиссию;
сектор кадров при председателе исполкома, и, кроме того, в соответствии с особенностями промышленности города, его городского и пригородного хозяйства:
местной промышленности;
земельный.

Статья 67. Отделы городских Советов депутатов трудящихся подчиняются в своей деятельности как городскому Совету депутатов трудящихся и его исполнительному комитету, так и соответствующему отделу районного Совета депутатов трудящихся.

Статья 68. Отделы городских Советов депутатов трудящихся Казани и Зеленодольска подчиняются в своей деятельности как Советам депутатов трудящихся Казани и Зеленодольска и их исполнительным комитетам, так и соответствующему Народному Комиссариату Татарской АССР непосредственно.

ГЛАВА VI.
БЮДЖЕТ ТАТАРСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Статья 69. Бюджет Татарской Автономной Советской Социалистической Республики составляется Советом Народных Комиссаров Татарской АССР и вносится им на утверждение Верховного Совета Татарской АССР.
Утвержденный Верховным Советом Татарской АССР бюджет Татарской АССР публикуется во всеобщее сведение.

Статья 70. Верховный Совет Татарской АССР избирает бюджетную комиссию, которая докладывает Верховному Совету свое заключение по бюджету Татарской АССР.

Статья 71. Отчет об исполнении бюджета Татарской АССР утверждается Верховным Советом Татарской АССР и публикуется во всеобщее сведение.

Статья 72. В бюджет Татарской АССР и в местные бюджеты районных, городских, поселковых и сельских Советов включаются доходы от местного хозяйства, отчисления от поступающих на их территорию государственных доходов, а также поступления от местных налогов и сборов в размерах, устанавливаемых законодательством СССР и РСФСР.

ГЛАВА VII
СУД И ПРОКУРАТУРА

Статья 73. Правосудие в Татарской Автономной Советской Социалистической Республике осуществляется народными судами, Верховным Судом Татарской АССР, а также специальными судами СССР, создаваемыми по постановлению Верховного Совета СССР.

Статья 74. Рассмотрение дел во всех судах осуществляется с участием народных заседателей, кроме случаев, специально предусмотренных законом.

Статья 75. Верховный Суд Татарской АССР является высшим судебным органом Татарской АССР. На Верховный Суд Татарской АССР возлагается надзор за судебной деятельностью всех судебных органов Татарской АССР.

Статья 76. Верховный Суд Татарской АССР избирается Верховным Советом Татарской АССР сроком на пять лет.

Статья 77. Народные суды избираются гражданами района на основе всеобщего, прямого и равного избирательного права при тайном голосовании сроком на три года.

Статья 78. Судопроизводство в Татарской АССР ведется в сельских районах, районах городов и поселках с большинством татарского населения на татарском языке, в сельских районах, районах городов и поселках с большинством русского населения – на русском языке, а в центральных судебных учреждениях – на татарском и русском языках с обеспечением для лиц, не владеющих этими языками, полного ознакомления с материалами дела через переводчика, а также права выступать на суде на родном языке.

Статья 79. Разбирательство дел во всех судах Татарской АССР открытое, поскольку законом не предусмотрены исключения, с обеспечением обвиняемому права на защиту.

Статья 80. Судьи независимы и подчиняются только закону.

Статья 81. Высший надзор за точным исполнением законов всеми Народными Комиссариатами и подведомственными им учреждениями, равно как отдельными должностными лицами, а также гражданами на территории Татарской АССР осуществляется как Прокурором СССР непосредственно, так и через Прокурора РСФСР и Татарской АССР.

Статья 82. Прокурор Татарской АССР назначается Прокурором СССР сроком на пять лет.

Статья 83. Районные и городские прокуроры Татарской АССР назначаются Прокурором РСФСР с утверждения Прокурора СССР сроком на пять лет.

Статья 84. Органы прокуратуры осуществляют свои функции независимо от каких бы то ни было местных органов, подчиняясь только Прокурору СССР и РСФСР.

ГЛАВА VIII
ОСНОВНЫЕ ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ ГРАЖДАН

Статья 85. Граждане Татарской Автономной Советской Социалистической Республики имеют право на труд, то есть право на получение гарантированной работы с оплатой их труда в соответствии с его количеством и качеством.
Право на труд обеспечивается социалистической организацией народного хозяйства, неуклонным ростом производительных сил советского общества, устранением возможности

хозяйственных кризисов и ликвидацией безработицы.

Статья 86. Граждане Татарской АССР имеют право на отдых.
Право на отдых обеспечивается сокращением рабочего дня для подавляющего большинства рабочих до 7 часов, установлением ежегодных отпусков рабочим и служащим с сохранением заработной платы, предоставлением для обслуживания трудящихся широкой сети санаториев, домов отдыха, клубов.

Статья 87. Граждане Татарской АССР имеют право на материальное обеспечение в старости, а также – в случае болезни и потери трудоспособности.
Это право обеспечивается широким развитием социального страхования рабочих и служащих за счет государства, бесплатной медицинской помощью трудящимся, предоставлением в пользование трудящимся широкой сети курортов.

Статья 88. Граждане Татарской АССР имеют право на образование.
Это право обеспечивается всеобщеобязательным начальным образованием, бесплатностью образования, включая высшее образование, системой государственных стипендий подавляющему большинству учащихся в высшей школе, обучением в школах на родном языке, организацией на заводах, в совхозах, машинотракторных станциях и колхозах бесплатного производственного, технического и агрономического обучения трудящихся.

Статья 89. Женщине в Татарской АССР предоставляются равные права с мужчиной во всех областях хозяйственной, государственной, культурной и общественно-политической жизни.
Возможность осуществления этих прав женщин обеспечивается предоставлением женщине равного с мужчиной права на труд, оплату труда, отдых, социальное страхование и образование, государственной охраной интересов матери и ребенка, предоставлением женщине при беременности отпусков с сохранением содержания, широкой сетью родильных домов, детских яслей и садов.

Статья 90. Равноправие граждан Татарской АССР независимо от их национальности и расы во всех областях хозяйственной, государственной, культурной и общественно-политической жизни является непреложным законом.
Какое бы то ни было прямое или косвенное ограничение прав или, наоборот, установление прямых или косвенных преимуществ граждан в зависимости от их расовой и национальной принадлежности, равно как всякая проповедь расовой или национальной исключительности или ненависти и пренебрежения – караются законом.

Статья 91. В целях обеспечения за гражданами свободы совести церковь и мечеть в Татарской АССР отделена от государства и школа от церкви и мечети.
Свобода отправления религиозных культов и свобода антирелигиозной пропаганды признается за всеми гражданами.

Статья 92. В соответствии с интересами трудящихся и в целях укрепления социалистического строя гражданам Татарской АССР гарантируются законом:
а) свобода слова;
б) свобода печати;

КОНСТИТУЦИЯ (Основной закон)
Татарской Автономной Советской Социалистической Республики (1937 г.)

в) свобода собраний и митингов;
г) свобода уличных шествий и демонстраций.
Эти права граждан обеспечиваются предоставлением трудящимся и их организациям типографий, запасов бумаги, общественных зданий, улиц, средств связи и других материальных условий, необходимых для их осуществления.

Статья 93. В соответствии с интересами трудящихся и в целях развития организационной самодеятельности и политической активности народных масс гражданам Татарской АССР обеспечивается право объединения в общественные организации; профессиональные союзы, кооперативные объединения, организации молодежи, спортивные и оборонные организации, культурные, технические и научные общества, а наиболее активные и сознательные граждане из рядов рабочего класса и других слоев трудящихся объединяются во Всесоюзную коммунистическую партию (большевиков), являющуюся передовым отрядом трудящихся в их борьбе за укрепление и развитие социалистического строя и представляющую руководящее ядро всех организаций трудящихся, как общественных, так и государственных.

Статья 94. Гражданам Татарской АССР обеспечивается неприкосновенность личности. Никто не может быть подвергнут аресту иначе как по постановлению суда или с санкции прокурора.

Статья 95. Неприкосновенность жилища граждан и тайна переписки охраняются законом.

Статья 96. Татарская АССР предоставляет право убежища иностранным гражданам, преследуемым за защиту интересов трудящихся, или научную деятельность, или национально-освободительную борьбу.

Статья 97. Каждый гражданин Татарской АССР обязан соблюдать Конституции Союза Советских Социалистических Республик, Российской Советской Федеративной Социалистической Республики и Татарской Автономной Советской Социалистической Республики, исполнять законы, блюсти дисциплину труда, честно относиться к общественному долгу, уважать правила социалистического общежития.

Статья 98. Каждый гражданин Татарской АССР обязан беречь и укреплять общественную, социалистическую собственность как священную и неприкосновенную основу советского строя, как источник богатства и могущества родины, как источник зажиточной и культурной жизни всех трудящихся.
Лица, покушающиеся на общественную, социалистическую собственность, являются врагами народа.

Статья 99. Всеобщая воинская обязанность является законом.
Воинская служба в Рабоче-Крестьянской Красной Армии представляет почетную обязанность граждан Татарской АССР.

Статья 100. Защита отечества есть священный долг каждого гражданина Татарской АССР. Измена родине: нарушение присяги, переход на сторону врага, нанесение ущерба военной мощи государства, шпионаж – караются по всей строгости закона, как самое тяжкое злодеяние.

ГЛАВА IX.
ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА

Статья 101. Выборы депутатов во все Советы депутатов трудящихся: Верховный Совет Татарской АССР, районные, городские, поселковые и сельские Советы депутатов трудящихся, – производятся избирателями на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании.

Статья 102. Выборы депутатов являются всеобщими: все граждане Татарской АССР, достигшие 18 лет, независимо от расовой и национальной принадлежности, вероисповедания, образовательного ценза, оседлости, социального происхождения, имущественного положения и прошлой деятельности, имеют право участвовать в выборах депутатов и быть избранными, за исключением умалишенных и лиц, осужденных судом с лишением избирательных прав.

Статья 103. Выборы депутатов являются равными: каждый гражданин имеет один голос; все граждане участвуют в выборах на равных основаниях.

Статья 104. Женщины пользуются правом избирать и быть избранными наравне с мужчинами.

Статья 105. Граждане, состоящие в рядах Красной Армии, пользуются правом избирать и быть избранными наравне со всеми гражданами.

Статья 106. Выборы депутатов являются прямыми: выборы во все Советы депутатов трудящихся, начиная от сельского и городского Совета депутатов трудящихся вплоть до Верховного Совета Татарской АССР, производятся гражданами непосредственно путем прямых выборов.

Статья 107. Голосование при выборах депутатов является тайным.

Статья 108. Выборы в Советы депутатов трудящихся Татарской АССР производятся по избирательным округам по следующим нормам:
районного Совета, в зависимости от размеров района, – один депутат не менее, чем от 500, и не более, чем от 1.500 населения; городского Совета и районного Совета в городах, в зависимости от размеров города или городского района, – один депутат не менее, чем от 100, и не более, чем от 1.000 населения;
сельского Совета, в зависимости от размеров района деятельности сельского Совета, – один депутат не менее, чем от 100, и не более, чем от 250 населения.
Избирательные нормы для каждого районного, городского, поселкового и сельского Совета депутатов трудящихся устанавливаются «Положением о выборах в Советы депутатов трудящихся Татарской АССР» в пределах избирательных норм, указанных в настоящей статье.

Статья 109. Кандидаты при выборах выставляются по избирательным округам.
Право выставления кандидатов обеспечивается за общественными организациями и обществами трудящихся: коммунистическими партийными организациями, профессиональными союзами, кооперативами, организациями молодежи, культурными обществами.

Статья 110. Каждый депутат обязан отчитываться перед избирателями в своей работе и в работе Совета депутатов трудящихся и может быть в любое время отозван по решению большинства избирателей в установленном законом порядке.

ГЛАВА X.
ГЕРБ, ФЛАГ, СТОЛИЦА

Статья 111. Государственным гербом Татарской Автономной Советской Социалистической Республики является государственный герб РСФСР, который состоит из изображения золотых серпа и молота, помещенных крест на крест, рукоятками книзу, на красном фоне в лучах солнца и в обрамлении колосьев, с надписью «РСФСР» и «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» на русском и татарском языках, с добавлением под надписью «РСФСР» буквами меньшего размера надписи «Татарская АССР» на русском и татарском языках.

Статья 112. Государственным флагом Татарской Автономной Советской Социалистической Республики является государственный флаг РСФСР, состоящий из красного полотнища, в левом углу которого, у древка наверху, помещены золотые буквы «РСФСР» на русском и татарском языках, с добавлением под надписью «РСФСР» буквами меньшего размера надписи «Татарская АССР» на русском и татарском языках.

Статья 113. Столицею Татарской АССР является город Казань.

ГЛАВА XI
ПОРЯДОК ИЗМЕНЕНИЯ КОНСТИТУЦИИ

Статья 114. Изменение Конституции Татарской АССР производится лишь по решению Верховного Совета Татарской АССР, принятому большинством не менее двух третей голосов Верховного Совета Татарской АССР, с утверждением Верховного Совета РСФСР.

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

ТАТАРСТАН АВТОНОМИЯЛЕ СОВЕТ СОЦИАЛИСТИК РЕСПУБЛИКАСЫ

КОНСТИТУЦИЯСЕ

Төп законы

1978 елның 31 маенда
Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасы
9 чакырылыш Верховный Советының IX сессиясендә кабул ителде

1978 ел

ТАТАРСТАН АВТОНОМИЯЛЕ СОВЕТ СОЦИАЛИСТИК РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ (ТӨП ЗАКОНЫ)

Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасы халкы, фәнни коммунизм идеяләрен кулланып, үзен бөтен совет халкының аерылгысыз өлеше дип аңлап, ССР Союзы Конституциясенә һәм РСФСР Конституциясенә туры китереп, шушы Конституцияне кабул итә һәм игълан итә.

I. ТАТАРСТАН АССРНЫҢ ҖӘМГЫЯТЬ СТРОЕ ҺӘМ ПОЛИТИКАСЫ НИГЕЗЛӘРЕ

1 БҮЛЕК. ПОЛИТИК СИСТЕМА

1 статья. Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасы – эшчеләр, крестьяннар һәм интеллигенциянең, республикадагы барлык милләт хезмәт ияләренең ихтыярын һәм интересларын чагылдыручы гомумхалык социалистик дәүләте.

2 статья. Татарстан АССРда бөтен власть халык кулында. Халык дәүләт властен Татарстан АССРның политик нигезен тәшкил итүче халык депутатлары Советлары аркылы тормышка ашыра.
Дәүләтнең башка барлык органнары халык депутатлары Советлары контролендә һәм аларга отчет бирәләр.

3 статья. Совет дәүләтенең оештырылуы һәм эшчәнлеге демократик централизм принцибы – дәүләт властеның түбәннән югарыга кадәр барлык органнарының сайланып куелуы, аларның халыкка отчет бирүе, югарыгы органнар карарларының түбәнге органнар өчен мәҗбүри булуы нигезендә тормышка ашырыла. Демократик централизм бердәм җитәкчелекне урыннардагы инициатива һәм иҗат активлыгы белән, һәр дәүләт органының һәм хезмәт урынындагы кешенең тапшырылган эш өчен җаваплылыгы белән бергә бәйли.

4 статья. Совет дәүләте, аның барлык органнары социалистик законлылык нигезендә эшлиләр, хокук тәртибен, җәмгыять интересларын, гражданнарның хокукларын һәм ирекләрен саклауны тәэмин итәләр.
Дәүләт һәм җәмәгать оешмалары, хезмәт урынындагы кешеләр СССР Конституциясен, РСФСР Конституциясен, Татарстан АССР Конституциясен һәм совет законнарын үтәргә бурычлы.

5 статья. Дәүләт тормышының иң мөһим мәсьәләләре бөтенхалык тикшерүенә чыгарыла, шулай ук бөтен халыкның тавыш бирүенә (референдумга) куела.

6 статья. Совет җәмгыятенең җитәкче һәм юнәлеш бирүче көче, аның политик системасының, дәүләт һәм җәмәгать оешмаларының үзәге – Советлар Союзы Коммунистлар партиясе. КПСС халык өчен яши һәм халыкка хезмәт итә.
Марксизм-ленинизм тәгълиматы белән коралланган Коммунистлар партиясе җәмгыять

үсешенең төп перспективасын, СССРның эчке һәм тышкы политикасы линиясен билгели, совет халкының бөек иҗади эшчәнлегенә җитәкчелек итә, аның коммунизмның җиңүе өчен көрәшенә планлы, фәнни нигезләнгән характер бирә.
Партиянең барлык оешмалары СССР Конституциясе рамкаларында эш итәләр.

7 статья. Профессиональ союзлар, Бөтенсоюз Ленинчыл Коммунистик Яшьләр Союзы, кооператив һәм башка җәмәгать оешмалары үзләренең устав бурычлары нигезендә дәүләт һәм җәмәгать эшләрен идарә итүдә, политик, хуҗалык һәм социаль-культура мәсьәләләрен хәл итүдә катнашалар.

8 статья. Хезмәт коллективлары дәүләт һәм җәмәгать эшләрен тикшерүдә һәм хәл итүдә, җитештерүне һәм социаль үсешне планлаштыруда, кадрлар хәзерләүдә һәм урнаштыруда, предприятиеләрне һәм учреждениеләрне идарә итү, хезмәт һәм көнкүреш шартларын яхшырту, җитештерүне үстерүгә, шулай ук социаль-культура чараларына һәм материаль кызыксындыруга билгеләнгән средстволардан файдалану мәсьәләләрен тикшерү һәм хәл итүдә катнашалар.
Хезмәт коллективлары социалистик ярышны үстерәләр, алдынгы эш методларын таратуга, хезмәт дисциплинасын ныгытуга булышлык итәләр, үз членнарын коммунистик әхлак рухында тәрбиялиләр, аларның политик аңлылыгын, культурасын һәм профессиональ квалификациясен күтәрү турында кайгыртталар.

9 статья. Совет җәмгыятенең политик системасын үстерүнең төп юнәлеше социалистик демократияне тагын да киңәйтүдән – дәүләт һәм җәмгыять эшләрен идарә итүдә гражданнарның һаман киңрәк катнашуыннан, дәүләт аппаратын камилләштерүдән, җәмәгать оешмаларының активлыгын күтәрүдән, халык контролен көчәйтүдән, дәүләт һәм җәмгыять тормышының хокук нигезләрен ныгытудан, ачык эш итүне киңәйтүдән, җәмәгать фикерен даими исәпкә алудан гыйбарәт.

2 БҮЛЕК. ЭКОНОМИК СИСТЕМА

10 статья. Татарстан АССРның экономик системасы нигезен җитештерү средстволарына дәүләт (гомумхалык) һәм колхоз-кооператив милке формасындагы социалистик милек тәшкил итә.
Профсоюз һәм башка җәмәгать оешмаларының устав бурычларын тормышка ашыру өчен кирәкле мөлкәте шулай ук социалистик милек була.
Дәүләт социалистик милекне саклый һәм аның арта баруы өчен шартлар тудыра.
Социалистик милекне үзенә байлык җыю һәм башка төрле комсызлык максатларында файдаланырга беркемнең дә хакы юк.

11 статья. Дәүләт милке – бөтен совет халкының уртак байлыгы, социалистик милекнең төп формасы.
Җир, җир асты байлыклары, сулар, урманнар фәкать дәүләт милке генә була. Промышленностьта, төзелештә һәм авыл хуҗалыгында төп җитештерү средстволары, транспорт һәм элемтә средстволары, банклар, дәүләт тарафыннан оештырылган сәүдә, коммуналь һәм башка предприятиеләр мөлкәте, шәһәрләрдәге төп торак фонды, шулай ук дәүләт бурычларын тормышка ашыру өчен кирәкле башка мөлкәт дәүләт кулында.

12 статья. Колхозларның һәм башка кооператив оешмаларның, аларның берләшмәләренең җитештерү средстволары һәм аларга устав бурычларын тормышка ашыру өчен кирәкле башка мөлкәт алар милке була.
Колхозлар били торган җир аларга түләүсез һәм срокcыз файдалануга беркетелә.
Дәүләт колхоз-кооператив милкен үстерүгә һәм аның дәүләт милке белән якыная баруына булышлык итә.
Колхозлар, җирдән бүтән файдаланучылар кебек үк, җирне нәтиҗәле файдаланырга, аңа сакчыл карарга, аның уңдырышын күтәрергә бурычлылар.

13 статья. Татарстан АССР гражданнарының шәхси милке нигезен хезмәт доходлары тәшкил итә. Шәхси милектә көнкүреш, шәхси куллану, уңайлык һәм ярдәмче йорт хуҗалыгы әйберләре, торак йорт һәм хезмәт белән табылган саклык кыйммәтләр булырга мөмкин. Гражданнарның шәхси милке һәм аңа мирас хокукы дәүләт тарафыннан саклана.
Гражданнар файдалануында ярдәмче хуҗалык алып бару (шул исәптән терлек һәм кош асрау) өчен, җиләк-җимеш һәм яшелчә бакчачылыгы өчен, шулай ук индивидуаль торак төзелеше өчен законда билгеләнгән тәртиптә бирелә торган җир участоклары булырга мөмкин. Гражданнар үзләренә бирелгән җир участокларыннан рациональ файдаланырга тиешләр. Дәүләт һәм колхозлар ярдәмче хуҗалык алып баруда гражданнарга булышлык күрсәтәләр.
Гражданнарның шәхси милкендәге яки файдалануындагы мөлкәт эшләмичә генә доход алу өчен хезмәт итмәскә, җәмгыять интересларына зыянга файдаланылмаска тиеш.

14 статья. Совет кешеләренең эксплуатациядән азат хезмәте – җәмәгать байлыгын үстерү, халыкның һәм һәр совет кешесенең тормыш дәрәҗәсен күтәрү чыганагы.
Социализмның «һәркемнән – сәләтенчә, һәркемгә – хезмәтенчә» дигән принцибы нигезендә дәүләт хезмәт һәм куллану үлчәменә контрольлек итә. Ул налог салынырга тиешле доходларга налог күләмен билгели.
Кешенең җәмгыятьтәге урынын иҗтимагый файдалы хезмәт һәм аның нәтиҗәләре билгели. Дәүләт, материаль һәм мораль стимулларны бергә бәйләп, новаторлыкны, эшкә иҗади мөнәсәбәтне хуплап, хезмәтне һәр совет кешесенең беренче тормыш ихтыяҗына әверелдерүгә булышлык итә.

15 статья. Социализмда иҗтимагый җитештерүнең югары максаты –кешеләрнең үсә барган материаль һәм рухи ихтыяҗларын тулырак канәгатьләндерү.
Дәүләт, хезмәт ияләренең иҗат активлыгына, социалистик ярышка, фән-техника прогрессы казанышларына таянып, экономикага җитәкчелек формаларын һәм методларын камилләштереп, хезмәт җитештерүчәнлегенең үсүен, җитештерүнең нәтиҗәлелеген һәм эшнең сыйфатын күтәрүне, халык хуҗалыгының динамикалы, планлы һәм пропорциональ үсешен тәэмин итә.

16 статья. Татарстан АССР экономикасы – РСФСР экономикасының, СССР территориясендә иҗтимагый җитештерү, бүлү һәм алмашуның барлык буыннарын эченә алган бердәм халык хуҗалыгы комплексының состав өлеше.
Экономикага җитәкчелек экономик һәм социаль үсешнең дәүләт планнары нигезендә, тармак һәм территориаль принципларны исәпкә алып, үзәкләштерелгән идарә итүне предприятиеләрнең, берләшмәләрнең һәм башка оешмаларның хуҗалык мөстәкыйльлеге һәм инициативасы белән бергә бәйләү юлы белән тормышка ашырыла. Шуның белән бергә хуҗалык исәбе, табыш, үзкыйммәт һәм башка экономик этәргечләр һәм стимуллар актив файдаланыла.

17 статья. Татарстан АССРда закон нигезендә кустарь-һөнәрчелек, авыл хуҗалыгы, халыкка көнкүреш хезмәте күрсәтү сферасында индивидуаль хезмәт эшчәнлегенә, шулай ук гражданнарның һәм аларның семья членнарының фәкать шәхси хезмәтенә генә корылган башка төрле эшчәнлеккә юл куела. Дәүләт, индивидуаль хезмәт эшчәнлеген җайга салып, аның җәмгыять интересларында файдаланылуын тәэмин итә.

18 статья. Хәзерге һәм киләчәк буыннар интересларында Татарстан АССРда җирне һәм җир асты байлыкларын, су ресурсларын, үсемлекләр һәм хайваннар дөньясын саклау һәм фәнни нигездә рациональ файдалану өчен, һава һәм суны чиста тоту, табигый байлыкларны кабат җитештерүне тәэмин итү һәм кешене чолгап алган мохитне яхшырту өчен кирәкле чаралар күрелә.

3 БҮЛЕК.
СОЦИАЛЬ ҮСЕШ ҺӘМ КУЛЬТУРА

19 статья. Татарстан АССРның социаль нигезен эшчеләрнең, крестьяннарның һәм интеллигенциянең какшамас союзы тәшкил итә.
Дәүләт җәмгыятьнең социаль бертөрлелеге көчәюгә — сыйнфый аермаларның, шәһәр белән авыл, акыл хезмәте белән физик хезмәт арасындагы җитди аермаларның бетә баруына, СССРдагы барлык милләтләр һәм халыкларның һәрьяклап үсүенә һәм үзара якынаюына булышлык итә.

20 статья. «Һәркемнең ирекле үсеше — барлык кешеләрнең ирекле үсеш шарты» дигән коммунистик идеал нигезендә дәүләт гражданнарның иҗади көчләрен, сәләтләрен һәм талантларын кулланулары өчен, шәхеснең һәрьяклап үсеше өчен реаль мөмкинлекләрне киңәйтүне үзенең максаты итеп куя.

21 статья. Дәүләт хезмәт шартларын яхшырту һәм хезмәтне саклау, аны фәнни оештыру турында, халык хуҗалыгының барлык тармакларында җитештерү процессларын комплекслы механикалаштыру һәм автоматлаштыру нигезендә авыр физик хезмәтне киметү, ә киләчәктә аны бөтенләй бетерү турында кайгырта.

22 статья. Татарстан АССРда авыл хуҗалыгы хезмәтен индустриаль хезмәтнең бер төренә әйләндерү, авыл җирләрендә халык мәгарифе, культура, сәламәтлек саклау учреждениеләре, сәүдә һәм җәмәгать туклануы, көнкүреш хезмәте күрсәтү һәм коммуналь хуҗалык челтәрен киңәйтү, авылларны төзек поселокларга әйләндерү программасы эзлекле рәвештә тормышка ашырыла.

23 статья. Хезмәт җитештерүчәнлегенең үсүе нигезендә дәүләт хезмәткә түләү дәрәҗәсен, хезмәт ияләренең реаль доходларын күтәрү курсын тайпылышсыз рәвештә тормышка ашыра.
Совет кешеләренең ихтыяҗларын тулырак канәгатьләндерү максатында җәмәгать куллану фондлары төзелә. Җәмәгать оешмаларының һәм хезмәт коллективларының киң катнашында дәүләт бу фондларның арта баруын һәм гадел бүленүен тәэмин итә.

24 статья. Татарстан АССРда дәүләтнең сәламәтлек саклау, социаль тәэминат, сәүдә һәм җәмәгать туклануы, көнкүреш хезмәте күрсәтү һәм коммуналь хуҗалык системалары эшли һәм үсә.

Дәүләт кооператив һәм башка җәмәгать оешмаларының халыкка хезмәт күрсәтүнең барлык сфераларындагы эшчәнлеген хуплый. Ул массовый физик культураны һәм спортны үстерүгә булышлык итә.

25 статья. Татарстан АССРда бердәм халык мәгарифе системасы яши һәм камилләшә. Ул гражданнарга гомуми белем бирүне һәм аларны профессиональ хәзерләүне тәэмин итә, яшьләрне коммунистик тәрбияләүгә, рухи һәм физик яктан үстерүгә хезмәт итә, аларны хезмәткә һәм җәмәгать эшчәнлегенә хәзерли.

26 статья. Җәмгыять ихтыяҗлары нигезендә дәүләт фәннең планлы үсешен һәм фәнни кадрлар хәзерләүне тәэмин итә, фәнни тикшеренү нәтиҗәләрен халык хуҗалыгына һәм тормышның башка сфераларына кертүне оештыра.

27 статья. Дәүләт совет кешеләрен әхлакый һәм эстетик тәрбияләү, аларның культура дәрәҗәсен күтәрү өчен рухи байлыкларны саклау, арттыра бару һәм алардан киң файдалану турында кайгырта.
Татарстан АССРда профессиональ сәнгать һәм халык художество иҗатының үсеше һәрьяклап хуплана.

II.
ДӘҮЛӘТ ҺӘМ ШӘХЕС

4 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН АССР ГРАЖДАНЛЫГЫ. ГРАЖДАННАРНЫҢ ТИГЕЗ ХОКУКЛЫЛЫГЫ

28 статья. СССРда билгеләнгән бердәм союз гражданлыгы нигезендә Татарстан АССРның һәр гражданы РСФСР һәм СССР гражданы була.
Совет гражданлыгы алу һәм аны югалту нигезләре һәм тәртибе СССР гражданлыгы турындагы Закон белән билгеләнә.
РСФСР һәм башка союздаш республикалар гражданнары Татарстан АССР территориясендә Татарстан АССР гражданнары белән бертигез хокуклардан файдаланалар.
Татарстан АССР гражданнары чит илләрдә Совет дәүләтенең саклавы һәм яклавыннан файдаланалар.

29 статья. Татарстан АССР гражданнары, чыгышлары, социаль һәм мөлкәт хәлләре нинди булуга, нинди расадан һәм милләттән булуларына, җенесләре, белемнәре, телләре, дингә мөнәсәбәтләре, шөгыльләренең төре һәм характеры нинди булуга, кайда яшәүләренә һәм башка хәлләргә карамастан, закон каршында тигез.
Татарстан АССР гражданнарының тигез хокуклылыгы экономик, политик, социаль һәм культура тормышының барлык өлкәләрендә тәэмин ителә.

30 статья. Татарстан АССРда хатын-кызлар һәм ирләр тигез хокукларга ия.
Бу хокукларны тормышка ашыру белем һәм профессиональ хәзерлек алуда, хезмәттә, хезмәт өчен түләүдә һәм эштә күтәрелүдә, иҗтимагый-политик һәм культура эшчәнлегендә хатын-кызларга ирләр белән бертигез мөмкинлекләр бирү белән, шулай ук хатын-кызларның хезмәтен һәм сәламәтлеген саклау буенча махсус чаралар белән; хатыннарга хезмәтне ана булу белән бергә бәйләргә мөмкинлек бирә торган шартлар тудыру белән; аналарны һәм балаларны хокукый яклау, аларга материаль һәм мораль булышлык күрсәтү, шул исәптән йөкле хатыннарга һәм аналарга түләүле отпуск һәм башка льготалар бирү, кече яшьтәге балалары булган хатыннарның эш вакытын киметә бару белән тәэмин ителә.

31 статья. Татарстан АССРның төрле расадан һәм милләттән булган гражданнары тигез хокукларга ия.
Бу хокукларны тормышка ашыру СССРдагы барлык милләтләр һәм халыкларны һәрьяклап үстерү һәм үзара якынайту политикасы белән, гражданнарны совет патриотизмы һәм социалистик интернационализм рухында тәрбияләү белән, туган телне һәм СССРдагы башка халыклар телләрен куллану мөмкинлеге белән тәэмин ителә.
Нинди расадан һәм милләттән булуларына карап, гражданнарның хокукларын турыдан-туры яки читләтеп нинди дә булса чикләү, аларга турыдан-туры яки читләтеп өстенлекләр билгеләү, шулай ук берәр расага яки милләткә өстенлек бирүгә, дошманлык күрсәтүгә яки аны кимсетүгә һәртөрле өндәү закон нигезендә җәзалана.

32 статья. Чит ил гражданнарына һәм гражданлыгы булмаган кешеләргә Татарстан АССРда законда каралган хокуклар һәм ирекләр, шул исәптән аларга шәхси, мөлкәт, семья һәм башка хокукларын яклау өчен судка һәм башка дәүләт органнарына мөрәҗәгать итү хокукы гарантияләнә.
Татарстан АССР территориясендәге чит ил гражданнары гражданлыгы булмаган кешеләр СССР Конституциясен, РСФСР Конституциясен, Татарстан АССР Конституциясен ихтирам итәргә һәм совет законнарын үтәргә бурычлы.

5 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН АССР ГРАЖДАННАРЫНЫҢ ТӨП ХОКУКЛАРЫ, ИРЕКЛӘРЕ ҺӘМ БУРЫЧЛАРЫ

33 статья. Татарстан АССР гражданнары СССР Конституциясендә, РСФСР Конституциясендә, Татарстан АССР Конституциясендә һәм совет законнарында игълан ителгән һәм гарантияләнә торган социаль-экономик, политик һәм шәхси хокукларга һәм ирекләргә тулысынча ия. Социалистик строй, социаль-экономик һәм культура үсеше программалары үтәлә баруга карап, гражданнарның хокукларын һәм ирекләрен киңәйтүне, аларның тормыш шартларын өзлексез яхшыртуны тәэмин итә.
Гражданнарның хокуклардан һәм ирекләрдән файдалануы җәмгыять һәм дәүләт интересларына, башка гражданнарның хокукларына зыян китермәскә тиеш.

34 статья. Татарстан АССР гражданнары хезмәткә хокуклы, ягъни хезмәтнең күләменә һәм сыйфатына карап түләнә торган һәм дәүләт тарафыннан билгеләнгән минималь күләмнән ким түләнми торган гарантияле эш алуга, шул исәптән булдыклылыгына, сәләтенә, профессиональ хәзерлегенә, белеменә карап һәм җәмгыять ихтыяҗларын исәпкә алып, профессия, шөгыль һәм эш төре сайлауга хокуклы.
Бу хокук социалистик хуҗалык системасы белән, җитештерүче көчләрнең туктаусыз үсүе белән, түләүсез профессиональ белем бирү, хезмәт квалификациясен күтәрү һәм яңа белгечлекләргә өйрәтү белән, профессиональ ориентация һәм хезмәткә урнаштыру системаларын үстерү белән тәэмин ителә.

35 статья. Татарстан АССР гражданнары ял итүгә хокуклы.
Бу хокук эшчеләр һәм хезмәткәрләр өчен 41 сәгатьтән артык булмаган эш атнасы билгеләү белән, күп кенә профессия һәм производстволар өчен кыскартылган эш көне белән, төнге эш вакытының кыскарак булуы белән; ел саен түләүле отпусклар, атна саен ял көннәре бирү белән; шулай ук культура-агарту һәм савыктыру учреждениеләре челтәрен киңәйтү, массовый спорт, физик культура һәм туризмны үстерү белән; тору урынында ял итү өчен уңай мөмкинлекләр һәм буш вакытны рациональ файдалану өчен башка шартлар тудыру белән тәэмин ителә.
Колхозчыларның эш һәм ял вакыты озынлыгы колхозлар тарафыннан билгеләнә.

36 статья. Татарстан АССР гражданнары сәламәтлекләрен саклауга хокуклы.
Бу хокук дәүләтнең сәламәтлек саклау учреждениеләре тарафыннан түләүсез күрсәтелә торган квалификацияле медицина ярдәме белән; гражданнарны дәвалау һәм аларның сәламәтлеген ныгыту учреждениеләре челтәрен киңәйтү белән; куркынычсызлык техникасын һәм производство санитариясен үстерү һәм камилләштерү белән; киң профилактика чаралары үткәрү белән; әйләнә-тирә мохитне савыктыру чаралары белән; яшь буынның сәламәтлеге турында аеруча кайгырту, шул исәптән балаларның укуга һәм хезмәттә тәрбияләнүгә бәйле булмаган хезмәтен тыю белән; авыруларны булдырмауга һәм киметүгә, гражданнарның озын гомерле актив тормышын тәэмин итүгә юнәлдерелгән фәнни-тикшеренү эшләрен җәелдерү белән тәэмин ителә.

37 статья. Татарстан АССР гражданнары картлыкта, авырганда хезмәткә яраклылыгын тулысынча яки өлешчә югалтканда, шулай ук караучысын югалтканда материаль тәэмин ителүгә хокуклы.
Бу хокук эшчеләр, хезмәткәрләр һәм колхозчылар өчен социаль страхование белән, хезмәткә яраклылыгын вакытлыча югалтканда түләнә торган пособиеләр белән; яшь буенча, инвалидлык буенча һәм караучысын югалткан очракта дәүләт һәм колхозлар исәбенә пенсияләр түләү белән; хезмәткә яраклылыгын өлешчә югалткан гражданнарны эшкә урнаштыру белән; карт гражданнар һәм инвалидлар турында кайгырту белән; социаль тәэминатның башка формалары белән гарантияләнә.

38 статья. Татарстан АССР гражданнары торакка хокуклы.
Бу хокук дәүләт һәм җәмәгать торак фондын үстерү һәм саклау, кооператив һәм индивидуаль торак төзелешенә булышлык күрсәтү, уңайлы торак төзү программасы тормышка ашырылуга карап бирелә торган торак мәйданын җәмәгатьчелек контролендә гадел бүлү белән, шулай ук квартира һәм коммуналь хезмәт күрсәтү хакының түбән булуы белән тәэмин ителә. Татарстан АССР гражданнары үзләренә бирелгән торакка сакчыл карарга тиешләр.

39 статья. Татарстан АССР гражданнары белем алуга хокуклы.
Бу хокук барлык төр белем алуның түләүсез булуы белән, яшьләргә гомуми мәҗбүри урта белем бирүне тормышка ашыру юлы белән, укытуны тормыш белән, производство белән бәйләү нигезендә профессиональ-техник, махсус урта һәм югары белем бирүне киң җәелдерү белән; читтән торып һәм кичке укуны үстерү белән; укучыларга һәм студентларга дәүләт стипендияләре һәм льготалар бирү белән; мәктәптә ана телендә уку мөмкинлеге белән; үзлегеңнән белем алу өчен шартлар тудыру белән тәэмин ителә.

40 статья. Татарстан АССР гражданнары культура казанышларыннан файдалануга хокуклы.
Бу хокук илебез һәм дөнья культурасының дәүләт һәм җәмәгать фондларындагы

хәзинәләреннән һәркемнең файдалана алуы белән, культура-агарту учреждениеләрен үстерү һәм республика территориясендә тигез урнаштыру белән, телевидение һәм радионы, китап чыгару эшен һәм вакытлы матбугатны, түләүсез китапханәләр челтәрен үстерү, чит ил дәүләтләре белән культура алмашуны киңәйтү белән тәэмин ителә.

41 статья. Коммунистик төзелеш максатларына туры китереп, Татарстан АССР гражданнарына фәнни, техник һәм художество иҗаты иреге гарантияләнә. Ул фәнни тикшеренүләрне, уйлап табу һәм рационализаторлык эшчәнлеген киң җәелдерү белән, әдәбият һәм сәнгатьне үстерү белән тәэмин ителә. Моның өчен дәүләт кирәкле материаль шартлар тудыра, ирекле җәмгыятьләргә һәм иҗат союзларына булышлык күрсәтә, уйлап табуларны һәм рационализаторлык тәкъдимнәрен халык хуҗалыгына һәм тормышның башка сфераларына кертүне оештыра.
Авторлар, уйлап табучылар һәм рационализаторларның хокуклары дәүләт тарафыннан саклана.

42 статья. Татарстан АССР гражданнары дәүләт һәм җәмәгать эшләрен идарә итүдә, гомумдәүләт һәм җирле әһәмияте булган законнарны һәм карарларны тикшерү һәм кабул итүдә катнашырга хокуклы.
Бу хокук халык депутатлары Советларына һәм дәүләтнең сайлана торган башка органнарына сайлау һәм сайлану, бөтенхалык тикшерүендә һәм тавыш бирүендә, халык контролендә, дәүләт органнары һәм җәмәгать оешмалары, җәмәгать үзешчәнлеге органнары эшендә хезмәт коллективларындагы һәм тору урыннарындагы җыелышларда катнашу мөмкинлеге белән тәэмин ителә.

43 статья. Татарстан АССРның һәр гражданы дәүләт органнарына һәм җәмәгать оешмаларына аларның эшчәнлеген яхшырту турында тәкъдимнәр кертергә, эштәге кимчелекләрне тәнкыйтьләргә хокуклы.
Хезмәт урынындагы кешеләр гражданнарның тәкъдимнәрен һәм гаризаларын билгеләнгән срокларда карарга, аларга җавап бирергә һәм тиешле чаралар күрергә бурычлы.
Тәнкыйть өчен эзәрлекләү тыела. Тәнкыйть өчен эзәрлекләүче кешеләр җавапка тартыла.

44 статья. Халык интересларына туры китереп һәм социалистик стройны ныгыту һәм үстерү максатларында Татарстан АССР гражданнарына сүз, матбугат, җыелышлар, митинглар, урам шествиеләре һәм демонстрацияләр иреге гарантияләнә.
Бу политик ирекләрне тормышка ашыру хезмәт ияләренә һәм аларның оешмаларына җәмәгать бинаралары, урам һәм мәйданнар бирү белән, киң күләмдә информация тарату белән, матбугат, телевидение һәм радионы файдалану мөмкинлеге белән тәэмин ителә.

45 статья. Коммунистик төзелеш максатларына туры китереп, Татарстан АССР гражданнары политик активлыкларын һәм үзешчәнлекләрен үстерүгә, күп төрле интересларын канәгатьләндерүгә булышлык итә торган җәмәгать оешмаларына берләшергә хокуклы.
Җәмәгать оешмаларына үзләренең устав бурычларын уңышлы үтәү өчен шартлар гарантияләнә.

46 статья. Татарстан АССР гражданнарына вөҗдан иреге, ягъни теләсә нинди дин тоту яки бернинди дә дин тотмау, дини культларны үтәү яки атеистик пропаганда алып бару хокукы гарантияләнә. Дингә ышануларга бәйле рәвештә дошманлык һәм нәфрәт тудыру тыела.
Татарстан АССРда мәчет һәм чиркәү дәүләттән, мәктәп мәчет һәм чиркәүдән аерылган.

47 статья. Семья дәүләт тарафыннан яклана.
Никах хатын-кыз белән ир-атның ирекле ризалыгына нигезләнә; ир һәм хатын семья мөнәсәбәтләрендә тулысынча тигез хокуклы.
Дәүләт семья турында балалар учреждениеләренең киң челтәрен булдыру һәм үстерү, көнкүреш хезмәте күрсәтүне һәм җәмәгать туклануын оештыру һәм камилләштерү, бала тугач пособиеләр түләү, күп балалы семьяларга пособиеләр түләү һәм ярдәм күрсәтү юлы белән кайгырта.

48 статья. Татарстан АССР гражданнарына шәхес иминлеге гарантияләнә. Суд карарыннан яки прокурор санкциясеннән башка беркем дә кулга алмый.

49 статья. Татарстан АССР гражданнарына торак иминлеге гарантияләнә.
Торакка анда яшәүчеләр ризалыгыннан башка законсыз нигездә керергә беркемнең дә хакы юк.

50 статья. Гражданнарның шәхси тормышы, язышу, телефоннан сөйләшү һәм телеграф аша хәбәрләшү сере закон белән саклана.

51 статья. Гражданнарның шәхесен ихтирам итү, хокукларын һәм ирекләрен саклау – барлык дәүләт органнары, җәмәгать оешмалары һәм хезмәт урыныңдагы кешеләрнең бурычы.
Татарстан АССР гражданнары үзләренең намусына һәм кешелек дәрәҗәсенә, тормышына һәм сәламәтлегенә, шәхси ирегенә һәм мөлкәтенә кул сузулардан суд ярдәмендә сакланырга хокуклы.

52 статья. Татарстан АССР гражданнары хезмәт урыныңдагы кешеләрне, дәүләт һәм җәмәгать органнарының эшенә карата жалоба бирергә хокуклы. Жалобалар законда билгеләнгән тәртиптә һәм срокларда каралырга тиеш.
Хезмәт урыныңдагы кешеләрнең законны бозып, вәкаләтләрен арттырып эшләнгән, гражданнарның хокукларын кыса торган эшләре турында билгеләнгән тәртиптә судка жалоба бирелергә мөмкин.
Татарстан АССР гражданнары дәүләт һәм җәмәгать оешмаларының, шулай ук хезмәт урыныңдагы кешеләрнең хезмәт вазифаларын үтәгәндә законсыз эш итүләре нәтиҗәсендә килгән зыянны түләтергә хокуклы.

53 статья. Хокукларны һәм ирекләрне тормышка ашыру гражданнарның үз бурычларын үтәвеннән аерылгысыз.
Татарстан АССР гражданы СССР Конституциясен, РСФСР Конституциясен, Татарстан АССР Конституциясен һәм совет законнарын үтәргә, социалистик тормыш кагыйдәләрен ихтирам итәргә, совет гражданы дигән югары исемгә лаек булырга бурычлы.

54 статья. Иҗтимагый файдалы эшчәнлекнең үзе сайлаган өлкәсендә намуслы хезмәт итү, хезмәт дисциплинасын саклау – Татарстан АССРның хезмәткә яраклы һәр гражданының бурычы һәм намус эше. Иҗтимагый файдалы хезмәттән тайпылу социалистик җәмгыять принциплары белән сыешмый.

55 статья. Татарстан АССР гражданы социалистик милекне сакларга һәм ныгытырга бурычлы. Дәүләт һәм җәмәгать мөлкәтен урларга һәм әрәм-шәрәм итүгә каршы көрәшү, халык байлыгына сакчыл карау – Татарстан АССР гражданының бурычы.
Социалистик милеккә кул сузучы кешеләр закон нигезендә җәзага тартылалар.

56 статья. Татарстан АССР гражданы Совет дәүләте интересларын сакларга, аның куәтен һәм авторитетын ныгытуга булышлык итәргә бурычлы.
Социалистик Ватанны саклау – Татарстан АССРның һәр гражданының изге бурычы. Ватанга хыянәт итү – халык алдында иң зур җинаять.

57 статья. СССР Коралды Көчләре сафында хәрби хезмәт – Татарстан АССР гражданнарының мактаулы бурычы.

58 статья. Башка гражданнарның милли дәрәҗәсен ихтирам итү, күп милләтле Совет дәүләтендәге милләтләр һәм халыклар дуслыгын ныгыту –Татарстан АССРның һәр гражданының бурычы.

59 статья. Татарстан АССР гражданы башка кешеләрнең хокукларын һәм законлы интересларын ихтирам итәргә, җәмгыятькә каршы эшләргә карата килешмәүчән булырга, җәмәгать тәртибен саклауга барлык чаралар белән булышлык итәргә бурычлы.

60 статья. Татарстан АССР гражданнары балаларны тәрбияләү турында кайгыртырга, аларны иҗтимагый-файдалы хезмәткә хәзерләргә, социалистик җәмгыятьнең лаеклы әгъзалары итеп үстерергә бурычлы. Балалар ата-ана турында кайгыртырга һәм аларга ярдәм итәргә бурычлы.

61 статья. Татарстан АССР гражданнары табигатьне, аның байлыкларын сакларга бурычлы.

62 статья. Тарихи истәлекләрне һәм башка культура байлыкларын саклау турында кайгырту – Татарстан АССР гражданнарының бурычы һәм вазифасы.

63 статья. Башка илләр халыклары белән дуслык һәм хезмәттәшлекне үстерүгә, гомуми тынычлыкны саклауга һәм ныгытуга булышу – Татарстан АССР гражданының интернациональ бурычы.

III.
ТАТАРСТАН АССРНЫҢ МИЛЛИ-ДӘҮЛӘТ ҺӘМ АДМИНИСТРАТИВ-ТЕРРИТОРИАЛЬ ТӨЗЕЛЕШЕ

6 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН АССР – РСФСР СОСТАВЫНДАГЫ АВТОНОМИЯЛЕ РЕСПУБЛИКА

64 статья. Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасы – Россия Совет Федератив Социалистик Республикасы составындагы совет социалистик дәүләте.
ССР Союзы һәм РСФСР хокуклары чикләреннән тыш, Татарстан АССР үз карамагындагы мәсьәләләрне мөстәкыйль рәвештә хәл итә.

65 статья. Татарстан АССР территориясе аның ризалыгыннан башка үзгәртелә алмый.

66 статья. Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасы карамагына дәүләт власте һәм идарәсенең югары органнары йөзендә түбәндәгеләр керә:

1) Татарстан АССР Конституциясен кабул итү һәм аңа үзгәрешләр кертү;
2) Татарстан АССР Конституциясенең үтәлешенә контрольлек итү;
3) Татарстан АССР законнарын чыгару;
4) дәүләт тәртибен, гражданнарның хокукларын һәм ирекләрен саклау;
5) ССР Союзы һәм РСФСР законнарына туры китереп, дәүләт власте һәм идарәсенең республика һәм җирле органнарының оештырылу һәм эшчәнлек тәртибен билгеләү;
6) бердәм социаль-экономик политика үткәрү, Татарстан АССР экономикасына җитәкчелек итү; фән-техника прогрессын тәэмин итү һәм табигый ресурслардан рациональ файдалану һәм аларны саклау чараларын тормышка ашыру;
7) Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсешенең дәүләт планнарын, Татарстан АССРның дәүләт бюджетын эшләү һәм раслау, аларның үтәлеше турындагы отчетларны раслау, районнарның һәм республика буйсынуындагы шәһәрләрнең бюджетларын тормышка ашыруга җитәкчелек итү;
8) ССР Союзы һәм РСФСР законнарына туры китереп, Татарстан АССР дәүләт бюджетына керә торган доходларны билгеләү;
9) халык хуҗалыгының республика буйсынуындагы тармакларына, республика һәм җирле буйсынудагы берләшмәләргә һәм предприятиеләргә җитәкчелек итү;
10) ССР Союзы һәм РСФСР законнарына туры китереп, җирдән, җир асты байлыкларыннан, урманнардан һәм сулардан файдалануга контрольлек итү; әйләнә-тирә мохитне саклау;
11) торак һәм коммуналь хуҗалыкка, сәүдә һәм җәмәгать туклануына, халыкка көнкүреш хезмәте күрсәтүгә, торак төзелешенә, шәһәрләрне һәм башка торак пунктларны төзекләндерү эшенә, юл төзелешенә һәм транспортка җитәкчелек итү;
12) Татарстан АССРның халык мәгарифенә, культура һәм фән оешмаларына һәм учреждениеләренә, сәламәтлек саклауга, физик культурага һәм спортка, социаль тәэминатка җитәкчелек итү; тарих һәм культура истәлекләрен саклау;
13) республика күләмендәге башка мәсьәләләрне хәл итү.

67 статья. Татарстан АССР РСФСР һәм ССР Союзы дәүләт власте һәм идарәсенең югары органнары аша РСФСР һәм ССР Союзы карамагындагы мәсьәләләрне хәл итүдә катнаша.
Татарстан АССР үз территориясендә комплекслы экономик һәм социаль үсешне тәэмин итә, шул территориядә ССР Союзы һәм РСФСР вәкаләтләрен гамәлгә ашыруга булышлык итә, СССР һәм РСФСР дәүләт власте һәм идарәсенең югары органнары карарларын тормышка ашыра.
Татарстан АССР үз карамагындагы мәсьәләләр буенча союз һәм республика (РСФСР) буйсынуындагы предприятиеләр, учреждениеләр һәм оешмалар эшен координацияли һәм аңа контрольлек итә.

68 статья. СССР Конституциясенә һәм РСФСР Конституциясенә туры китереп, социалистик Ватанны саклау дәүләтнең иң мөһим функцияләренә керә һәм бөтен халык эше булып тора.
Совет халкының тыныч хезмәтенең социалистик казанышларын, дәүләтнең суверенитетын һәм территориаль бөтенлеген саклау максатында СССР Кораллы Көчләре булдырылды һәм гомуми хәрби хезмәт билгеләнде.
Татарстан АССР илнең иминлеген һәм оборона сәләтен тәэмин итүдә, СССР Кораллы Көчләрен бөтен кирәкле нәрсә белән тәэмин итүдә катнаша.

Дәүләт органнарының, җәмәгать оешмаларының, хезмәт урынындагы кешеләрнең һәм гражданнарның ил иминлеген тәэмин итү һәм аның оборона сәләтен ныгыту бурычлары ССР Союзы законнары белән билгеләнә.

69 статья. Татарстан АССРда сугышны пропагандалау тыела.

70 статья. Татарстан АССР территориясендә СССР һәм РСФСР законнары мәҗбүри.

7 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН АССРНЫҢ АДМИНИСТРАТИВ-ТЕРРИТОРИАЛЬ ТӨЗЕЛЕШЕ

71 статья. Татарстан АССР, РСФСР законнарына туры китереп, үзенең районнарга бүленешен билгели һәм республиканың административ-территориаль төзелешенең башка мәсьәләләрен хәл итә.

72 статья. Татарстан АССР Әгерҗе, Азнакай, Аксубай, Актаныш, Алексеевск, Әлки, Әлмәт, Апас, Арча, Баулы, Балтач, Бөгелмә, Буа, Югары Ослан, Биектау, Чүпрәле, Алабуга, Зәй, Зеленодольск, Кама Тамагы, Куйбышев, Кукмара, Лаеш, Лениногорск, Мамадыш, Минзәлә, Мөслим, Түбән Кама, Октябрь, Питрәч, Балык Бистәсе, Саба, Сарман, Тәтеш, Тукай, Чирмешән, Чистай районнарыннан; республика буйсынуындагы Казан, Әлмәт, Бөгелмә, Алабуга, Зәй, Зеленодольск, Лениногорск, Яр Чаллы, Түбән Кама, Чистай шәһәрләреннән тора.

IV.
ТАТАРСТАН АССРНЫҢ ХАЛЫК ДЕПУТАТЛАРЫ СОВЕТЛАРЫ ҺӘМ АЛАРНЫ САЙЛАУ ТӘРТИБЕ

8 БҮЛЕК.
ХАЛЫК ДЕПУТАТЛАРЫ СОВЕТЛАРЫ СИСТЕМАСЫ ҺӘМ АЛАРНЫҢ ЭШ ПРИНЦИПЛАРЫ

73 статья. Халык депутатлары Советлары – Татарстан АССР Верховный Советы, халык депутатларының район, шәһәр, шәһәрдәге район, поселок һәм авыл Советлары – дәүләт власте органнарының бердәм системасын тәшкил итәләр.

74 статья. Татарстан АССР Верховный Советының вәкаләт срогы – биш ел.
Халык депутатлары җирле Советларының вәкаләт срогы – ике ел ярым.
Халык депутатлары Советларына сайлаулар тиешле Советларның вәкаләт срогы бетәргә кимендә ике ай кала билгеләнә.

75 статья. Халык депутатларының тиешле Советлары карамагындагы бик әһәмиятле мәсьәләләр аларның сессияләрендә карала һәм хәл ителә.
Халык депутатлары Советлары даими комиссияләр сайлыйлар, башкаручы һәм идарә итүче, шулай ук үзләренә отчет бирүче башка органнарны оештыралар.

76 статья. Халык депутатлары Советлары предприятиеләрдә, колхозларда, учреждениеләрдә һәм оешмаларда хезмәт ияләренең җәмәгать контролен дәүләт контроле белән бергә бәйли торган халык контроле органнары оештыралар.
Халык контроле органнары дәүләт планнарының һәм заданиеләренең үтәлешенә контрольлек итәләр; дәүләт дисциплинасын бозуларга, урынчылык, эшкә ведомствочыл караш күренешләренә, хуҗасызлык һәм әрәм-шәрәм итүләргә, волокита һәм бюрократизмга каршы көрәш алып баралар; дәүләт аппараты эшен камилләштерүгә булышлык итәләр.

77 статья. Халык депутатлары Советлары турыдан-туры һәм үзләре оештырган органнар аша дәүләт, хуҗалык һәм социаль-культура төзелешенең барлык тармакларына җитәкчелек итәләр, карарлар чыгаралар, аларның үтәлүен тәэмин итәләр, карарларның тормышка ашырылуына контрольлек итәләр.

78 статья. Халык депутатлары Советларының эшчәнлеге мәсьәләләрне коллектив, иркле, эшлекле тикшерү һәм хәл итү, ачык эш итү нигезендә, башкаручы һәм идарә итүче органнарның, Советлар оештырган башка органнарның Советлар һәм халык алдында регуляр рәвештә отчет бирүе, Советлар эшенә гражданнарны киң катнаштыру нигезендә тормышка ашырыла.
Халык депутатлары Советлары һәм алар оештырган органнар үзләренең эше һәм кабул иткән карарлары турында халыкка системалы рәвештә белдереп торалар.

9 БҮЛЕК.
САЙЛАУ СИСТЕМАСЫ

79 статья. Халык депутатларының барлык Советларына депутатлар сайлау гомуми, тигез һәм туры сайлау хокукы нигезендә яшерен тавыш бирү тәртибендә үткәрелә.

80 статья. Депутатлар сайлау гомуми: Татарстан АССРның 18 яшькә җиткән барлык гражданнары сайларга һәм сайланырга хокуклы, закон белән билгеләнгән тәртиптә акылдан язган дип танылган кешеләр генә сайлый һәм сайлана алмый.

81 статья. Депутатлар сайлау тигез: һәр сайлаучы бер тавышка ия; сайлауларда барлык сайлаучылар бертигез нигезләрдә катнаша.

82 статья. Депутатлар сайлау туры: халык депутатларының барлык Советларына депутатлар гражданнар тарафыннан турыдан-туры сайлана.

83 статья. Депутатлар сайлаганда тавыш бирү яшерен: сайлаучыларның үз ихтыярын гамәлгә ашыруына контрольлек итүгә юл куелмый.

84 статья. Депутатлыкка кандидатлар күрсәтү хокукы Советлар Союзы Коммунистлар партиясе, профессиональ союзлар, Бөтенсоюз Ленинчыл Коммунистик Яшьләр Союзы оешмаларына, кооператив һәм башка җәмәгать оешмаларына, хезмәт коллективларына, шулай ук хәрби частьлардагы хәрби хезмәткәрләр җыелышларына бирелә.
Татарстан АССР гражданнарына һәм җәмәгать оешмаларына депутатлыкка кандидатларның политик, эшлеклелек һәм шәхси сыйфатлары турында иркен һәм һәрьяклап фикер алышу, шулай ук җыелышларда, матбугатта, телевидение, радио аша агитация алып бару хокукы гарантияләнә.
Халык депутатлары Советларына сайлаулар үткәрүгә бәйле расходлар дәүләт исәбенә тотыла.

85 статья. Халык депутатлары Советларына депутатлар сайлау сайлау округлары буенча үткәрелә.
Татарстан АССР гражданы, кагыйдә буларак, халык депутатларының икедән артык Советына сайлана алмый.
Советларга сайлаулар үткәрүне җәмәгать оешмалары, хезмәт коллективлары һәм хәрби частьлардагы хәрби хезмәткәрләр җыелышлары вәкилләреннән төзелгән сайлау комиссияләре тәэмин итә.
Халык депутатлары Советларына сайлаулар үткәрү тәртибе ССР Союзы, РСФСР һәм Татарстан АССР законнары белән билгеләнә.

86 статья. Сайлаучылар үз депутатларына наказлар бирәләр.
Халык депутатларының тиешле Советлары сайлаучыларның наказларын карыйлар, экономик һәм социаль үсеш планнарын эшләгәндә һәм бюджет төзегәндә аларны исәпкә алалар, наказларны үтәүне оештыралар һәм аларның гамәлгә ашырылуы турында гражданнарга белдереп торалар.

10 БҮЛЕК.
ХАЛЫК ДЕПУТАТЫ

87 статья. Депутатлар халык депутатлары Советларында халыкның тулы хокуклы вәкилләре булалар.
Депутатлар, Советларның эшендә катнашып, дәүләт, хуҗалык һәм социаль-культура төзелеше мәсьәләләрен хәл итәләр, Советларның карарларын тормышка ашыруны оештыралар, дәүләт органнары, предприятиеләр, учреждениеләр һәм оешмалар эшенә контрольне тормышка ашыралар.
Депутат үзенең эшчәнлегендә гомумдәүләт интересларыннан чыгып эш итә, сайлау округындагы халыкның ихтыяҗларын исәпкә ала, сайлаучыларның наказларын тормышка ашыруга ирешә.

88 статья. Депутат үз вәкаләтләрен производство яки хезмәт эшчәнлегеннән аерылмыйча гамәлгә ашыра.
Депутат Советның сессияләре вакытында, шулай ук законда каралган башка очракларда депутатлык вәкаләтләрен гамәлгә ашыру өчен, даими эш урынында уртача эш хакы сакланган хәлдә, производство яки хезмәт вазифаларын үтәүдән азат ителә.

89 статья. Депутат тиешле дәүләт органнарына һәм хезмәт урынындагы кешеләргә запрос ясарга хокуклы.Алар запроска Совет сессиясендә җавап бирергә бурычлы.
Депутат барлык дәүләт һәм җәмәгать органнарына, предприятиеләргә, учреждениеләргә, оешмаларга депутатлык эшчәнлеге мәсьәләләре белән мөрәҗәгать итәргә һәм үзе куйган мәсьәләләрне карауда катнашырга хокуклы. Тиешле дәүләт һәм җәмәгать органнарының, предприятие, учреждение һәм оешмаларның җитәкчеләре депутатны кичекмәстән кабул итәргә һәм аның тәкъдимнәрен билгеләнгән срокларда карарга бурычлы.

90 статья. Депутатка үзенең хокукларын һәм вазифаларын тоткарлыксыз һәм нәтиҗәле рәвештә тормышка ашыру өчен шартлар тәэмин ителә.
Депутатларның кагылгысызлыгы, шулай ук депутатлык эшчәнлегенең башка гарантияләре депутатлар статусы турындагы Закон белән һәм ССР Союзының, РСФСР һәм Татарстан АССРның башка закон актлары белән билгеләнә.

91 статья. Депутат үз эше һәм Совет эше турында сайлаучылар алдында, шулай ук үзен депутатлыкка кандидат итеп күрсәткән коллективлар һәм җәмәгать оешмалары алдында отчет бирергә бурычлы.
Сайлаучыларның ышанычын акламаган депутат законда билгеләнгән тәртиптә сайлаучыларның күпчелеге карары белән теләсә кайчан кире чакырып алынырга мөмкин.

V. ТАТАРСТАН АССР ДӘҮЛӘТ ВЛАСТЕ ҺӘМ ИДАРӘСЕНЕҢ ЮГАРЫ ОРГАННАРЫ

11 БҮЛЕК. ТАТАРСТАН АССР ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТЫ

92 статья. Татарстан АССР дәүләт властеның югары органы – Татарстан АССР Верховный Советы.
Татарстан АССР Верховный Советы СССР Конституциясе, РСФСР Конституциясе һәм шушы Конституция белән Татарстан АССР карамагына кертелгән барлык мәсьәләләрне хәл итәргә хокуклы.
Татарстан АССР Конституциясен кабул итү, аңа үзгәрешләр кертү; Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсешенең дәүләт планнарын, Татарстан АССР дәүләт бюджетын һәм аларның үтәлеше турындагы отчетларны раслау; Татарстан АССР Верховный Советына отчет бирүче органнарны оештыру бары тик Татарстан АССР Верховный Советы тарафыннан гына тормышка ашырыла.
Татарстан АССР законнары Татарстан АССР Верховный Советы тарафыннан кабул ителә.

93 статья. Татарстан АССР Верховный Советы халык саны бертигез булган сайлау округлары буенча сайлана торган 250 депутаттан тора.
Татарстан АССР Верховный Советы үзе сайлый торган Мандат комиссиясе тәкъдиме белән депутатларның вәкаләтләрен тану турында, ә сайлау турындагы законнар бозылган очракта аерым депутатларның сайлануын дөрес түгел дип табу турында карар чыгара.

94 статья. Татарстан АССР Верховный Советы Татарстан АССР Верховный Советы Председателен һәм аның ике урынбасарын сайлый.
Татарстан АССР Верховный Советы Председателе Татарстан АССР Верховный Советы утырышларына җитәкчелек итә һәм аның эчке эш тәртибен идарә итә.

95 статья. Татарстан АССР Верховный Советы сессияләре елга ике тапкыр чакырыла.
Чираттан тыш сессияләр Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы тарафыннан аның инициативасы белән яки Татарстан АССР Верховный Советы депутатларының

кимендә өчтән бере тәкъдиме буенча чакырыла.
Татарстан АССР Верховный Советы сессиясе аның утырышларыннан, шулай ук алар арасындагы чорда Татарстан АССР Верховный Советының даими яки башка комиссияләре утырышларыннан тора.

96 статья. Татарстан АССР Верховный Советында закон чыгару инициативасы хокукы Татарстан АССР Верховный Советы Президиумына, Татарстан АССР Министрлар Советына, Татарстан АССР Верховный Советының даими һәм башка комиссияләренә, Татарстан АССР Верховный Советы депутатларына, Татарстан АССР Верховный Судына, Татарстан АССР Прокурорына бирелә.
Шулай ук җәмәгать оешмалары үзләренең республика органнары һәм аларга туры килә торган органнар йөзендә закон чыгару инициативасы хокукына ия булалар.

97 статья. Татарстан АССР Верховный Советы каравына кертелгән закон проектлары һәм башка мәсьәләләр аның утырышларында тикшерелә. Кирәк булганда, закон проекты яки тиешле мәсьәлә башлангыч яки өстәмә рәвештә карау өчен бер яки берничә комиссиягә тапшырылырга мөмкин.
Татарстан АССР законнары, Татарстан АССР Верховный Советының карарлары һәм башка актлары Татарстан АССР Верховный Советындагы барлык депутатларның күпчелеге тарафыннан кабул ителә.
Татарстан АССР законнары проектлары һәм автономияле республика дәүләт тормышының башка мөһим мәсьәләләре Татарстан АССР Верховный Советы яки Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы карары белән халык тикшерүенә куелырга мөмкин.

98 статья. Татарстан АССР законнары, Татарстан АССР Верховный Советының карарлары һәм башка актлары Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы Председателе һәм Секретаре имзалары белән татар һәм рус телләрендә игълан ителә.

99 статья. Татарстан АССР Верховный Советы депутаты Татарстан АССР Министрлар Советына, министрларга һәм Татарстан АССР Верховный Советы оештырган башка органнарның җитәкчеләренә, шулай ук Татарстан АССР территориясендә урнашкан союз һәм республика (РСФСР) буйсынуындагы предприятие, учреждение һәм оешмаларның җитәкчеләренә Татарстан АССР карамагындагы мәсьәләләр буенча запрос белән мөрәҗәгать итәргә хокуклы. Татарстан АССР Министрлар Советы яки запрос ясалган хезмәт урынындагы кеше Татарстан АССР Верховный Советының шул сессиясендә телдән яки язма рәвештә җавап бирергә бурычлы.

100 статья. Татарстан АССР Верховный Советы депутаты Татарстан АССР Верховный Советы ризалыгыннан башка, ә аның сессияләре арасындагы чорда Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы ризалыгыннан башка җинаять җаваплылыгына тартыла алмый, кулга алынмый яки суд тәртибендә бирелә торган башка административ җәза чараларына тартыла алмый.

101 статья. Татарстан АССР Верховный Советы Татарстан АССР Верховный Советының даими эшләүче, үзенең бөтен эшендә аңа отчет бирүче һәм аның сессияләре арасындагы чорда шушы Конституциядә каралган чикләрдә Татарстан АССР дәүләт властеның югары органы функцияләрен тормышка ашыручы органын – Татарстан АССР Верховный Советы Президиумын сайлый.

102 статья. Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы депутатлар арасыннан Верховный Совет Президиумы Председателе, Председательнең ике урынбасары, Президиумның Секретаре һәм Татарстан АССР Верховный Советы Президиумының унбер члены составында сайлана.

103 статья. Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы:

1) Татарстан АССР Верховный Советына һәм халык депутатларының җирле Советларына сайлауларны билгели;
2) Татарстан АССР Верховный Советы сессияләрен чакыра;
3) Татарстан АССР Верховный Советының даими комиссияләре эшчәнлеген координацияли;
4) Татарстан АССР Конституциясенең үтәлешенә контрольлек итә;
5) Татарстан АССР законнарына аңлатмалар бирә;
6) халык депутатларының җирле Советлары эшчәнлегенә җитәкчелекне тормышка ашыра;
7) район буйсынуындагы шәһәрләр, шәһәрләрдә районнар оештыра, аларга исемнәр бирә һәм исемнәрен үзгәртә, шулай ук башка торак пунктларның исемнәрен үзгәртә һәм бу мәсьәләләр буенча чыгарылган карарларны РСФСР Верховный Советы Президиумы раславына кертә;
8) авыл Советларын оештыра һәм бетерә, торак пунктларны эшчеләр, курорт һәм дача поселоклары категориясенә кертә, шулай ук РСФСР законнарына туры китереп, республиканың административ-территориаль төзелешенең башка мәсьәләләрен хәл итә;
9) Татарстан АССР Министрлар Советы карарлары һәм боерыклары, халык депутатларының район һәм шәһәр (республика буйсынуындагы шәһәрләр) Советлары карарлары законга туры килмәгәндә, аларны юкка чыгара;
10) Татарстан АССР Верховный Советы Президиумының Почет грамотасы белән бүләкли; Татарстан АССРның мактаулы исемнәрен билгели һәм бирә;
11) Татарстан АССР Конституциясе һәм законнары белән билгеләнгән башка вәкаләтләрне тормышка ашыра.

104 статья. Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы Верховный Совет сессияләре арасындагы чорда түбәндәгеләрне эшли һәм соңыннан чираттагы сессия раславына кертә:

1) кирәк булган хәлләрдә Татарстан АССРның гамәлдәге закон актларына үзгәрешләр кертә;
2) закон белән билгеләнгән тәртиптә районнар һәм республика буйсынуындагы шәһәрләр оештыра, аларга исемнәр бирә һәм исемнәрен үзгәртә;
3) Татарстан АССР Министрлар Советы тәкъдиме белән Татарстан АССР министрлыкларын һәм дәүләт комитетларын, дәүләт идарәсенең Татарстан АССР Верховный Советы тарафыннан оештырыла торган башка органнарын оештыра һәм бетерә;
4) Татарстан АССР Министрлар Советы Председателе тәкъдиме белән Татарстан АССР Министрлар Советы составына керә торган аерым кешеләрне хезмәт вазифаларыннан азат итә һәм билгели.

105 статья. Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы Указлар чыгара һәм карарлар кабул итә.

106 статья. Татарстан АССР Верховный Советының вәкаләтләре беткәннән соң, Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы Татарстан АССРның яңа сайланган Верховный Советы тарафыннан яңа Президиум төзелгәнгә кадәр үзенең вәкаләтләрен саклый.
Татарстан АССРның яңа сайланган Верховный Советы, сайлаулар үткәч ике айдан да соңга калмыйча, Татарстан АССР Верховный Советы Президиумының элекке составы тарафыннан чакырыла.

107 статья. Татарстан АССР Верховный Советы карамагындагы мәсьәләләрне алдан карау һәм хәзерләү өчен, шулай ук Татарстан АССР законнарын һәм Татарстан АССР Верховный Советының һәм аның Президиумының башка карарларын тормышка ашыруга булышлык итү өчен, дәүләт органнары һәм оешмаларының эшчәнлегенә контрольлек итү өчен Татарстан АССР Верховный Советы депутатлар арасыннан даими комиссияләр сайлый.
Татарстан АССР Верховный Советы, кирәк тапканда, теләсә нинди мәсьәлә буенча тикшерү, ревизия комиссияләре һәм башка комиссияләр оештыра.
Барлык дәүләт һәм җәмәгать органнары, оешмалар һәм хезмәт урыныдагы кешеләр Татарстан АССР Верховный Советы комиссияләренең таләпләрен үтәргә, аларга кирәкле материаллар һәм документлар бирергә бурычлы.
Комиссияләрнең рекомендацияләре дәүләт һәм җәмәгать органнары, учреждениеләре һәм оешмалары тарафыннан каралуы мәҗбүри. Карау нәтиҗәләре яки күрелгән чаралар турында комиссияләргә билгеләнгән срокта хәбәр ителергә тиеш.

108 статья. Татарстан АССР Верховный Советы үзенә отчет бирүче барлык дәүләт органнары эшчәнлегенә контрольлек итә.
Татарстан АССР Верховный Советы Татарстан АССР халык контроле органнары системасына җитәкчелек итә торган Татарстан АССР Халык контроле комитетын оештыра.

109 статья. Татарстан АССР Верховный Советы һәм аның органнарының эш тәртибе Татарстан АССР Верховный Советы Регламенты һәм Татарстан АССР Конституциясе нигезендә чыгарыла торган башка законнар белән билгеләнә.

12 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН АССР МИНИСТРЛАР СОВЕТЫ

110 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы – Татарстан АССР Хөкүмәте – Татарстан АССР дәүләт властеның башкаручы һәм идарә итүче югары органы.

111 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы Татарстан АССР Верховный Советы тарафыннан Татарстан АССР Министрлар Советы Председателе, Председательнең Беренче урынбасары һәм урынбасарлары, министрлар, дәүләт комитетлары председательләре һәм дәүләт идарәсенең республика Верховный Советы оештыра торган башка органнары җитәкчеләре составында төзелә.
Татарстан АССР Верховный Советы Татарстан АССР Министрлар Советы Председателе тәкъдиме белән Татарстан АССР Хөкүмәте составына Татарстан АССРның башка органнары һәм оешмалары җитәкчеләрен кертә ала.
Татарстан АССР Министрлар Советы Татарстан АССРның яңа сайланган Верховный Советы алдында аның беренче сессиясендә үз вәкаләтләрен өстеннән төшерә.

112 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы Татарстан АССР Верховный Советы алдында җаваплы һәм аңа отчет бирә, ә Татарстан АССР Верховный Советы сессияләре арасындагы чорда Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы алдында җаваплы һәм аңа отчет бирә.

Татарстан АССР Министрлар Советы үзенең эше турында Татарстан АССР Верховный Советына регуляр рәвештә отчет бирә.

113 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы дәүләт идарәсенең Татарстан АССР карамагында булган һәм Конституция нигезендә Татарстан АССР Верховный Советы һәм Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы компетенциясенә кермәгән барлык мәсьәләләрен хәл итәргә хокуклы.
Татарстан АССР Министрлар Советы үз вәкаләтләре чикләрендә:

1) халык хуҗалыгына һәм социаль-культура төзелешенә җитәкчелекне тәэмин итә; халыкның тормыш дәрәҗәсен һәм культурасын үстерүне тәэмин итү, фән һәм техниканы үстерү, табигать ресурсларыннан рациональ файдалану һәм аларны саклау чараларын эшли һәм тормышка ашыра; акча һәм кредит системасын ныгыту, дәүләт страхованиесен һәм бердәм учет һәм статистика системасын оештыру чараларын тормышка ашыруга булыша; бәяләр, хезмәткә түләү һәм социаль тәэминат өлкәсендә бердәм политика үткәрүдә катнаша; промышленность, төзелеш, авыл хуҗалыгы предприятиеләрен һәм берләшмәләрен, транспорт һәм элемтә предприятиеләрен, шулай ук республика һәм җирле буйсынудагы башка оешмалар һәм учреждениеләрне идарә итүне оештыра;
2) Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсешенең агымдагы һәм перспектив дәүләт планнарын, Татарстан АССРның дәүләт бюджетын эшли һәм Татарстан АССР Верховный Советына кертә; дәүләт планнарын һәм бюджетны гамәлгә ашыру чараларын күрә; планнарның һәм бюджетның үтәлеше турында Татарстан АССР Верховный Советына отчетлар бирә;
3) автономияле республика, район һәм шәһәрләрнең комплекслы экономик һәм социаль үсешен тәэмин итә; Татарстан АССР карамагындагы мәсьәләләр буенча союз һәм республика (РСФСР) буйсынуындагы предприятиеләр, учреждениеләр һәм оешмалар эшчәнлеген координацияли һәм аңа контрольлек итә;
4) дәүләт интересларын яклау, социалистик милекне һәм җәмәгать тәртибен саклау, гражданнарның хокукларын һәм ирекләрен тәэмин итү һәм яклау чараларын тормышка ашыра;
5) СССР Конституциясе билгеләгән чикләрдә дәүләт иминлеген һәм илнең оборона сәләтен тәэмин итү чараларын күрә;
6) кирәк булганда Татарстан АССР Министрлар Советы каршында хуҗалык һәм социаль-культура төзелеше эшләре буенча комитетлар, идарәләр һәм башка ведомстволар төзи;
7) халык депутатларының җирле Советлары башкарма комитетлары эшенә җитәкчелекне тормышка ашыра.

114 статья. Халык хуҗалыгына җитәкчелекне тәэмин итүгә бәйле мәсьәләләрне һәм дәүләт идарәсенең башка мәсьәләләрен хәл итү өчен Татарстан АССР Министрлар Советының даими органы сыйфатында Татарстан АССР Министрлар Советы Председателе, Татарстан АССР Министрлар Советы Председателенең Беренче урынбасары һәм урынбасарлары, шулай ук Татарстан АССР Министрлар Советы турындагы Закон нигезендә Хөкүмәтнең башка членнары составында Татарстан АССР Министрлар Советы Президиумы эшли.

115 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы СССР, РСФСР һәм Татарстан АССРның закон актлары, СССР Министрлар Советы һәм РСФСР Министрлар Советы карарлары һәм боерыклары нигезендә һәм аларны үтәү йөзеннән карарлар һәм боерыклар чыгара, аларның үтәлешен оештыра һәм тикшерә. Татарстан АССР Министрлар Советы карарларын һәм боерыкларын үтәү Татарстан АССРның бөтен территориясендә мәҗбүри.

116 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы үз компетенциясе чикләрендә халык депутатларының район һәм шәһәр (республика буйсынуындагы шәһәр) Советлары башкарма комитетларының карарларын һәм боерыкларын юкка чыгарырга хокуклы.
Татарстан АССР Министрлар Советы Татарстан АССР министрлыклары, дәүләт комитетлары, үз карамагындагы башка органнарның актларын юкка чыгарырга хокуклы.

117 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы Татарстан министрлыклары, дәүләт комитетлары, үз карамагындагы башка органнарның эшен берләштерә һәм аңа юнәлеш бирә.
Татарстан АССР министрлыклары, дәүләт комитетлары һәм дәүләт идарәсенең башка органнары Татарстан АССР Министрлар Советына, шулай ук РСФСРның тиешле министрлыклары һәм дәүләт комитетларына буйсынган хәлдә үзләренә тапшырылган идарә тармакларына җитәкчелек итәләр яки тармакара идарәне тормышка ашыралар.
Татарстан АССР министрлыклары, дәүләт комитетлары һәм дәүләт идарәсенең башка органнары үзләренә тапшырылган идарә сфераларының торышы һәм үсеше өчен җаваплы; үзләренең компетенцияләре чикләрендә СССР, РСФСР һәм Татарстан АССР законнары СССР Верховный Советы һәм аның Президиумының, РСФСР Верховный Советы һәм аның Президиумының, Татарстан АССР Верховный Советы һәм аның Президиумының башка карарлары, СССР Министрлар Советы, РСФСР Министрлар Советы һәм Татарстан АССР Министрлар Советы карарлары һәм боерыклары, СССР һәм РСФСРның тиешле министрлыклары һәм дәүләт комитетлары актлары нигезендә һәм аларны үтәү йөзеннән актлар чыгаралар, аларның үтәлешен оештыралар һәм тикшерәләр.

118 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы һәм аның Президиумының компетенциясе, аларның эш тәртибе, Татарстан АССР Министрлар Советының дәүләтнең башка органнары белән мөнәсәбәтләре, шулай ук Татарстан АССРның министрлыклары, дәүләт комитетлары һәм дәүләт идарәсенең башка органнары исемлеге Конституция нигезендә Татарстан АССР Министрлар Советы турындагы Закон белән билгеләнә.

VI.
ТАТАРСТАН АССРДА ДӘҮЛӘТ ВЛАСТЕ ҺӘМ ИДАРӘСЕНЕҢ ҖИРЛЕ ОРГАННАРЫ

13 БҮЛЕК.
ХАЛЫК ДЕПУТАТЛАРЫНЫҢ ҖИРЛЕ СОВЕТЛАРЫ

119 статья. Районнарда, шәһәрләрдә, шәһәрләрдәге районнарда, поселокларда, авыл торак пунктларында дәүләт власте органнары – халык депутатларының тиешле Советлары.

120 статья. Халык депутатларының җирле Советлары җирле әһәмияте булган барлык мәсьәләләрне гомумдәүләт интереслары һәм Совет территориясендә яшәүче гражданнар интереслары нигезендә хәл итәләр, югарыгы дәүләт органнарының карарларын тормышка ашыралар, халык депутатларының түбәнге Советлары эшенә җитәкчелек итәләр, республика (АССР, РСФСР) һәм гомумсоюз күләмендә әһәмиятле мәсьәләләрне тикшерүдә катнашалар, алар буенча үзләренең тәкъдимнәрен кертәләр.

Халык депутатларының җирле Советлары үз территорияләрендә дәүләт, хуҗалык һәм социаль-культура төзелешенә җитәкчелек итәләр; экономик һәм социаль үсеш планнарын, җирле бюджетны һәм аларның үтәлеше турындагы отчетларны раслыйлар; үзләренә буйсынган дәүләт органнарына, предприятие, учреждение һәм оешмаларга җитәкчелекне тормышка ашыралар; законнарның үтәлешен, дәүләт һәм җәмәгать тәртибен, гражданнарның хокукларын саклауны тәэмин итәләр; илнең оборона сәләтен ныгытуга булышлык итәләр.

121 статья. Халык депутатларының җирле Советлары үз вәкаләтләре чикләрендә үз территорияләрендә комплекслы экономик һәм социаль үсешне тәэмин итәләр; шул территориядә урнашкан һәм югарыгы органнарга буйсынучы предприятие, учреждение һәм оешмаларның законнарны үтәвенә контрольлек итәләр, аларның җирдән файдалану, табигатьне саклау, төзелеш, хезмәт ресурсларыннан файдалану, халык кулланусы товарлары җитештерү, халыкка социаль-культура, көнкүреш хезмәте һәм башка төрле хезмәт күрсәтү өлкәсендәге эшен координацияләләр һәм аңа контрольлек итәләр.

122 статья. Халык депутатларының җирле Советлары ССР Союзы, РСФСР һәм Татарстан АССР законнары нигезендә үзләренә бирелгән вәкаләтләр чикләрендә карарлар кабул итәләр. Җирле Советларның карарларын үтәү шул Совет территориясендә урнашкан барлык предприятиеләр, учреждениеләр һәм оешмалар өчен, шулай ук хезмәт урынындагы кешеләр һәм гражданнар өчен мәҗбүри.

123 статья. Халык депутатларының район, шәһәр һәм шәһәрләрдәге район Советлары сессияләре аларның башкарма комитетлары тарафыннан елга кимендә дүрт тапкыр чакырыла. Халык депутатларының поселок һәм авыл Советлары сессияләре аларның башкарма комитетлары тарафыннан елга кимендә алты тапкыр чакырыла.
Халык депутатларының җирле Советлары сессияләрдә ССР Союзы, РСФСР һәм Татарстан АССР законнары белән алар карамагына кертелгән теләсә нинди мәсьәләне карарга һәм хәл итәргә хокуклы. Сессияләрдә генә хәл ителә торган мәсьәләләр исемлеге халык депутатларының җирле Советлары турындагы законнар белән билгеләнә.

124 статья. Халык депутатларының җирле Советлары җирле Советлар карамагындагы мәсьәләләрне башлангыч тәртиптә карау һәм хәзерләү өчен, шулай ук Советларның карарларын тормышка ашыруга булышлык итү, дәүләт органнары, предприятиеләр, учреждениеләр һәм оешмалар эшенә контрольлек итү өчен депутатлар арасыннан даими комиссияләр сайлыйлар.
Җирле Советлар даими комиссияләре рекомендацияләренең тиешле дәүләт һәм җәмәгать органнары, предприятиеләр, учреждениеләр һәм оешмалар тарафыннан каралуы мәҗбүри. Карау нәтиҗәләре яки күрелгән чаралар турында билгеләнгән срокта комиссияләргә хәбәр ителергә тиеш.

125 статья. Халык депутатларының җирле Советлары, түбәнге Советлар эшенә җитәкчелек итү белән бергә, түбәнге Советларның актлары законга туры килмәгән очракта бу актларны юкка чыгарырга хокуклы.

126 статья. Халык депутатларының җирле Советлары үзләренең эшен җәмәгать оешмалары һәм хезмәт коллективлары белән тыгыз элемтәдә алып баралар, иң мөһим мәсьәләләрне гражданнар тикшерүенә чыгаралар, аларны даими комиссияләр, башкарма комитетлар һәм

Советларга отчет бирә торган башка органнар эшенә тарталар, җирле иректә җәмгыятьләр эшенә булышалар һәм халыкның җәмәгать үзешчәнлеген үстерәләр.

14 БҮЛЕК.
ХАЛЫК ДЕПУТАТЛАРЫНЫҢ ҖИРЛЕ СОВЕТЛАРЫ БАШКАРМА КОМИТЕТЛАРЫ

127 статья. Халык депутатларының җирле Советларының башкаручы һәм идарә итүче органнары – шул Советларның депутатлары арасыннан председатель, председательнең урынбасарлары, секретарь һәм членнар составында сайлана торган башкарма комитетлар.
Башкарма комитетлар үзләрен сайлаган Советлар алдында, шулай ук хезмәт коллективлары һәм тору урыннарында гражданнарның җыелышларында елга кимендә бер тапкыр отчет бирәләр.

128 статья. Халык депутатларының җирле Советлары башкарма комитетлары үзләрен сайлаган Советка да, югары башкаручы һәм идарә итүче органга да турыдан-туры отчет бирәләр.

129 статья. Халык депутатларының җирле Советлары башкарма комитетлары үзләрен сайлаган Советлар һәм дәүләт власте һәм идарәсенең югары органнары карарлары нигезендә тиешле Советлар территориясендә дәүләт, хуҗалык һәм социаль-культура төзелешенә җитәкчелек итәләр.
Халык депутатларының җирле Советлары башкарма комитетлары, Советлар сессияләрдә генә хәл ителергә тиешле мәсьәләләрдән тыш, Советлар карамагындагы барлык мәсьәләләрне хәл итәргә хокуклы.
Башкарма комитетлар Советларның сессияләрен чакыралар, Советларның даими комиссияләре эшен координацияләләр; депутатларга вәкаләтләрен тормышка ашыруда булышлык күрсәтәләр; Советлар һәм дәүләтнең югарыгы органнары карарларын, шулай ук сайлаучыларның наказларын үтәүне оештыралар; үзләренә буйсынган идарә органнарына җитәкчелек итәләр.

130 статья. Халык депутатларының җирле Советлары башкарма комитетлары үз компетенцияләре чикләрендә карарлар кабул итәләр һәм боерыклар чыгаралар.

131 статья. Халык депутатлары Советларының башкарма комитетлары халык депутатларының түбәнге Советлары башкарма комитетларының карарларын һәм боерыкларын юкка чыгарырга хокуклы.

132 статья. Халык депутатлары җирле Советларының вәкаләтләре беткәннән соң, аларның башкарма комитетлары яңа чакырылыш халык депутатлары Советлары тарафыннан башкарма комитетлар сайлаганга кадәр үзләренең вәкаләтләрен саклыйлар.

133 статья. Башкарма комитетларның бүлекләре һәм идарәләре халык депутатларының район, шәһәр, шәһәрләрдәге район халык депутатлары Советлары тарафыннан оештырылалар һәм үзләренең эшләрендә Советларга һәм аларның башкарма комитетларына, шулай ук дәүләт идарәсенең тиешле югарыгы органнарына да буйсыналар.
Халык депутатлары җирле Советлары башкарма комитетларының бүлекләре һәм идарәләре исемлеге һәм аларны оештыру тәртибе ССР Союзы, РСФСР һәм Татарстан АССР законнары белән билгеләнә.

VII.
ТАТАРСТАН АССРНЫҢ ЭКОНОМИК ҺӘМ СОЦИАЛЬ ҮСЕШЕНЕҢ ДӘҮЛӘТ ПЛАНЫ. ТАТАРСТАН АССРНЫҢ ДӘҮЛӘТ БЮДЖЕТЫ

134 статья. Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсеше дәүләт планы – РСФСРның экономик һәм социаль үсеше дәүләт планының состав өлеше.
Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсешенең агымдагы һәм перспектив дәүләт планнары, РСФСРны экономик һәм социаль үстерүнең төп бурычларына һәм юнәлешләренә туры китереп, республика территориясендә комплекслы экономик һәм социаль үсешне тәэмин итү максатын күздә тота.

135 статья. Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсешенең дәүләт планы Татарстан АССР Министрлар Советы тарафыннан, РСФСРның экономик һәм социаль үсеше дәүләт планыннан чыгып, Татарстан АССР министрлыклары, дәүләт комитетлары һәм дәүләт идарәсенең башка органнары, халык депутатларының җирле Советлары план проектлары нигезендә эшләнә.
Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсешенең дәүләт планына Татарстан АССР территориясендә булган союз һәм республика (РСФСР) буйсынуындагы предприятие, учреждение һәм оешмалар планнарының төп күрсәткечләре кертелә.
Экономик һәм социаль үсеш планнары предприятие, учреждение һәм оешмалар коллективлары, шулай ук җәмәгать оешмалары тәкъдимнәрен исәпкә алып эшләнә.

136 статья. Татарстан АССР Министрлар Советы Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсеше дәүләт планын Татарстан АССР Верховный Советы каравына кертә.
Татарстан АССР Верховный Советы Татарстан АССР Министрлар Советы доклады һәм Татарстан АССР Верховный Советының План-бюджет һәм башка даими комиссияләренең заключениеләре буенча Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсешенең дәүләт планын тикшерә һәм раслый.

137 статья. Татарстан АССРның дәүләт бюджеты РСФСРның бердәм дәүләт бюджетының состав өлеше булып тора һәм Татарстан АССРның республика бюджетын һәм җирле бюджетларны берләштерә.

138 статья. Татарстан АССРның дәүләт бюджеты РСФСР һәм Татарстан АССРның экономик һәм социаль үсеше дәүләт планнары, РСФСР дәүләт бюджеты нигезендә Татарстан АССР Министрлар Советы тарафыннан эшләнә һәм Татарстан АССР Министрлар Советы доклады, Татарстан АССР Верховный Советының План-бюджет һәм башка даими комиссияләренең заключениеләре буенча Татарстан АССР Верховный Советы тарафыннан расланa.

139 статья. Татарстан АССР экономик һәм социаль үсеше дәүләт планнарының һәм Татарстан АССР дәүләт бюджетының үтәлеше турындагы отчетлар Татарстан АССР Верховный Советы тарафыннан карала һәм раслана. План һәм бюджет үтәлешенең гомуми күрсәткечләре бөтенхалык игътибарына игълан ителә.

VIII.
СУД ЭШЛӘРЕ, АРБИТРАЖ ҺӘМ ПРОКУРОР НАДЗОРЫ

15 БҮЛЕК.
СУД ҺӘМ АРБИТРАЖ

140 статья. Татарстан АССРда суд эшләре фәкать суд тарафыннан гына тормышка ашырыла.
Татарстан АССР судларына Татарстан АССР Верховный Суды һәм район (шәһәр) халык судлары керә.
Татарстан АССР судларының оештырылуы һәм эш тәртибе ССР Союзы, РСФСР законнары һәм шушы Конституция белән билгеләнә.

141 статья. Татарстан АССРның барлык судлары судьяларның һәм халык утырышчыларының сайланып куелуы нигезендә оештырыла.
Район (шәһәр) халык судларының халык судьялары район (шәһәр) гражданнары тарафыннан гомуми, тигез һәм туры сайлау хокукы нигезендә яшерен тавыш бирү юлы белән бишеллык срокка сайланалар. Район (шәһәр) халык судларының халык утырышчылары гражданнарның эш яки тору урыннарында үткәрелә торган җыелышларда ачык тавыш бирү юлы белән ике ел ярым срокка сайланалар.
Судьялар һәм халык утырышчылары сайлаучылар яки үзләрен сайлаган органнар алдында җаваплы, аларга отчет бирәләр һәм закон белән билгеләнгән тәртиптә алар тарафыннан кире чакырып алынырга мөмкин.

142 статья. Татарстан АССР Верховный Суды – Татарстан АССРның югары суд органы, һәм ул республиканың район (шәһәр) халык судларының суд эшчәнлегенә надзорны тормышка ашыра.
Татарстан АССР Верховный Суды Татарстан АССР Верховный Советы тарафыннан Председатель, аның урынбасарлары, членнар һәм халык утырышчылары составында бишеллык срокка сайлана.

143 статья. Барлык судларда гражданлык һәм җинаять эшләрен карау коллегиаль рәвештә тормышка ашырыла; беренче инстанция судында халык утырышчылары катнашында алып барыла. Суд эшләрен караганда халык утырышчылары судьяга бирелгән барлык хокуклардан файдаланалар.

144 статья. Судьялар һәм халык утырышчылары бәйсез һәм законга гына буйсыналар.

145 статья. Татарстан АССРда суд эшләре гражданнарның закон һәм суд алдында тигез булуы нигезендә тормышка ашырыла.

146 статья. Барлык судларда эшләр ачык рәвештә карала. Закон белән билгеләнгән очракларда гына, суд эшләрен алып баруның кагыйдәләрен саклап, эшләрне ябык суд утырышында карауга юл куела.

147 статья. Гаепләнүчегә яклану хокукы тәэмин ителә.

148 статья. Татарстан АССРда суд эше татар яки рус телендә, яки шул урындагы күпчелек халык сөйләшә торган телдә алып барыла. Эштә катнашучы һәм суд эше алып барыла торган телне белмәүче кешеләргә тәрҗемәче аркылы эшнең материаллары белән тулысынча танышу, суд эшләрендә катнашу хокукы һәм судта ана телендә сөйләү хокукы тәэмин ителә.

149 статья. Суд хөкеме карарыннан башка һәм законга туры килмәгәндә беркем дә җинаять эшләүдә гаепле дип танылa алмый, шулай ук җинаять җәзасына тартыла алмый.

150 статья. Гражданнар һәм оешмаларга юридик ярдәм күрсәтү өчен адвокатлар коллегиясе эшли. Законда каралган очракларда гражданнарга юридик ярдәм түләүсез күрсәтелә.
Адвокатураның оештырылуы һәм эш тәртибе ССР Союзы һәм РСФСР законнары белән билгеләнә.

151 статья. Судта гражданлык һәм җинаять эшләрен караганда җәмәгать оешмалары һәм хезмәт коллективлары вәкилләре катнаша ала.

152 статья. Предприятиеләр, учреждениеләр һәм оешмалар арасындагы хуҗалык бәхәсләрен хәл итү дәүләт арбитражы органнары тарафыннан үз компетенцияләре чикләрендә тормышка ашырыла.

16 БҮЛЕК.
ПРОКУРАТУРА

153 статья. Татарстан АССР территориясендә барлык министрлыклар, дәүләт комитетлары һәм ведомстволар, предприятиеләр, учреждениеләр һәм оешмалар, халык депутатлары җирле Советларының башкаручы һәм идарә итүче органнары, колхозлар, кооператив һәм башка җәмәгать оешмалары, хезмәт урынындагы кешеләр, шулай ук гражданнар тарафыннан законнарның төгәл һәм бердәй үтәлүенә югары надзор СССР Генеральный прокуроры, аңа буйсынучы РСФСР Прокуроры, Татарстан АССР Прокуроры һәм түбәнге прокурорлар тарафыннан тормышка ашырыла.

154 статья. Татарстан АССР Прокуроры СССР Генеральный прокуроры тарафыннан билгеләнә.
Район һәм шәһәр прокурорлары РСФСР Прокуроры тарафыннан билгеләнә һәм СССР Генеральный прокуроры тарафыннан раслана.

155 статья. Татарстан АССР Прокурорының һәм барлык түбәнге прокурорларның вәкаләт срогы – биш ел.

156 статья. Прокуратура органнары үз вәкаләтләрен, СССР Генеральный прокурорына гына буйсынган хәлдә, нинди дә булса җирле органнарга бәйсез рәвештә тормышка ашыралар.

IX.
ТАТАРСТАН АССРНЫҢ ГЕРБЫ, ФЛАГЫ ҺӘМ БАШКАЛАСЫ

157 статья. Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасының Дәүләт гербы РСФСРның Дәүләт гербыннан гыйбарәт. Ул рус телендә «РСФСР» һәм рус һәм татар телләрендә «Барлык илләрнең пролетарийлары, берләшегез!» дигән язулы кызыл фонда кояш нурлары эчендә башаклар белән әйләндереп алынган урак һәм чүкеч сурәтеннән гыйбарәт. «РСФСР» дигән язу астында ваграк хәрефләр белән «Татарстан АССР» дип язылган. Гербның югары ягында – биш почмаклы йолдыз.

158 статья. Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасының Дәүләт флагы РСФСРның Дәүләт флагыннан гыйбарәт. Ул – сап янында флагның бөтен киңлегенә сузылган һәм флаг озынлыгының сигездән бер өлешен алып торган сыек зәңгәр полосалы турыпочмаклы кызыл тукымадан гыйбарәт. Кызыл тукыманың югарыгы сул почмагында алтын урак һәм чүкеч һәм алар өстендә алтын кайма белән әйләндереп алынган бишпочмаклы кызыл йолдыз сурәте төшерелгән. Сурәт астында алтын хәрефләр белән «Татарская АССР» дип язылган. Флаг киңлегенең озынлыгына нисбәте – 1:2.

159 статья. Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасының башкаласы – Казан шәһәре.

X.
ТАТАРСТАН АССР КОНСТИТУЦИЯСЕНЕҢ ГАМӘЛДӘ БУЛУЫ ҺӘМ АНЫ ҮЗГӘРТҮ ТӘРТИБЕ

160 статья. Татарстан АССР дәүләт органнарының барлык законнары һәм башка актлары Татарстан АССР Конституциясе нигезендә һәм аңа туры китереп чыгарылалар.

161 статья. Татарстан АССР Конституциясен үзгәртү Татарстан АССР Верховный Советының Татарстан АССР Верховный Советындагы барлык депутатларның өчтән ике өлешеннән ким булмаган күпчелеге тарафыннан кабул ителгән карары белән эшләнә.

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

КОНСТИТУЦИЯ

Основной закон

ТАТАРСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Принята 31 мая 1978 г.
на IX сессии Верховного Совета
Татарской Автономной
Советской Социалистической Республики
девятого созыва.

1978 г.

КОНСТИТУЦИЯ
Основной закон Татарской Автономной Советской Социалистической Республики

Народ Татарской Автономной Советской Социалистической Республики, руководствуясь идеями научного коммунизма, сознавая себя неотъемлемой частью всего советского народа, в соответствии с Конституцией Союза ССР и Конституцией РСФСР принимает и провозглашает настоящую Конституцию.

I. ОСНОВЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СТРОЯ И ПОЛИТИКИ ТАТАРСКОЙ АССР

ГЛАВА 1. ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

Статья 1. Татарская Автономная Советская Социалистическая Республика есть социалистическое общенародное государство, выражающее волю и интересы рабочих, крестьян и интеллигенции, трудящихся республики всех национальностей.

Статья 2. Вся власть в Татарской АССР принадлежит народу.
Народ осуществляет государственную власть через Советы народных депутатов, составляющие политическую основу Татарской АССР.
Все другие государственные органы подконтрольны и подотчетны Советам народных депутатов.

Статья 3. Организация и деятельность Советского государства строятся в соответствии с принципом демократического централизма: выборностью всех органов государственной власти снизу доверху, подотчетностью их народу, обязательностью решений вышестоящих органов для нижестоящих. Демократический централизм сочетает единое руководство с инициативой и творческой активностью на местах, с ответственностью каждого государственного органа и должностного лица за порученное дело.

Статья 4. Советское государство, все его органы действуют на основе социалистической законности, обеспечивают охрану правопорядка, интересов общества, прав и свобод граждан.
Государственные и общественные организации, должностные лица обязаны соблюдать Конституцию СССР, Конституцию РСФСР, Конституцию Татарской АССР и советские законы.

Статья 5. Наиболее важные вопросы государственной жизни выносятся на всенародное обсуждение, а также ставятся на всенародное голосование референдум.
Статья 6. Руководящей и направляющей силой советского общества, ядром его политической системы, государственных и общественных организаций является Коммунистическая партия Советского Союза. КПСС существует для народа и служит народу.
Вооруженная марксистско-ленинским учением, Коммунистическая партия определяет генеральную перспективу развития общества, линию внутренней и внешней политики СССР,

руководит великой созидательной деятельностью советского народа, придает планомерный, научно обоснованный характер его борьбе за победу коммунизма.
Все партийные организации действуют в рамках Конституции СССР.

Статья 7. Профессиональные союзы, Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодежи, кооперативные и другие общественные организации в соответствии со своими уставными задачами участвуют в управлении государственными и общественными делами, в решении политических, хозяйственных и социально-культурных вопросов.

Статья 8. Трудовые коллективы участвуют в обсуждении и решении государственных и общественных дел, в планировании производства и социального развития, в подготовке и расстановке кадров, в обсуждении и решении вопросов управления предприятиями и учреждениями, улучшения условий труда и быта, использования средств, предназначенных для развития производства, а также на социально-культурные мероприятия и материальное поощрение.
Трудовые коллективы развивают социалистическое соревнование, способствуют распространению передовых методов работы, укреплению трудовой дисциплины, воспитывают своих членов в духе коммунистической нравственности, заботятся о повышении их политической сознательности, культуры и профессиональной квалификации.

Статья 9. Основным направлением развития политической системы советского общества является дальнейшее развертывание социалистической демократии: все более широкое участие граждан в управлении делами государства и общества, совершенствование государственного аппарата, повышение активности общественных организаций, усиление народного контроля, укрепление правовой основы государственной и общественной жизни, расширение гласности, постоянный учет общественного мнения.

ГЛАВА 2. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

Статья 10. Основу экономической системы Татарской АССР составляет социалистическая собственность на средства производства в форме государственной общенародной и колхозно-кооперативной собственности.
Социалистической собственностью является также имущество профсоюзных и иных общественных организаций, необходимое им для осуществления уставных задач.
Государство охраняет социалистическую собственность и создает условия для ее приумножения.
Никто не вправе использовать социалистическую собственность в целях личной наживы и в других корыстных целях.

Статья 11. Государственная собственность – общее достояние всего советского народа, основная форма социалистической собственности.
В исключительной собственности государства находятся: земля, ее недра, воды, леса. Государству принадлежат основные средства производства в промышленности, строительстве и сельском хозяйстве, средства транспорта и связи, банки, имущество организованных государством торговых, коммунальных и иных предприятий, основной городской жилищный фонд, а также другое имущество, необходимое для осуществления задач государства.

Статья 12. Собственностью колхозов и других кооперативных организаций, их объединений являются средства производства и иное имущество, необходимое им для осуществления уставных задач.
Земля, занимаемая колхозами, закрепляется за ними в бесплатное и бессрочное пользование.
Государство содействует развитию колхозно-кооперативной собственности и ее сближению с государственной.
Колхозы, как и другие землепользователи, обязаны эффективно использовать землю, бережно относиться к ней, повышать ее плодородие.

Статья 13. Основу личной собственности граждан Татарской АССР составляют трудовые доходы. В личной собственности могут находиться предметы обихода, личного потребления, удобства и подсобного домашнего хозяйства, жилой дом и трудовые сбережения. Личная собственность граждан и право ее наследования охраняются государством.
В пользовании граждан могут находиться участки земли, предоставляемые в установленном законом порядке для ведения подсобного хозяйства включая содержание скота и птицы, садоводства и огородничества, а также для индивидуального жилищного строительства. Граждане обязаны рационально использовать предоставленные им земельные участки. Государство и колхозы оказывают содействие гражданам в ведении подсобного хозяйства.
Имущество, находящееся в личной собственности или в пользовании граждан, не должно служить для извлечения нетрудовых доходов, использоваться в ущерб интересам общества.

Статья 14. Источником роста общественного богатства, благосостояния народа и каждого советского человека является свободный от эксплуатации труд советских людей.
В соответствии с принципом социализма «От каждого – по способностям, каждому – по труду» государство осуществляет контроль за мерой труда и потребления. Оно определяет размер налога на доходы, подлежащие налогообложению.
Общественно полезный труд и его результаты определяют положение человека в обществе.
Государство, сочетая материальные и моральные стимулы, поощряя новаторство, творческое отношение к работе, способствует превращению труда в первую жизненную потребность каждого советского человека.

Статья 15. Высшая цель общественного производства при социализме - наиболее полное удовлетворение растущих материальных и духовных потребностей людей.
Опираясь на творческую активность трудящихся, социалистическое соревнование, достижения научно-технического прогресса, совершенствуя формы и методы руководства экономикой, государство обеспечивает рост производительности труда, повышение эффективности производства и качества работы, динамичное, планомерное и пропорциональное развитие народного хозяйства.

Статья 16. Экономика Татарской АССР является составной частью экономики РСФСР, единого народнохозяйственного комплекса, охватывающего все звенья общественного производства, распределения и обмена на территории СССР.
Руководство экономикой осуществляется на основе государственных планов экономического и социального развития, с учетом отраслевого и территориального принципов, при сочетании централизованного управления с хозяйственной самостоятельностью и инициативой предприятий, объединений и других организаций. При этом активно используются хозяйственный расчет, прибыль, себестоимость, другие экономические рычаги и стимулы.

Статья 17. В Татарской АССР в соответствии с законом допускаются индивидуальная трудовая деятельность в сфере кустарно-ремесленных промыслов, сельского хозяйства, бытового обслуживания населения, а также другие виды деятельности, основанные исключительно на личном труде граждан и членов их семей. Государство регулирует индивидуальную трудовую деятельность, обеспечивая ее использование в интересах общества.

Статья 18. В интересах настоящего и будущих поколений в Татарской АССР принимаются необходимые меры для охраны и научно обоснованного, рационального использования земли и ее недр, водных ресурсов, растительного и животного мира, для сохранения в чистоте воздуха и воды, обеспечения воспроизводства природных богатств и улучшения окружающей человека среды.

ГЛАВА 3.
СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ И КУЛЬТУРА

Статья 19. Социальную основу Татарской АССР составляет нерушимый союз рабочих, крестьян и интеллигенции.
Государство способствует усилению социальной однородности общества - стиранию классовых различий, существенных различий между городом и деревней, умственным и физическим трудом, всестороннему развитию и сближению всех наций и народностей СССР.

Статья 20. В соответствии с коммунистическим идеалом «Свободное развитие каждого есть условие свободного развития всех» государство ставит своей целью расширение реальных возможностей для применения гражданами своих творческих сил, способностей и дарований, для всестороннего развития личности.

Статья 21. Государство заботится об улучшении условий и охране труда, его научной организации, о сокращении, а в дальнейшем и полном вытеснении тяжелого физического труда на основе комплексной механизации и автоматизации производственных процессов во всех отраслях народного хозяйства.

Статья 22. В Татарской АССР последовательно претворяется в жизнь программа превращения сельскохозяйственного труда в разновидность индустриального; расширения в сельской местности сети учреждений народного образования, культуры, здравоохранения, торговли и общественного питания, бытового обслуживания и коммунального хозяйства; преобразования сел и деревень в благоустроенные поселки.

Статья 23. На основе роста производительности труда государство неуклонно осуществляет курс на повышение уровня оплаты труда, реальных доходов трудящихся.
В целях более полного удовлетворения потребностей советских людей создаются общественные фонды потребления. Государство при широком участии общественных организаций и трудовых коллективов обеспечивает рост и справедливое распределение этих фондов.

Статья 24. В Татарской АССР действуют и развиваются государственные системы здравоохранения, социального обеспечения, торговли и общественного питания, бытового обслуживания и коммунального хозяйства.

Государство поощряет деятельность кооперативных и других общественных организаций во всех сферах обслуживания населения. Оно содействует развитию массовой физической культуры и спорта.

Статья 25. В Татарской АССР существует и совершенствуется единая система народного образования, которая обеспечивает общеобразовательную и профессиональную подготовку граждан, служит коммунистическому воспитанию, духовному и физическому развитию молодежи, готовит ее к труду и общественной деятельности.

Статья 26. В соответствии с потребностями общества государство обеспечивает планомерное развитие науки и подготовку научных кадров, организует внедрение результатов научных исследований в народное хозяйство и другие сферы жизни.

Статья 27. Государство заботится об охране, приумножении и широком использовании духовных ценностей для нравственного и эстетического воспитания советских людей, повышения их культурного уровня.
В Татарской АССР всемерно поощряется развитие профессионального искусства и народного художественного творчества.

II.
ГОСУДАРСТВО И ЛИЧНОСТЬ

ГЛАВА 4.
ГРАЖДАНСТВО ТАТАРСКОЙ АССР. РАВНОПРАВИЕ ГРАЖДАН

Статья 28. В соответствии с установленным в СССР единым союзным гражданством каждый гражданин Татарской АССР является гражданином РСФСР и СССР.
Основания и порядок приобретения и утраты советского гражданства определяются Законом о гражданстве СССР.
Граждане РСФСР и других союзных республик пользуются на территории Татарской АССР одинаковыми правами с гражданами Татарской АССР.
Граждане Татарской АССР за границей пользуются защитой и покровительством Советского государства.

Статья 29. Граждане Татарской АССР равны перед законом независимо от происхождения, социального и имущественного положения, расовой и национальной принадлежности, пола, образования, языка, отношения к религии, рода и характера занятий, места жительства и других обстоятельств.
Равноправие граждан Татарской АССР обеспечивается во всех областях экономической, политической, социальной и культурной жизни.

Статья 30. Женщина и мужчина имеют в Татарской АССР равные права.
Осуществление этих прав обеспечивается предоставлением женщинам равных с мужчинами возможностей в получении образования и профессиональной подготовки, в труде, вознаграждении за него и продвижении по работе, в общественно-политической и культурной деятельности, а также специальными мерами по охране труда и здоровья женщин; созданием условий, позволяющих женщинам сочетать труд с материнством; правовой защитой, материальной и моральной поддержкой материнства и детства, включая предоставление оплачиваемых отпусков и других льгот беременным женщинам и матерям, постепенное сокращение рабочего времени женщин, имеющих малолетних детей.

КОНСТИТУЦИЯ (Основной закон)
Татарской Автономной Советской Социалистической Республики (1978 г.)

Статья 31. Граждане Татарской АССР различных рас и национальностей имеют равные права.
Осуществление этих прав обеспечивается политикой всестороннего развития и сближения всех наций и народностей СССР, воспитанием граждан в духе советского патриотизма и социалистического интернационализма, возможностью пользоваться родным языком и языками других народов СССР.
Какое бы то ни было прямое или косвенное ограничение прав, установление прямых или косвенных преимуществ граждан по расовым и национальным признакам, равно как и всякая проповедь расовой или национальной исключительности, вражды или пренебрежения – наказываются по закону.

Статья 32. Иностранным гражданам и лицам без гражданства в Татарской АССР гарантируются предусмотренные законом права и свободы, в том числе право на обращение в суд и иные государственные органы для защиты принадлежащих им личных, имущественных, семейных и иных прав.
Находящиеся на территории Татарской АССР иностранные граждане и лица без гражданства обязаны уважать Конституцию СССР, Конституцию РСФСР, Конституцию Татарской АССР и соблюдать советские законы.

ГЛАВА 5.
ОСНОВНЫЕ ПРАВА, СВОБОДЫ И ОБЯЗАННОСТИ ГРАЖДАН ТАТАРСКОЙ АССР

Статья 33. Граждане Татарской АССР обладают всей полнотой социально-экономических, политических и личных прав и свобод, провозглашенных и гарантируемых Конституцией СССР, Конституцией РСФСР, Конституцией Татарской АССР и советскими законами. Социалистический строй обеспечивает расширение прав и свобод, непрерывное улучшение условий жизни граждан по мере выполнения программ социально-экономического и культурного развития.
Использование гражданами прав и свобод не должно наносить ущерб интересам общества и государства, правам других граждан.

Статья 34. Граждане Татарской АССР имеют право на труд, то есть на получение гарантированной работы с оплатой труда в соответствии с его количеством и качеством и не ниже установленного государством минимального размера, включая право на выбор профессии, рода занятий и работы в соответствии с призванием, способностями, профессиональной подготовкой, образованием и с учетом общественных потребностей.
Это право обеспечивается социалистической системой хозяйства, неуклонным ростом производительных сил, бесплатным профессиональным обучением, повышением трудовой квалификации и обучением новым специальностям, развитием систем профессиональной ориентации и трудоустройства.

Статья 35. Граждане Татарской АССР имеют право на отдых.
Это право обеспечивается установлением для рабочих и служащих рабочей недели, не превышающей 41 часа, сокращенным рабочим днем для ряда профессий и производств, сокращенной продолжительностью работы в ночное время, предоставлением ежегодных оплачиваемых отпусков, дней еженедельного отдыха, а также расширением сети культурно-просветительных и оздоровительных учреждений, развитием массового спорта, физической культуры и туризма; созданием благоприятных возможностей для отдыха по месту жительства и других условий рационального использования свободного времени.
Продолжительность рабочего времени и отдыха колхозников регулируется колхозами.

Статья 36. Граждане Татарской АССР имеют право на охрану здоровья.
Это право обеспечивается бесплатной квалифицированной медицинской помощью, оказываемой государственными учреждениями здравоохранения; расширением сети учреждений для лечения и укрепления здоровья граждан; развитием и совершенствованием техники безопасности и производственной санитарии; проведением широких профилактических мероприятий; мерами по оздоровлению окружающей среды; особой заботой о здоровье подрастающего поколения, включая запрещение детского труда, не связанного с обучением и трудовым воспитанием; развертыванием научных исследований, направленных на предупреждение и снижение заболеваемости, на обеспечение долголетней активной жизни граждан.

Статья 37. Граждане Татарской АССР имеют право на материальное обеспечение в старости, в случае болезни, полной или частичной утраты трудоспособности, а также потери кормильца.
Это право гарантируется социальным страхованием рабочих, служащих и колхозников, пособиями по временной нетрудоспособности; выплатой за счет государства и колхозов пенсий по возрасту, инвалидности и по случаю потери кормильца; трудоустройством граждан, частично утративших трудоспособность; заботой о престарелых гражданах и об инвалидах; другими формами социального обеспечения.

Статья 38. Граждане Татарской АССР имеют право на жилище.
Это право обеспечивается развитием и охраной государственного и общественного жилищного фонда, содействием кооперативному и индивидуальному жилищному строительству, справедливым распределением под общественным контролем жилой площади, предоставляемой по мере осуществления программы строительства благоустроенных жилищ, а также невысокой платой за квартиру и коммунальные услуги. Граждане Татарской АССР должны бережно относиться к предоставленному им жилищу.

Статья 39. Граждане Татарской АССР имеют право на образование.
Это право обеспечивается бесплатностью всех видов образования, осуществлением всеобщего обязательного среднего образования молодежи, широким развитием профессионально-технического, среднего специального и высшего образования на основе связи обучения с жизнью, с производством; развитием заочного и вечернего образования; предоставлением государственных стипендий и льгот учащимся и студентам; бесплатной выдачей школьных учебников; возможностью обучения в школе на родном языке; созданием условий для самообразования.

Статья 40. Граждане Татарской АССР имеют право на пользование достижениями культуры.
Это право обеспечивается общедоступностью ценностей отечественной и мировой культуры, находящихся в государственных и общественных фондах; развитием и равномерным

размещением культурно-просветительных учреждений на территории республики; развитием телевидения и радио, книгоиздательского дела и периодической печати, сети бесплатных библиотек; расширением культурного обмена с зарубежными государствами.

Статья 41. Гражданам Татарской АССР в соответствии с целями коммунистического строительства гарантируется свобода научного, технического и художественного творчества. Она обеспечивается широким развертыванием научных исследований, изобретательской и рационализаторской деятельности, развитием литературы и искусства. Государство создает необходимые для этого материальные условия, оказывает поддержку добровольным обществам и творческим союзам, организует внедрение изобретений и рационализаторских предложений в народное хозяйство и другие сферы жизни.
Права авторов, изобретателей и рационализаторов охраняются государством.

Статья 42. Граждане Татарской АССР имеют право участвовать в управлении государственными и общественными делами, в обсуждении и принятии законов и решений общегосударственного и местного значения.
Это право обеспечивается возможностью избирать и быть избранными в Советы народных депутатов и другие выборные государственные органы, принимать участие во всенародных обсуждениях и голосованиях, в народном контроле, в работе государственных органов, общественных организаций и органов общественной самодеятельности, в собраниях трудовых коллективов и по месту жительства.

Статья 43. Каждый гражданин Татарской АССР имеет право вносить в государственные органы и общественные организации предложения об улучшении их деятельности, критиковать недостатки в работе.
Должностные лица обязаны в установленные сроки рассматривать предложения и заявления граждан, давать на них ответы и принимать необходимые меры.
Преследование за критику запрещается. Лица, преследующие за критику, привлекаются к ответственности.

Статьи 44. В соответствии с интересами народа и в целях укрепления и развития социалистического строя гражданам Татарской АССР гарантируются свободы: слова, печати, собраний, митингов, уличных шествий и демонстраций.
Осуществление этих политических свобод обеспечивается предоставлением трудящимся и их организациям общественных зданий, улиц и площадей, широким распространением информации, возможностью использования печати, телевидения и радио.

Статья 45. В соответствии с целями коммунистического строительства граждане Татарской АССР имеют право объединяться в общественные организации, способствующие развитию политической активности и самодеятельности, удовлетворению их многообразных интересов.
Общественным организациям гарантируются условия для успешного выполнения ими своих уставных задач.

Статья 46. Гражданам Татарской АССР гарантируется свобода совести, то есть право исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, отправлять религиозные культы или вести атеистическую пропаганду. Возбуждение вражды и ненависти в связи с религиозными верованиями запрещается.

Мечеть и церковь в Татарской АССР отделены от государства и школа – от мечети и церкви.

Статья 47. Семья находится под защитой государства.
Брак основывается на добровольном согласии женщины и мужчины; супруги полностью равноправны в семейных отношениях.
Государство проявляет заботу о семье путем создания и развития широкой сети детских учреждений, организации и совершенствования службы быта и общественного питания, выплаты пособий по случаю рождения ребенка, предоставления пособий и льгот многодетным семьям, а также других видов пособий и помощи семье.

Статья 48. Гражданам Татарской АССР гарантируется неприкосновенность личности. Никто не может быть подвергнут аресту иначе как на основании судебного решения или с санкции прокурора.

Статья 49. Гражданам Татарской АССР гарантируется неприкосновенность жилища. Никто не имеет права без законного основания войти в жилище против воли проживающих в нем лиц.

Статья 50. Личная жизнь граждан, тайна переписки, телефонных переговоров и телеграфных сообщений охраняются законом.

Статья 51. Уважение личности, охрана прав и свобод граждан – обязанность всех государственных органов, общественных организаций и должностных лиц.
Граждане Татарской АССР имеют право на судебную защиту от посягательств на честь и достоинство, жизнь и здоровье, на личную свободу и имущество.

Статья 52. Граждане Татарской АССР имеют право обжаловать действия должностных лиц, государственных и общественных органов. Жалобы должны быть рассмотрены в порядке и в сроки, установленные законом.
Действия должностных лиц, совершенные с нарушением закона, с превышением полномочий, ущемляющие права граждан, могут быть в установленном законом порядке обжалованы в суд.
Граждане Татарской АССР имеют право на возмещение ущерба, причиненного незаконными действиями государственных и общественных организаций, а также должностных лиц при исполнении ими служебных обязанностей.

Статья 53. Осуществление прав и свобод неотделимо от исполнения гражданином своих обязанностей.
Гражданин Татарской АССР обязан соблюдать Конституцию СССР, Конституцию РСФСР, Конституцию Татарской АССР и советские законы, уважать правила социалистического общежития, с достоинством нести высокое звание советского гражданина.

Статья 54. Обязанность и дело чести каждого способного к труду гражданина Татарской АССР – добросовестный труд в избранной им области общественно полезной деятельности, соблюдение трудовой дисциплины. Уклонение от общественно полезного труда несовместимо с принципами социалистического общества.

Статья 55. Гражданин Татарской АССР обязан беречь и укреплять социалистическую собственность. Долг гражданина Татарской АССР – бороться с хищениями и расточительством

государственного и общественного имущества, бережно относиться к народному добру.
Лица, посягающие на социалистическую собственность, наказываются по закону.

Статья 56. Гражданин Татарской АССР обязан оберегать интересы Советского государства, способствовать укреплению его могущества и авторитета.
Защита социалистического Отечества есть священный долг каждого гражданина Татарской АССР.
Измена Родине – тягчайшее преступление перед народом.

Статья 57. Воинская служба в рядах Вооруженных Сил СССР – почетная обязанность граждан Татарской АССР.

Статья 58. Долг каждого гражданина Татарской АССР – уважать национальное достоинство других граждан, укреплять дружбу наций и народностей Советского многонационального государства.

Статья 59. Гражданин Татарской АССР обязан уважать права и законные интересы других лиц, быть непримиримым к антиобщественным поступкам, всемерно содействовать охране общественного порядка.

Статья 60. Граждане Татарской АССР обязаны заботиться о воспитании детей, готовить их к общественно полезному труду, растить достойными членами социалистического общества. Дети обязаны заботиться о родителях и оказывать им помощь.

Статья 61. Граждане Татарской АССР обязаны беречь природу, охранять ее богатства.

Статья 62. Забота о сохранении исторических памятников и других культурных ценностей – долг и обязанность граждан Татарской АССР.

Статья 63. Интернациональный долг гражданина Татарской АССР – содействовать развитию дружбы и сотрудничества с народами других стран, поддержанию и укреплению всеобщего мира.

III. НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ТАТАРСКОЙ АССР

ГЛАВА 6. ТАТАРСКАЯ АССР – АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА В СОСТАВЕ РСФСР

Статья 64. Татарская Автономная Советская Социалистическая Республика есть советское социалистическое государство, находящееся в составе Российской Советской Федеративной Социалистической Республики.
Вне пределов прав Союза ССР и РСФСР Татарская АССР самостоятельно решает вопросы, относящиеся к ее ведению.

Статья 65. Территория Татарской АССР не может быть изменена без ее согласия.

Статья 66. Ведению Татарской Автономной Советской Социалистической Республики в лице ее высших органов государственной власти и управления подлежат:

1) принятие Конституции Татарской АССР и внесение в нее изменений;
2) контроль за соблюдением Конституции Татарской АССР;
3) законодательство Татарской АССР;
4) охрана государственного порядка, прав и свобод граждан;
5) установление в соответствии с законодательством Союза ССР и РСФСР порядка организации и деятельности республиканских и местных органов государственной власти и управления;
6) проведение единой социально-экономической политики, руководство экономикой Татарской АССР; обеспечение научно-технического прогресса и осуществление мероприятий по рациональному использованию и охране природных ресурсов;
7) разработка и утверждение государственных планов экономического и социального развития Татарской АССР, государственного бюджета Татарской АССР и утверждение отчетов об их выполнении; руководство осуществлением бюджетов районов и городов республиканского подчинения;
8) установление в соответствии с законодательством Союза ССР и РСФСР доходов, поступающих на образование государственного бюджета Татарской АССР;
9) руководство отраслями народного хозяйства республиканского подчинения, объединениями и предприятиями республиканского и местного подчинения;
10) контроль в соответствии с законодательством Союза ССР и РСФСР за пользованием землей, недрами, лесами и водами; охрана окружающей среды;
11) руководство жилищным и коммунальным хозяйством, торговлей и общественным питанием, бытовым обслуживанием населения, жилищным строительством и благоустройством городов и других населенных пунктов, дорожным строительством и транспортом;
12) руководство народным образованием, культурными и научными организациями и учреждениями Татарской АССР, здравоохранением, физической культурой и спортом, социальным обеспечением; охрана памятников истории и культуры;
13) решение других вопросов республиканского значения.

Статья 67. Татарская АССР участвует в решении вопросов, отнесенных к ведению РСФСР и Союза ССР, через высшие органы государственной власти и управления соответственно РСФСР и Союза ССР.

Татарская АССР обеспечивает комплексное экономическое и социальное развитие на своей территории, способствует осуществлению на этой территории полномочий Союза ССР и РСФСР, проводит в жизнь решения высших органов государственной власти и управления СССР и РСФСР.

По вопросам, относящимся к ее ведению, Татарская АССР координирует и контролирует деятельность предприятий, учреждений и организаций союзного и республиканского (РСФСР) подчинения.

Статья 68. В соответствии с Конституцией СССР и Конституцией РСФСР защита социалистического Отечества относится к важнейшим функциям государства и является делом всего народа.

В целях защиты социалистических завоеваний, мирного труда советского народа, суверенитета и территориальной целостности государства созданы Вооруженные Силы СССР и установлена всеобщая воинская обязанность.

Татарская АССР участвует в обеспечении безопасности и обороноспособности страны, оснащении Вооруженных Сил СССР всем необходимым.

Обязанности государственных органов, общественных организаций, должностных лиц и граждан по обеспечению безопасности страны и укреплению ее обороноспособности определяются законодательством Союза ССР.

Статья 69. В Татарской АССР пропаганда войны запрещается.

Статья 70. Законы СССР и РСФСР обязательны на территории Татарской АССР.

ГЛАВА 7.
АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО ТАТАРСКОЙ АССР

Статья 71. Татарская АССР определяет свое районное деление и решает иные вопросы административно-территориального устройства республики в соответствии с законодательством РСФСР.

Статья 72. Татарская АССР состоит из районов: Агрызского, Азнакаевского, Аксубаевского, Актанышского, Алексеевского, Алькеевского, Альметьевского, Апастовского, Арского, Бавлинского, Балтасинского, Бугульминского, Буинского, Верхнеуслонского, Высокогорского, Дрожжановского, Елабужского, Заинского, Зеленодольского, Камско-Устьинского, Куйбышевского, Кукморского, Лаишевского, Лениногорского, Мамадышского, Мензелинского, Муслюмовского, Нижнекамского, Октябрьского, Пестречинского, Рыбно-Слободского, Сабинского, Сармановского, Тетюшского, Тукаевского, Черемшанского, Чистопольского; городов республиканского подчинения: Казани, Альметьевска, Бугульмы, Елабуги, Заинска, Зеленодольска, Лениногорска, Набережных Челнов, Нижнекамска, Чистополя.

IV.
СОВЕТЫ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ ТАТАРСКОЙ АССР И ПОРЯДОК ИХ ИЗБРАНИЯ

ГЛАВА 8.
СИСТЕМА И ПРИНЦИПЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВЕТОВ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ

Статья 73. Советы народных депутатов – Верховный Совет Татарской АССР, районные, городские, районные в городах, поселковые и сельские Советы народных депутатов – составляют единую систему органов государственной власти.

Статья 74. Срок полномочий Верховного Совета Татарской АССР – пять лет. Срок полномочий местных Советов народных депутатов – два с половиной года.

Выборы в Советы народных депутатов назначаются не позднее, чем за два месяца до истечения срока полномочий соответствующих Советов.

Статья 75. Важнейшие вопросы, отнесенные к ведению соответствующих Советов народных депутатов, рассматриваются и решаются на их сессиях.
Советы народных депутатов избирают постоянные комиссии, создают исполнительные и распорядительные, а также другие подотчетные им органы.

Статья 76. Советы народных депутатов образуют органы народного контроля, сочетающего государственный контроль с общественным контролем трудящихся на предприятиях, в колхозах, учреждениях и организациях.
Органы народного контроля контролируют выполнение государственных планов и заданий; ведут борьбу с нарушениями государственной дисциплины, проявлениями местничества, ведомственного подхода к делу, с бесхозяйственностью и расточительством, волокитой и бюрократизмом; способствуют совершенствованию работы государственного аппарата.

Статья 77. Советы народных депутатов непосредственно и через создаваемые ими органы руководят всеми отраслями государственного, хозяйственного и социально-культурного строительства, принимают решения, обеспечивают их исполнение, осуществляют контроль за проведением решений в жизнь.

Статья 78. Деятельность Советов народных депутатов строится на основе коллективного, свободного, делового обсуждения и решения вопросов, гласности, регулярной отчетности исполнительных и распорядительных органов, других создаваемых Советами органов перед Советами и населением, широкого привлечения граждан к участию в их работе.
Советы народных депутатов и создаваемые ими органы систематически информируют население о своей работе и принятых решениях.

ГЛАВА 9.
ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА

Статья 79. Выборы депутатов во все Советы народных депутатов производятся на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании.

Статья 80. Выборы депутатов являются всеобщими: все граждане Татарской АССР, достигшие 18 лет, имеют право избирать и быть избранными, за исключением лиц, признанных в установленном законом порядке умалишенными.

Статья 81. Выборы депутатов являются равными: каждый избиратель имеет один голос; все избиратели участвуют в выборах на равных основаниях.

Статья 82. Выборы депутатов являются прямыми: депутаты всех Советов народных депутатов избираются гражданами непосредственно.

Статья 83. Голосование при выборах депутатов является тайным: контроль за волеизъявлением избирателей не допускается.

Статья 84. Право выдвижения кандидатов в депутаты принадлежит организациям Коммунистической партии Советского Союза, профессиональных союзов, Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодежи, кооперативным и другим общественным организациям, трудовым коллективам, а также собраниям военнослужащих по воинским частям.
Гражданам Татарской АССР и общественным организациям гарантируются свободное и всестороннее обсуждение политических, деловых и личных качеств кандидатов в депутаты, а также право агитации на собраниях, в печати, по телевидению, радио.
Расходы, связанные с проведением выборов в Советы народных депутатов, производятся за счет государства.

Статья 85. Выборы депутатов в Советы народных депутатов производятся по избирательным округам.
Гражданин Татарской АССР не может, как правило, быть избран более чем в два Совета народных депутатов.
Проведение выборов в Советы обеспечивают избирательные комиссии, которые образуются из представителей от общественных организаций, трудовых коллективов и собраний военнослужащих по воинским частям.
Порядок проведения выборов в Советы народных депутатов определяется законами Союза ССР, РСФСР и Татарской АССР.

Статья 86. Избиратели дают наказы своим депутатам.
Соответствующие Советы народных депутатов рассматривают наказы избирателей, учитывают их при разработке планов экономического и социального развития и составлении бюджета, организуют выполнение наказов и информируют граждан об их реализации.

ГЛАВА 10.
НАРОДНЫЙ ДЕПУТАТ

Статья 87. Депутаты являются полномочными представителями народа в Советах народных депутатов.
Участвуя в работе Советов, депутаты решают вопросы государственного, хозяйственного и социально-культурного строительства, организуют проведение решений Советов в жизнь, осуществляют контроль над работой государственных органов, предприятий, учреждений и организаций.
В своей деятельности депутат руководствуется общегосударственными интересами, учитывает запросы населения избирательного округа, добивается претворения в жизнь наказов избирателей.

Статья 88. Депутат осуществляет свои полномочия, не порывая с производственной или служебной деятельностью.
На время сессий Совета, а также для осуществления депутатских полномочий в других случаях, предусмотренных законом, депутат освобождается от выполнения производственных или служебных обязанностей с сохранением среднего заработка по месту постоянной работы.

Статья 89. Депутат имеет право запроса к соответствующим государственным органам и должностным лицам, которые обязаны дать ответ на запрос на сессии Совета.

Депутат вправе обращаться во все государственные и общественные органы, предприятия, учреждения, организации по вопросам депутатской деятельности и принимать участие в рассмотрении поставленных им вопросов. Руководители соответствующих государственных и общественных органов, предприятий, учреждений и организаций обязаны безотлагательно принимать депутата и рассматривать его предложения в установленные сроки.

Статья 90. Депутату обеспечиваются условия для беспрепятственного и эффективного осуществления его прав и обязанностей.
Неприкосновенность депутатов, а также другие гарантии депутатской деятельности устанавливаются Законом о статусе депутатов и другими законодательными актами Союза ССР, законодательными актами РСФСР и Татарской АССР.

Статья 91. Депутат обязан отчитываться о своей работе и работе Совета перед избирателями, а также перед коллективами и общественными организациями, выдвинувшими его кандидатом в депутаты.
Депутат, не оправдавший доверия избирателей, может быть в любое время отозван по решению большинства избирателей в установленном законом порядке.

V. ВЫСШИЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ ТАТАРСКОЙ АССР

ГЛАВА 11. ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТ ТАТАРСКОЙ АССР

Статья 92. Высшим органом государственной власти Татарской АССР является Верховный Совет Татарской АССР.
Верховный Совет Татарской АССР правомочен решать все вопросы, отнесенные Конституцией СССР, Конституцией РСФСР и настоящей Конституцией к ведению Татарской АССР.
Принятие Конституции Татарской АССР, внесение в нее изменений; утверждение государственных планов экономического и социального развития Татарской АССР, государственного бюджета Татарской АССР и отчетов об их выполнении; образование подотчетных ему органов осуществляются исключительно Верховным Советом Татарской АССР.
Законы Татарской АССР принимаются Верховным Советом Татарской АССР.

Статья 93. Верховный Совет Татарской АССР состоит из 250 депутатов, избираемых по избирательным округам с равной численностью населения.
Верховный Совет Татарской АССР по представлению избираемой им Мандатной комиссии принимает решение о признании полномочий депутатов, а в случае нарушения законодательства о выборах – о признании выборов отдельных депутатов недействительными.

Статья 94. Верховный Совет Татарской АССР избирает Председателя Верховного Совета Татарской АССР и двух его заместителей.
Председатель Верховного Совета Татарской АССР руководит заседаниями Верховного Совета Татарской АССР и ведает его внутренним распорядком.

Статья 95. Сессии Верховного Совета Татарской АССР созываются два раза в год.
Внеочередные сессии созываются Президиумом Верховного Совета Татарской АССР по его инициативе или по предложению не менее одной трети депутатов Верховного Совета Татарской АССР.
Сессия Верховного Совета Татарской АССР состоит из его заседаний, а также проводимых в период между ними заседаний постоянных и иных комиссий Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 96. Право законодательной инициативы в Верховном Совете Татарской АССР принадлежит Президиуму Верховного Совета Татарской АССР, Совету Министров Татарской АССР, постоянным и иным комиссиям Верховного Совета Татарской АССР, депутатам Верховного Совета Татарской АССР, Верховному Суду Татарской АССР, Прокурору Татарской АССР.
Правом законодательной инициативы обладают также общественные организации в лице республиканских и соответствующих им органов.

Статья 97. Проекты законов и другие вопросы, внесенные на рассмотрение Верховного Совета Татарской АССР, обсуждаются на его заседаниях. В случае необходимости проект закона либо соответствующий вопрос может быть передан для предварительного или дополнительного рассмотрения в одну или несколько комиссий.
Законы Татарской АССР, постановления и иные акты Верховного Совета Татарской АССР принимаются большинством от общего числа депутатов Верховного Совета Татарской АССР.
Проекты законов Татарской АССР и другие важные вопросы государственной жизни автономной республики решением Верховного Совета Татарской АССР либо Президиума Верховного Совета Татарской АССР могут быть вынесены на народное обсуждение.

Статья 98. Законы Татарской АССР, постановления и иные акты Верховного Совета Татарской АССР публикуются на татарском и русском языках за подписями Председателя и Секретаря Президиума Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 99. Депутат Верховного Совета Татарской АССР имеет право обратиться с запросом к Совету Министров Татарской АССР, к министрам и руководителям других органов, образуемых Верховным Советом Татарской АССР, а также к руководителям расположенных на территории Татарской АССР предприятий, учреждений и организаций союзного и республиканского (РСФСР) подчинения по вопросам, отнесенным к ведению Татарской АССР. Совет Министров Татарской АССР или должностное лицо, к которому обращен запрос, обязаны дать устный или письменный ответ на данной сессии Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 100. Депутат Верховного Совета Татарской АССР не может быть привлечен к уголовной ответственности, арестован или подвергнут мерам административного взыскания, налагаемым в судебном порядке, без согласия Верховного Совета Татарской АССР, а в период между его сессиями – без согласия Президиума Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 101. Верховный Совет Татарской АССР избирает Президиум Верховного Совета Татарской АССР – постоянно действующий орган Верховного Совета Татарской АССР, подотчетный ему во всей своей деятельности и осуществляющий в пределах, предусмотрен-

ных настоящей Конституцией, функции высшего органа государственной власти Татарской АССР в период между его сессиями.

Статья 102. Президиум Верховного Совета Татарской АССР избирается из числа депутатов в составе Председателя Президиума Верховного Совета, двух заместителей Председателя, Секретаря Президиума и одиннадцати членов Президиума Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 103. Президиум Верховного Совета Татарской АССР:

1) назначает выборы в Верховный Совет Татарской АССР и местные Советы народных депутатов;
2) созывает сессии Верховного Совета Татарской АССР;
3) координирует деятельность постоянных комиссий Верховного Совета Татарской АССР;
4) осуществляет контроль над соблюдением Конституции Татарской АССР;
5) дает толкование законов Татарской АССР;
6) осуществляет руководство деятельностью местных Советов народных депутатов;
7) образует города районного подчинения, районы в городах, производит их наименование и переименование, а также переименование иных населенных пунктов и представляет на утверждение Президиума Верховного Совета РСФСР решения по этим вопросам;
8) образует и упраздняет сельсоветы, относит населенные пункты к категории рабочих, курортных и дачных поселков, а также решает иные вопросы административно-территориального устройства республики в соответствии с законодательством РСФСР;
9) отменяет постановления и распоряжения Совета Министров Татарской АССР, решения районных и городских (городов республиканского подчинения) Советов народных депутатов в случае несоответствия их закону;
10) награждает Почетной грамотой Президиума Верховного Совета Татарской АССР; устанавливает и присваивает почетные звания Татарской АССР;
11) осуществляет другие полномочия, установленные Конституцией и законами Татарской АССР.

Статья 104. Президиум Верховного Совета Татарской АССР в период между сессиями Верховного Совета с последующим представлением на его утверждение на очередной сессии:

1) вносит в случае необходимости изменения в действующие законодательные акты Татарской АССР;
2) образует в установленном законом порядке районы и города республиканского подчинения, производит их наименование и переименование;
3) по предложению Совета Министров Татарской АССР образует и упраздняет министерства, государственные комитеты и другие органы государственного управления, образуемые Верховным Советом Татарской АССР;
4) по представлению Председателя Совета Министров Татарской АССР освобождает от должности и назначает отдельных лиц, входящих в состав Совета Министров Татарской АССР.

Статья 105. Президиум Верховного Совета Татарской АССР издает указы и принимает постановления.

Статья 106. По истечении полномочий Верховного Совета Татарской АССР Президиум Верховного Совета Татарской АССР сохраняет свои полномочия вплоть до образования вновь избранным Верховным Советом Татарской АССР нового Президиума.
Вновь избранный Верховный Совет Татарской АССР созывается Президиумом Верховного Совета Татарской АССР прежнего состава не позже чем через два месяца после выборов.

Статья 107. Верховный Совет Татарской АССР избирает из числа депутатов постоянные комиссии для предварительного рассмотрения и подготовки вопросов, относящихся к ведению Верховного Совета Татарской АССР, а также для содействия проведению в жизнь законов Татарской АССР и иных решений Верховного Совета Татарской АССР и его Президиума, контроля над деятельностью государственных органов и организаций.
Верховный Совет Татарской АССР создает, когда сочтет необходимым, следственные, ревизионные и иные комиссии по любому вопросу.
Все государственные и общественные органы, организации и должностные лица обязаны выполнять требования комиссий Верховного Совета Татарской АССР, представлять им необходимые материалы и документы.
Рекомендации комиссий подлежат обязательному рассмотрению государственными и общественными органами, учреждениями и организациями. О результатах рассмотрения или о принятых мерах должно быть сообщено комиссиям в установленный срок.

Статья 108. Верховный Совет Татарской АССР осуществляет контроль над деятельностью всех подотчетных ему государственных органов.
Верховный Совет Татарской АССР образует Комитет народного контроля Татарской АССР, возглавляющий систему органов народного контроля Татарской АССР.

Статья 109. Порядок деятельности Верховного Совета Татарской АССР и его органов определяется Регламентом Верховного Совета Татарской АССР и другими законами Татарской АССР, издаваемыми на основе Конституции Татарской АССР.

ГЛАВА 12.
СОВЕТ МИНИСТРОВ ТАТАРСКОЙ АССР

Статья 110. Совет Министров Татарской АССР – Правительство Татарской АССР – является высшим исполнительным и распорядительным органом государственной власти Татарской АССР.

Статья 111. Совет Министров Татарской АССР образуется Верховным Советом Татарской АССР в составе Председателя Совета Министров Татарской АССР, Первого заместителя и заместителей Председателя, министров, председателей государственных комитетов и руководителей других органов государственного управления, образуемых Верховным Советом республики.
По представлению Председателя Совета Министров Татарской АССР Верховный Совет Татарской АССР может включить в состав Правительства Татарской АССР руководителей других органов и организаций Татарской АССР.
Совет Министров Татарской АССР слагает свои полномочия перед вновь избранным Верховным Советом Татарской АССР на его первой сессии.

Статья 112. Совет Министров Татарской АССР ответствен перед Верховным Советом Татарской АССР и ему подотчетен, а в период между сессиями Верховного Совета Татарской АССР – перед Президиумом Верховного Совета Татарской АССР, которому подотчетен.
Совет Министров Татарской АССР регулярно отчитывается о своей работе перед Верховным Советом Татарской АССР.

Статья 113. Совет Министров Татарской АССР правомочен решать все вопросы государственного управления, отнесенные к ведению Татарской АССР, поскольку они не входят, согласно Конституции, в компетенцию Верховного Совета Татарской АССР и Президиума Верховного Совета Татарской АССР.
В пределах своих полномочий Совет Министров Татарской АССР:

1) обеспечивает руководство народным хозяйством и социально-культурным строительством; разрабатывает и осуществляет меры по обеспечению роста благосостояния и культуры народа, по развитию науки и техники, рациональному использованию и охране природных ресурсов; способствует осуществлению мер по укреплению денежной и кредитной системы, по организации государственного страхования и единой системы учета и статистики; участвует в проведении единой политики цен, оплаты труда, социального обеспечения; организует управление промышленными, строительными, сельскохозяйственными предприятиями и объединениями, предприятиями транспорта и связи, а также иными организациями и учреждениями республиканского и местного подчинения;
2) разрабатывает и вносит в Верховный Совет Татарской АССР текущие и перспективные государственные планы экономического и социального развития Татарской АССР, государственный бюджет Татарской АССР; принимает меры по осуществлению государственных планов и бюджета; представляет Верховному Совету Татарской АССР отчеты о выполнении планов и исполнении бюджета;
3) обеспечивает комплексное экономическое и социальное развитие автономной республики, районов и городов; координирует и контролирует деятельность предприятий, учреждений и организаций союзного и республиканского (РСФСР) подчинения по вопросам, относящимся к ведению Татарской АССР;
4) осуществляет меры по защите интересов государства, охране социалистической собственности и общественного порядка, по обеспечению и защите прав и свобод граждан;
5) принимает меры в пределах, определяемых Конституцией СССР, по обеспечению государственной безопасности и обороноспособности страны;
6) образует в случае необходимости комитеты, управления и другие ведомства при Совете Министров Татарской АССР по делам хозяйственного и социально-культурного строительства;
7) осуществляет руководство деятельностью исполнительных комитетов местных Советов народных депутатов.

Статья 114. Для решения вопросов, связанных с обеспечением руководства народным хозяйством, и других вопросов государственного управления в качестве постоянного органа Совета Министров Татарской АССР действует Президиум Совета Министров Татарской АССР в составе Председателя Совета Министров Татарской АССР, Первого заместителя и заместителей Председателя Совета Министров Татарской АССР, а также других членов Правительства в соответствии с Законом о Совете Министров Татарской АССР.

Статья 115. Совет Министров Татарской АССР издает постановления и распоряжения на основе и во исполнение законодательных актов СССР, РСФСР и Татарской АССР, постановлений и распоряжений Совета Министров СССР и Совета Министров РСФСР, организует и проверяет их исполнение. Постановления и распоряжения Совета Министров Татарской АССР обязательны к исполнению на всей территории Татарской АССР.

Статья 116. Совет Министров Татарской АССР в пределах своей компетенции имеет право отменять решения и распоряжения исполнительных комитетов районных и городских (городов республиканского подчинения) Советов народных депутатов.
Совет Министров Татарской АССР имеет право отменять акты министерств, государственных комитетов Татарской АССР, других подведомственных ему органов.

Статья 117. Совет Министров Татарской АССР объединяет и направляет работу министерств, государственных комитетов Татарской АССР и других подведомственных ему органов.
Министерства, государственные комитеты и другие органы государственного управления Татарской АССР руководят порученными им отраслями управления или осуществляют межотраслевое управление, подчиняясь как Совету Министров Татарской АССР, так и соответствующему министерству или государственному комитету РСФСР.
Министерства, государственные комитеты и другие органы государственного управления Татарской АССР несут ответственность за состояние и развитие порученных им сфер управления; в пределах своей компетенции издают акты на основе и во исполнение законов СССР, РСФСР и Татарской АССР и иных решений Верховного Совета СССР и его Президиума, Верховного Совета РСФСР и его Президиума, Верховного Совета Татарской АССР и его Президиума, установлений и распоряжений Совета Министров СССР, Совета Министров РСФСР и Совета Министров Татарской АССР, актов соответствующих министерств и государственных комитетов СССР и РСФСР, организуют и проверяют их исполнение.

Статья 118. Компетенция Совета Министров Татарской АССР и его Президиума, порядок их деятельности, отношения Совета Министров Татарской АССР с другими государственными органами, а также перечень министерств, государственных комитетов и других органов государственного управления Татарской АССР определяются на основе Конституции Законом о Совете Министров Татарской АССР.

VI. МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ В ТАТАРСКОЙ АССР

ГЛАВА 13. МЕСТНЫЕ СОВЕТЫ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ

Статья 119. Органами государственной власти в районах, городах, районах в городах, поселках, сельских населенных пунктах являются соответствующие Советы народных депутатов.

Статья 120. Местные Советы народных депутатов решают все вопросы местного значения, исходя из общегосударственных интересов и интересов граждан, проживающих на терри-

тории Совета, проводят в жизнь решения вышестоящих государственных органов, руководят деятельностью нижестоящих Советов народных депутатов, участвуют в обсуждении вопросов республиканского АССР, РСФСР и общесоюзного значения, вносят по ним свои предложения.
Местные Советы народных депутатов руководят на своей территории государственным, хозяйственным и социально-культурным строительством; утверждают планы экономического и социального развития, местный бюджет и отчеты об их выполнении; осуществляют руководство подчиненными им государственными органами, предприятиями, учреждениями и организациями; обеспечивают соблюдение законов, охрану государственного и общественного порядка, прав граждан; содействуют укреплению обороноспособности страны.

Статья 121. В пределах своих полномочий местные Советы народных депутатов обеспечивают комплексное экономическое и социальное развитие на их территории; осуществляют контроль за соблюдением законодательства расположенными на этой территории предприятиями, учреждениями и организациями вышестоящего подчинения; координируют и контролируют их деятельность в области землепользования, охраны природы, строительства, использования трудовых ресурсов, производства товаров народного потребления, социально-культурного, бытового и иного обслуживания населения.

Статья 122. Местные Советы народных депутатов принимают решения в пределах полномочий, предоставленных им законодательством Союза ССР, РСФСР и Татарской АССР.
Решения местных Советов обязательны для исполнения всеми расположенными на территории Совета предприятиями, учреждениями и организациями, а также должностными лицами и гражданами.

Статья 123. Сессии районных, городских и районных в городах Советов народных депутатов созываются их исполнительными комитетами не реже четырех раз в год.
Сессии поселковых и сельских Советов народных депутатов созываются их исполнительными комитетами не реже шести раз в год.
Местные Советы народных депутатов правомочны рассматривать и решать на сессиях любые вопросы, отнесенные к их ведению законодательством Союза СССР, РСФСР и Татарской АССР. Перечень вопросов, которые решаются исключительно на сессиях, устанавливается законами о местных Советах народных депутатов.

Статья 124. Местные Советы народных депутатов избирают из числа депутатов постоянные комиссии для предварительного рассмотрения и подготовки вопросов, относящихся к ведению местных Советов, а также для содействия проведению в жизнь решений Советов, контроля над деятельностью государственных органов, предприятий, учреждений и организаций.
Рекомендации постоянных комиссий местных Советов подлежат обязательному рассмотрению соответствующими государственными и общественными органами, предприятиями, учреждениями и организациями. О результатах рассмотрения или о принятых мерах должно быть сообщено комиссиям в установленный срок.

Статья 125. Местные Советы народных депутатов, осуществляя руководство деятельностью нижестоящих Советов, имеют право отменять акты нижестоящих Советов в случае несоответствия этих актов законодательству.

КОНСТИТУЦИЯ (Основной закон)
Татарской Автономной Советской Социалистической Республики (1978 г.)

Статья 126. Местные Советы народных депутатов осуществляют свою деятельность в тесной связи с общественными организациями и трудовыми коллективами, выносят наиболее важные вопросы на обсуждение граждан, вовлекают их в работу постоянных комиссий, исполнительных комитетов и других подотчетных Советам органов, содействуют работе местных добровольных обществ и развивают общественную самодеятельность населения.

ГЛАВА 14.
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЕ КОМИТЕТЫ МЕСТНЫХ СОВЕТОВ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ

Статья 127. Исполнительными и распорядительными органами местных Советов народных депутатов являются избираемые ими из числа депутатов исполнительные комитеты в составе: председателя, заместителей председателя, секретаря и членов.
Исполнительные комитеты не реже одного раза в год отчитываются перед избравшими их Советами, а также на собраниях трудовых коллективов и по месту жительства граждан.

Статья 128. Исполнительные комитеты местных Советов народных депутатов непосредственно подотчетны как Совету, их избравшему, так и вышестоящему исполнительному и распорядительному органу.

Статья 129. Исполнительные комитеты местных Советов народных депутатов руководят государственным, хозяйственным и социально-культурным строительством на территории соответствующих Советов на основе решений избравших их Советов и вышестоящих органов государственной власти и управления.
Исполнительные комитеты местных Советов народных депутатов вправе решать все вопросы, отнесенные к ведению Советов, за исключением тех, которые должны решаться только на сессиях Советов.
Исполнительные комитеты созывают сессии Советов, координируют работу постоянных комиссий Советов; оказывают депутатам содействие в осуществлении их полномочий; организуют выполнение решений Советов и вышестоящих государственных органов, а также наказов избирателей; руководят подчиненными им органами управления.

Статья 130. Исполнительные комитеты местных Советов народных депутатов в пределах своей компетенции принимают решения и издают распоряжения.

Статья 131. Исполнительные комитеты Советов народных депутатов имеют право отменять решения и распоряжения исполнительных комитетов нижестоящих Советов народных депутатов.

Статья 132. По истечении полномочий местных Советов народных депутатов их исполнительные комитеты сохраняют свои полномочия вплоть до избрания Советами народных депутатов нового созыва исполнительных комитетов.

Статья 133. Отделы и управления исполнительных комитетов образуются районными, городскими, районными в городах Советами народных депутатов и подчиняются в своей деятельности как Советам и их исполнительным комитетам, так и соответствующим вышестоящим органам государственного управления.

Перечень отделов и управлений исполнительных комитетов местных Советов народных депутатов и порядок их образования устанавливаются законодательством Союза ССР, РСФСР и Татарской АССР.

VII. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЛАН ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ТАТАРСКОЙ АССР. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ ТАТАРСКОЙ АССР

Статья 134. Государственный план экономического и социального развития Татарской АССР является составной частью государственного плана экономического и социального развития РСФСР.
Текущие и перспективные государственные планы экономического и социального развития Татарской АССР имеют целью обеспечение комплексного экономического и социального развития на территории республики в соответствии с основными задачами и направлениями экономического и социального развития РСФСР.

Статья 135. Государственный план экономического и социального развития Татарской АССР разрабатывается Советом Министров Татарской АССР, исходя из государственного плана экономического и социального развития РСФСР, на основе проектов планов министерств, государственных комитетов и других органов государственного управления Татарской АССР, местных Советов народных депутатов.
В государственный план экономического и социального развития Татарской АССР включаются основные показатели планов предприятий, учреждений и организаций союзного и республиканского (РСФСР) подчинения, находящихся на территории Татарской АССР.
Разработка планов экономического и социального развития осуществляется с учетом предложений коллективов предприятий, учреждений и организаций, а также общественных организаций.

Статья 136. Совет Министров Татарской АССР вносит государственный план экономического и социального развития Татарской АССР на рассмотрение Верховного Совета Татарской АССР.
Верховный Совет Татарской АССР по докладу Совета Министров Татарской АССР и заключениям Планово-бюджетной и других постоянных комиссий Верховного Совета Татарской АССР обсуждает и утверждает государственный план экономического и социального развития Татарской АССР.

Статья 137. Государственный бюджет Татарской АССР является составной частью единого государственного бюджета РСФСР и объединяет республиканский бюджет Татарской АССР и местные бюджеты.

Статья 138. Государственный бюджет Татарской АССР разрабатывается Советом Министров Татарской АССР на основе государственных планов экономического и социального развития РСФСР и Татарской АССР, государственного бюджета РСФСР и утверждается Верховным Советом Татарской АССР по докладу Совета Министров Татарской АССР и заключениям Планово-бюджетной и других постоянных комиссий Верховного Совета Татарской АССР.

Статья 139. Отчеты о выполнении государственных планов экономического и социального развития Татарской АССР и об исполнении государственного бюджета Татарской АССР рассматриваются и утверждаются Верховным Советом Татарской АССР. Общие показатели выполнения планов и исполнения бюджета публикуются для всеобщего сведения.

VIII. ПРАВОСУДИЕ, АРБИТРАЖ И ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР

ГЛАВА 15. СУД И АРБИТРАЖ

Статья 140. Правосудие в Татарской АССР осуществляется только судом.
Судами Татарской АССР являются Верховный Суд Татарской АССР и районные (городские) народные суды.
Организация и порядок деятельности судов Татарской АССР определяются законами Союза ССР, РСФСР и настоящей Конституцией.

Статья 141. Все суды Татарской АССР образуются на началах выборности судей и народных заседателей. Народные судьи районных городских народных судов избираются гражданами района города на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании сроком на пять лет. Народные заседатели районных городских народных судов избираются на собраниях граждан по месту их работы или жительства открытым голосованием сроком на два с половиной года.
Судьи и народные заседатели ответственны перед избирателями или избравшими их органами, отчитываются перед ними и могут быть ими отозваны в установленном законом порядке.

Статья 142. Верховный Суд Татарской АССР является высшим судебным органом Татарской АССР и осуществляет надзор за судебной деятельностью районных (городских) народных судов республики.
Верховный Суд Татарской АССР избирается Верховным Советом Татарской АССР в составе Председателя, его заместителей, членов и народных заседателей сроком на пять лет.

Статья 143. Рассмотрение гражданских и уголовных дел во всех судах осуществляется коллегиально; в суде первой инстанции – с участием народных заседателей. Народные заседатели при осуществлении правосудия пользуются всеми правами судьи.

Статья 144. Судьи и народные заседатели независимы и подчиняются только закону.

Статья 145. Правосудие в Татарской АССР осуществляется на началах равенства граждан перед законом и судом.

Статья 146. Разбирательство дел во всех судах открытое. Слушание дел в закрытом заседании суда допускается лишь в случаях, установленных законом, с соблюдением при этом всех правил судопроизводства.

Статья 147. Обвиняемому обеспечивается право на защиту.

Статья 148. Судопроизводство в Татарской АССР ведется на татарском или русском языке, или на языке большинства населения данной местности. Участвующим в деле лицам, не владеющим языком, на котором ведется судопроизводство, обеспечивается право полного ознакомления с материалами дела, участие в судебных действиях через переводчика и право выступать в суде на родном языке.

Статья 149. Никто не может быть признан виновным в совершении преступления, а также подвергнут уголовному наказанию иначе как по приговору суда и в соответствии с законом.

Статья 150. Для оказания юридической помощи гражданам и организациям действует коллегия адвокатов. В случаях, предусмотренных законодательством, юридическая помощь гражданам оказывается бесплатно.
Организация и порядок деятельности(адвокатуры определяются законодательством Союза ССР и РСФСР.

Статья 151. В судопроизводстве по гражданским и уголовным делам допускается участие представителей общественных организаций и трудовых коллективов.

Статья 152. Разрешение хозяйственных споров между предприятиями, учреждениями и организациями осуществляется органами государственного арбитража в пределах их компетенции.

ГЛАВА 16.
ПРОКУРАТУРА

Статья 153. Высший надзор за точным и единообразным исполнением законов всеми министерствами, государственными комитетами и ведомствами, предприятиями, учреждениями и организациями, исполнительными и распорядительными органами местных Советов народных депутатов, колхозами, кооперативными и иными общественными организациями, должностными лицами, а также гражданами на территории Татарской АССР осуществляется Генеральным прокурором СССР и подчиненными ему Прокурором РСФСР, Прокурором Татарской АССР и нижестоящими прокурорами.

Статья 154. Прокурор Татарской АССР назначается Генеральным прокурором СССР.
Районные и городские прокуроры назначаются Прокурором РСФСР и утверждаются Генеральным прокурором СССР.

Статья 155. Срок полномочий Прокурора Татарской АССР и всех нижестоящих прокуроров – пять лет.

Статья 156. Органы прокуратуры осуществляют свои полномочия независимо от каких бы то ни было местных органов, подчиняясь только Генеральному прокурору СССР.

IX.
ГЕРБ, ФЛАГ И СТОЛИЦА ТАТАРСКОЙ АССР

Статья 157. Государственным гербом Татарской Автономной Советской Социалистической Республики является Государственный герб РСФСР, представляющий собой изображение серпа и молота на красном фоне, в лучах солнца и в обрамлении колосьев, с надписью: «РСФСР» на русском языке и «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» на русском и татарском языках с добавлением под надписью «РСФСР» буквами меньшего размера надписи «Татарстан АССР». В верхней части герба – пятиконечная звезда.

Статья 158. Государственным флагом Татарской Автономной Советской/Социалистической Республики является Государственный флаг РСФСР, представляющий собой красное прямоугольное полотнище со светло-синей полосой у древка во всю ширину флага, которая составляет одну восьмую длины флага. В левом верхнем углу красного полотнища изображены золотые серп и молот и над ними красная пятиконечная звезда, обрамленная золотой каймой, а под ними золотыми буквами помещается надпись «Татарская АССР». Отношение ширины флага к его длине -1:2.

Статья 159. Столицей Татарской Автономной Советской Социалистической Республики является город Казань.

X.
ДЕЙСТВИЕ КОНСТИТУЦИИ ТАТАРСКОЙ АССР И ПОРЯДОК ЕЕ ИЗМЕНЕНИЯ

Статья 160. Все законы и иные акты государственных органов Татарской АССР издаются на основе и в соответствии с Конституцией Татарской АССР.

Статья 161. Изменение Конституции Татарской АССР производится решением Верховного Совета Татарской АССР, принятым большинством не менее двух третей от общего числа депутатов Верховного Совета Татарской АССР.

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

ТАТАРСТАН СОВЕТ
СОЦИАЛИСТИК РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ДӘҮЛӘТ СУВЕРЕНИТЕТЫ ТУРЫНДА

ДЕКЛАРАЦИЯ

ДЕКЛАРАЦИЯ

О ГОСУДАРСТВЕННОМ СУВЕРЕНИТЕТЕ
ТАТАРСКОЙ СОВЕТСКОЙ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

1990 ел

ТАТАРСТАН СОВЕТ СОЦИАЛИСТИК РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДӘҮЛӘТ СУВЕРЕНИТЕТЫ ТУРЫНДА ДЕКЛАРАЦИЯ

Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасы Югары Советы,
республиканың күп милләтле халкы язмышы өчен тарихи җаваплылыкны аңлап;
Россия Федерациясендә һәм Совет Социалистик Республикалар Союзында яшәүче барлык халыкларның суверен хокукларына ихтирам белдереп;
автономияле республика статусының аның күпмилләтле халкының киләчәктә сәяси, икономик, социаль һәм рухи үсеше мәнфәгатьләренә туры килмәвен күрсәтеп үтеп;
татар милләтенең, республикада яшәүче бөтен халыкның үзбилгеләнүгә булган аерылгысыз хокукын тормышка ашырып;
демократик хокукый дәүләт төзергә омтылып,

1. Татарстанның дәүләт суверенитетын игълан итә һәм аны Татарстан Совет Социалистик Республикасы – Татарстан Республикасы итеп үзгәртә.

2. Татарстан ССР территориясендәге җир һәм аның байлыклары, башка табигый байлыклар һәм башка ресурслар бары тик аның халкының милке булып тора.

3. Татарстан ССР үз территориясендә яшәүче барлык гражданнарга, нинди милләттән булуларына, социаль чыгышлары, диннәре, политик инанулары нинди булуга һәм башка аерымлыкларга карамастан, кешегә тигез хокуклар һәм ирек гарантияли. Татарстан ССРда татар һәм рус телләренең дәүләт теле сыйфатында тигез хокуклы кулланылуы, башка милләтләрнең телләрен саклау һәм үстерү гарантияләнә.

4. Киләчәктә Конституциядә, башка хокукый норматив актларда, дәүләт тормышында дәүләтнең рәсми исемен «Татарстан Совет Социалистик Республикасы» (Татарстан ССР яки Татарстан Республикасы) дип кулланырга.
Республика дәүләт властеның югары органын «Татарстан Совет Социалистик Республикасы Югары Советы» дип, ә ул кабул итә торган актларны «Татарстан Совет Социалистик Республикасы Югары Советы актлары» дип исемләргә.

5. Бу Декларация Татарстан ССР Конституциясен эшләү, Татарстан ССР законнарын үстерү өчен, Татарстан ССРның Союз договорын РСФСР һәм башка республикалар белән договорлар әзерләүдә һәм төзүдә катнашуы өчен, Татарстан ССР дәүләт төзелешенең аеруча мөһим мәсьәләләрен һәм аның ССР Союзы, РСФСР һәм башка республикалар белән мөнәсәбәтләрен аның халкы тикшерүенә чыгару өчен нигез булып тора.
Татарстан ССР Конституциясе һәм законнары Татарстан ССРның бөтен территориясендә өстенлекле.

6. Татарстан ССРның яңа Конституциясен, башка законнарны һәм норматив актларны кабул иткәнгә кадәр Татарстан ССР территориясендә Татарстан ССРның, РСФСР һәм ССР Союзының Татарстан ССРның дәүләт суверенитеты турындагы Декларациягә каршы килми торган законнары һәм закон актлары гамәлдә булуны дәвам иттерә.
Бу Декларация аны кабул итү вакытыннан көченә керә.

Татарстан Совет Социалистик Республикасы
Югары Советы Рәисе М. ШӘЙМИЕВ

Казань шәһ., 1990 ел, 30 август
№ 334-XII

ДЕКЛАРАЦИЯ О ГОСУДАРСТВЕННОМ СУВЕРЕНИТЕТЕ ТАТАРСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Верховный Совет Татарской Автономной Советской Социалистической Республики,
– сознавая историческую ответственность за судьбу многонационального народа республики;
– свидетельствуя уважение к суверенным правам всех народов, населяющих Российскую Федерацию и Союз Советских Социалистических Республик;
– отмечая несоответствие статуса автономной республики интересам дальнейшего политического, экономического, социального и духовного развития ее многонационального народа;
– реализуя неотъемлемое право татарской нации, всего народа республики на самоопределение;
– стремясь создать демократическое правовое государство,

1. ПРОВОЗГЛАШАЕТ государственный суверенитет Татарии и ПРЕОБРАЗУЕТ ее в Татарскую Советскую Социалистическую Республику – Республику Татарстан.

2. Земля, ее недра, природные богатства и другие ресурсы на территории Татарской ССР являются исключительной собственностью ее народа.

3. Татарская ССР гарантирует всем проживающим на ее территории гражданам независимо от их национальности, социального происхождения, вероисповедания, политических убеждений, других различий равные права и свободы человека. В Татарской ССР гарантируется равноправное функционирование татарского и русского языков в качестве государственных, сохранение и развитие языков других национальностей.

4. Впредь в качестве официального наименования государства в Конституции, других правовых нормативных актах, в государственной жизни употреблять «Татарская Советская Социалистическая Республика» («Татарская ССР», либо «Республика Татарстан»).
Высший орган государственной власти республики именовать «Верховный Совет Татарской Советской Социалистической Республики», а принимаемые им акты – актами Верховного Совета Татарской Советской Социалистической Республики.

5. Настоящая Декларация является основой для разработки Конституции Татарской ССР, развития законодательства Татарской ССР, участия Татарской ССР в подготовке и заключении Союзного договора, договоров с РСФСР и другими республиками, вынесения наиболее важных вопросов государственного строительства Татарской ССР и ее отношений с Союзом ССР, РСФСР и другими республиками на обсуждение ее народа.
Конституция и законы Татарской ССР обладают верховенством на всей территории Татарской ССР.

6. До принятия новой Конституции Татарской ССР, других законов и нормативных актов Татарской ССР на территории Татарской ССР продолжают действовать законы и подзаконные акты Татарской ССР, РСФСР и Союза ССР, не противоречащие Декларации о государственном суверенитете Татарской ССР.
Настоящая Декларация вступает в силу с момента ее принятия.

Председатель Верховного Совета
Татарской Советской Социалистической Республики М. ШАЙМИЕВ

г. Казань, 30 августа 1990 года
№ 334-XII

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ

1992 елның 6 ноябрендә Татарстан Республикасы уникенче чакырылыш Югары Советының XII сессиясендә кабул ителде

1992 ел

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ

Бу Конституция Татарстан Республикасының дәүләт статусы турында халыкның тавыш бирүе (референдум) йомгаклары нигезендә кабул ителә һәм игълан ителә.

I. ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДӘҮЛӘТ һӘМ ИҖТИМАГЫЙ ТӨЗЕЛЕШЕ НИГЕЗЛӘРЕ

1 БҮЛЕК. ИҖТИМАГЫЙ-СӘЯСИ СИСТЕМА

1 статья. Татарстан Республикасы – республиканың күпмилләтле барлык халкы ихтыярын һәм мәнфәгатен чагылдыручы суверен демократик дәүләт.
Дәүләт суверенитетын һәм вәкаләтләрен халык билгели.
Дәүләт суверенитеты – Татарстан Республикасының төп билгесе.

2 статья. Татарстан Республикасында бөтен хакимият халык кулында. Халык дәүләт хакимиятен шушы Конституция нигезендә турыдан-туры, шул исәптән референдум юлы белән дә, дәүләт органнары системасы аша да гамәлгә ашыра. Татарстан Республикасы Конституциясе Татарстан Республикасы Югары Советы тарафыннан яки референдум юлы белән кабул ителә.
Халык депутатлары Советлары, халыкның вәкиллекле органнары буларак, дәүләтнең сәяси нигезен тәшкил итә.
Аерым шәхес яки шәхесләр төркеме Татарстан Республикасында дәүләт хакимиятен гамәлгә ашыру хокукын үзләштерә алмый.

3 статья. Граждан белән дәүләт арасындагы мөнәсәбәтләр иң зур социаль хәзинә булган кеше хокуклары өстенлегенә, гражданнарның дәүләт эшләрен идарә итүдә катнашуына нигезләнә. Үзара мөнәсәбәтләрендә граждан һәм дәүләт бер-берсе алдында җаваплы.
Татарстан Республикасы сәяси, икътисади, социаль һәм мәдәни тормышның барлык өлкәләрендә гражданнарның тигез хокуклылыгын гарантияли.
Халыкның барлык катлауларының, барлык милләт гражданнарының бер-берсен хөрмәт итүе, ирекле һәм тигез хокуклы хезмәттәшлеге Татарстан Республикасының иҗтимагый нигезен тәшкил итә.

4 статья. Татарстан Республикасында дәүләт телләре – тигез хокуклы татар һәм рус телләре.

5 статья. Татарстан Республикасында дәүләт органнарының эшчәнлеге хокукый дәүләт принципларында: законнарның өстенлеге, аларның тайпылышсыз үтәлеше, закон чыгару, башкару һәм суд хакимиятләренең аерым-аерым булуы принципларында гамәлгә ашырыла.

6 статья. Сәяси партияләр, профессиональ союзлар, массакүләм хәрәкәтләр һәм башка

җәмәгать берләшмәләре дәүләт эшләрен идарә итүдә дәүләт хакимиятенең сайлаулы органнарындагы үз вәкилләре аша катнашырга хокуклы. Үзләренең программа һәм уставларында каралган вазифаларны үтәгәндә алар Татарстан Республикасы Конституциясе һәм законнары чикләрендә эш итә.
Татарстан Республикасының Конституция төзелешен һәм бөтенлеген көчләп үзгәртүне, аның иминлеген какшатуны, социаль, раса, милли һәм дини ызгыш кабызуны максат итеп куйган партия, оешма һәм хәрәкәтләр төзүгә, аларның эшчәнлегенә юл куелмый, бу максатта массакүләм информация чараларын, шулай ук башка чараларны файдалану тыела.

7 статья. Дәүләт үз эшчәнлеген социаль гаделлек принцибында оештыра, халыкның барлык катлауларына лаеклы тормыш дәрәҗәсе тәэмин итү өчен, җәмгыятьнең социаль-икътисади һәм мәдәни үсеше өчен кирәкле шартлар тудыра, экология хәвефсезлеген һәм табигатьтән акыллы файдалануны тәэмин итә.

8 статья. Дәүләтләр һәм халыклар арасындагы бәхәсләрне хәл итү чарасы буларак, көч куллануны һәм сугышны Татарстан Республикасы кире кага.
Татарстан Республикасы территориясе – күпләп юк итү коралыннан азат зона.
Татарстан Республикасында сугышны пропагандалау тыела.

2 БҮЛЕК. ИКЪТИСАДИ СИСТЕМА

9 статья. Җир, җир асты, су, урман һәм башка табигый байлыклар, хайваннар һәм үсемлекләр дөньясы, дәүләт бюджеты акчалары, дәүләт банклары активлары, Татарстан халыкларының мәдәни һәм тарихи хәзинәләре, шулай ук республиканың хуҗалык мөстәкыйльлеген, матди һәм рухи мәдәниятен саклауны тәэмин итә торган башка мөлкәтләр – бөтенхалык байлыгы.

10 статья. Татарстан Республикасы икътисадының нигезен иҗтимагый базар хуҗалыгы тәшкил итә, анда закон нигезендә хуҗалык эшчәнлеге ирекле һәм милекнең күптөрлелеге, аларны хокукый яклау өчен тигез шартлар тәэмин ителә.
Икътисади мөнәсәбәтләр граждан белән дәүләт, кулланучы белән җитештерүче, эш бирүче белән эш бирүче арасындагы социаль тиңлек нигезендә төзелә.
Дәүләт хуҗалык эшчәнлеген, җәмгыять мәнфәгатьләренә туры китереп, закон билгеләгән чикләрдә җайга сала.

11 статья. Татарстан Республикасында хуҗалык эшчәнлеге хосусый, дәүләт, коммуналь милек һәм җәмәгать берләшмәләре милке нигезендә гамәлгә ашырыла.
Җир участоклары, закон тыймаган теләсә кайсы өлкәдә файдаланыла торган башка объектлар хосусый милек була ала.
Татарстан Республикасында башка дәүләтләр, халыкара оешмалар, чит илләрнең юридик затлары һәм гражданнары, гражданлыксыз шәхесләре милкенә юл куела, шулай ук гражданнар, юридик затлар һәм дәүләтләр милкен берләштерү рөхсәт ителә.

12 статья. Милек кагылгысыз. Законлы милек хуҗасының хокукын чикләүгә юл куелмый.
Милек дәүләт һәм җәмәгать мәнфәгатьләренә, кеше хокукларына, ирегенә һәм абруена зыян китерү максатында файдаланылмаска тиеш.

Милекне тартып алу закон нигезендә реквизиция һәм конфискация тәртибендә генә рөхсәт ителә.

13 статья. Татарстан Республикасының һәм аның гражданнарының Татарстан Республикасы территориясеннән читтәге милке дәүләт тарафыннан яклана.

14 статья. Башка дәүләтләр, юридик һәм физик затлар, шулай ук халыкара оешмалар милкенең хокук тәртибе Татарстан Республикасы законнары һәм халыкара килешүләр белән билгеләнә.

15 статья. Татарстан Республикасы икътисады базар хуҗалыгы принципларында эшли. Дәүләт республика икътисадын үстерүне, предприятие һәм оешмаларның хуҗалык эшчәнлегенә катнашмыйча, икътисади һәм социаль үсеш программалары, салым, кредит, инвестиция һәм амортизация сәясәте белән, халыкның тормыш дәрәҗәсен билгели торган товарларга һәм хезмәтләргә, шулай ук монополист предприятиеләр продукциясенә бәяләр билгеләү сәясәте белән җайга сала. Татарстан Республикасы законнарын һәм халыкара йөкләмәләрен бозмаган очракта икътисади мөстәкыйль предприятиеләр эшчәнлеген административ чикләүгә юл куелмый.
Көндәшлекне чикләүгә яки бетерүгә юнәлтелгән монополия эшчәнлеге тыела.

16 статья. Татарстан Республикасының башка дәүләтләр белән сәүдә-икътисади мөнәсәбәтләре килешүләр нигезендә оештырыла.

17 статья. Татарстан Республикасы кулланучы мәнфәгатьләрен яклый һәм аның хокукларын яклауга юнәлтелгән иҗтимагый эшчәнлекне хуплый. Кулланучылар товар җитештерүче һәм хезмәт күрсәтүче китергән зыянны закон билгеләгән тәртиптә түләттерергә хаклы.

18 статья. Татарстан Республикасы җир, җир асты байлыкларының, су, урман, үсемлекләр һәм хайваннар дөньясының саклануын тәэмин итә, табигатьтән түләүле файдалану нигезендә табигый байлыкларны торгызу һәм арттыру, мохитне яхшырту чаралары күрә.
Җир участогы хуҗалары, җир биләүче һәм җирдән файдаланучылар, табигатьтән файдаланучы башкалар җирнең уңдырышлылыгын сакларга бурычлы.
Хуҗалык эшчәнлеге нәтиҗәсендә мохиткә, гражданнарның сәламәтлеге һәм мөлкәтенә китерелгән зыян Татарстан Республикасы законнары нигезендә түләттерелергә тиеш. Татарстан Республикасы законнарын бозучы җир биләүче һәм җирдән файдаланучылар, табигатьтән файдаланучы башкалар эшчәнлеге республиканың дәүләт органнары тарафыннан туктатып торыла. Мохитне саклау законнарын бозуда гаепле физик һәм юридик затлар закон нигезендә җавапка тартыла.

II.
ШӘХЕС ҺӘМ ДӘҮЛӘТ

3 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ГРАЖДАНЛЫГЫ. ГРАЖДАННАРНЫҢ ТИГЕЗ ХОКУКЛЫЛЫГЫ

19 статья. Татарстан Республикасының үз гражданлыгы бар. Татарстан Республикасы гражданлыгын алу яки аннан ваз кичү нигезләре һәм тәртибе Татарстан Республикасының

Гражданлык турындагы законы белән билгеләнә.
Татарстан Республикасы гражданнары Россия Федерациясе – Россия гражданлыгына ия.
Татарстан Республикасы гражданнары башка дәүләтләр гражданлыгын ала алалар, моны гамәлгә ашыру шартлары Татарстан Республикасының башка дәүләтләр белән төзегән килешү һәм шартнамәләре белән билгеләнә.
Татарстан Республикасы гражданнары ике гражданлыкны саклый яки аңардан баш тарта ала.
Һәр кеше гражданлыкны сайларга һәм аны үзгәртергә хокуклы. Гражданлыктан яки гражданлыкны үзгәртү хокукыннан мәхрүм итү тыела.

20 статья. Татарстан Республикасының барлык гражданнары тигез хокуклы һәм тигез бурычлы. Чыгышына, социаль һәм мөлкәти хәленә, нинди расадан һәм милләттән булуына, җенесенә, белеменә, теленә, сәяси карашына, дини мәсләгенә, шөгыленең төренә һәм үзенчәлегенә, торган урынына һәм башкаларга карамастан алар дәүләт тарафыннан яклануга тигез хокуклы.
Гражданнарга туган теленнән файдалану гарантияләнә.
Гражданнарның Конституциядә каралган хокуклары, ирек һәм бурычлары турыдан-туры Конституция нигезендә гамәлгә ашырыла.
Конституциядә каралган хокукларны, ирек һәм бурычларны гамәлгә ашыру, саклау һәм яклау тәртибе законнар белән билгеләнә.

21 статья. Татарстан Республикасының барлык гражданнарына гомумтанылган халыкара хокук нормалары, шулай ук Татарстан Республикасының халыкара килешүләре нигезендә Татарстан Республикасы Конституциясендә каралган хокуклар һәм ирек гарантияләнә.
Татарстан Республикасының читтә яшәүче һәр гражданына Татарстан Республикасының хокукый яклавы һәм ярдәме гарантияләнә.
Гражданнарның хокуклары һәм ирекләре закон һәм суд карары нигезендә генә чикләнә яки туктатып торыла ала.

22 статья. Гражданнарның хокукларын турыдан-туры яки башкача чикләгән яисә раса, милли һәм башка билгеләр буенча аларга өстенлекләр билгеләгән өчен закон нигезендә җәза бирелә.

23 статья. Чит ил гражданнары һәм гражданлыксыз шәхесләр, законда башкача каралмаган булса, Конституциядәге барлык хокуклардан һәм иректән Татарстан Республикасы гражданнары белән тигез файдалана.
Чит ил гражданнарының һәм гражданлыксыз шәхесләрнең хокукый хәле Татарстан Республикасы законнары һәм халыкара килешүләре белән җайга салына.
Татарстан Республикасы территориясендә чит ил гражданнары һәм гражданлыксыз шәхесләр Татарстан Республикасы Конституциясен һәм законнарын ихтирам итәргә һәм үтәргә бурычлы.

4 БҮЛЕК.
КЕШЕ ҺӘМ ГРАЖДАННЫҢ ХОКУКЛАРЫ, ИРЕГЕ ҺӘМ БУРЫЧЛАРЫ

24 статья. Татарстан Республикасы гражданнары шушы Конституциядә каралган шәхси, сәяси, социаль-икътисади һәм мәдәни хокукларга һәм иреккә тулысынча ия.

25 статья. Дәүләт кешенең тормышын, сәламәтлеген, шәхси иреген һәм иминлеген яклый.

26 статья. Татарстан Республикасы гражданнарына шәхес кагылгысызлыгы гарантияләнә. Беркем дә законсыз кулга алына һәм ирегеннән мәхрүм ителә алмый. Кулга яки сак астына алынган очракта граждан бу хакта кичекмәстән судка шикаять бирергә хаклы. Хокук бозган өчен җавапка тартылган граждан закон һәм хокукый процедура чикләрендә гаебе исбатланганга кадәр гаепсез дип санала.
Татарстан Республикасы гражданнарына яклану хокукы гарантияләнә.

27 статья. Татарстан Республикасы гражданнарына торак кагылгысызлыгы гарантияләнә. Законлы сәбәп булмаганда торакка керергә, анда яшәүчеләр ризалыгыннан башка тентү үткәрергә беркемнең дә хакы юк.

28 статья. Татарстан Республикасы гражданнарына хат алышу, телефоннан сөйләшү, телеграф һәм хәбәрләшүнең башка төрләрендә сер саклау тәэмин ителә.

29 статья. Татарстан Республикасы гражданнары, инануларына карап, теләсә кайсы динне тотарга ирекле яисә берсен дә тотмаска, дини яки атеистик эшчәнлек белән шөгыльләнергә хокуклы. Дини йолаларны үтәүдә һәркем ирекле.
Дини инануларга бәйле рәвештә дошманлык, нәфрәт һәм милли ызгыш уяту тыела.
Татарстан Республикасында диннәр һәм дини берләшмәләр дәүләттән аерылган.

30 статья. Гаилә, ана, ата һәм балалар дәүләт яклавында. Никах хатын-кыз белән ир- атның ирекле килешүенә нигезләнә; гаилә мөнәсәбәтләрендә хатын белән ир тигез хокуклы. Гражданнарның гаилә тормышы закон белән саклана.
Дәүләт гаилә турында кайгырта, ана белән баланың сәламәтлеген саклауга һәм балаларны тәрбияләүгә аерым игътибар бирә.
Татарстан Республикасы гражданнары үз балаларын тәрбияләү өчен җаваплы. Балигъ булган балалар ата-аналарын кайгыртырга һәм аларга ярдәм күрсәтергә бурычлы.

31 статья. Һәр граждан Татарстан Республикасы территориясендә ирекле күчеп йөрүгә, яшәү һәм тору урынын сайлауга хаклы. Бу хокукны закон гына чикли ала.

32 статья. Һәр кеше Татарстан Республикасы территориясеннән ирекле рәвештә китәргә һәм республикага әйләнеп кайтырга хокуклы.

33 статья. Шәхесне ихтирам итү, гражданнарның хокукларын һәм иреген саклау – барлык дәүләт органнарының, җәмәгать берләшмәләре һәм урындагы кешеләрнең бурычы.
Татарстан Республикасы гражданнары намусына һәм абруена, тормышына һәм сәламәтлегенә, шәхси ирегенә һәм мөлкәтенә кул сузудан суд аша якланырга хокуклы.

34 статья. Һәр граждан урындагы кешеләрнең, дәүләт органнары һәм җәмәгать оешмаларының гамәленә карата судка шикаять бирергә, шулай ук әхлакый һәм матди зыянны түләтергә хокуклы.

35 статья. Татарстан Республикасында һәркемгә сүз, матбугат, фикер һәм инану иреге, аларны тоткарлыксыз белдерү һәм тарату иреге гарантияләнә.

36 статья. Татарстан Республикасы гражданнары закон билгеләгән тәртиптә тыныч һәм коралсыз митинг, урамда оешып йөрү, демонстрация һәм пикетлар оештыруга хокуклы.

37 статья. Халык мәнфәгатьләренә туры китереп һәм иҗтимагый активлыкны күтәрү максатында Татарстан Республикасы гражданнары сәяси партияләргә, профессиональ союзлар, массакүләм хәрәкәтләргә һәм башка җәмәгать берләшмәләренә берләшергә, гамәлдәге законнар чикләрендә гражданлык инициативасы тәртибендәге чараларда катнашырга хокуклы. Дәүләт аларга устав бурычларын үтәүдә булыша.
Хакимиятнең вәкиллекле органнарында каршы фикерле азчылыкны тәшкил итүчеләрнең хокуклары, иреге һәм кешелек абруе закон белән гарантияләнә.
Эшчәнлекләре Конституциягә каршы килгәндә, сәяси партияләр, профессиональ союзлар, массакүләм хәрәкәтләр һәм башка җәмәгать берләшмәләре суд карары белән таратыла ала.

38 статья. Татарстан Республикасы гражданнары сәяси тормышта, дәүләт һәм җәмәгать эшләрен идарә итүдә, гомумреспублика һәм җирле әһәмияттәге законнарның һәм карарларның проектын тикшерүдә, референдумнарда катнашырга хокуклы.

39 статья. Закон нигезендә һәр гражданга дәүләт хезмәтенә керү өчен тигез хокук гарантияләнә.

40 статья. Татарстан Республикасының һәр гражданы дәүләтнең эчке һәм халыкара тормышының барлык өлкәләре, шул исәптән шәхеснең хокукый статусы мәсьәләләре турында дөрес мәгълүматны тоткарлыксыз алырга һәм таратырга хокуклы.
Дәүләт органнары, җәмәгать берләшмәләре һәм урындагы кешеләр гражданга аның хокукларына һәм законлы мәнфәгатьләренә кагылышлы карарлар һәм башка материаллар белән танышу мөмкинлеген тәэмин итәргә тиеш.

41 статья. Татарстан Республикасы гражданнары милеккә һәм аны мирас итүгә хокуклы.

42 статья. Татарстан Республикасы гражданнары хезмәткә, ягъни һөнәрен һәм эш урынын сайлау, хезмәткә сәләтен файдалану ирегенә хокуклы. Хезмәт килешүе иреге гарантияләнә. Һәркем хәвефсезлек һәм гигиена таләпләренә туры килә торган хезмәт шартларына, хезмәтенә закон билгеләгән иң аз күләмнән дә ким булмаган түләүгә хокуклы.
Нинди милектән булуына карамастан, барлык предприятие, учреждение һәм оешмаларда эшләүчеләргә дәүләт эшкә алуның, эштән бушатуның һәм хезмәтне саклауның гадел шартларын, хезмәт хокукларын һәм мәнфәгать вәкиллеге ирегeн гарантияли.
Дәүләт балигъ булмаган, физик һәм психик кимчелекле кешеләрнең хезмәткә хокукларын гамәлгә ашыру өчен шартлар тудыра, гарипләрне, мохтаҗ һәм даими эше булмаган гражданнарны социаль яклауны гарантияли, кирәк очракта аларны өйрәтүне һәм квалификацияләрен үзгәртүне оештыра.
Мәҗбүри хезмәткә суд карары белән, шулай ук Татарстан Республикасының халыкара килешүләрендә каралган очракларда гына юл куела.

43 статья. Татарстан Республикасы гражданнарына ялга һәм эштән буш вакытка хокук гарантияләнә. Бу хокук 40 сәгатьтән артык булмаган эш атнасы билгеләү, хезмәт ияләренә ел саен түләүле ял, атна саен ял көннәре бирү, буш вакытны файдалы үткәрү өчен шартлар тудыру белән тәэмин ителә.

44 статья. Татарстан Республикасының һәр гражданы сәламәтлеген саклауга, шул исәптән сәламәтлек саклауның дәүләт һәм башка учреждениеләре закон тәртибендә күрсәтә торган медицина ярдәменә хокуклы.
Дәүләт гражданнарның сәламәтлеген ныгытуга, физик культура һәм спортны үстерүгә ярдәм итүче эшчәнлекне хуплый.

45 статья. Татарстан Республикасы гражданнары чиста табигать мохитенә хокуклы.

46 статья. Татарстан Республикасы гражданнары картлыкта, авыргандa, хезмәткә сәләтен тулысынча яки өлешчә югалтканда, бала табып, аны закон билгеләгән яшькә җиткергәндә, туендыручысын югалтканда, шулай ук законда күздә тотылган башка нигезләрдә һәм күләмдә матди тәэмин ителүгә хокуклы.

47 статья. Татарстан Республикасы гражданнары торакка хокуклы. Бу хокук дәүләт һәм җәмәгать торак фондын үстерү, кооператив һәм шәхси торак төзелешенә булышу белән тәэмин ителә. Законда билгеләнгән очраклардан тыш, беркем дә торагыннан мәхрүм ителә алмый.

48 статья. Татарстан Республикасы гражданнары дәүләт уку йортларында түләүсез гомуми урта һәм махсус урта белем алырга, шулай ук мәктәптә туган телендә укырга хокуклы.
Татарстан Республикасы гражданнары дәүләт уку йортларында конкурс нигезендә түләүсез югары белем алырга хокуклы.

49 статья. Татарстан Республикасы гражданнары мәдәният казанышларыннан файдаланырга хокуклы, һәр кешегә фәндә, техникада һәм сәнгатьтә иҗат иреге гарантияләнә.
Автор, уйлап табучы һәм рационализатор хокуклары дәүләт тарафыннан саклана.

50 статья. Татарстан Республикасы гражданнары икътисади һәм социаль мәнфәгатьләрен яклау өчен, күмәк хезмәт бәхәсен хәл итүнең соңгы чарасы буларак, законда каралган эш ташлауга хокуклы.
Беркем дә эш ташлауда катнашырга мәҗбүр ителә алмый.
Кешеләрнең гомеренә һәм сәламәтлегенә куркыныч тудырырлык эш ташлауга юл куелмый.

51 статья. Гражданнарның Конституция игълан иткән хокукларны һәм ирекне файдалануы дәүләт һәм җәмәгать иминлегенә, җәмәгать тәртибенә, халыкның сәламәтлегенә һәм әхлагына, башка кешеләрнең хокукларына һәм ирегенә зыян китермәскә тиеш.

52 статья. Татарстан Республикасы гражданнары Татарстан Республикасы Конституциясен һәм законнарын үтәргә бурычлы.

53 статья. Татарстан Республикасы гражданнары башка кешеләрнең хокукларын һәм законлы мәнфәгатьләрен ихтирам итәргә бурычлы.
Башка гражданнарның намусын һәм милли горурлыгын ихтирам итү – Татарстан Республикасының һәр гражданы бурычы.

54 статья. Татарстан Республикасы гражданнары, закон тәртибендә салымнар түләп, дәүләт чыгымнарында катнашырга бурычлы.

55 статья. Табигатькә сакчыл мөнәсәбәт – Татарстан Республикасының һәр гражданы бурычы.

56 статья. Мәдәни хәзинәләрне, тарихи истәлекләрне саклау – Татарстан Республикасы гражданнарының бурычы.
Мәдәни истәлекләрне бозган һәм юкка чыгарган өчен Закон нигезендә җәза бирелә.

57 статья. Башка илләрнең халыклары белән дуслык һәм хезмәттәшлекне үстерүгә булышу, гомумтанылган халыкара хокук нормалары нигезендә бөтен дөньяда тынычлыкны саклау һәм ныгыту – Татарстан Республикасы гражданнарының бурычы.

58 статья. Татарстан Республикасы гражданнары закон нигезендә хәрби хезмәт үтәргә бурычлы. Хәрби хезмәт Татарстан Республикасы территориясендә яки Татарстан Республикасының килешү йөкләмәләре нигезендә аннан читтә үтелә.
Хәрби хезмәтне альтернатив вазифалар белән алыштыру, шулай ук хәрби хезмәттән азат итү закон белән билгеләнә.

III. ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДӘҮЛӘТ ТӨЗЕЛЕШЕ

5 БҮЛЕК. ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ – СУВЕРЕН ДӘҮЛӘТ

59 статья. Татарстан Республикасы үзенең дәүләти-хокукый статусын, сәяси, икътисади, социаль-мәдәни төзелеше мәсьәләләрен мөстәкыйль билгели һәм хәл итә. Татарстан Республикасы законнары, әгәр алар Татарстан Республикасының халыкара йөкләмәләренә каршы килмәсә, аның бөтен территориясендә өстенлеккә ия.

60 статья. Татарстан Республикасы территориясе кагылгысыз. Татарстан Республикасы белән башка дәүләтләр арасындагы чикләр үзара килешү нигезендә билгеләнә һәм үзгәртелә.

61 статья. Татарстан Республикасы – Россия Федерациясе – Россия белән вәкаләтләрен һәм ике якка да караган эшләрне тапшырышу турындагы Килешү нигезендә ассоциацияләшкән суверен дәүләт, халыкара хокук субъекты.

62 статья. Татарстан Республикасы башка дәүләтләр белән мөнәсәбәткә керә, халыкара килешүләр төзи, дипломатия, консуллык, сәүдә һәм башка вәкиллекләр алмаша, халыкара хокук принципларына нигезләнеп, халыкара оешмалар эшчәнлегендә катнаша.
Гомумтанылган халыкара хокук принциплары һәм нормалары Татарстан Республикасы законнарыннан өстенрәк санала.

6 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АДМИНИСТРАТИВ-ТЕРРИТОРИЯ БҮЛЕНЕШЕ

63 статья. Татарстан Республикасы территориясе – районнарга һәм республика буйсынуындагы шәһәрләргә, районнар – шәһәрләргә, поселокларга һәм авыл Советларына, зур шәһәрләр районнарга бүленә.

IV.
ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДӘҮЛӘТ ХАКИМИЯТЕН ОЕШТЫРУ

7 БҮЛЕК.
ХАЛЫК ДЕПУТАТЛАРЫ СОВЕТЛАРЫНЫҢ ОЕШУ ҺӘМ ЭШ НИГЕЗЛӘРЕ

64 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы, җирле Советлар – шәһәр, район, шәһәрдәге район, поселок һәм авыл Советлары – Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең вәкиллекле органнарының бердәм системасын тәшкил итә.
Халык депутатлары Советлары үз вәкаләтендәге барлык мәсьәләләрне мөстәкыйль хәл итә.
Поселокларда, авыл Советларында, шул Советның карары яки җирле референдум нигезендә, Совет сайланмаска яисә бетерелергә мөмкин. Мондый очракта поселок, авыл Советының вәкаләтләрен җирле үзидарәнең башка органнары гамәлгә ашыра.

65 статья. Республика һәм аның аерым урыннары өчен әһәмиятле төп мәсьәләләр Татарстан Республикасы Югары Советы һәм халык депутатлары җирле Советлары сессияләрендә хәл ителә. Алар шулай ук республика күләмендәге һәм җирле референдумга куелырга мөмкин.

66 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы, халык депутатларының район, шәһәр, шәһәрдәге район Советлары – Совет президиумын һәм рәисен, ә район буйсынуындагы шәһәр, поселок һәм авыл Советлары Совет рәисен сайлыйлар.
Халык депутатлары Советы комитетлар, даими һәм вакытлы комиссияләр, аңа буйсынган башка органнар оештыра, шулай ук аларның җитәкчеләрен сайлый яки раслый.
Халык депутатлары Советларының даими комиссияләре шул Совет депутатларыннан оештырыла. Дәүләт һәм җәмәгать органнары, оешмалар һәм урындагы кешеләр комиссия таләп иткән материалларны бирергә бурычлы. Комиссия тәкъдимнәре дәүләт һәм җәмәгать органнары, учреждение һәм оешмалар мәҗбүри тикшерергә тиеш. Тикшерү нәтиҗәләре һәм күрелгән чаралар турында комиссиягә ул билгеләгән вакытка хәбәр ителергә тиеш.
Район, шәһәр һәм башка административ-территория берәмлекләрендә башкару-боеру бурычларын шул берәмлекнең администрациясе үти.
Эшен канәгатьләнерлек башкармаган очракта теләсә кайсы урындагы кешене вазифасыннан вакытыннан элек азат итәргә мөмкин.
Халык депутатлары Советы сайлаган яисә билгеләгән урындагы кешеләр, судьялардан

тыш, бу урында рәттән ике сроктан да күбрәк эшли алмый. Алар өчен башка чикләүләр закон белән билгеләнә.

67 статья. Халык депутатлары Советының эшчәнлеге мәсьәләләрне күмәк, ирекле, эшлекле тикшерү һәм хәл итү нигезендә, хәбәрдарлык, җирле администрациянең һәм Совет оештырган органнарның аның каршында һәм халык алдында даими хисап тотуы, алар эшенә гражданнарны җәлеп итү нигезендә оештырыла.
Халык депутатлары Советлары, җирле администрация һәм аларның органнары эшне татар һәм рус телләрендә, ә кирәк очракта шушы территориядә яшәүче халыкның күпчелеге кулланган телдә алып баралар һәм кабул иткән актларны шул телләрдә бастырып чыгаралар.

8 БҮЛЕК.
САЙЛАУ СИСТЕМАСЫ

68 статья. Халык депутатлары Советларының вәкаләт чоры – биш ел.
Татарстан Республикасы Югары Советына һәм халык депутатларының җирле Советларына сайлаулар дәүләт хакимиятенең шул органнарының вәкаләт чоры тәмамланырга дүрт айдан да соңламыйча билгеләнә. Халык депутатларын сайлау тәртибе Татарстан Республикасы законнарында күрсәтелә.

69 статья. Халык депутатларын сайлау гомуми, тигез һәм турыдан-туры сайлау хокукы нигезендә яшерен тавыш биреп, сайлау округлары буенча үткәрелә.

70 статья. Халык депутатларын сайлау округларыннан сайлау гомуми: Татарстан Республикасының 18 яше тулган гражданнары сайларга (актив сайлау хокукы) һәм сайланырга (пассив сайлау хокукы) хаклы.
Суд юридик хокуксыз дип тапкан, суд карары белән иректән мәхрүм итү урынында тотылган кешеләр, шулай ук психиатрия хастаханәсендә ятып дәваланучы психик авыру гражданнар сайлана алмый һәм сайлауда катнашмый.

71 статья. Татарстан Республикасы гражданы дәүләт хакимиятенең вәкиллекле органнарының икесеннән күбрәгендә бер үк вакытта депутат була алмый.
Татарстан Республикасы халык депутаты бүтән Советның депутаты була алмый.

72 статья. Татарстан Республикасы министрлары, дәүләт комитеты рәисләре һәм Министрлар Кабинетының Премьер-министрдан кала башка әгъзалары, шулай ук судьялар депутат була алмый.
Җирле администрация башлыгы урынбасарлары һәм администрациянең структура бүлекләре җитәкчеләре шушы җирле Советның депутаты була алмый.

73 статья. Халык депутатларын сайлау тигез: һәр сайлаучы бер тавышка ия. Сайлау округлары һәм вәкиллек нормалары депутатларны һәр Советка якынча бер үк сандагы сайлаучылар сайларлык итеп билгеләнә.

74 статья. Халык депутатларын сайлау турыдан-туры: дәүләт хакимиятенең вәкиллекле

барлык органнарына депутатларны гражданнар турыдан-туры сайлый.

75 статья. Сайлауда тавыш бирү яшерен: тавыш бирүченең ихтыяр белдерүен тикшерүгә юл куелмый.

76 статья. Халык депутатына кандидатлар күрсәтү хокукына сайлаучыларның эш (уку, хезмәт итү) һәм яшәү урыннарындагы җыелышлар, шулай ук закон тәртибендә теркәлгән партияләр, профессиональ союзлар һәм башка җәмәгать берләшмәләре ия.

77 статья. Сайлау бюллетененә теләсә ничә кандидат кертелергә мөмкин.

78 статья. Сайлауны оештыру һәм аңа йомгак ясауны сайлау комиссияләре башкара. Аларның бөтен эше ачык һәм хәбәрдар үткәрелә. Үзәк сайлау комиссиясен – Югары Совет, ә округ, территория, участок комиссияләрен халык депутатларының шул Советы оештыра.

79 статья. Татарстан Республикасы гражданнарына, сайлаучылар җыелышларына, партияләргә, башка җәмәгать берләшмәләренә халык депутатына кандидатларның сәяси, эш һәм шәхси сыйфатларын төрле яклап, ирекле тикшерү мөмкинлеге, шулай ук җыелышларда һәм массакүләм информация чараларында кандидатны яклап яки аңа каршы агитацияләү хокукы гарантияләнә.

80 статья. Татарстан Республикасы гражданнарына сайлау хокукларыннан файдаланырга комачаулык иткән, сайлау йомгакларын бозып күрсәткән һәм сайлау турында законнарны башкача бозган өчен юридик җаваплылык карала.

81 статья. Кандидатларны теркәүгә, сайлауны үткәрү һәм йомгак ясауга кагылган бәхәсләрне тиешле дәрәҗәдәге судлар закон билгеләгән срокта карый.
Татарстан Республикасы халык депутаты сайлануының законлылыгы турында бәхәс чыккан очракта, эш Татарстан Республикасы Югары суды каравына тапшырыла.
Судларның карары катгый.

9 БҮЛЕК.
ХАЛЫК ДЕПУТАТЫ

82 статья. Депутатның вәкаләтләре халык депутатлары Советына сайланган көннән – Үзәк сайлау комиссиясе һәм тиешле территория сайлау комиссиясенең сайланган депутатларны теркәү турында беркетмәсе тарафыннан расланган көннән башлана.

83 статья. Депутат – халык депутатлары Советында халыкның тулы хокуклы вәкиле. Депутат республиканың, үзен сайлаган территория берәмлегенең мәнфәгатьләренә нигезләнеп эш итә.

84 статья. Халык депутаты үз вәкаләтләрен, кагыйдә буларак, эштән яки хезмәт вазифасыннан аерылмыйча башкара. Депутат Советның сессиясе чорына, шулай ук депутат вазифаларының законда каралган башка төрләрен үтәү өчен эштән яки хезмәт вазифасыннан азат ителә. Аның депутат эшчәнлеге белән бәйле чыгымнар шул бюджетта каралган акчадан түләнә.

85 статья. Совет эшендә катнашып, депутатлар дәүләт, хуҗалык, социаль-мәдәни төзелеш мәсьәләләрен хәл итәләр, дәүләт органнары, предприятие, учреждение һәм оешмалар эшенә контрольне гамәлгә ашыралар.
Депутат тиешле дәүләт органнарына һәм урындагы кешеләргә таләп (запрос) куярга хокуклы, алары исә Югары Совет утырышында, халык депутатларының җирле Советы сессиясендә таләпкә җавап бирергә бурычлы.
Депутатның Татарстан Республикасы территориясендә барлык дәүләт һәм җәмәгать органнарына, предприятие, учреждение, оешмаларга депутат эше мәсьәләләре белән мөрәҗәгать итәргә һәм куелган мәсьәләләрне тикшерүдә катнашырга хакы бар. Шул дәүләт һәм җәмәгать органнары, предприятие, учреждение һәм оешмалар җитәкчеләре депутатны кичектергесез кабул итәргә һәм тәкъдимнәрен билгеләнгән вакытка карарга бурычлы.

86 статья. Депутатка хокук һәм бурычларын каршылыксыз һәм нәтиҗәле гамәлгә ашыру өчен шартлар тудырыла.
Депутатның кагылгысызлыгы, депутат эшчәнлегенә гарантияләр шушы Конституция белән, Татарстан Республикасының халык депутатлары статусы турындагы законнары һәм башка закон актлары белән билгеләнә.

87 статья. Дәүләт хакимиятенең коллегиаль вәкиллекле органы әгъзасы буларак, депутатның Совет һәм аның органнары эшендә катнашырга тулы хакы бар, ул Совет алдындагы бурычларын үти.
Совет йөкләгән эшләрне, аның алдындагы бурычларын үтәмәгән, аның эш тәртибен, депутат әдәбе таләпләрен бозган өчен депутат Совет алдында җаваплылыкка ия була.

88 статья. Депутат сайлаучылары алдында җаваплы һәм алар алдында хисап тота.
Сайлаучылар ышанычын акламаган депутат законда каралган тәртиптә алар тарафыннан теләсә кайсы вакытта чакыртып алынырга мөмкин.

10 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЮГАРЫ СОВЕТЫ

89 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы – Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең закон чыгару һәм контрольлек итүче даими эшли торган иң югары органы.
Татарстан Республикасы Югары Советы каравына түбәндәгеләр керә:
1) Татарстан Республикасы Конституциясен кабул итү һәм аңа үзгәрешләр кертү;
2) Татарстан Республикасы законнарын кабул итү һәм аларга үзгәрешләр кертү;
3) Татарстан Республикасының эчке һәм тышкы сәясәтен билгеләү;
4) милек мөнәсәбәтләрен, халык хуҗалыгын һәм социаль-мәдәни төзелешне идарә итүне, бюджет-финанс системасын, административ-сәяси эшчәнлекне, хезмәткә түләү һәм бәя билгеләүне, салым салуны, мохитне саклау һәм табигый байлыкларны файдалануны оештыру, шулай ук Татарстан Республикасы законнары белән җайга салынырга тиешле башка мөнәсәбәтләрне закон белән көйләү;
5) дәүләт хакимияте һәм идарәсенең республика һәм җирле органнарын оештыру һәм аларның эш тәртибен, җирле үзидарә нигезләрен билгеләү, дәүләт органнары һәм җәмәгать берләшмәләренең үзара мөнәсәбәтләре нигезләрен билгеләү;
6) Татарстан Республикасының административ-территория төзелеше мәсьәләләрен хәл

итү тәртибен ачыклау; яңа районнар һәм шәһәрләр оештыру, аларга исем бирү һәм исемнәрен үзгәртү;

7) Татарстан Республикасы чикләрен үзгәртүгә бәйле мәсьәләләрне хәл итү;
8) Татарстан Республикасының икътисади һәм социаль үсешенең республика күләмендәге иң әһәмиятле программаларын раслау; Татарстан Республикасының дәүләт бюджетын һәм валюта фондларын раслау; программаларны һәм бюджетны үтәүнең барышына контрольлек итү; аларның үтәлеше турындагы хисапларны раслау;
9) Татарстан Республикасы банкларын оештыру, үзгәртү һәм ябу;
10) Татарстан Республикасының дәүләт бюджетын тәшкил иткән салымнарны һәм башка керемнәрне билгеләү;
11) Татарстан Республикасы халык депутатлары арасыннан:
Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисен, Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе урынбасарларын һәм Секретарен сайлау;
12) Татарстан Республикасы Югары Советының Закон чыгару җыенын оештыру;
13) Татарстан Республикасы халык депутатларыннан Югары Советның даими комиссияләрен һәм Парламент контроле комитетын оештыру һәм сайлау;
14) Татарстан Республикасы Президенты тәкъдиме белән Премьер-министр кандидатурасын раслау; Президентның Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты составы турындагы тәкъдимнәрен килештерү; Татарстан Республикасы министрлыкларын һәм дәүләт комитетларын оештыру һәм бетерү; Татарстан Республикасы Президенты тәкъдиме белән, шулай ук үз инициативасы белән Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетына һәм аның әгъзаларына ышаныч мәсьәләсен хәл итү;
15) Милли банк рәисен раслау;
16) Татарстан Республикасы Конституция судын сайлау;
17) Татарстан Республикасы Югары судын, район (шәһәр) судлары судьяларын сайлау;
18) Татарстан Республикасының Югары арбитраж судын сайлау;
19) Татарстан Республикасы прокурорын, Татарстан Республикасы Тикшерү комитеты рәисен билгеләү;
20) Татарстан Республикасының гомуми вәкаләтле судлары хөкем иткән кешеләргә амнистия турында карар кабул итү;
21) халык депутатларының җирле Советлары эшчәнлегенә гомуми җитәкчелек итү;
22) республикакүләм халык тавыш бирүен (референдум) үткәрү турында карар кабул итү, Татарстан Республикасы Үзәк референдум комиссиясе составын раслау;
23) Татарстан Республикасы халык депутатларын һәм халык депутатларының җирле Советлары халык депутатларын, Татарстан Республикасы Президентын сайлауны билгеләү;
24) Татарстан Республикасы халык депутатларын һәм Татарстан Республикасы Президентын сайлау буенча Үзәк сайлау комиссияләре составларын раслау;
25) Татарстан Республикасы гражданнарының Конституция хокукларын һәм иреген, Татарстан Республикасы территориясендә барлык милләт гражданнарының тигез хокукын тәэмин итүгә бәйле мәсьәләләрне карау, милли мәдәниятне, телне үстерү һәм тарихи истәлекләрне саклау мәсьәләләрен хәл итү;
26) Татарстан Республикасы законнарына аңлатма бирү;
27) Татарстан Республикасының дәүләт бүләкләрен, Татарстан Республикасының мактаулы исемнәрен булдыру;
28) гадәттән тыш хәл кертүне раслау;

29) Татарстан Республикасының халыкара килешүләрен раслау һәм гамәлдән чыгару.
Татарстан Республикасы Югары Советы түбәндәгеләргә хокуклы:

Югары Советның Закон чыгару җыены актларын, Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумы карарларын, Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе боерыкларын гамәлдән чыгарырга;

Татарстан Республикасы Конституциясе һәм Татарстан Республикасы законнары йөкләгән башка вәкаләтләрне гамәлгә ашырырга, шулай ук гомумреспублика әһәмиятендәге башка мәсьәләләрне хәл итәргә.

Татарстан Республикасы Югары Советы үзе оештырган яки сайлаган органнарның, шулай ук үзе сайлаган яки билгеләгән урындагы кешеләрнең хисабын даими тыңлый.

90 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы Татарстан Республикасы законнарын һәм карарлар кабул итә.

91 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы сайлаучылар саны нигездә тигез булган сайлау округларында сайланган 250 халык депутатыннан тора.

Татарстан Республикасы Югары Советы 125 Татарстан Республикасы халык депутатыннан торган Татарстан Республикасы Югары Советының даими эшләүче закон чыгару һәм контроль органын – Закон чыгару җыенын оештыра.

Татарстан Республикасы Югары Советы Закон чыгару җыенының вәкаләте, аның оешу һәм эшчәнлек тәртибе Татарстан Республикасы Конституциясе һәм Татарстан Республикасы Югары Советының Закон чыгару җыены турындагы законы белән билгеләнә.

92 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы беренче утырышка Югары Советның билгеләнгән санлы составының кимендә өчтән ике өлеше сайланганнан соң ике айдан да соңга калмыйча чакырыла.

Татарстан Республикасы Югары Советының сайлаудан соң беренче утырышын Татарстан Республикасы халык депутатларын сайлау буенча Үзәк сайлау комиссиясе рәисе ача һәм алып бара, ә Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе сайлангач, утырышны Рәис алып бара.

93 статья. Татарстан Республикасы Югары Советының эш тәртибе шушы Конституция һәм Югары Совет регламенты белән билгеләнә.

Татарстан Республикасы Югары Советының вәкаләтләр чоры гадәттән тыш хәл вакытында бетсә, Татарстан Республикасы Югары Советы, гадәттән тыш хәл кертелү турындагы мәсьәләне хәл итү белән бергә, үз вәкаләтләре чорын озайту турында да карар кабул итә.

94 статья. Татарстан Республикасы Югары Советында закон чыгару инициативасы хокукына Татарстан Республикасы халык депутатлары, Татарстан Республикасы Президенты, Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумы, даими комиссияләре һәм Парламент контроле комитеты, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты, Татарстан Республикасы Конституция суды, Югары суды һәм Югары арбитраж суды, Татарстан Республикасы прокуроры, шулай ук хезмәт мөнәсәбәтләре һәм хезмәт ияләрен социаль яклау мәсьәләләре буенча профессиональ союзларның республика советы ия.

95 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы каравына кертелгән закон проектлары аның утырышларында тикшерелә.

Татарстан Республикасы законы, Татарстан Республикасы Югары Советының билгеләнгән

санлы составының яртысыннан күбрәге яклап тавыш биргәндә, кабул ителгән дип санала.
Закон проектлары һәм дәүләт тормышының башка аеруча мөһим мәсьәләләре Татарстан Республикасы Югары Советының яки аның Президиумының карары белән халык тикшерүенә чыгарылырга мөмкин.

96 статья. Татарстан Республикасы законнары татар һәм рус телләрендә кабул ителә һәм бастырып чыгарыла.

97 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумы Татарстан Конституциясе һәм Татарстан Республикасы законнары нигезендә үз каравына тапшырылган мәсьәләләрне мөстәкыйль хәл итә һәм Татарстан Республикасы Югары Советы эшен оештыруны тәэмин итә; Президиум Югары Советка хисап бирә.
Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумына Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе, Рәиснең урынбасарлары һәм Секретаре, Татарстан Республикасы Югары Советының даими комиссияләре, Парламент контроле комитеты рәисләре һәм Татарстан Республикасы Югары Советы сайлаган башка депутатлар керә.
Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумын Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе җитәкли.

98 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумы:
1) Татарстан Республикасы Югары Советы сессияләрен чакыра һәм аның утырышларын әзерләүне оештыра;
2) Татарстан Республикасы Югары Советының даими һәм башка комиссияләре, Парламент контроле комитеты эшчәнлеген яраштыра;
3) Татарстан Республикасы халык депутатларына үз вәкаләтләрен үтәргә булыша һәм аларны кирәкле мәгълүмат белән тәэмин итә;
4) халыкның тавыш бирүен (референдумнарны), шулай ук Татарстан Республикасы закон проектларын һәм дәүләт тормышының аеруча мөһим башка мәсьәләләрен халык тикшерүенә әзерләүне һәм аны үткәрүне оештыра;
5) Татарстан Республикасы Югары Советы, Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумы кабул иткән Татарстан Республикасы законнарын һәм башка актларны бастырып чыгара;
6) халык депутатларының җирле Советлары эшчәнлегенә юнәлеш бирә;
7) халык депутатларының район һәм шәһәр (республика буйсынуындагы шәһәр) Советларының законга туры килмәгән карарларын гамәлдән чыгара;
8) Татарстан Республикасының административ-территория төзелеше мәсьәләләре буенча карарлар кабул итә;
9) Татарстан Республикасы законнарында каралган башка мәсьәләләрне хәл итә.

99 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумы карарлар кабул итә.

100 статья. Татарстан Республикасы Югары Советының вәкаләт срогы беткәннән соң, Татарстан Республикасы Югары Советы Югары Советның яңа Президиумын оештырганчы, Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумы үз вәкаләтләрен саклый.

101 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе – Татарстан Республикасы Югары Советының иң югары урындагы кешесе, республиканың башка органнары, шулай ук

башка дәүләтләр парламентлары белән мөнәсәбәтләрдә Югары Совет исеменнән эш итә һәм Югары Советның, аның Президиумының эшен оештыра:
1) Татарстан Республикасы Югары Советы карарга тиешле мәсьәләләрне әзерләүгә гомуми җитәкчелек итә, Татарстан Республикасы Югары Советы һәм Татарстан Республикасы Югары Советы Президиумы кабул иткән карарларга кул куя;
2) Татарстан Республикасы Югары Советына Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе урынбасарлары һәм Секретаре вазифаларына сайлау өчен кандидатлар, Татарстан Республикасы Югары судының һәм Югары арбитраж судының шәхси составын, Конституция суды шәхси составының яртысын тәкъдим итә.

Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе урынбасарлары, Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе кушуы буенча, аның аерым вазифаларын үтиләр һәм, Рәис булмаган яки ул үз вазифасын үти алмаган очракта, аны алыштыралар.
Татарстан Республикасы Югары Советы Секретаре Югары Совет секретариаты аппараты белән җитәкчелек итә.

102 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы закон проектларын эшләү, Татарстан Республикасы Югары Советы тикшерәчәк мәсьәләләрне алдан карау һәм әзерләү өчен, шулай ук Татарстан Республикасы законнарын һәм Татарстан Республикасы Югары Советы кабул иткән башка карарларны гамәлгә ашырырга булышлык итү, дәүләт органнары һәм оешмалары эшчәнлегенә контрольлек итү өчен халык депутатларыннан даими комиссияләр төзи.
Комиссияләрнең закон бозуларны бетерүгә юнәлтелгән карарларын үтәү мәҗбүри.
Татарстан Республикасы Югары Советы даими комиссияләренең вәкаләте, оешу һәм эш тәртибе закон белән билгеләнә.
Татарстан Республикасы Югары Советы, кирәк тапса, теләсә нинди мәсьәлә буенча тикшерү, ревизия комиссияләре һәм башка комиссияләр төзи.

103 статья. Татарстан Республикасы законнары, кагыйдә буларак, аларның проектлары Татарстан Республикасы Югары Советының тиешле даими комиссияләрендә алдан тикшерелгәннән соң кабул ителә.
Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты, Татарстан Республикасы Конституция суды, Югары суды һәм Югары арбитраж суды составларына урындагы кешеләр, шулай ук Татарстан Республикасы прокуроры һәм Тикшерү комитеты рәисе кандидатлары Татарстан Республикасы Югары Советының тиешле даими комиссияләрендә алдан караганнан соң билгеләнә һәм сайлана.

104 статья. Татарстан Республикасы халык депутаты Татарстан Республикасы Югары Советы утырышларында Татарстан Республикасы Президентына, Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисенә, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетына, Премьер-министрына, министрларына, Татарстан Республикасы Югары Советы төзегән яки сайлаган башка органнарның (судлардан кала) җитәкчеләренә таләп белән мөрәҗәгать итәргә хаклы. Таләп бирелгән орган яки урындагы кеше өч көннән дә соңга калмыйча җавап бирергә тиеш.
Татарстан Республикасы халык депутаты Татарстан Республикасы Югары Советы ризалыгыннан башка җинаять җаваплылыгына тартыла алмый, кулга алына алмый яки суд билгеләгән административ җәзага тартыла алмый.

105 статья. Татарстан Республикасы Югары Советы үзенә буйсынган барлык дәүләт органнарының эшен контрольдә тота.

11 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТЫ

106 статья. Татарстан Республикасында дәүләт башлыгы – Президент.

107 статья. Татарстан Республикасы Президенты – Татарстан Республикасында шәхес хокуклары һәм ирегенең, республика суверенитетының, Татарстан Республикасы Конституциясен һәм законнарын, шулай ук Татарстан Республикасының халыкара килешүләрен үтәүнең гаранты.

108 статья. Татарстан Республикасы Президенты итеп республиканың утыз биштән яшьрәк, алтмыш биш яшьтән өлкәнрәк булмаган, сайлау хокукына ия булган, Татарстан Республикасы территориясендә ким дигәндә ун ел даими яшәүче һәм Татарстан Республикасы дәүләт телләрен белүче гражданы сайлана ала. Бер үк кеше рәттән ике сроктан да артык Татарстан Республикасы Президенты була алмый.
Татарстан Республикасы Президенты Татарстан Республикасы гражданнары тарафыннан гомуми, тигез һәм турыдан-туры сайлау хокукы нигезендә яшерен тавыш бирү юлы белән биш елга сайлана. Татарстан Республикасы Президенты урынына кандидатлар саны чикләнми. Сайлаучыларның яртысыннан күбрәге сайлауда катнашса, Татарстан Республикасы Президентын сайлау үткәрелгән дип санала. Тавыш бирүдә катнашкан сайлаучыларның яртысыннан күбрәгенең тавышын алган кандидат сайланган дип исәпләнә.
Президент белән бер үк вакытта Татарстан Республикасы вице-президенты да сайлана.
Татарстан Республикасы Президентын һәм вице-президентын сайлау тәртибе Татарстан Республикасы Президентын сайлау турында Татарстан Республикасы Законы белән билгеләнә.

109 статья. Татарстан Республикасы Президенты һәм вице-президенты башка урында эшли алмый, шулай ук Татарстан Республикасы һәм халык депутатлары җирле Советларының халык депутаты була алмый.

110 статья. Татарстан Республикасы Президенты үз вазифасын үтәүгә керешкәндә сайлау йомгаклары игълан ителгәннән соң бер ай эчендә Татарстан Республикасы халкына һәм Конституциясенә тугрылыгын белдереп ант итә. Антның текстын һәм аны кабул итү тәртибен Татарстан Республикасы Югары Советы раслый.

111 статья. Татарстан Республикасы Президенты:
1) Татарстан Республикасы гражданнарының хокукларын һәм иреген, Татарстан Республикасының дәүләт суверенитетын, республиканың иминлеген һәм территория бөтенлеген, аның территориясендә законлылыкны һәм хокук тәртибен тәэмин итә;
2) Татарстан Республикасының дәүләт идарәсе органнары системасына җитәкчелек итә һәм аларның Татарстан Республикасы Югары Советы белән бергәләшеп эшләвен тәэмин итә;
3) җирле администрацияләр эшчәнлегенә юнәлеш бирә, халык депутатларының тиешле Советлары ризалыгы белән район һәм республика буйсынуындагы шәһәр администрациясе башлыкларын билгели һәм эштән азат итә;
4) Татарстан Республикасы Югары Советына ел саен Татарстан Республикасының берләштерелгән бюджеты проектын, республиканың эчке һәм тышкы хәле турында докладлар тәкъдим итә, Югары Советка республика тормышының мөһим мәсьәләләре турында мәгълүмат бирә, Татарстан Республикасы Югары Советы һәм аның Президиумы эшендә катнашырга хаклы;
5) Татарстан Республикасы Югары Советы раславына Татарстан Республикасы Премьер- министры урынына кандидат тәкъдим итә. Татарстан Республикасы Югары Советы белән килешеп, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетын оештыра, аның составына үзгәрешләр кертә, Татарстан Республикасы Премьер-министрын һәм Министрлар Кабинеты әгъзаларын эштән азат итә. Татарстан Республикасы Югары Советына Татарстан Республикасы министрлыкларын һәм дәүләт комитетларын оештыру һәм бетерү турында тәкъдим кертә;
6) Татарстан Республикасы Югары Советы раславына Татарстан Республикасы Милли банкы рәисе урынына кандидат тәкъдим итә;
7) Татарстан Республикасы Югары Советына Татарстан Республикасы Конституция судының шәхси составының яртысын тәкъдим итә;
8) Татарстан Республикасы Югары Советына Татарстан Республикасы прокуроры, Татарстан Республикасы Тикшерү комитеты рәисе урыннарына кандидатлар тәкъдим итә, шулай ук Татарстан Республикасы Югары Советына аларны эштән азат итү турында тәкъдим кертә;
9) халыкара мөнәсәбәтләрдә Татарстан Республикасы исеменнән эш итә. Татарстан Республикасының чит дәүләтләр һәм халыкара оешмалардагы вәкилләрен билгели һәм чакыртып кайтара; чит дәүләтләр белән килешүләр төзи; чит дәүләт вәкилләреннән ышаныч белдерү һәм чакыртып алдыру грамоталарын кабул итә;
10) закон нигезендә Татарстан Республикасы гражданлыгы һәм сәяси сыену урыны бирү мәсьәләләрен хәл итә;
11) Татарстан Республикасы законнарына кул куя; кабул ителеп, Президентка кул куярга кертелгән законны кабат тикшерү һәм тавышка кую өчен ике атнадан да соңламыйча, үзенең каршы фикерләре белән Татарстан Республикасы Югары Советына кайтарырга хокуклы. Әгәр Президент законны билгеләнгән вакытка кабат карау өчен кайтармаса яки Югары Совет үзенең билгеләнгән санлы составының кимендә өчтән икесенең тавышы белән элек кабул ителгән карарны расласа, Президент законга кул куярга тиеш;
12) Татарстан Республикасы Конституциясенә һәм Татарстан Республикасы Президенты Указларына каршы килгән очракта, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты карарларын һәм боерыкларын, районнар һәм республика буйсынуындагы шәһәрләр администрациясе башлыкларының актларын гамәлдән чыгарырга хокуклы;
13) Татарстан Республикасының дәүләт бүләкләре белән бүләкли;
14) Татарстан Республикасының халыкара премияләрен булдыра һәм тапшыра;
15) Татарстан Республикасы судлары хөкем иткән кешеләрне ярлыкый;
16) гражданнарның иминлеген тәэмин итү мәнфәгатендә, Татарстан Республикасында яки аның аерым төбәкләрендә закон нигезендә гадәттән тыш хәл кертә, бер үк вакытта бу карарны Татарстан Республикасы Югары Советы раславына куя;
17) Татарстан Республикасы Конституциясе һәм законнары белән аңа йөкләнгән, шулай ук Татарстан Республикасының халыкара йөкләмәләрендә каралган башка вәкаләтләрне гамәлгә ашыра.

112 статья. Татарстан Республикасы Президенты, үз вәкаләтләре чикләрендә, Конституциягә һәм законнарга нигезләнеп һәм аларны үтәү максатында, Татарстан Республикасының бөтен территориясендә үтәлүе мәҗбүри булган указлар һәм боерыклар чыгара.

Татарстан Республикасы
КОНСТИТУЦИЯСЕ (1992 ел)

Татарстан Республикасы Президенты үз бурычларын башкару өчен Президент аппараты оештыра.

113 статья. Татарстан Республикасы Президенты шәхесе кагылгысыз. Президентның намусы һәм абруе закон белән саклана.

114 статья. Татарстан Республикасы Президенты теләсә кайсы вакытта отставка сорый ала. Президентның отставкасын кабул итү мәсьәләсен Татарстан Республикасы Югары Советы хәл итә.

115 статья. Вакытлыча хезмәт вазифаларын башкармый торган очракта, Татарстан Республикасы Президенты үз бурычларын үтәүне Татарстан Республикасы вице-президентына тапшыра ала.
Татарстан Республикасы Президенты теге яки бу сәбәп белән үз вазифасын үти алмый башласа, яңа Президент сайланганчы аның вазифасын үтәү Татарстан Республикасы вице-президентына, ә бу мөмкин булмаса, Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисенә күчә.
Татарстан Республикасы Президенты, вәкаләт срогы чыккач, яңа сайланган Татарстан Республикасы Президенты ант иткәнче, үз бурычларын үтәүне дәвам иттерә. Татарстан Республикасының яңа Президентын сайлау закон нигезендә үткәрелә.
Конституцияне бозган өчен Президент Татарстан Республикасы Югары Советының Татарстан Республикасы Конституция суды бәяләмәсен исәпкә алып кабул иткән карары белән эшеннән азат ителә ала. Президентка каршы гаепләү эшен кузгату турындагы тәкъдим ачык тавыш бирү юлы белән Югары Советның билгеләнгән санлы составының кимендә өчтән бере тарафыннан кертелә, ә аны эшеннән азат итү турындагы карар кимендә өчтән икесенең тавышы белән кабул ителә.

12 БҮЛЕК.
ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МИНИСТРЛАР КАБИНЕТЫ

116 статья. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты – Татарстан Республикасы Хөкүмәте – Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең башкару һәм боеру органы. Ул Татарстан Республикасы Президентына буйсына.

117 статья. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Премьер-министрдан, аның беренче урынбасарларыннан, урынбасарларыннан, министрлардан, дәүләт комитетлары рәисләреннән һәм Татарстан Республикасы дәүләт идарәсенең башка органнары җитәкчеләреннән тора.

118 статья. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасы Президенты һәм Татарстан Республикасы Югары Советы алдында җаваплы.
Татарстан Республикасының яңа оештырылган Министрлар Кабинеты үз вәкаләтләре срогында башкарасы эшләренең программасын Татарстан Республикасы Югары Советы каравына кертә.
Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты үз эше турында Татарстан Республикасы Югары Советы алдында кимендә елга бер тапкыр хисап тота.
Татарстан Республикасы Югары Советы Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетына ышанмау белдерә ала, бу исә аның отставкасына китерә. Бу мәсьәлә буенча карар Татарстан Республикасы Югары Советының билгеләнгән санлы составының кимендә өчтән икесе тавышы белән кабул ителә.

119 статья. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты дәүләт идарәсенең барлык мәсьәләләрен хәл итәргә хокуклы, чөнки Татарстан Республикасы Конституциясе нигезендә алар Татарстан Республикасы Президенты вәкаләтенә керми.
Үз вәкаләтләре чикләрендә Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты:

1) Татарстан Республикасының агымдагы һәм киләчәктәге икътисади һәм социаль үсешенең дәүләт программаларын, Татарстан Республикасының берләштерелгән дәүләт бюджеты проектын, республиканың керем чыганакларын һәм валюта фондлары чыгымнарының юнәлешен эшли; дәүләт программаларын һәм бюджетын гамәлгә ашыру чараларын күрә; программаларның башкарылышы һәм бюджетның үтәлеше турында Татарстан Республикасы Югары Советына хисап бирә;
2) халыкның тормыш дәрәҗәсен һәм мәдәниятен күтәрүне, хезмәтне һәм халык сәламәтлеген саклауны, фән һәм техниканы үстерүне, табигатьне саклау һәм табигый байлыклардан дөрес файдалануны тәэмин итү чараларын билгели һәм гамәлгә ашыра; банк, акча һәм кредит системаларын ныгыту, дәүләт страхованиесен, хисап һәм статистиканың бердәм системасын оештыру чараларын тормышка ашыруга ярдәм итә; бәяләр билгеләүнең, хезмәткә түләүнең, социаль тәэминатның гомумдәүләт сәясәтен тормышка ашыра; промышленность, төзелеш, авыл хуҗалыгы предприятиеләре һәм берләшмәләрен, транспорт һәм элемтә предприятиеләрен, шулай ук Татарстан Республикасының дәүләт милкендәге башка объектларын идарә итүне оештыра;
3) республиканың, район һәм шәһәрләрнең бөтенлекле икътисади һәм социаль үсешен тәэмин итә;
4) тышкы икътисади эшчәнлекне гамәлгә ашыра;
5) дәүләт мәнфәгатьләрен яклау, милекнең барлык төрләрен һәм җәмәгать тәртибен саклау, гражданнарның хокукларын һәм ирекләрен тәэмин итү һәм яклау чараларын гамәлгә ашыра;
6) дәүләт иминлеген тәэмин итү чараларын күрә;
7) министрлыклар, дәүләт комитетлары һәм ведомстволар турындагы кагыйдәләрне раслый;
8) кирәк очракта Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты каршында хуҗалык һәм социаль-мәдәни төзелеш эшләре буенча комитетлар, идарә һәм башка ведомстволар оештыра;
9) җирле администрация эшчәнлегенә юнәлеш бирә.

120 статья. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасы законнары, Татарстан Республикасы Югары Советы карарлары һәм Татарстан Республикасы Президенты указлары нигезендә һәм аларны үтәү максатында карарлар һәм боерыклар чыгара, аларның үтәлешен тикшерә. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты карарларын һәм боерыкларын Татарстан Республикасының бөтен территориясендә үтәү мәҗбүри.

121 статья. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты районнар һәм республика буйсынуындагы шәһәрләр администрациясе башлыклары карарларын һәм боерыкларын туктатып торырга хокуклы.
Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасы министрлыкларының, дәүләт комитетларының, үз буйсынуындагы башка органнарның актларын гамәлдән чыгарырга хокуклы.

122 статья. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасы министрлыкларының, дәүләт комитетлары һәм үз буйсынуындагы башка органнарның эшен берләштерә һәм аларның эшенә юнәлеш бирә.
Татарстан Республикасы министрлыклары, дәүләт комитетлары һәм дәүләт идарәсенең башка органнары идарә итүнең тиешле тармаклары белән җитәкчелек итә яки, Татарстан Республикасы Президентына һәм Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетына буйсынып, тармакара идарәне гамәлгә ашыра.

123 статья. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының вәкаләте, эш тәртибе, Татарстан Республикасы дәүләт органнары белән мөнәсәбәте Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты турында закон белән билгеләнә.

13 БҮЛЕК.
ДӘҮЛӘТ ХАКИМИЯТЕ ҺӘМ ИДАРӘСЕНЕҢ ҖИРЛЕ ОРГАННАРЫ. ҖИРЛЕ ҮЗИДАРӘ

124 статья. Җирле үзидарә, халык мәнфәгатьләрен һәм территория үзенчәлекләрен истә тотып, Татарстан Республикасы Конституциясе һәм законнары нигезендә район, шәһәр һәм башка административ-территория берәмлекләре чикләрендә гамәлгә ашырыла.
Гражданнарның үзидарәгә үзоешу максаты – территорияне икътисади һәм социаль үстерү, гражданнарның хокукларын, иреген, законлы мәнфәгатьләрен тәэмин итү.

125 статья. Җирле үзидарәнең төп буыннары – халык депутатларының җирле Советлары. Җирле үзидарәгә шулай ук җирле администрация, территориянең үзидарә органнары, җирле референдумнар, гражданнар җыеннары, турыдан-туры демократиянең башка төрләре керә.

126 статья. Халык депутатларының җирле Советлары һәм җирле үзидарәнең башка органнары җирле әһәмияткә ия булган барлык мәсьәләләрне хәл иткәндә, гражданнарның, үз карамакларындагы территориянең социаль һәм икътисади үсеше мәнфәгатьләрен истә тотып, гомумдәүләт мәнфәгатьләрен исәпкә алып, үзара бәйләнештә эшлиләр.
Җирле үзидарә халык депутатлары Советларының, җирле администрация, шулай ук территория үзидарәсе органнарының вәкаләтләрен бүлешү нигезендә гамәлгә ашырыла.
Халык депутатлары җирле Советларының, җирле администрация һәм җирле үзидарәнең төрле дәрәҗәдәге башка органнарының вәкаләте, оешу, үзара мөнәсәбәт һәм буйсыну тәртибе закон белән билгеләнә.

127 статья. Халык депутатларының җирле Советлары һәм җирле үзидарәнең башка органнары үз вәкаләтләре чикләрендә үз территорияләрендәге икътисади һәм социаль-мәдәни үсеш, халык сәламәтлеген саклау, экология һәм башка мәсьәләләрне мөстәкыйль хәл итә.
Халык депутатлары җирле Советларының хуҗалык эшчәнлегенең икътисади нигезен коммуналь милек тәшкил итә.
Халык депутатларының җирле Советлары һәм җирле үзидарәнең башка органнары үз гамәлләре һәм актлары өчен тулысынча җаваплы.

128 статья. Халык депутатларының җирле Советлары – үз административ-территория

берәмлекләрендә дәүләт хакимиятенең вәкиллекле органнары. Җирле Советларның санлы составы закон белән билгеләнә.
Җирле Советлар җирле бюджетны раслый, җирле салым һәм җыемнарны билгели.
Халык депутатларының җирле Советлары үз органнарын оештыра, аларның вәкаләтләрен, структура һәм штатларын мөстәкыйль билгели, Татарстан Республикасы Конституциясе һәм законнары нигезендә карарлар кабул итә.

129 статья. Халык депутатларының җирле Советлары карарларын үтәү халык депутатларының түбәнге Советларына һәм җирле үзидарәнең башка органнарына, алар территориясендәге барлык предприятие, учреждение, оешмаларга, урындагы кешеләргә һәм гражданнарга мәҗбүри. Халык депутатларының түбәнге Советының законнарны боза торган карарлары югарыгы Советлар тарафыннан юкка чыгарыла.
Халык депутатларының җирле Советлары һәм җирле үзидарәнең башка органнары арасындагы каршылыклар закон билгеләгән тәртиптә хәл ителә.

130 статья. Халык депутатларының җирле Советлары җирле Советлар карамагына керә торган мәсьәләләрне алдан карау һәм әзерләү, шулай ук Советларның карарларын гамәлгә ашыруга булышлык итү, Советка буйсынган органнарның, предприятие, учреждение һәм оешмаларның эшчәнлегенә контрольлек итү өчен депутатлардан даими комиссияләр сайлый.

131 статья. Халык депутатлары җирле Советларының эшен депутатлардан сайлаган һәм Совет рәисләре җитәкчелек иткән президиумнар, ә президиум сайланмаган урыннарда Совет рәисләре оештыра.

132 статья. Татарстан Республикасы законнары, Татарстан Республикасы Югары Советы, Президенты һәм Министрлар Кабинеты актлары, җирле Советлар карарлары нигезендә һәм аларны үтәү максатында, районда, шәһәрдә, шәһәр районында, поселокта, авыл Советында идарә итү бурычын җирле администрация башкара.
Советның башкару-боеру органы буларак, җирле администрация гражданнарның хокукларын, иреген һәм законлы мәнфәгатьләрен саклауны тәэмин итә; үз карамагындагы территорияне бөтенлекле икътисади һәм социаль үстерү чараларын күрә; үз буйсынуындагы предприятие, учреждение һәм оешмаларга җитәкчелек итә; үз вәкаләтләре чикләрендә шул территориядә урнашкан дәүләт органнары, җәмәгать берләшмәләре, предприятие, учреждение һәм оешмаларның эшчәнлеген яраштыра һәм аңа контрольлек итә; законда каралган башка эшләрне гамәлгә ашыра.

133 статья. Җирле администрация халык депутатларының шул җирле Советына һәм югарыгы башкару һәм боеру органнарына хисап бирә.

134 статья. Җирле администрациянең эшчәнлегенә администрация башлыгы җитәкчелек итә. Районның, республика буйсынуындагы шәһәрнең администрация башлыгы, халык депутатларының шул Советы ризалыгы белән, Татарстан Республикасы Президенты тарафыннан билгеләнә.
Шәһәр районы, район буйсынуындагы шәһәр, поселок, авыл Советы администрация башлыгы, халык депутатларының шул Советы ризалыгы белән, югарыгы администрация башлыгы тарафыннан билгеләнә.
Җирле администрация башлыгы үз вәкаләтләре чикләрендә карар һәм боерыклар чыгара.

Җирле администрация башлыгының законнарга туры килми торган актларын халык депутатлары Советлары, тиешле административ-территория берәмлегенең югарыгы башкарубоеру органы яки суд гамәлдән чыгара.

V. СУД ХАКИМИЯТЕ, ЗАКОНЛЫЛЫКНЫ ҺӘМ ХОКУК ТӘРТИБЕН САКЛАУ

14 БҮЛЕК. СУДЛАР

135 статья. Татарстан Республикасында суд хакимиятенә бары судлар гына ия.
Суд хакимияте Татарстан Республикасының конституциячел төзелешен, гражданнарның хокукларын һәм ирекен яклау, закон чыгару һәм башкару хакимияте актларының Татарстан Республикасы Конституциясенә, законнарны үтәгәндә һәм кулланганда аларның законлылыкка һәм социаль гаделлеккә туры килүләрен тәэмин итү максатларында гамәлгә ашырыла.
Судлар закон чыгару һәм башкару органнарына, шулай ук җәмәгать берләшмәләренә бәйле түгел. Татарстан Республикасы Конституциясендә каралган суд органнарыннан башка, беркемнең дә суд вазифаларын һәм вәкаләтләрен үзенә алырга хокукы юк.

136 статья. Татарстан Республикасында суд хакимиятен Конституция суды, гомуми судлар һәм Югары арбитраж суды гамәлгә ашыра.
Суд органнарының закон көченә кергән актлары барлык дәүләт һәм җәмәгать органнары, урындагы кешеләр һәм гражданнар өчен мәҗбүри һәм Татарстан Республикасының бөтен территориясендә үтәлергә тиеш.
Суд органнарының закон көченә кергән актларын үтәмәгән, суд эшчәнлегенә тыкшынган, судка ихтирамсызлык күрсәткән өчен законда җаваплылыкка тарту каралган.

137 статья. Барлык судларда эшләр ачык утырышларда карала. Эшләрне ябык тыңлау, бары тик суд эшләрен алып баруның барлык кагыйдәләрен саклап, законда билгеләнгән очракларда гына рөхсәт ителә.

138 статья. Судья депутат була алмый, башка дәүләт, хуҗалык, җәмәгать органнарында һәм оешмаларында хезмәт хакы алып эшли алмый, эшмәкәрлек белән шөгыльләнә алмый.
Судьяга фәнни һәм укыту эшчәнлеге рөхсәт ителә.
Судьялар алыштырылмый, аларның кагылгысызлыгы закон белән гарантияләнә. Законда каралган яшькә җиткәч, алар отставкага чыгарыла.

139 статья. Татарстан Республикасы Конституция суды Конституция судының рәисеннән, рәис урынбасарыннан һәм әгъзаларыннан тора, алар Татарстан Республикасының 30 дан яшьрәк, 65 яшьтән өлкәнрәк булмаган, сайлау хокукына, Конституция суды судьясы вазифаларын башкару өчен кирәкле югары юридик квалификациягә һәм әхлак сыйфатларына, югары юридик белемгә, шулай ук гыйльми дәрәҗәгә ия булган яисә юридик белгечлек буенча кимендә ун ел эшләгән гражданнарыннан сайлана.

Конституция суды судьяларына кандидатларны Татарстан Югары Советына Татарстан Республикасы Президенты һәм Татарстан Республикасы Югары Советы Рәисе тигез санда күрсәтәләр.
Конституция суды рәисе һәм рәис урынбасары, Конституция суды судьялары тәкъдиме белән, Татарстан Республикасы Югары Советы тарафыннан раслана.
Конституция суды судьялары бәйсез һәм бары Татарстан Республикасы Конституциясенә буйсыналар.

140 статья. Татарстан Республикасы Конституция суды, Татарстан Республикасының Конституция төзелешен, кешенең төп хокукларын һәм ирекен яклау, Татарстан Республикасының бөтен территориясендә Татарстан Республикасы Конституциясенең өстенлеген һәм турыдан-туры гамәлдә булуын тәэмин итү максатында:

1) Татарстан Республикасы законнарының һәм Татарстан Республикасы Югары Советы норматив карарларының;
2) Татарстан Республикасы Президенты һәм Министрлар Кабинеты норматив актларының;
3) Татарстан Республикасының халыкара килешүләренең Конституциягә туры килүкилмәве турындагы эшләрне тикшерә.

Конституция суды Татарстан Республикасының югары дәүләт органнары арасындагы, шулай ук районнарның һәм республика буйсынуындагы шәһәрләрнең хакимият органнары арасындагы вәкаләтләр турындагы бәхәсләрне карый.
Татарстан Республикасы Конституция суды, Татарстан Республикасы Югары Советы, аның даими комиссияләре һәм Парламент контроле комитеты таләпләре нигезендә, шулай ук үз инициативасы белән, Татарстан Республикасы Президенты эшләренең һәм карарларының Татарстан Республикасы Конституциясенә туры килү-килмәве турында бәяләмә бирә.
Конституция суды тарафыннан Конституциягә туры килми дип табылган актлар яки аларның аерым өлешләре, законда каралган очракларда, суд карары игълан ителгән көннән көчен югалта. Конституция суды карарлары катгый, аларга дәгъва яки шикаять белдерелми.

141 статья. Конституция судының вәкаләтләре, оешу һәм эшләү тәртибе, судьяларның статусы Татарстан Республикасы Конституция суды турында Татарстан Республикасы Законы белән билгеләнә.

142 статья. Татарстан Республикасы Югары суды, район (шәһәр) судлары Татарстан Республикасының гомуми вәкаләтле судлары була. Татарстан Республикасы законнары тарафыннан аерым төр эшләрне (балигъ булмаганнар, гаилә һәм башкалар турындагы эшләрне) карау өчен махсус суд составлары оештыру да күздә тотылуы мөмкин.
Татарстан Республикасында аерым вәкаләтле судлар оештырыла алмый.
Гомуми вәкаләтле судларны оештыру һәм аларның эш тәртибе Татарстан Республикасы законнары белән билгеләнә.

143 статья. Татарстан Республикасында барлык судлар судьяларны һәм халык утырышчыларын сайлау нигезендә оештырыла.
Татарстан Республикасының район (шәһәр) судлары, Югары суды судьяларын Татарстан Республикасы Югары Советы сайлый.
Район (шәһәр) судларының халык утырышчылары гражданнарның тору яки эш урыннарындагы җыелышларда – ачык тавыш биреп, ә Татарстан Республикасы Югары суды халык

утырышчылары Татарстан Республикасы Югары Советы тарафыннан 5 елга сайлана. Халык утырышчылары хезмәтенә дәүләт исәбеннән түләнә.
Судьялар һәм халык утырышчылары законда билгеләнгән тәртиптә һәм нигездә чакыртып алынырга мөмкин.

144 статья. Татарстан Республикасы Югары суды – Татарстан Республикасында суд эшләрен алып баручы һәм Татарстан Республикасы законнары тарафыннан билгеләнгән тәртиптә гомуми вәкаләтле судлар эшчәнлегенә күзәтчелек итүче иң югары суд органы. Татарстан Республикасы Югары суды рәистән, рәис урынбасарларыннан, судьялардан һәм халык утырышчыларыннан тора.

145 статья. Барлык судларда гражданлык һәм җинаять эшләре, законда билгеләнгән очраклардан тыш, коллегиаль рәвештә карала.
Суд эшләрен гамәлгә ашырганда халык утырышчылары судьяларга бирелгән барлык хокуклардан файдалана.
Законда үлем җәзасы күздә тотылган җинаятьләр турындагы эшләр буенча хөкем ителүче кешенең гаеплелеге хакындагы мәсьәлә халык утырышчыларының киңәйтелгән коллегиясендә (присяжныйлар судында) хәл ителергә мөмкин.

146 статья. Судьялар һәм халык утырышчылары бәйсез һәм бары законга буйсына.
Судьяларга һәм халык утырышчыларына үз хокукларын һәм вазифаларын каршылыксыз һәм нәтиҗәле башкару өчен шартлар тәэмин ителә. Дәүләт хакимияте һәм идарәсе органнарының, җәмәгать берләшмәләре, урындагы кешеләр һәм гражданнарның судьялар һәм халык утырышчыларының суд эшләрен башкару эшчәнлегенә тыкшынуы тыела, моның өчен законда билгеләнгән тәртиптә җавапка тарту карала.
Судьяларның һәм халык утырышчыларының кагылгысызлыгы, шулай ук аларның бәйсезлегенең башка гарантияләре закон белән билгеләнә.

147 статья. Гомуми вәкаләтле судларда эшләр гражданнарның чыгышына, хезмәт урынына, социаль һәм милек хәленә, нинди расадан һәм милләттән булуына, җенесенә, белеменә, теленә, дингә мөнәсәбәтенә, шөгыленең төренә һәм үзенчәлегенә, яшәү урынына һәм башкаларга бәйсез рәвештә аларның закон каршында тигезлекләренә карап хәл ителә.

148 статья. Гаеп кылуда шикле кеше, гаепләнүче һәм хөкем ителүче яклану хокукына ия.
Сорау алучы, тикшерүче, прокурор һәм суд гаеп кылуда шикле кешегә, гаепләнүчегә һәм хөкем ителүчегә законда билгеләнгән чаралар һәм ысуллар белән үзен яклау мөмкинлеген, шулай ук аларның шәхес һәм милек хокукларын саклауны тәэмин итәргә бурычлы.

149 статья. Татарстан Республикасында суд эшләре татар һәм рус телләрендә яки шул урында яшәүче күпчелек халык телендә алып барыла. Суд эшендә катнашкан һәм суд эше бара торган телне белмәгән кешеләргә тәрҗемәче ярдәмендә эшнең барлык материаллары белән танышу, судта катнашу һәм анда туган телендә чыгыш ясау хокукы тәэмин ителә.

150 статья. Татарстан Республикасы прокуроры һәм аңа буйсынган прокурорлар судларда эшләрне карауда Татарстан Республикасы законнарында билгеләнгән нигездә һәм тәртиптә катнаша.

151 статья. Судта гражданлык һәм җинаять эшләре каралганда җәмәгать берләшмәләре һәм хезмәт коллективлары вәкилләренең катнашуы рөхсәт ителә.

152 статья. Татарстан Республикасы Югары арбитраж суды – идарә өлкәсендәге, предприятие, учреждение һәм оешмалар, шулай ук закон белән билгеләнгән тәртиптә эшмәкәрлек белән шөгыльләнүче гражданнар арасындагы икътисади бәхәсләрне караучы иң югары суд органы.
Татарстан Республикасы Югары арбитраж судының вәкаләте, оешу һәм эш тәртибе Татарстан Республикасы Югары арбитраж суды турында Закон белән билгеләнә.

15 БҮЛЕК.
ЗАКОНЛЫЛЫКНЫ ҺӘМ ХОКУК ТӘРТИБЕН САКЛАУ

153 статья. Татарстан Республикасындагы барлык министрлыклар, дәүләт комитетлары һәм ведомстволарның, предприятие, учреждение һәм оешмаларның депутатлары җирле Советларының, җирле администрация һәм җирле үзидарәнең башка органнарының, колхоз, кооператив һәм җәмәгать берләшмәләренең, урындагы кешеләрнең, шулай ук гражданнарның законнарны төгәл һәм бертөрле үтәвен күзәтүне Татарстан Республикасы прокуроры һәм аңа буйсынган прокурорлар гамәлгә ашыра.
Татарстан Республикасы прокурорының һәм аңа буйсынган прокурорларның эшчәнлеге Татарстан Республикасы законнарын катгый үтәүгә корыла, һәм ул законның өстенлеген тәэмин итүгә, закончылыкны ныгытуга юнәлтелә.

154 статья. Татарстан Республикасы прокуроры, Татарстан Республикасы Президенты тәкъдиме белән, Татарстан Республикасы Югары Советы тарафыннан билгеләнә, ул аның алдында җаваплы һәм хисап бирә.
Татарстан Республикасы прокуроры урынбасарлары, район, шәһәр прокурорлары һәм башка прокурорлар Татарстан Республикасы прокуроры тарафыннан билгеләнә.

155 статья. Татарстан Республикасы прокурорының һәм түбәнге прокурорларның вәкаләт срогы – биш ел.

156 статья. Татарстан Республикасы прокуратурасы органнары үз вәкаләтләрен кайсы да булса җирле органга бәйсез рәвештә гамәлгә ашыра һәм бары Татарстан Республикасы прокурорына буйсына.
Татарстан Республикасы прокуратурасының вәкаләте, оешу һәм эш тәртибе Татарстан Республикасы прокуратурасы турында закон белән билгеләнә.

157 статья. Судка кадәр тикшерү үткәрү өчен Татарстан Республикасының Тикшерү комитеты оештырыла.
Тикшерү комитеты рәисе, Татарстан Республикасы Президенты тәкъдиме белән, Татарстан Республикасы Югары Советы тарафыннан биш елга билгеләнә, ул Татарстан Республикасы Югары Советына буйсына һәм аның алдында җаваплы.
Татарстан Республикасы Тикшерү комитетының вәкаләте, оешу һәм эш тәртибе Татарстан Республикасы Тикшерү комитеты турында закон белән билгеләнә.

Судка кадәр тикшерүне алып баруның законлылыгына күзәтчелекне Татарстан Республикасы прокуроры гамәлгә ашыра.

158 статья. Судларның, прокуратура һәм тикшерү органнарының хокук саклау эшчәнлегенә тыкшынырга беркемнең дә хакы юк. Бу органнарның хезмәткәрләре закон таләпләренә таянып эш итә һәм үзләренең хезмәт вазифаларын башкарганда җәмәгать берләшмәләре карарларына бәйле булмыйлар.
Татарстан Республикасы территориясендә җинаятьчелеккә каршы көрәш буенча тикшерү һәм башка махсус эшләрне мөстәкыйль башкаручы хосусый, кооператив берләшмәләр һәм аларның бүлекчәләренең оешуы һәм эшчәнлеге тыела.
Татарстан Республикасында хосусый детектив һәм сак эшчәнлеге закон нигезендә рөхсәт ителә.

159 статья. Гражданнарга һәм оешмаларга юридик ярдәмне адвокатлар коллегияләре, ә законда каралган очракларда башка юридик оешмалар һәм аерым гражданнар күрсәтә.
Татарстан Республикасында адвокатураның оешу һәм эш тәртибе закон белән билгеләнә.

VI.
ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДӘҮЛӘТ СИМВОЛЛАРЫ ҺӘМ БАШКАЛАСЫ

160 статья. Татарстан Республикасының үзенең суверенитетын, Татарстан халкының үзенчәлеген һәм традицияләрен чагылдырган рәсми эмблемалары, символлары – Дәүләт гербы, Дәүләт флагы һәм Дәүләт гимны бар.

161 статья. Татарстан Республикасының Дәүләт гербы кояш җирлегендә алгы уң аягын бераз күтәргән, янтавында түгәрәк калканы булган канатлы барс сурәтеннән гыйбарәт. Кояш түгәрәге татар милли бизәге төшерелгән, аскы өлешенә «Татарстан» дип язылган кайма белән уратып алынган.

162 статья. Татарстан Республикасының Дәүләт флагы яшел, ак һәм кызыл төстәге аркылы буйлардан торган туры почмаклы тукымадан гыйбарәт. Ак буй флаг киңлегенең 1/15 өлешен тәшкил итә һәм тигез киңлектәге яшел һәм кызыл төстәге буйлар уртасында урнашкан. Яшел буй – өстә.
Флагның киңлеге озынлыгына карата 1:2 нисбәтендә.

163 статья. Татарстан Республикасы Дәүләт гимнын Татарстан Республикасы Югары Советы раслый.

164 статья. Татарстан Республикасының башкаласы – Казан шәһәре.

VII.
ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕНЕҢ ГАМӘЛДӘ БУЛУЫ ҺӘМ АНЫ ҮЗГӘРТҮ ТӘРТИБЕ

165 статья. Татарстан Республикасы Конституциясе – республиканың Төп Законы, ул турыдан-туры гамәли иң югары юридик көчкә ия акт. Татарстан Республикасы законнары, Татарстан Республикасының дәүләт органнары актлары Татарстан Республикасы Конституциясе нигезендә һәм аңа туры китереп чыгарыла.
166 статья. Татарстан Республикасының дәүләт органнары, җәмәгать берләшмәләре, урындагы кешеләре һәм гражданнары Татарстан Республикасы Конституциясен ихтирам итәргә һәм үтәргә бурычлы.

167 статья. Татарстан Республикасы Конституциясе Татарстан Республикасы Югары Советының билгеләнгән санлы составының кимендә өчтән икесеннән күбрәгенең тавышы белән кабул ителгән Татарстан Республикасы Югары Советы карары нигезендә үзгәртелә.

Татарстан Республикасы
Президенты М. ШӘЙМИЕВ

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

КОНСТИТУЦИЯ

РЕСПУБЛИКИ
ТАТАРСТАН

Принята 6 ноября 1992 года
на XII сессии Верховного Совета Республики Татарстан
двенадцатого созыва

1992 г.

КОНСТИТУЦИЯ
Республики Татарстан

Настоящая Конституция принимается и провозглашается в соответствии с результатами народного голосования (референдума) о государственном статусе Республики Татарстан.

I.
ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО И ОБЩЕСТВЕННОГО СТРОЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

ГЛАВА 1.
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

Статья 1. Республика Татарстан – суверенное демократическое государство, выражающее волю и интересы всего многонационального народа республики.
Суверенитет и полномочия государства исходят от народа.
Государственный суверенитет есть неотъемлемое качественное состояние Республики Татарстан.

Статья 2. Вся власть в Республике Татарстан принадлежит народу. Народ осуществляет государственную власть непосредственно, в том числе путем референдума, и через систему государственных органов в соответствии с настоящей Конституцией. Конституция Республики Татарстан принимается Верховным Советом Республики Татарстан или путем референдума.
Советы народных депутатов как представительные органы народа составляют политическую основу государства.
Отдельное лицо или группа лиц не может присвоить себе право на осуществление государственной власти в Республике Татарстан.

Статья 3. Отношения гражданина и государства основываются на приоритете прав человека – высшей социальной ценности, участии граждан в управлении делами государства. В своих отношениях гражданин и государство взаимно ответственны.
Республика Татарстан гарантирует равноправие граждан во всех областях политической, экономической, социальной и культурной жизни.
Взаимное уважение, добровольное и равноправное сотрудничество всех слоев населения, граждан всех национальностей составляют социальную основу Республики Татарстан.

Статья 4. Государственными языками в Республике Татарстан являются равноправные татарский и русский языки.

Статья 5. Деятельность государственных органов в Республике Татарстан осуществляется на принципах правового государства: верховенства законов, их неуклонного соблюдения, разделения законодательной, исполнительной и судебной властей.

Статья 6. Политические партии, профессиональные союзы, массовые движения и другие общественные объединения вправе участвовать в управлении государственными делами через своих представителей в выборных органах государственной власти. Выполняя функции, предусмотренные их программами и уставами, они действуют в рамках Конституции и законов Республики Татарстан.
Не допускаются создание и деятельность партий, организаций и движений, имеющих целью насильственное изменение конституционного строя и целостности Республики Татарстан, подрыв ее безопасности, разжигание социальной, расовой, национальной и религиозной розни, запрещается использование в этих целях средств массовой информации, а также иных средств.

Статья 7. Государство строит свою деятельность на основе принципа социальной справедливости, создает необходимые условия для обеспечения достойного уровня жизни всех слоев населения, социально-экономического и культурного прогресса общества, обеспечивает экологическую безопасность и рациональное природопользование.

Статья 8. Республика Татарстан отвергает насилие и войну как средство разрешения споров между государствами и народами.
Территория Республики Татарстан является зоной, свободной от оружия массового поражения.
В Республике Татарстан пропаганда войны запрещается.

ГЛАВА 2.
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

Статья 9. Земля, ее недра, водные, лесные и другие природные ресурсы, животный и растительный мир, средства государственного бюджета, активы государственных банков, культурные и исторические ценности народов Татарстана и другое имущество, обеспечивающее хозяйственную самостоятельность республики, сохранение материальной и духовной культуры являются общенародным достоянием.

Статья 10. Основу экономики Республики Татарстан составляет социальное рыночное хозяйство, в котором в соответствии с законом обеспечиваются свобода хозяйственной деятельности и разнообразие форм собственности, равные условия их правовой защиты.
Экономические отношения строятся на социальном партнерстве между гражданином и государством, потребителем и производителем, работником и работодателем.
Государство регулирует хозяйственную деятельность в интересах общества и в пределах, установленных законом.

Статья 11. Хозяйственная деятельность в Республике Татарстан осуществляется на основе частной, государственной, коммунальной собственности и собственности общественных объединений.
В частной собственности могут находиться земельные участки и другие объекты, используемые в любой не запрещенной законом сфере деятельности.
В Республике Татарстан допускаются собственность других государств, международных организаций, иностранных юридических лиц и граждан, лиц без гражданства, а также объединение имущества, находящегося в собственности граждан, юридических лиц и государства.

Статья 12. Собственность неприкосновенна. Ограничение прав собственника при владении законно приобретенным имуществом не допускается.
Собственность не должна использоваться во вред государственным и общественным интересам, правам, свободе и достоинству человека.
Принудительное отчуждение объектов собственности допускается в порядке реквизиции или конфискации в соответствии с законом.

Статья 13. Собственность Республики Татарстан и ее граждан, находящаяся за пределами территории Республики Татарстан, защищается государством.

Статья 14. Правовой режим имущества, являющегося собственностью других государств, юридических, физических лиц, а также международных организаций, определяется законами и международными договорами Республики Татарстан.

Статья 15. Экономика Республики Татарстан функционирует на основе принципов рыночного хозяйствования. Государство регулирует развитие экономики республики посредством программ экономического и социального развития, налоговой, кредитной, инвестиционной и амортизационной политики, политики ценообразования по товарам и услугам, определяющим жизненный уровень населения, а также по продукции предприятий-монополистов, не вмешиваясь в хозяйственную деятельность предприятий и организаций. Административное ограничение деятельности экономически самостоятельных предприятий не допускается, за исключением случаев нарушения ими законодательства и международных обязательств Республики Татарстан.
Запрещается монополистическая деятельность, направленная на ограничение или устранение конкуренции.

Статья 16. Торгово-экономические отношения Республики Татарстан с другими государствами строятся на договорной основе.

Статья 17. Республика Татарстан защищает интересы потребителя и поддерживает общественную деятельность по защите его прав. Потребители имеют право на возмещение ущерба, причиненного производителями товаров и услуг, в установленном законом порядке.

Статья 18. Республика Татарстан обеспечивает сохранность земли, недр, вод, лесов, растительного и животного мира, принимает меры по восстановлению и воспроизводству природных ресурсов и улучшению состояния окружающей среды на основе платного природопользования.
Собственники земельных участков, землевладельцы и землепользователи, другие природопользователи обязаны сохранять плодородие земли.
Вред, нанесенный хозяйственной деятельностью окружающей среде, здоровью и имуществу граждан, подлежит возмещению в соответствии с законодательством Республики Татарстан. Деятельность землевладельцев и землепользователей, других природопользователей, нарушающих законодательство Республики Татарстан, приостанавливается ее государственными органами. Физические и юридические лица, виновные в нарушении законодательства об охране окружающей среды, привлекаются к ответственности в соответствии с законом.

II.
ЛИЧНОСТЬ И ГОСУДАРСТВО

ГЛАВА 3.
ГРАЖДАНСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН. РАВНОПРАВИЕ ГРАЖДАН

Статья 19. Республика Татарстан имеет свое гражданство. Основания, порядок приобретения и прекращения гражданства Республики Татарстан определяются Законом о гражданстве Республики Татарстан.
Граждане Республики Татарстан обладают гражданством Российской Федерации – России.
Граждане Республики Татарстан могут иметь гражданство иных государств, условия осуществления которого определяются договорами и соглашениями Республики Татарстан с другими государствами. Граждане Республики Татарстан могут сохранить двойное гражданство или отказаться от него.
Каждое лицо имеет право выбора гражданства и право изменять его. Лишение гражданства или права на изменение гражданства запрещается.

Статья 20. Все граждане Республики Татарстан имеют равные права и равные обязанности. Они имеют равное право на защиту со стороны государства, независимо от происхождения, социального и имущественного положения, расовой и национальной принадлежности, пола, образования, языка, политических взглядов, религиозных убеждений, рода и характера занятий, места жительства и иных обстоятельств.
Гражданам гарантируется пользование родным языком.
Права, свободы и обязанности граждан, предусмотренные Конституцией, осуществляются непосредственно на ее основе.
Порядок осуществления, охраны и защиты конституционных прав, свобод и обязанностей устанавливается законами.

Статья 21. Всем гражданам Республики Татарстан гарантируются права и свободы, предусмотренные Конституцией Республики Татарстан, в соответствии с общепризнанными нормами международного права, а также международными договорами Республики Татарстан.
Каждому гражданину Республики Татарстан, находящемуся за ее пределами, гарантируется правовая защита и помощь Республики Татарстан.
Права и свободы гражданина могут быть ограничены или приостановлены только в соответствии с законом и по решению суда.

Статья 22. Прямое или косвенное ограничение прав либо установление преимуществ граждан по расовым, национальным и другим признакам наказывается по закону.

Статья 23. Иностранные граждане и лица без гражданства пользуются всеми конституционными правами и свободами наравне с гражданами Республики Татарстан, если иное не предусмотрено законом.
Правовое положение иностранных граждан и лиц без гражданства регулируется законами и международными договорами Республики Татарстан.
Находящиеся на территории Республики Татарстан иностранные граждане и лица без гражданства обязаны уважать и соблюдать Конституцию и законы Республики Татарстан.

ГЛАВА 4.
ПРАВА, СВОБОДЫ И ОБЯЗАННОСТИ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Статья 24. Граждане Республики Татарстан обладают всей полнотой личных, политических, социально-экономических и культурных прав и свобод, предусмотренных настоящей Конституцией.

Статья 25. Жизнь человека, его здоровье, личная свобода и безопасность находятся под защитой государства.

Статья 26. Гражданам Республики Татарстан гарантируется неприкосновенность личности. Никто не может быть подвергнут аресту и лишен свободы, иначе как на основаниях, установленных законом. В случае ареста или задержания гражданин имеет право на немедленное судебное обжалование этих действий. Каждый гражданин, привлекаемый к ответственности за правонарушение, считается невиновным, пока виновность его не будет доказана согласно закону и в рамках надлежащей правовой процедуры.
Гражданам Республики Татарстан гарантируется право на защиту.

Статья 27. Гражданам Республики Татарстан гарантируется неприкосновенность жилища. Никто не имеет права без законного основания войти в жилище, а также производить обыск против воли проживающих в нем лиц.

Статья 28. Гражданам Республики Татарстан обеспечивается тайна переписки, телефонных переговоров, телеграфных и других форм сообщений.

Статья 29. Граждане Республики Татарстан в соответствии со своими убеждениями имеют право свободно исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, заниматься религиозной или атеистической деятельностью. Каждый человек свободен в отправлении религиозных обрядов.
Возбуждение вражды, ненависти и национальной розни в связи с религиозными верованиями запрещается.
Религии и религиозные объединения в Республике Татарстан отделены от государства.

Статья 30. Семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства. Брак основывается на свободном согласии женщины и мужчины; супруги равноправны в семейных отношениях. Семейная жизнь граждан охраняется законом.
Государство проявляет заботу о семье, уделяет особое внимание обеспечению здоровья матери и ребенка и воспитанию детей.
Граждане Республики Татарстан несут ответственность за воспитание своих детей. Совершеннолетние дети обязаны заботиться о родителях и оказывать им помощь.

Статья 31. Каждый гражданин в пределах территории Республики Татарстан имеет право на свободное передвижение, выбор местожительства и местопребывания. Ограничения этого права могут устанавливаться только законом.

Статья 32. Каждый человек имеет право свободно покидать территорию Республики Татарстан и возвращаться в республику.

Статья 33. Уважение личности, охрана прав и свобод граждан – обязанность всех государственных органов, общественных объединений и должностных лиц.
Граждане Республики Татарстан имеют право на судебную защиту от посягательств на честь и достоинство, жизнь и здоровье, личную свободу и имущество.

Статья 34. Каждый гражданин имеет право судебного обжалования действий должностных лиц, государственных органов и общественных организаций, а также право на возмещение морального и материального вреда.

Статья 35. В Республике Татарстан каждому гарантируется право на свободу слова, печати, мнений и убеждений, их беспрепятственное выражение и распространение.

Статья 36. Граждане Республики Татарстан имеют право на организацию в мирной форме и без оружия митингов, уличных шествий, демонстраций и пикетирования в установленном законом порядке.

Статья 37. В соответствии с интересами народа и в целях развития общественной активности граждане Республики Татарстан имеют право объединяться в политические партии, профессиональные союзы, массовые движения и другие общественные объединения, участвовать в мероприятиях в порядке гражданской инициативы в рамках действующего законодательства. Государство оказывает им содействие в выполнении уставных задач.
Права, свободы и достоинство лиц, составляющих оппозиционное меньшинство в представительных органах власти, гарантируются законом.
Политические партии, профессиональные союзы, массовые движения и другие общественные объединения могут быть распущены на основе судебного решения, если их деятельность противоречит Конституции.

Статья 38. Граждане Республики Татарстан имеют право участвовать в политической жизни, в управлении государственными и общественными делами, в обсуждении проектов законов и решений общереспубликанского и местного значения, в референдумах.

Статья 39. Каждому гражданину в соответствии с законом гарантируется равное право доступа к государственной службе.

Статья 40. Каждый гражданин Республики Татарстан вправе свободно получать и распространять достоверную информацию о всех сферах внутригосударственной и международной жизни, включая вопросы правового статуса личности.
Государственные органы, общественные объединения и должностные лица обязаны обеспечить гражданину возможность ознакомления с их решениями и иными материалами, затрагивающими его права и законные интересы.

Статья 41. Граждане Республики Татарстан имеют право на собственность и ее наследование.

Статья 42. Граждане Республики Татарстан имеют право на труд, то есть свободу выбирать профессию и место работы, распоряжаться своими способностями к труду. Свобода трудового договора гарантируется.
Каждый имеет право на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены,

и на вознаграждение за труд не ниже установленного законом минимального размера.
Государство гарантирует справедливые условия найма, увольнения и охраны труда, защиту трудовых прав и свободу представительства интересов работников на всех предприятиях, в учреждениях и организациях, независимо от форм собственности.
Государство создает условия для осуществления права на труд несовершеннолетними, лицами с физическими и психическими недостатками, гарантирует социальную защиту инвалидов, малообеспеченных и не имеющих постоянной работы граждан, в необходимых случаях организует их обучение и переквалификацию.
Принудительный труд допускается только по решению суда, а также в случаях, установленных международными договорами Республики Татарстан.

Статья 43. Гражданам Республики Татарстан гарантируется право на отдых и досуг. Это право обеспечивается установлением рабочей недели не более 40 часов, предоставлением трудящимся ежегодных оплачиваемых отпусков, дней еженедельного отдыха, созданием условий для рационального использования свободного времени.

Статья 44. Каждый гражданин Республики Татарстан имеет право на охрану здоровья, включая медицинскую помощь, которая оказывается государственными и иными учреждениями здравоохранения в установленном законом порядке.
Государство поощряет деятельность, способствующую укреплению здоровья граждан, развития физической культуры и спорта.

Статья 45. Граждане Республики Татарстан имеют право на здоровую окружающую природную среду.

Статья 46. Граждане Республики Татарстан имеют право на материальное обеспечение в старости, в случае болезни, полной или частичной утраты трудоспособности, при рождении ребенка и достижения им установленного законом возраста, в случае потери кормильца, а также по другим основаниям и в размерах, предусмотренных законами.

Статья 47. Граждане Республики Татарстан имеют право на жилище. Это право обеспечивается развитием государственного и общественного жилищного фонда, содействием кооперативному и индивидуальному жилищному строительству. Никто не может быть лишен жилища, иначе как на основаниях, установленных законом.

Статья 48. Граждане Республики Татарстан имеют право на получение бесплатного среднего общего и среднего специального образования в государственных учебных заведениях, а также на обучение в школе на родном языке.
Граждане Республики Татарстан вправе на конкурсной основе бесплатно получить высшее образование в государственном учебном заведении.

Статья 49. Граждане Республики Татарстан имеют право пользоваться достижениями культуры. Каждому человеку гарантируется свобода научного, технического и художественного творчества. Права авторов, изобретателей и рационализаторов охраняются государством.

Статья 50. Граждане Республики Татарстан в целях защиты своих экономических и социальных интересов имеют право на забастовку как крайнюю меру разрешения коллективного трудового спора, предусмотренную законом.

Никто не может быть принужден к участию в забастовке.
Забастовка не допускается, если она может создать угрозу жизни и здоровью людей.

Статья 51. Использование гражданами провозглашенных Конституцией прав и свобод не должно наносить ущерба государственной и общественной безопасности, общественному порядку, здоровью и нравственности населения, правам и свободам других лиц.

Статья 52. Граждане Республики Татарстан обязаны соблюдать Конституцию и законы Республики Татарстан.

Статья 53. Граждане Республики Татарстан обязаны уважать права и законные интересы других лиц.
Долг каждого гражданина Республики Татарстан – уважать честь и национальное достоинство других граждан.

Статья 54. Граждане Республики Татарстан обязаны участвовать в государственных расходах посредством уплаты налогов в порядке, установленном законом.

Статья 55. Бережное отношение к природе – долг каждого гражданина Республики Татарстан.

Статья 56. Сохранение культурных ценностей, исторических памятников – долг граждан Республики Татарстан.
Порча и уничтожение памятников культуры наказываются по закону.

Статья 57. Долг граждан Республики Татарстан – содействовать развитию дружбы и сотрудничества с народами других стран, поддерживать и укреплять всеобщий мир на основе общепризнанных норм международного права.

Статья 58. Граждане Республики Татарстан обязаны нести воинскую службу в соответствии с законом. Воинская обязанность исполняется на территории Республики Татарстан или вне ее на основе договорных обязательств Республики Татарстан.
Возможность замены воинской службы выполнением альтернативных обязанностей, а также освобождение от воинской службы устанавливается законом.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

ГЛАВА 5. РЕСПУБЛИКА ТАТАРСТАН – СУВЕРЕННОЕ ГОСУДАРСТВО

Статья 59. Республика Татарстан самостоятельно определяет свой государственно-правовой статус, решает вопросы политического, экономического, социально-культурного строительства. Законы Республики Татарстан обладают верховенством на всей ее территории, если они не противоречат международным обязательствам Республики Татарстан.

Статья 60. Территория Республики Татарстан неприкосновенна. Границы между Республикой Татарстан и другими государствами устанавливаются и изменяются по соглашению сторон.

Статья 61. Республика Татарстан – суверенное государство, субъект международного права, ассоциированное с Российской Федерацией – Россией на основе Договора о взаимном делегировании полномочий и предметов ведения.

Статья 62. Республика Татарстан вступает в отношения с другими государствами, заключает международные договоры, обменивается дипломатическими, консульскими, торговыми и иными представительствами, участвует в деятельности международных организаций, руководствуясь принципами международного права.
Общепризнанные принципы и нормы международного права имеют приоритет над законами Республики Татарстан.

ГЛАВА 6.
АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ДЕЛЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Статья 63. Территория Республики Татарстан делится на районы и города республиканского подчинения, районы – на города, поселки и сельсоветы, крупные города – на районы.

IV.
ОРГАНИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАТАРСТАН

ГЛАВА 7.
ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВЕТОВ НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ

Статья 64. Верховный Совет Республики Татарстан, местные Советы – городские, районные, районные в городах, поселковые и сельские – составляют единую систему представительных органов государственной власти Республики Татарстан.
Советы народных депутатов самостоятельно решают все вопросы, относящиеся к их компетенции.
В поселках, сельсоветах по решению, принятому соответствующим Советом или местным референдумом, Совет может не избираться или упраздняться. Полномочия поселкового, сельского Совета в этом случае осуществляются другими органами местного самоуправления.

Статья 65. Основные вопросы республиканского и местного значения решаются на сессиях Верховного Совета Республики Татарстан и местных Советов народных депутатов. Они могут выноситься также на республиканский и местные референдумы.

Статья 66. Верховный Совет Республики Татарстан, районные, городские, районные в городах Советы народных депутатов избирают свои президиумы и председателей Советов, а

Советы городов районного подчинения; поселковые и сельские – председателей Советов.
Советы народных депутатов образуют комитеты, постоянные и временные комиссии, другие подотчетные им органы, а также избирают или утверждают их руководителей.
Постоянные комиссии Советов народных депутатов образуются из числа депутатов соответствующего Совета. По требованию комиссий государственные и общественные органы, организации и должностные лица обязаны представлять им запрашиваемые материалы. Рекомендации комиссий подлежат обязательному рассмотрению государственными и общественными органами, учреждениями и организациями. О результатах рассмотрения и принятых мерах должно быть сообщено комиссиям в установленный ими срок.
Исполнительно-распорядительные функции в районах, городах и других административно-территориальных единицах выполняют администрации соответствующих единиц.
Любое должностное лицо может быть досрочно освобождено от занимаемой должности в случае ненадлежащего исполнения им своих обязанностей.
Должностные лица, избираемые или назначаемые Советами народных депутатов, за исключением судей, не могут занимать свои должности более двух сроков подряд. Иные ограничения для них устанавливаются законом.

Статья 67. Деятельность Советов народных депутатов строится на основе коллективного, свободного, делового обсуждения и решения вопросов, гласности, регулярной отчетности местной администрации и создаваемых Советами органов перед ними и населением, привлечения граждан к участию в их работе.
Советы народных депутатов, местная администрация и их органы работают и публикуют принятые ими акты на татарском и русском языках, а в случае необходимости и на языке, которым пользуется большинство населения подведомственной территории.

ГЛАВА 8.
ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА

Статья 68. Срок полномочий Советов народных депутатов – пять лет.
Выборы в Верховный Совет Республики Татарстан и местные Советы народных депутатов назначаются не позднее чем за четыре месяца до истечения срока полномочий соответствующих органов государственной власти. Порядок проведения выборов народных депутатов определяется законами Республики Татарстан.

Статья 69. Выборы народных депутатов проводятся по избирательным округам на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании.

Статья 70. Выборы народных депутатов от избирательных округов являются всеобщими: право избирать (активное избирательное право) и быть избранным (пассивное избирательное право) имеют граждане Республики Татарстан, достигшие 18 лет.
Не могут быть избранными и не участвуют в выборах граждане, признанные судом недееспособными, лица, содержащиеся по приговору суда в местах лишения свободы, а также психически больные граждане, находящиеся на стационарном лечении в психиатрических больницах.

Статья 71. Гражданин Республики Татарстан не может быть одновременно депутатом бо-

лее чем двух представительных органов государственной власти.
Народный депутат Республики Татарстан не может быть депутатом другого Совета.

Статья 72. Министры, председатели государственных комитетов и другие члены Кабинета министров Республики Татарстан, за исключением Премьер-министра, а также судьи не могут быть депутатами.
Заместители глав местных администраций и руководители структурных подразделений администраций не могут быть депутатами соответствующих местных Советов.

Статья 73. Выборы народных депутатов являются равными: каждый избиратель имеет один голос. Избирательные округа и нормы представительства устанавливаются таким образом, чтобы депутаты каждого Совета избирались от примерно одинакового числа избирателей.

Статья 74. Выборы народных депутатов являются прямыми: депутаты всех представительных органов государственной власти избираются гражданами непосредственно.

Статья 75. Голосование на выборах является тайным: контроль за волеизъявлением голосующих не допускается.

Статья 76. Право выдвижения кандидатов в народные депутаты принадлежит собраниям избирателей по месту работы (учебы, службы) и по месту жительства, а также зарегистрированным в установленном законом порядке партиям, профессиональным союзам и другим общественным объединениям.

Статья 77. В избирательные бюллетени может быть включено любое число кандидатов.

Статья 78. Организация и подведение итогов выборов осуществляются избирательными комиссиями. Вся их работа ведется открыто и гласно. Центральную избирательную комиссию образует Верховный Совет, а окружные, территориальные, участковые комиссии – соответствующие Советы народных депутатов.

Статья 79. Гражданам Республики Татарстан, собраниям избирателей, партиям, другим общественным объединениям гарантируются возможность свободного и всестороннего обсуждения политических, деловых и личных качеств кандидатов в народные депутаты, а также право агитации за или против кандидата на собраниях и в средствах массовой информации.

Статья 80. Воспрепятствование гражданам Республики Татарстан в использовании их избирательных прав, фальсификация результатов выборов и другие нарушения законов о выборах влекут юридическую ответственность.

Статья 81. Споры по поводу регистрации кандидатов, проведения и итогов выборов рассматриваются судами соответствующих уровней в сроки, установленные законом.
В случае возникновения спора о законности избрания народного депутата Республики Татарстан дело передается на рассмотрение Верховного суда Республики Татарстан.
Решения судов являются окончательными.

ГЛАВА 9.
НАРОДНЫЙ ДЕПУТАТ

Статья 82. Полномочия депутата начинаются со дня его избрания в Совет народных депутатов, подтвержденного протоколом Центральной, соответствующей территориальной избирательной комиссии о регистрации избранных депутатов.

Статья 83. Депутаты являются полномочными представителями народа в Советах народных депутатов.
В своей деятельности депутат руководствуется интересами республики и той территориальной единицы, от которой он избран.

Статья 84. Народный депутат осуществляет свои полномочия, как правило, не порывая с производственной или служебной деятельностью. На время сессий Советов, а также для осуществления депутатских функций в других случаях, предусмотренных законом, депутат освобождается от выполнения производственных или служебных обязанностей с возмещением ему расходов, связанных с депутатской деятельностью, за счет средств соответствующего бюджета.

Статья 85. Участвуя в работе Советов, депутаты решают вопросы государственного, хозяйственного, социально-культурного строительства, осуществляют контроль за работой государственных органов, предприятий, учреждений и организаций.
Депутат имеет право запроса к соответствующим государственным органам и должностным лицам, которые обязаны дать ответ на запрос на заседании Верховного Совета, сессии местного Совета народных депутатов.
Депутат вправе на территории Республики Татарстан обращаться во все государственные и общественные органы, предприятия, учреждения, организации по вопросам депутатской деятельности и принимать участие в рассмотрении поставленных вопросов. Руководители соответствующих государственных и общественных органов, предприятий, учреждений и организаций обязаны безотлагательно принимать депутата и рассматривать его предложения в установленные сроки.

Статья 86. Депутату обеспечиваются условия для беспрепятственного и эффективного осуществления его прав и обязанностей.
Неприкосновенность депутата, гарантии депутатской деятельности устанавливаются настоящей Конституцией, законами о статусе народных депутатов и другими законодательными актами Республики Татарстан.

Статья 87. Депутат, являясь членом коллегиального представительного органа государственной власти, обладает всей полнотой прав для участия в работе Совета и его органов, несет обязанности перед Советом.
За невыполнение поручений Совета, обязанностей перед ним, нарушение установленного порядка его работы, требований депутатской этики депутат несет ответственность перед Советом.

Статья 88. Депутат ответствен перед избирателями и им подотчетен. Депутат, не оправдавший доверия избирателей, может быть в любое время отозван ими в установленном законом порядке.

ГЛАВА 10.
ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Статья 89. Верховный Совет Республики Татарстан – высший постоянно действующий законодательный и контрольный орган государственной власти Республики Татарстан.
К ведению Верховного Совета Республики Татарстан относится:
1) принятие Конституции Республики Татарстан и внесение в нее изменений;
2) принятие законов Республики Татарстан и внесение в них изменений;
3) определение внутренней и внешней политики Республики Татарстан;
4) законодательное регулирование отношений собственности, организации управления народным хозяйством и социально-культурным строительством, бюджетно-финансовой системы, административно-политической деятельности, оплаты труда и ценообразования, налогообложения, охраны окружающей среды и использования природных ресурсов, а также других отношений, подлежащих регулированию законодательством Республики Татарстан;
5) установление порядка организации и деятельности республиканских и местных органов государственной власти и управления, основ местного самоуправления, определение основ взаимоотношений государственных органов и общественных объединений;
6) определение порядка решения вопросов административно-территориального устройства Республики Татарстан; образование новых районов и городов, их наименование и переименование;
7) решение вопросов, связанных с изменением границ Республики Татарстан;
8) утверждение важнейших республиканских программ экономического и социального развития Республики Татарстан; утверждение государственного бюджета и валютных фондов Республики Татарстан; осуществление контроля за ходом выполнения программ и бюджета; утверждение отчетов об их выполнении;
9) учреждение, реорганизация и ликвидация банков Республики Татарстан;
10) установление налогов и иных доходов, поступающих на образование государственного бюджета Республики Татарстан;
11) избрание из числа народных депутатов Республики Татарстан:
Председателя Верховного Совета Республики Татарстан;
заместителей Председателя и Секретаря Верховного Совета Республики Татарстан;
12) формирование Законодательного собрания Верховного Совета Республики Татарстан;
13) образование и избрание из числа народных депутатов Республики Татарстан постоянных комиссий и Комитета парламентского контроля Верховного Совета;
14) утверждение по представлению Президента Республики Татарстан кандидатуры Премьер-министра; согласование предложений Президента о составе Кабинета министров Республики Татарстан; образование и упразднение министерств и государственных комитетов Республики Татарстан; решение вопроса о доверии Кабинету министров Республики Татарстан и его членам по предложению Президента Республики Татарстан, а также по собственной инициативе;
15) утверждение председателя Национального банка;
16) избрание Конституционного суда Республики Татарстан;
17) избрание Верховного суда Республики Татарстан, судей районных (городских) судов;
18) избрание Высшего арбитражного суда Республики Татарстан;
19) назначение Прокурора Республики Татарстан, Председателя Следственного комитета Республики Татарстан;

20) принятие решений по амнистии лиц, осужденных судами общей компетенции Республики Татарстан;
21) общее руководство деятельностью местных Советов народных депутатов;
22) принятие решений о проведении республиканского народного голосования (референдума), утверждение состава Центральной комиссии референдума Республики Татарстан;
23) назначение выборов народных депутатов Республики Татарстан и народных депутатов местных Советов народных депутатов, Президента Республики Татарстан;
24) утверждение составов Центральных избирательных комиссий по выборам народных депутатов Республики Татарстан и Президента Республики Татарстан;
25) рассмотрение вопросов, связанных с обеспечением конституционных прав и свобод граждан Республики Татарстан и равноправия граждан всех национальностей на территории Республики Татарстан, решение вопросов о развитии национальной культуры, языка и охраны исторических памятников;
26) толкование законов Республики Татарстан;
27) учреждение государственных наград Республики Татарстан, установление почетных званий Республики Татарстан;
28) утверждение введения чрезвычайного положения;
29) ратификация и денонсация международных договоров Республики Татарстан.

Верховный Совет Республики Татарстан имеет право:
отменять акты Законодательного собрания Верховного Совета, постановления Президиума Верховного Совета Республики Татарстан, распоряжения Председателя Верховного Совета Республики Татарстан;
осуществлять иные полномочия, возложенные на него Конституцией Республики Татарстан и законами Республики Татарстан, а также решать другие вопросы, имеющие общереспубликанское значение.
Верховный Совет Республики Татарстан регулярно заслушивает отчеты образуемых или избираемых им органов, а также избираемых или назначаемых им должностных лиц.

Статья 90. Верховный Совет Республики Татарстан принимает законы Республики Татарстан и постановления.

Статья 91. Верховный Совет Республики Татарстан состоит из 250 народных депутатов, избираемых по избирательным округам, образуемым в основном с равной численностью избирателей.
Верховный Совет Республики Татарстан формирует Законодательное собрание – постоянно действующий законодательный и контрольный орган Верховного Совета Республики Татарстан из 125 народных депутатов Республики Татарстан.
Компетенция, порядок организации и деятельности Законодательного собрания Верховного Совета Республики Татарстан определяются Конституцией Республики Татарстан и Законом о Законодательном собрании Верховного Совета Республики Татарстан.

Статья 92. Верховный Совет Республики Татарстан созывается на первое заседание не позже чем через два месяца после избрания не менее двух третей установленного численного состава Верховного Совета.
Первое после выборов заседание Верховного Совета Республики Татарстан открывает и ведет Председатель Центральной избирательной комиссии по выборам народных депута-

тов Республики Татарстан, а после избрания Председателя Верховного Совета Республики Татарстан заседания ведет его Председатель.

Статья 93. Порядок деятельности Верховного Совета Республики Татарстан определяется настоящей Конституцией и Регламентом Верховного Совета.
Если срок полномочий Верховного Совета Республики Татарстан истекает в период чрезвычайного положения, то одновременно с решением вопроса о введении чрезвычайного положения Верховный Совет Республики Татарстан принимает решение о продлении срока своих полномочий.

Статья 94. Право законодательной инициативы в Верховном Совете Республики Татарстан принадлежит народным депутатам Республики Татарстан, Президенту Республики Татарстан, Президиуму, постоянным комиссиям и Комитету парламентского контроля Верховного Совета Республики Татарстан, Кабинету министров Республики Татарстан, Конституционному суду, Верховному суду и Высшему арбитражному суду Республики Татарстан, Прокурору Республики Татарстан, а также республиканскому совету профессиональных союзов по вопросам трудовых отношений и социальной защиты трудящихся.

Статья 95. Проекты законов, внесенные на рассмотрение Верховного Совета Республики Татарстан, обсуждаются на его заседаниях.
Закон Республики Татарстан считается принятым, если за него проголосовало больше половины установленного численного состава Верховного Совета Республики Татарстан.
Проекты законов и другие наиболее важные вопросы государственной жизни решением Верховного Совета Республики Татарстан или его Президиума могут быть вынесены на народное обсуждение.

Статья 96. Законы Республики Татарстан принимаются и публикуются на татарском и русском языках.

Статья 97. Президиум Верховного Совета Республики Татарстан самостоятельно решает вопросы, отнесенные к его ведению Конституцией Республики Татарстан и законами Республики Татарстан, и обеспечивает организацию работы Верховного Совета Республики Татарстан; Президиум подотчетен Верховному Совету.
В Президиум Верховного Совета Республики Татарстан входят Председатель, заместители Председателя и Секретарь Верховного Совета Республики Татарстан, председатели постоянных комиссий и Комитета парламентского контроля Верховного Совета Республики Татарстан и другие депутаты, избираемые Верховным Советом Республики Татарстан.
Президиум Верховного Совета Республики Татарстан возглавляет Председатель Верховного Совета Республики Татарстан.

Статья 98. Президиум Верховного Совета Республики Татарстан:
1) созывает сессии Верховного Совета Республики Татарстан и организует подготовку его заседаний;
2) координирует деятельность постоянных и других комиссий, Комитета парламентского контроля Верховного Совета Республики Татарстан;
3) оказывает содействие народным депутатам Республики Татарстан в осуществлении ими своих полномочий и обеспечивает их необходимой информацией;

4) организует подготовку и проведение народных голосований (референдумов), а также народных обсуждений проектов законов Республики Татарстан и других наиболее важных вопросов государственной жизни;
5) публикует законы Республики Татарстан и другие акты, принятые Верховным Советом Республики Татарстан, Президиумом Верховного Совета Республики Татарстан;
6) направляет деятельность местных Советов народных депутатов;
7) отменяет решения районных и городских (городов республиканского подчинения) Советов народных депутатов в случае несоответствия их закону;
8) принимает решения по вопросам административно-территориального устройства Республики Татарстан;
9) решает другие вопросы, предусмотренные законами Республики Татарстан.

Статья 99. Президиум Верховного Совета Республики Татарстан принимает постановления.

Статья 100. По истечении срока полномочий Верховного Совета Республики Татарстан Президиум Верховного Совета Республики Татарстан сохраняет свои полномочия вплоть до образования Верховным Советом Республики Татарстан нового Президиума Верховного Совета.

Статья 101. Председатель Верховного Совета Республики Татарстан является высшим должностным лицом Верховного Совета Республики Татарстан, представляет Верховный Совет в отношениях с другими органами республики, а также парламентами других государств и организует работу Верховного Совета и его Президиума:
1) осуществляет общее руководство подготовкой вопросов, подлежащих рассмотрению Верховным Советом Республики Татарстан, подписывает постановления, принятые Верховным Советом Республики Татарстан и Президиумом Верховного Совета Республики Татарстан;
2) представляет Верховному Совету Республики Татарстан кандидатуры для избрания на должность заместителей Председателя и Секретаря Верховного Совета Республики Татарстан, персональный состав Верховного суда и Высшего арбитражного суда Республики Татарстан, половину персонального состава Конституционного суда Республики Татарстан.

Заместители Председателя Верховного Совета Республики Татарстан выполняют по уполномочию Председателя Верховного Совета Республики Татарстан отдельные его функции и замещают Председателя в случае его отсутствия или невозможности осуществления им своих обязанностей.
Секретарь Верховного Совета Республики Татарстан возглавляет аппарат Секретариата Верховного Совета.

Статья 102. Верховный Совет Республики Татарстан из числа народных депутатов образует постоянные комиссии для ведения законопроектной работы, предварительного рассмотрения и подготовки вопросов, относящихся к ведению Верховного Совета Республики Татарстан, а также для содействия проведению в жизнь законов Республики Татарстан и иных решений, принятых Верховным Советом Республики Татарстан, контроля за деятельностью государственных органов и организаций.
Постановления комиссий, направленные на устранение нарушений законов, обязательны к исполнению.

Компетенция, порядок организации и деятельности постоянных комиссий Верховного Совета Республики Татарстан определяются законом.
Верховный Совет Республики Татарстан создает, когда сочтет необходимым, следственные, ревизионные и иные комиссии по любому вопросу.

Статья 103. Законы Республики Татарстан принимаются, как правило, после предварительного обсуждения проектов соответствующими постоянными комиссиями Верховного Совета Республики Татарстан.
Назначение и избрание должностных лиц в состав Кабинета министров Республики Татарстан, Конституционного суда, Верховного суда и Высшего арбитражного суда Республики Татарстан, а также Прокурора и Председателя Следственного комитета Республики Татарстан производятся после предварительного рассмотрения кандидатур в соответствующих постоянных комиссиях Верховного Совета Республики Татарстан.

Статья 104. Народный депутат Республики Татарстан на заседаниях Верховного Совета Республики Татарстан имеет право обратиться с запросом к Президенту Республики Татарстан, Председателю Верховного Совета Республики Татарстан, Кабинету министров, Премьер-министру, министрам Республики Татарстан, руководителям других органов, образуемых или избираемых Верховным Советом Республики Татарстан (кроме судов). Орган или должностное лицо, к которому обращен запрос, обязаны дать устный или, по требованию народного депутата, письменный ответ в Верховном Совете не более чем в трехдневный срок.
Народный депутат Республики Татарстан не может быть привлечен к уголовной ответственности, арестован или подвергнут мерам административного взыскания, налагаемым в судебном порядке, без согласия Верховного Совета Республики Татарстан.

Статья 105. Верховный Совет Республики Татарстан осуществляет контроль за деятельностью всех подотчетных ему государственных органов.

ГЛАВА 11.
ПРЕЗИДЕНТ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Статья 106. Главой государства в Республике Татарстан является Президент.

Статья 107. Президент Республики Татарстан выступает гарантом прав и свобод личности в Республике Татарстан, суверенитета республики, соблюдения Конституции и законов Республики Татарстан, а также международных договоров Республики Татарстан.

Статья 108. Президентом Республики Татарстан может быть избран гражданин республики не моложе тридцати пяти и не старше шестидесяти пяти лет, обладающий избирательным правом, постоянно проживающий на территории Республики Татарстан не менее десяти лет и владеющий государственными языками Республики Татарстан. Одно и то же лицо не может быть Президентом Республики Татарстан более двух сроков подряд.
Президент Республики Татарстан избирается гражданами Республики Татарстан на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании сроком на пять лет. Число кандидатов на пост Президента Республики Татарстан не ограничивается.

Выборы Президента Республики Татарстан считаются действительными, если в них приняло участие более половины избирателей. Избранным считается кандидат, получивший более половины голосов избирателей, принявших участие в голосовании.
Одновременно с Президентом избирается и Вице-президент Республики Татарстан.
Порядок выборов Президента и Вице-президента Республики Татарстан определяется Законом Республики Татарстан о выборах Президента Республики Татарстан.

Статья 109. Президент и Вице-президент Республики Татарстан не могут занимать иные должности, а также быть народными депутатами Республики Татарстан и местных Советов народных депутатов.

Статья 110. При вступлении в должность в течение одного месяца после объявления результатов выборов Президент Республики Татарстан приносит присягу на верность народу и Конституции Республики Татарстан. Текст присяги и порядок ее принесения утверждаются Верховным Советом Республики Татарстан.

Статья 111. Президент Республики Татарстан:
1) обеспечивает права и свободы граждан Республики Татарстан, государственный суверенитет Республики Татарстан, безопасность и территориальную целостность республики, законность и правопорядок на ее территории;
2) возглавляет систему органов государственного управления Республики Татарстан и обеспечивает их взаимодействие с Верховным Советом Республики Татарстан;
3) направляет деятельность местных администраций, назначает по согласованию с соответствующими Советами народных депутатов и освобождает от должности глав администраций районов и городов республиканского подчинения;
4) представляет Верховному Совету Республики Татарстан ежегодно проект консолидированного бюджета Республики Татарстан, доклады о внутреннем и внешнем положении республики, информирует Верховный Совет о важных вопросах жизни республики, вправе участвовать в работе Верховного Совета Республики Татарстан и его Президиума;
5) представляет Верховному Совету Республики Татарстан на утверждение кандидатуру на пост Премьер-министра Республики Татарстан. По согласованию с Верховным Советом Республики Татарстан формирует Кабинет министров Республики Татарстан, вносит в его состав изменения, освобождает от должности Премьер-министра и членов Кабинета министров Республики Татарстан. Представляет Верховному Совету Республики Татарстан предложения об образовании и упразднении министерств и государственных комитетов Республики Татарстан;
6) представляет Верховному Совету Республики Татарстан на утверждение кандидатуру на пост Председателя Национального банка Республики Татарстан;
7) представляет Верховному Совету Республики Татарстан половину персонального состава Конституционного суда Республики Татарстан;
8) представляет Верховному Совету Республики Татарстан кандидатуры на пост Прокурора Республики Татарстан, Председателя Следственного комитета Республики Татарстан, а также входит в Верховный Совет Республики Татарстан с представлением об их освобождении;
9) представляет Республику Татарстан в международных отношениях; назначает и отзывает представителей Республики Татарстан в иностранных государствах и международных

организациях; заключает договоры с иностранными государствами; принимает верительные и отзывные грамоты от полномочных представителей иностранных государств;
10) решает в соответствии с законом вопросы гражданства Республики Татарстан и предоставления политического убежища;
11) подписывает законы Республики Татарстан; вправе не позднее чем в двухнедельный срок со дня представления принятого закона на подпись Президенту возвратить закон со своими возражениями в Верховный Совет Республики Татарстан для повторного обсуждения и голосования. Если Президент в установленный срок не вернул закон на повторное рассмотрение или Верховный Совет не менее чем двумя третями голосов от установленного численного состава Верховного Совета подтвердил ранее принятое решение, Президент обязан подписать закон;
12) вправе отменять постановления и распоряжения Кабинета министров Республики Татарстан, акты глав администраций районов и городов республиканского подчинения в случае противоречия их Конституции Республики Татарстан и указам Президента Республики Татарстан;
13) награждает государственными наградами Республики Татарстан;
14) учреждает и вручает международные премии Республики Татарстан;
15) осуществляет помилование лиц, осужденных судами Республики Татарстан;
16) в интересах обеспечения безопасности граждан вводит в соответствии с законом чрезвычайное положение в Республике Татарстан или в отдельных ее местностях с одновременным внесением принятого решения на утверждение Верховного Совета Республики Татарстан;
17) осуществляет иные полномочия, возложенные на него Конституцией и законами Республики Татарстан, а также вытекающие из международных обязательств Республики Татарстан.

Статья 112. Президент Республики Татарстан в пределах своих полномочий на основе и во исполнение Конституции и законов издает указы и распоряжения, имеющие обязательную силу на всей территории Республики Татарстан.
Президент Республики Татарстан для осуществления своих функций образует Аппарат Президента.

Статья 113. Личность Президента Республики Татарстан неприкосновенна. Честь и достоинство Президента охраняются законом.

Статья 114. Президент Республики Татарстан может в любое время подать в отставку. Вопрос о принятии отставки Президента решается Верховным Советом Республики Татарстан.

Статья 115. В случае временного отсутствия Президент Республики Татарстан может возложить исполнение своих обязанностей на Вице-президента Республики Татарстан.
Если Президент Республики Татарстан по тем или иным причинам не может далее исполнять свои обязанности, впредь до избрания нового Президента исполнение его полномочий переходит к Вице-президенту Республики Татарстан, а если это невозможно, – к Председателю Верховного Совета Республики Татарстан.
Президент Республики Татарстан по истечении срока полномочий продолжает исполнять свои обязанности до принесения присяги вновь избранным Президентом Республики Татарстан. Выборы нового Президента Республики Татарстан проводятся в соответствии с законом.

Президент может быть освобожден от должности за нарушение Конституции решением Верховного Совета Республики Татарстан, принятым с учетом заключения Конституционного суда Республики Татарстан. Предложение о возбуждении обвинения против Президента вносится не менее чем одной третью, а решение об освобождении его от должности принимается не менее чем двумя третями голосов от установленного численного состава Верховного Совета путем открытого голосования.

ГЛАВА 12.
КАБИНЕТ МИНИСТРОВ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Статья 116. Кабинет министров Республики Татарстан – Правительство Республики Татарстан – является исполнительным и распорядительным органом государственной власти Республики Татарстан и подчиняется Президенту Республики Татарстан.

Статья 117. Кабинет министров Республики Татарстан состоит из Премьер-министра, его первых заместителей, заместителей, министров, председателей государственных комитетов и руководителей других органов государственного управления Республики Татарстан.

Статья 118. Кабинет министров Республики Татарстан ответствен перед Президентом Республики Татарстан и Верховным Советом Республики Татарстан.
Вновь образованный Кабинет министров Республики Татарстан представляет на рассмотрение Верховного Совета Республики Татарстан программу предстоящей деятельности на срок своих полномочий.
Кабинет министров Республики Татарстан не реже одного раза в год отчитывается о своей работе перед Верховным Советом Республики Татарстан.
Верховный Совет Республики Татарстан может выразить недоверие Кабинету министров Республики Татарстан, что влечет его отставку. Постановление по этому вопросу принимается не менее чем двумя третями голосов от установленного численного состава Верховного Совета Республики Татарстан.

Статья 119. Кабинет министров Республики Татарстан правомочен решать все вопросы государственного управления, поскольку согласно Конституции Республики Татарстан они не входят в компетенцию Президента Республики Татарстан.
В пределах своих полномочий Кабинет министров Республики Татарстан:
1) разрабатывает текущие и перспективные государственные программы экономического и социального развития Республики Татарстан, проект консолидированного бюджета Республики Татарстан, источники доходов и направление расходов валютных фондов республики; принимает меры по осуществлению государственных программ и бюджета; представляет Верховному Совету Республики Татарстан отчеты о выполнении программ и исполнении бюджета;
2) разрабатывает и осуществляет меры по обеспечению роста благосостояния и культуры народа, охраны труда и здоровья населения, по развитию науки и техники, по охране природы и рациональному использованию природных ресурсов; способствует осуществлению мер по укреплению банковской, денежной и кредитной систем, по организации государственного страхования и единой системы учета и статистики; осуществляет общегосударственную политику ценообразования, оплаты труда, со-

циального обеспечения; организует управление промышленными, строительными, сельскохозяйственными предприятиями и объединениями, предприятиями транспорта и связи, а также иными объектами, находящимися в государственной собственности Республики Татарстан;

3) обеспечивает комплексное экономическое и социальное развитие республики, районов и городов;
4) осуществляет внешнеэкономическую деятельность;
5) осуществляет меры по защите интересов государства, охране всех форм собственности и общественного порядка, по обеспечению и защите прав и свобод граждан;
6) принимает меры по обеспечению государственной безопасности;
7) утверждает положения о министерствах, государственных комитетах и ведомствах;
8) образует в случае необходимости комитеты, управления и другие ведомства при Кабинете министров Республики Татарстан по делам хозяйственного и социально-культурного строительства;
9) направляет деятельность местной администрации.

Статья 120. Кабинет министров Республики Татарстан на основе и во исполнение законов Республики Татарстан, решений Верховного Совета Республики Татарстан и указов Президента Республики Татарстан издает постановления и распоряжения и проверяет их исполнение. Постановления и распоряжения Кабинета министров Республики Татарстан обязательны к исполнению на всей территории Республики Татарстан.

Статья 121. Кабинет министров Республики Татарстан имеет право приостанавливать постановления и распоряжения глав администраций районов и городов республиканского подчинения.
Кабинет министров Республики Татарстан имеет право отменять акты министерств, государственных комитетов Республики Татарстан, других подведомственных ему органов.

Статья 122. Кабинет министров Республики Татарстан объединяет и направляет работу министерств, государственных комитетов Республики Татарстан и других подведомственных ему органов.
Министерства, государственные комитеты и другие органы государственного управления Республики Татарстан руководят соответствующими отраслями управления или осуществляют межотраслевое управление, подчиняясь Президенту Республики Татарстан и Кабинету министров Республики Татарстан.

Статья 123. Компетенция Кабинета министров Республики Татарстан, порядок его деятельности, отношения с государственными органами Республики Татарстан определяются Законом о Кабинете министров Республики Татарстан.

ГЛАВА 13.
МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ. МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ

Статья 124. Местное самоуправление осуществляется в границах районов, городов и других административно-территориальных единиц, исходя из интересов населения и особенностей территории, на основе Конституции и законов Республики Татарстан.
Цель самоорганизации граждан в самоуправление – экономическое и социальное развитие территории, обеспечение прав, свобод, законных интересов граждан.

Статья 125. Основными звеньями местного самоуправления являются местные Советы народных депутатов. Местное самоуправление включает в себя также местную администрацию, органы территориального самоуправления, местные референдумы, сходы граждан, иные формы непосредственной демократии.

Статья 126. Местные Советы народных депутатов и другие органы местного самоуправления взаимодействуют в решении всех вопросов местного значения, исходя из интересов граждан, социального и экономического развития подведомственной территории и с учетом общегосударственных интересов.
Местное самоуправление осуществляется на основе разделения полномочий Советов народных депутатов, местной администрации, а также органов территориального самоуправления.
Компетенция, порядок формирования, взаимоотношения и подотчетность местных Советов народных депутатов, местной администрации и других органов местного самоуправления различных уровней определяются законом.

Статья 127. Местные Советы народных депутатов и другие органы местного самоуправления в пределах их компетенции самостоятельно решают вопросы экономического и социально-культурного развития, охраны здоровья населения, экологии и другие вопросы на своей территории.
Экономическую основу хозяйственной деятельности местных Советов народных депутатов составляет коммунальная собственность.
Местные Советы народных депутатов и другие органы местного самоуправления несут полную ответственность за свои действия и акты.

Статья 128. Местные Советы народных депутатов являются представительными органами государственной власти соответствующих административно-территориальных единиц.
Численный состав местных Советов определяется законом.
Местные Советы утверждают местный бюджет, устанавливают местные налоги и сборы.
Местные Советы народных депутатов образуют свои органы, определяют их полномочия, самостоятельно устанавливают их структуру и штаты, принимают решения в соответствии с Конституцией и законами Республики Татарстан.

Статья 129. Решения местных Советов народных депутатов обязательны для исполнения нижестоящими Советами народных депутатов и другими органами местного самоуправления, всеми находящимися на их территории предприятиями, учреждениями, организациями, должностными лицами и гражданами. Решения нижестоящих Советов народных депутатов, нарушающие законы, отменяются вышестоящими Советами.
Разногласия между местными Советами народных депутатов и другими органами местного самоуправления разрешаются в порядке, устанавливаемом законом.

Статья 130. Местные Советы народных депутатов избирают из числа депутатов постоянные комиссии для предварительного рассмотрения и подготовки вопросов, относящихся к ведению местных Советов, а также для содействия проведению в жизнь решений Советов, контроля за

деятельностью подчиненных Совету органов, предприятий, учреждений и организаций.

Статья 131. Работу местных Советов народных депутатов организуют избираемые ими из числа депутатов президиумы, возглавляемые председателями Советов, а там, где они не избираются, – председатели Советов.

Статья 132. Функции управления в районе, городе, районе города, поселке, сельсовете выполняет местная администрация на основе и во исполнение законов Республики Татарстан, актов Верховного Совета, Президента и Кабинета министров Республики Татарстан, решений местных Советов.
Местная администрация как исполнительно-распорядительный орган Совета обеспечивает соблюдение прав и свобод и законные интересы граждан; принимает меры по обеспечению комплексного экономического и социального развития подведомственной территории; руководит подведомственными предприятиями, учреждениями и организациями; координирует и контролирует в пределах своей компетенции деятельность государственных органов, общественных объединений, предприятий, учреждений и организаций, находящихся на соответствующей территории; осуществляет иные функции, предусмотренные законом.

Статья 133. Местная администрация подотчетна соответствующему местному Совету народных депутатов и вышестоящим исполнительным и распорядительным органам.

Статья 134. Деятельностью местной администрации руководит глава администрации. Глава администрации района, города республиканского подчинения назначается Президентом Республики Татарстан с согласия соответствующего Совета народных депутатов.
Глава администрации района города, города районного подчинения, поселка, сельсовета назначается главой вышестоящей администрации с согласия соответствующего Совета народных депутатов.
Глава местной администрации в пределах своей компетенции издает постановления и распоряжения.
Акты главы местной администрации, противоречащие законодательству, могут быть отменены Советом народных депутатов, вышестоящим исполнительно-распорядительным органом соответствующей административно-территориальной единицы или судом.

V.
СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ, ОХРАНА ЗАКОННОСТИ И ПРАВОПОРЯДКА

ГЛАВА 14.
СУДЫ

Статья 135. Судебная власть в Республике Татарстан принадлежит только судам.
Судебная власть осуществляется в целях защиты конституционного строя Республики Татарстан, прав и свобод граждан, обеспечения соответствия актов законодательной и исполнительной власти Конституции Республики Татарстан, законности и социальной справедливости при исполнении и применении законов.

Суды независимы от законодательных и исполнительных органов, а также от общественных объединений. Никто, кроме предусмотренных Конституцией Республики Татарстан судебных органов, не вправе брать на себя функции и полномочия судов.

Статья 136. Судебная власть в Республике Татарстан осуществляется Конституционным судом, судами общей компетенции и Высшим арбитражным судом.
Вступившие в законную силу акты судебных органов обязательны для всех государственных и общественных органов, должностных лиц и граждан и подлежат исполнению на всей территории Республики Татарстан.
Неисполнение вступивших в законную силу актов судебных органов, вмешательство в деятельность судов, проявление неуважения к суду влекут установленную законом ответственность.

Статья 137. Дела во всех судах рассматриваются в открытых заседаниях. Закрытое слушание дел допускается лишь в случаях, установленных законом, с соблюдением при этом всех правил судопроизводства.

Статья 138. Судья одновременно не может быть депутатом, занимать оплачиваемые должности в других государственных, хозяйственных, общественных органах и организациях, заниматься предпринимательской деятельностью. Судье разрешается научная и преподавательская деятельность.
Судьи несменяемы, их неприкосновенность гарантируется законом. По достижении предельного возраста, установленного законом, они увольняются в отставку.

Статья 139. Конституционный суд Республики Татарстан состоит из председателя, заместителя председателя и членов Конституционного суда, избираемых из числа граждан Республики Татарстан не моложе 30 лет и не старше 65 лет, обладающих избирательным правом, высокой юридической квалификацией и моральными качествами, необходимыми для исполнения обязанностей судьи Конституционного суда, имеющих высшее юридическое образование, а также ученую степень либо стаж работы по юридической специальности не менее десяти лет.
Кандидатов в судьи Конституционного суда представляют Верховному Совету Республики Татарстан Президент Республики Татарстан и Председатель Верховного Совета Республики Татарстан в равном количестве.
Председатель и заместитель председателя Конституционного суда утверждаются Верховным Советом Республики Татарстан по предложению судей Конституционного суда.
Судьи Конституционного суда независимы и подчиняются только Конституции Республики Татарстан.

Статья 140. Конституционный суд Республики Татарстан в целях защиты конституционного строя Республики Татарстан, основных прав и свобод человека, поддержания верховенства и непосредственного действия Конституции Республики Татарстан на всей ее территории рассматривает дела о конституционности:
1) законов Республики Татарстан и нормативных постановлений Верховного Совета Республики Татарстан;
2) нормативных актов Президента и Кабинета министров Республики Татарстан;
3) международных договоров Республики Татарстан.
Конституционный суд рассматривает споры о компетенции между высшими государствен-

ными органами Республики Татарстан, а также между органами власти районов и городов республиканского подчинения.
Конституционный суд Республики Татарстан по запросам Верховного Совета Республики Татарстан, его постоянных комиссий и Комитета парламентского контроля, а также по собственной инициативе дает заключения о соответствии Конституции Республики Татарстан действий и решений Президента Республики Татарстан.
Акты либо их части, признанные Конституционным судом неконституционными, в случаях, предусмотренных законом, утрачивают силу со дня опубликования его решения. Решения Конституционного суда являются окончательными, опротестованию и обжалованию не подлежат.

Статья 141. Компетенция, порядок организации и деятельности Конституционного суда, статус его судей определяются Законом Республики Татарстан о Конституционном суде Республики Татарстан.

Статья 142. Судами общей компетенции Республики Татарстан являются Верховный суд Республики Татарстан, районные (городские) суды. Законодательством Республики Татарстан может быть предусмотрено создание составов судов, специализированных для рассмотрения отдельных категорий дел (дел о несовершеннолетних, семейных и других).
В Республике Татарстан не могут быть образованы суды, наделенные особыми полномочиями.
Порядок организации и деятельности судов общей компетенции определяется законами Республики Татарстан.

Статья 143. Все суды Республики Татарстан образуются на началах выборности судей и народных заседателей.
Судьи районных (городских) судов Верховного суда Республики Татарстан избираются Верховным Советом Республики Татарстан.
Народные заседатели районных (городских) судов избираются на собраниях граждан по месту их жительства или работы открытым голосованием, а народные заседатели Верховного суда Республики Татарстан – Верховным Советом Республики Татарстан сроком на пять лет. Оплата труда народных заседателей производится за счет государства.
Судьи и народные заседатели могут быть отозваны в порядке и на основании, установленных законом.

Статья 144. Верховный суд Республики Татарстан является высшим судебным органом в Республике Татарстан, осуществляющим правосудие и надзор за судебной деятельностью судов общей компетенции в порядке, установленном законами Республики Татарстан. Верховный суд Республики Татарстан состоит из председателя, заместителей председателя, судей и народных заседателей.

Статья 145. Рассмотрение гражданских и уголовных дел во всех судах осуществляется коллегиально, за исключением случаев, предусмотренных законом.
Народные заседатели при осуществлении правосудия пользуются всеми правами судьи.
По делам о преступлениях, за совершение которых законом предусмотрена смертная казнь, вопрос о виновности подсудимого может решаться расширенной коллегией народных заседателей (судом присяжных).

Статья 146. Судьи и народные заседатели независимы и подчиняются только закону.
Судьям и народным заседателям обеспечиваются условия для беспрепятственного и эффективного осуществления их прав и обязанностей. Вмешательство органов государственной власти и управления, общественных объединений, должностных лиц и граждан в деятельность судей и народных заседателей по осуществлению правосудия запрещается и влечет ответственность в установленном законом порядке.
Неприкосновенность судей и народных заседателей, а также иные гарантии их независимости устанавливаются законом.

Статья 147. Рассмотрение дел в судах общей компетенции осуществляется на началах равенства граждан перед законом и судом, независимо от происхождения, социального, должностного и имущественного положения, расовой и национальной принадлежности, пола, образования, языка, отношения к религии, рода и характера занятий, места жительства и других обстоятельств.

Статья 148. Подозреваемый, обвиняемый и подсудимый имеют право на защиту.
Лицо, производящее дознание, следователь, прокурор и суд обязаны обеспечить подозреваемому, обвиняемому и подсудимому возможность защищаться установленными законом средствами и способами, а также охрану их личных и имущественных прав.

Статья 149. Судопроизводство в Республике Татарстан ведется на татарском или русском языке или на языке большинства населения данной местности. Участвующим в деле лицам, не владеющим языком, на котором ведется судопроизводство, обеспечивается право ознакомления со всеми материалами дела, участия в судебных действиях с помощью переводчика, право выступать в суде на родном языке.

Статья 150. Прокурор Республики Татарстан и подчиненные ему прокуроры участвуют в рассмотрении дел в судах на основании и в порядке, установленном законами Республики Татарстан.

Статья 151. При осуществлении правосудия по гражданским и уголовным делам допускается участие представителей общественных объединений и трудовых коллективов.

Статья 152. Высший арбитражный суд Республики Татарстан является высшим судебным органом, осуществляющим правосудие по экономическим спорам: в сфере управления, между предприятиями, учреждениями и организациями, а также гражданами, осуществляющими предпринимательскую деятельность в установленном законом порядке.
Компетенция, порядок организации и деятельности Высшего арбитражного суда Республики Татарстан определяются Законом о Высшем арбитражном суде Республики Татарстан.

ГЛАВА 15.
ОХРАНА ЗАКОННОСТИ И ПРАВОПОРЯДКА

Статья 153. Надзор за точным и единообразным исполнением законов всеми министерствами, государственными комитетами и ведомствами, предприятиями, учреждениями и организациями, местными Советами народных депутатов, местной администрацией и другими

органами местного самоуправления, колхозами, кооперативными и общественными объединениями, должностными лицами, а также гражданами на территории Республики Татарстан осуществляется Прокурором Республики Татарстан и подчиненными ему прокурорами.
Деятельность Прокурора Республики Татарстан и подчиненных ему прокуроров строится на основе строжайшего соблюдения законов Республики Татарстан и направлена на обеспечение верховенства закона и укрепления законности.

Статья 154. Прокурор Республики Татарстан по представлению Президента Республики Татарстан назначается Верховным Советом Республики Татарстан, перед которым ответствен и которому подотчетен.
Заместители Прокурора Республики Татарстан, районные, городские и другие прокуроры назначаются Прокурором Республики Татарстан.

Статья 155. Срок полномочий Прокурора Республики Татарстан и всех нижестоящих прокуроров – пять лет.

Статья 156. Органы прокуратуры Республики Татарстан осуществляют свои полномочия независимо от каких бы то ни было местных органов и подчиняются только Прокурору Республики Татарстан.
Компетенция, порядок организации и деятельности прокуратуры Республики Татарстан устанавливаются Законом о прокуратуре Республики Татарстан.

Статья 157. Для осуществления предварительного следствия создается Следственный комитет Республики Татарстан.
Председатель Следственного комитета назначается сроком на пять лет Верховным Советом Республики Татарстан по представлению Президента Республики Татарстан, подотчетен Верховному Совету Республики Татарстан и ответствен перед ним.
Компетенция, порядок организации и деятельности Следственного комитета Республики Татарстан определяются Законом о Следственном комитете Республики Татарстан.
Надзор за законностью ведения предварительного следствия осуществляет Прокурор Республики Татарстан.

Статья 158. Никто не вправе вмешиваться в правоохранительную деятельность судов, прокуратуры и следственных органов. Сотрудники этих органов руководствуются требованиями закона и не связаны при осуществлении своих служебных функций решениями общественных объединений.
На территории Республики Татарстан запрещаются создание и функционирование частных, кооперативных объединений и их подразделений, самостоятельно выполняющих следственные и иные специальные функции по борьбе с преступностью.
В Республике Татарстан разрешается частная детективная и охранная деятельность в соответствии с законом.

Статья 159. Юридическую помощь гражданам и организациям оказывают коллегии адвокатов, а в случаях, предусмотренных законом, – другие юридические организации и отдельные граждане.
Порядок организации и деятельности адвокатуры в Республике Татарстан определяются законом.

VI. ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СИМВОЛЫ И СТОЛИЦА РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Статья 160. Республика Татарстан имеет Государственный герб, Государственный флаг и Государственный гимн – официальные эмблемы, символы, выражающие суверенитет Республики Татарстан, самобытность и традиции народа Татарстана.

Статья 161. Государственный герб Республики Татарстан представляет собой изображение крылатого барса с круглым щитом на боку, с приподнятой правой передней лапой на фоне диска солнца, помещенного в обрамление из татарского народного орнамента, в основании которого надпись «Татарстан».

Статья 162. Государственный флаг Республики Татарстан представляет собой прямоугольное полотнище с горизонтальными полосами зеленого, белого и красного цветов. Белая полоса составляет 1/15 ширины флага и расположена между равными по ширине полосами зеленого и красного цветов. Зеленая полоса наверху.
Отношение ширины флага к его длине – 1:2.

Статья 163. Государственный гимн Республики Татарстан утверждается Верховным Советом Республики Татарстан.

Статья 164. Столицей Республики Татарстан является город Казань.

VII. ДЕЙСТВИЕ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН И ПОРЯДОК ЕЕ ИЗМЕНЕНИЯ

Статья 165. Конституция Республики Татарстан является основным законом республики, актом высшей юридической силы, имеющим прямое действие. Законы Республики Татарстан, акты государственных органов Республики Татарстан издаются на основании и в соответствии с Конституцией Республики Татарстан.

Статья 166. Государственные органы, общественные объединения, должностные лица и граждане Республики Татарстан обязаны уважать и соблюдать Конституцию Республики Татарстан.

Статья 167. Изменение Конституции Республики Татарстан производится решением Верховного Совета Республики Татарстан, принятым большинством не менее двух третей голосов от установленного численного состава Верховного Совета Республики Татарстан.

Президент
Республики Татарстан М. ШАЙМИЕВ

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары белән Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында үзара эшләр алмашу һәм вәкаләтләр бүлешү турында Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы

ШАРТНАМӘСЕ

1994 елның 15 февралендә
ике нөсхәдә имзаланды, икесе дә рус һәм татар телендә,
икесенең дә текстлары бер көчкә ия.
РФ ягыннан имзаларын куйдылар: РФ Президенты Б.Ельцин,
РФ Хөкүмәте Рәисе В. Черномырдин
ТР ягыннан имзаларын куйдылар: ТР Прединеты М. Шәймиев,
ТР Премьер-министры М. Сабиров

ДОГОВОР

Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан»

Подписан в г. Москве 15 февраля 1994 г.
в двух экземплярах, каждый на русском и татарском языках,
причем оба текста имеют одинаковую силу.
Со стороны РФ подпись поставили: Президент РФ Б. Ельцин,
Председатель Правительства РФ В. Черномырдин.
Со стороны РТ подпись поставили: Президент РТ М. Шаймиев,
Премьер-министр РТ М. Сабиров.

1994 г.

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары белән Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында үзара эшләр алмашу һәм вәкаләтләр бүлешү турында Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы ШАРТНАМӘСЕ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнарының һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнарының вәкаләтле вәкилләре:

Россия Федерациясе Конституциясенә һәм Татарстан Республикасы Конституциясенә таянып;

халыкларның гомумтанылган үзбилгеләнү хокукыннан, тигез хокуклылык, ирекле рәвештә ихтыяр белдерә алу принципларыннан чыгып;

территория бөтенлеген һәм уртак икътисадый мәйдан саклауны гарантияләп;

тарихи һәм милли традицияләрнең, мәдәниятләрнең, телләрнең саклануына һәм үсүенә ярдәм итеп;

гражданнар арасында тынычлыкны, милләтара татулыкны һәм халыкларның иминлеген тәэмин итү турында кайгыртып;

кайсы милләттән булуына, нинди дин тотуына, кайда яшәвенә һәм башка төрле аерымлыкларына бәйсез рәвештә, кешенең һәм гражданның төп хокуклары һәм ирекләре өстенлеген гамәлгә ашырып;

Татарстан Республикасының дәүләт буларак Россия Федерациясе белән Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе һәм Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары белән Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында үзара эшләр алмашу һәм вәкаләтләр бүлешү турында Шартнамә нигезендә берләшүен, халыкара һәм тышкы икътисадый мөнәсәбәтләрдә катнашуын исәпкә алып,

түбәндәгеләр хакында килештеләр:

I СТАТЬЯ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары белән Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында үзара эшләр алмашу һәм вәкаләтләр бүлешү Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе һәм шушы Шартнамә нигезендә гамәлгә ашырыла.

II СТАТЬЯ

Татарстан Республикасының үз Конституциясе һәм законнары бар.

Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары дәүләт хакимияте вәкаләтләрен гамәлгә ашыралар, шул исәптән:

1) кеше һәм граждан хокукларын һәм ирекләрен яклауны тәэмин итәләр;
2) республика бюджетын формалаштыралар, республика салымнарын билгелиләр һәм җыялар;
3) адвокатура һәм нотариат мәсьәләләрен хәл итәләр;
4) административ, гаилә, торак мөнәсәбәтләрен, мохитне саклау һәм табигатьтән файдалану өлкәсендәге мөнәсәбәтләрне хокукый яктан тәртипкә салуны гамәлгә ашыралар;

5) Татарстан Республикасы судлары тарафыннан хөкем ителгән затларның гаебен кичерүне гамәлгә ашыралар;
6) җир, җир асты байлыклары, су, урман һәм башка табигый ресурслардан, шулай ук дәүләт предприятиеләреннән, оешмаларыннан, федераль милек объектларыннан кала, Татарстан территориясендә урнашкан, фәкать Татарстан халкының байлыгы һәм милке булган башка күчемле һәм күчемсез дәүләт мөлкәтләренә хуҗа булу, алардан файдалану һәм алар белән идарә итү мәсьәләләрен хәл итәләр. Дәүләт милкен бүлешү аерым Килешү нигезендә тәртипкә салына;
7) Татарстан Республикасының дәүләт органнары системасын, аларны оештыру һәм эшчәнлек тәртибен билгелиләр;
8) республика гражданлыгы мәсьәләләрен хәл итәләр;
9) федераль закон нигезендә хәрби хезмәтне башка хезмәт белән алыштырырга хокукы булган гражданнарга Татарстан Республикасы территориясендә альтернатив гражданлык хезмәте узу тәртибен билгелиләр;
10) Россия Федерациясе республикалары, крайлары, өлкәләре, автономияле өлкәсе һәм автономияле округлары, Мәскәү һәм Санкт-Петербург шәһәрләре белән Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Конституцияләренә, шушы Шартнамәгә, Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында төзелгән башка килешүләргә каршы булмаган мөнәсәбәтләр урнаштыралар һәм багланышлар тоталар, шартнамәләр һәм килешүләр төзиләр;
11) халыкара багланышларда катнашалар, чит дәүләтләр белән мөнәсәбәтләр урнаштыралар һәм алар белән Россия Федерациясе Конституциясенә һәм аның йөкләмәләренә, Татарстан Республикасы Конституциясенә һәм шушы Шартнамәгә каршы килмәгән килешүләр төзиләр, тиешле халыкара оешмаларның эшчәнлегендә катнашалар;
12) аерым Килешү нигезендә Милли банк төзиләр;
13) мөстәкыйль рәвештә тышкы икътисадый эшчәнлекне гамәлгә ашыралар. Тышкы икътисадый эшчәнлек өлкәсендә вәкаләтләрне чикләү аерым Килешү нигезендә тормышка ашырыла;
14) Татарстан Республикасының дәүләт милке булган предприятиеләрендә аерым Килешүдә билгеләнгән тәртиптә конверсия мәсьәләләрен хәл итәләр;
15) Татарстан Республикасының дәүләт бүләкләрен һәм мактаулы исемнәрен булдыралар.

III СТАТЬЯ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары тарафыннан түбәндәге вәкаләтләр бергәләп гамәлгә ашырыла:

1) кеше һәм гражданның хокукларын һәм ирекләрен, милли азчылыкның хокукларын тәэмин итү;
2) суверенитетны һәм территория бөтенлеген саклау;
3) Татарстан Республикасы территориясендә халык хуҗалыгын мобилизациягә әзерләүне оештыру, кораллар һәм хәрби техника эшләүгә җитәкчелек итү; корал һәм сугыш кирәк-яраклары, хәрби техника һәм башка төрле хәрби мөлкәтне сату, шулай ук оборона промышленностена конверсия ясау мәсьәләләре. Якларның тиешле вәкаләтләрен гамәлгә ашыруда ни рәвешле һәм күпме дәрәҗәдә катнашулары аерым Килешүләр белән билгеләнә;
4) гражданлыкның гомуми һәм бәхәсле мәсьәләләре;
5) халыкара һәм тышкы икътисадый элемтәләрне килештерү;
6) бәяләр сәясәтен килештерү;

7) региональ үсеш фондларын оештыру;
8) акча сәясәте уздыру;
9) Якларның мәнфәгатен исәпкә алып, ирекле рәвештә үзара килешү буенча бергәләп идарә итүгә тапшырылырга мөмкин булган Россия Федерациясе яки Татарстан Республикасы милкендәге объектлар белән идарә итү. Конкрет объектлар белән бергәләп идарә итү рәвеше һәм тәртибе аерым Килешүләр нигезендә билгеләнә;
10) геодезия, метеорология хезмәте, вакытны исәпләү мәсьәләләренә караган эшчәнлекне килештерү;
11) бергәләп эшләнгән программаларны финанслау өчен уртак фондлар төзү, үзара Килешүләр нигезендә табигать бәлаказалары һәм афәтләр китергән аяныч нәтиҗәләрне бетерү;
12) уртак энергетика системасы, магистраль, тимер юл, торбаүткәргеч, һава һәм су транспорты, элемтә, мәгълүмат системалары белән идарә итүне килештерү;
13) һава, диңгез, елга, тимер юл һәм автомобиль юллары, шулай ук торбаүткәргеч транспорт буенча йөкләрне, продукцияне, транспортны тоткарлыксыз һәм салым түләмичә йөртү режимын тәэмин итү;
14) халыкара стандартлар нигезендә табигый мохитнең торышына бәя бирү, аны тотрыклы итү һәм торгызу чараларын гамәлгә ашыру; экологик иминлекне тәэмин итү, җир, су һәм башка табигый ресурслардан файдалану өлкәсендә эшләрне килештерү; экологик бәла-казаларны булдырмау; табигатьнең махсус рәвештә саклана торган территорияләре мәсьәләләре;
15) социаль даирәдә уртак сәясәт уздыру: халыкны эш белән тәэмин итү, миграция процесслары, социаль тәэминатны да кертеп, социаль яклау;
16) сәламәтлек саклау, гаиләне, аналарны, аталарны һәм балаларны яклау, мәгариф, фән, мәдәният, физик культура һәм спорт мәсьәләләре буенча; эшчәнлекне килештерү; мәктәпләр, уку йортлары, мәдәният учреждениеләре, гомуммәгълүмат чаралары, башка учреждениеләр һәм оешмалар өчен милли кадрлар әзерләү; мәктәпкәчә яшьтәге балалар учреждениеләрен һәм уку йортларын туган телдә әдәбият белән тәэмин итү; халыкларның тарихы, мәдәнияте һәм аларның телләре өлкәсенә караган фәнни тикшеренүләрне килештерү;
17) суд һәм хокук саклау органнары кадрлары;
18) адвокатура, арбитраж һәм нотариат;
19) хокук саклау органнары эшчәнлеген килештерү, иминлек саклау органнарының үзара килешеп эшләве, җинаятьчелек белән көрәшү буенча максатчан программалар эшләү һәм гамәлгә ашыру;
20) дәүләт хакимияте органнары һәм җирле үзидарә системасын оештыруның уртак принципларын билгеләү;
21) административ, административ-процессуаль, хезмәт, гаилә, торак, җир, су, урман турындагы законнар, җир асты байлыклары, мохитне саклау хакындагы законнар;
22) җирдән, җир асты байлыкларыннан, судан һәм башка табигать ресурсларыннан бергәләп файдалану мәсьәләләре;
23) үзара килешү буенча каралган башка вәкаләтләр.

IV СТАТЬЯ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары карамагында тора:
1) Россия Федерациясе Конституциясен һәм федераль законнарны кабул итү һәм аларга үзгәрешләр кертү, аларның үтәлешен контрольдә тоту; Россия Федерациясенең федератив төзелеше һәм территориясе;
2) кеше һәм граждан хокукларын һәм ирекләрен яклауны җайга салу; Россия Федерациясендә гражданлык; милли азчылыкның хокукларын җайга салу һәм яклау;
3) законнар чыгару, башкарма һәм суд хакимиятенең федераль органнары системасын, аларны оештыру тәртибен һәм эшчәнлекләрен билгеләү; дәүләт хакимиятенең федераль органнарын формалаштыру;
4) федераль дәүләт милке һәм аның белән идарә итү;
5) Россия Федерациясенең дәүләти, икътисадый, экологик, социаль, мәдәни һәм милли үсеше өлкәсендә федераль сәясәт нигезләрен һәм федераль программаларны билгеләү;
6) бердәм базарның хокукый нигезләрен гамәлгә кую: финанс, валюта, кредит, таможня мәсьәләләрен җайга салу, акча эмиссиясе, бәяләр сәясәте нигезләре; федераль банкларны да кертеп, федераль икътисадый хезмәтләр;
7) федераль бюджет; федераль салымнар һәм җыемнар; регионнарны үстерүнең федераль фондлары;
8) федераль энергетика системасы, атом-төш энергетикасы, бүлгәләнә торган материаллар; федераль транспорт, юллар, информация һәм элемтә; космостагы эшчәнлек;
9) Россия Федерациясенең тышкы сәясәте һәм халыкара мөнәсәбәтләре, Россия Федерациясенең халыкара килешүләре; сугыш һәм солых мәсьәләләре;
10) Россия Федерациясенең тышкы икътисадый мөнәсәбәтләре;
11) оборона һәм иминлек; оборона производствосы; корал, сугыш кирәк-яраклары, хәрби техника һәм башка хәрби милекне сату һәм сатып алу тәртибе; агулы матдәләр, наркотиклар җитештерү һәм алардан файдалану тәртибе;
12) Россия Федерациясенең дәүләт чикләрен, территориясендәге диңгезләрне, һава киңлекләрен, аерым икътисадый зонаны һәм континенталь шельфның статусын билгеләү һәм саклау;
13) суд төзелеше; прокуратура; җинаять, җинаять-процессуаль һәм җинаять-башкарма законнар; амнистия һәм хөкем ителгәннәрнең гаебен кичерү; гражданлык, гражданлык-процессуаль һәм арбитраж-процессуаль законнар;
14) федераль коллизия хокукы;
15) метереология хезмәте, стандартлар, эталоннар, үлчәү системасы һәм вакытны исәпләү; геодезия һәм картография; географик объектларның атамалары; рәсми статистика һәм бухгалтерлык хисаплары;
16) Россия Федерациясенең дәүләт бүләкләре һәм мактаулы исемнәре;
17) федераль дәүләт хезмәте.

V СТАТЬЯ

Россия Федерациясенең һәм Татарстан Республикасының хакимият органнары, учреждениеләре һәм вазыйфаи затлары тарафыннан шушы органнарның, учреждениеләрнең һәм вазыйфаи затларның вәкаләтләре чикләрендә бирелгән юридик документлар гамәлдә.

VI СТАТЬЯ

Россия Федерациясенең дәүләт хакимияте органнары, Татарстан Республикасының хакимият органнары кебек үк, үзләренә карамаган мәсьәләләр буенча хокукый актлар чыгара алмыйлар.

Татарстан Республикасының дәүләт хакимияте органнары, дәүләт хакимиятенең федераль органнары кебек үк, шушы Шартнамәне бозган Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы законнарына карата протест белдерергә хокуклы.
Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнарының һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнарының бергәләп идарә итү даирәсендә вәкаләтләрне гамәлгә ашыру буенча килеп чыккан бәхәсләр үзара килешү тәртибендә хәл ителә.

VII СТАТЬЯ

Шушы Шартнамәне гамәлгә ашыру максатларында Россия Федерациясенең дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасының дәүләт хакимияте органнары өстәмә Килешүләр төзи, тигез шартларда уртак структуралар, комиссияләр оештыра алалар.

VIII СТАТЬЯ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнарының һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнарының Казан шәһәрендә һәм Мәскәү шәһәрендә вәкаләтле вәкиллекләре бар.

IX СТАТЬЯ

Шартнамә яки аның аерым нигезләмәләре берьяклы тәртиптә гамәлдән чыгарыла, үзгәртелә яки аларга өстәмәләр кертелә алмый.
Шартнамә кул куйганнан соң 7 көн узгач үз көченә керә һәм матбугатта бастырып чыгарылырга тиеш.
1994 елның 15 февралендә Мәскәү шәһәрендә ике нөсхәдә, һәркайсы рус һәм татар телләрендә, башкарылды, текстларның икесе дә бер үк көчкә ия.

Россия Федерациясе
Президенты Б. ЕЛЬЦИН

Татарстан Республикасы
Президенты М. ШӘЙМИЕВ

Россия Федерациясе
Хөкүмәте Рәисе В. ЧЕРНОМЫРДИН

Татарстан Республикасы
Премьер-министры М. САБИРОВ

ДОГОВОР
Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан»

Полномочные представители органов государственной власти Российской Федерации и органов государственной власти Республики Татарстан:
руководствуясь Конституцией Российской Федерации и Конституцией Республики Татарстан;
исходя из общепризнанного права народов на самоопределение, принципов равноправия, добровольности и свободы волеизъявления;
гарантируя сохранение территориальной целостности и единства экономического пространства;
способствуя сохранению и развитию исторических и национальных традиций, культур, языков;
заботясь об обеспечении гражданского мира, межнационального согласия и безопасности народов;
реализуя приоритет основных прав и свобод человека и гражданина независимо от национальной принадлежности, вероисповедания, места жительства и иных различий;
учитывая, что Республика Татарстан как государство объединена с Российской Федерацией Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан и Договором о разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан, участвует в международных и внешнеэкономических отношениях, договорились о нижеследующем:

СТАТЬЯ I

Разграничение предметов ведения и взаимное делегирование полномочий между органами государственной власти 'Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан осуществляются Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан и настоящим Договором.

СТАТЬЯ II

Республика Татарстан имеет свою Конституцию и законодательство.
Органы государственной власти Республики Татарстан осуществляют полномочия государственной власти, в том числе:
1) обеспечивают защиту прав и свобод человека и гражданина;
2) формируют республиканский бюджет, устанавливают и взимают республиканские налоги;
3) решают вопросы адвокатуры и нотариата;
4) осуществляют правовое регулирование административных, семейных, жилищных отношений, отношений в области охраны окружающей среды и природопользования;
5) осуществляют помилование лиц, осужденных судами Республики Татарстан;
6) решают вопросы владения, пользования и распоряжения землей, недрами, водными, лесными и другими природными ресурсами, а также государственными предприятия-

ми, организациями, другим движимым и недвижимым государственным имуществом, расположенными на территории Республики Татарстан, являющимися исключительным достоянием и собственностью народа Татарстана, за исключением объектов федеральной собственности. Разграничение государственной собственности регулируется отдельным Соглашением;
7) устанавливают систему государственных органов Республики Татарстан, порядок их организации и деятельности;
8) решают вопросы республиканского гражданства;
9) устанавливают порядок прохождения альтернативной гражданской службы на территории Республики Татарстан гражданами, имеющими в соответствии с федеральным законом право на замену несения военной службы;
10) устанавливают и поддерживают отношения и заключают договоры и соглашения с республиками, краями, областями, автономной областью и автономными округами, городами Москвой и Санкт- Петербургом Российской Федерации, не противоречащие Конституциям Российской Федерации и Республики Татарстан, настоящему Договору и иным соглашениям между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан;
11) участвуют в международных отношениях, устанавливают отношения с иностранными государствами и заключают с ними соглашения, не противоречащие Конституции и международным обязательствам Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан и настоящему Договору, участвуют в деятельности соответствующих международных организаций;
12) создают Национальный банк в соответствии с отдельным Соглашением;
13) самостоятельно осуществляют внешнеэкономическую деятельность. Разграничение полномочий в области внешнеэкономической деятельности осуществляется отдельным Соглашением;
14) решают в порядке, установленном отдельным Соглашением, вопросы конверсии на предприятиях, находящихся в государственной собственности Республики Татарстан;
15) устанавливают государственные награды и почетные звания Республики Татарстан.

СТАТЬЯ III

Органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан совместно осуществляются следующие полномочия:
1) обеспечение прав и свобод человека и гражданина, прав национальных меньшинств;
2) защита суверенитета и территориальной целостности;
3) организация мобилизационной подготовки народного хозяйства, руководство разработкой и производством вооружений и военной техники на территории Республики Татарстан; вопросы продажи оружия, боеприпасов, военной техники и другого военного имущества, а также конверсии оборонной промышленности. Формы и доля участия Сторон в реализации соответствующих полномочий определяются отдельными соглашениями;
4) общие и коллизионные вопросы гражданства;
5) координация международных и внешнеэкономических связей;
6) координация ценовой политики;
7) образование фондов регионального развития;

8) проведение денежной политики;
9) управление объектами собственности Российской Федерации или Республики Татарстан, которые могут быть переданы в совместное управление с учетом заинтересованности по добровольному и взаимному согласию. Формы и порядок совместного управления конкретными объектами определяются отдельными соглашениями;
10) координация деятельности по вопросам геодезии, метеорологической службы, исчисления времени;
11) создание общих фондов для финансирования совместных программ, ликвидация последствий стихийных бедствий и катастроф на основе взаимных соглашений;
12) координация управления общими: энергетической системой, магистральным, железнодорожным, трубопроводным, воздушным и водным транспортом, связью, информационными системами;
13) обеспечение режима беспрепятственного и беспошлинного передвижения транспорта, грузов и продукции по воздушным, морским, речным, железнодорожным и шоссейным путям, а также по трубопроводному транспорту;
14) оценка в соответствии с международными стандартами состояния качества природной среды, осуществление мер по ее стабилизации и восстановлению; обеспечение экологической безопасности, координация действий в области использования земельных, водных и других природных ресурсов; предотвращение экологических катастроф; вопросы особо охраняемых природных территорий;
15) проведение общей политики в социальной сфере: занятости населения, миграционных процессов, социальной защиты, включая социальное обеспечение;
16) координация деятельности по вопросам здравоохранения, защиты семьи, материнства, отцовства и детства, образования, науки, культуры, физической культуры и спорта; подготовка национальных кадров для школ, учебных заведений, учреждений культуры, средств массовой информации и других учреждений и организаций; обеспечение дошкольных учреждений и учебных заведений литературой на родном языке; координация научных исследований в области истории, культуры народов и их языков;
17) кадры судебных и правоохранительных органов;
18) адвокатура, арбитраж и нотариат;
19) координация деятельности правоохранительных органов, взаимодействие органов безопасности, разработка и реализация целевых программ по борьбе с преступностью;
20) установление общих принципов организации системы органов государственной власти и местного самоуправления;
21) административное, административно-процессуальное, трудовое, семейное, жилищное, земельное, водное, лесное законодательство, законодательство о недрах, об охране окружающей среды;
22) вопросы совместного использования земли, недр, водных и других природных ресурсов;
23) другие полномочия, устанавливаемые по взаимной договоренности.

СТАТЬЯ IV

В ведении Российской Федерации и ее органов находятся:
1) принятие и изменение Конституции Российской Федерации и федеральных законов, контроль за их соблюдением; федеративное устройство и территория Российской Федерации;

2) регулирование и защита прав и свобод человека и гражданина; гражданство в Российской Федерации; регулирование и защита прав национальных меньшинств;
3) установление системы федеральных органов законодательной, исполнительной и судебной власти, порядка их организации и деятельности; формирование федеральных органов государственной власти;
4) федеральная государственная собственность и управление ею;
5) установление основ федеральной политики и федеральные программы в области государственного, экономического, экологического, социального, культурного и национального развития Российской Федерации;
6) установление правовых основ единого рынка; финансовое, валютное, кредитное, таможенное регулирование, денежная эмиссия, основы ценовой политики; федеральные экономические службы, включая федеральные банки;
7) федеральный бюджет; федеральные налоги и сборы; федеральные фонды регионального развития;
8) федеральные энергетические системы, ядерная энергетика, расщепляющиеся материалы; федеральные транспорт, пути сообщения, информация и связь; деятельность в космосе;
9) внешняя политика и международные отношения Российской Федерации, международные договоры Российской Федерации; вопросы войны и мира;
10) внешнеэкономические отношения Российской Федерации;
11) оборона и безопасность; оборонное производство; определение порядка продажи и покупки оружия, боеприпасов, военной техники и другого военного имущества; производство ядовитых веществ, наркотических средств и порядок их использования;
12) определение статуса и защита государственной границы, территориального моря, воздушного пространства, исключительной экономической зоны и континентального шельфа Российской Федерации;
13) судоустройство; прокуратура; уголовное, уголовно-процессуальное и уголовно-исполнительное законодательство; амнистия и помилование; гражданское, гражданско-процессуальное и арбитражно-процессуальное законодательство;
14) федеральное коллизионное право;
15) метеорологическая служба, стандарты, эталоны, метрическая система и исчисление времени; геодезия и картография; /наименования географических объектов; официальный статистический и бухгалтерский учет;
16) государственные награды и почетные звания Российской Федерации;
17) федеральная государственная служба.

СТАТЬЯ V

Юридические документы, выданные органами власти, учреждениями и должностными лицами Российской Федерации и Республики Татарстан в пределах полномочий этих органов, учреждений и должностных лиц, действительны.

СТАТЬЯ VI

Органы государственной власти Российской Федерации, равно как и органы власти Республики Татарстан, не могут издавать правовые акты по вопросам, не относящимся к их ведению. Органы государственной власти Республики Татарстан, равно как и федеральные органы государственной власти, вправе опротестовывать законы Российской Федерации и Республики Татарстан, если они нарушают настоящий Договор. Споры по осуществлению полномочий в сфере совместного ведения органов государственной власти Российской Федерации и органов государственной власти Республики Татарстан разрешаются в согласованном между ними порядке.

СТАТЬЯ VII

В целях осуществления настоящего Договора органы государственной власти Российской Федерации и органы государственной власти Республики Татарстан могут заключать дополнительные соглашения, создавать совместные структуры, комиссии на паритетных началах.

СТАТЬЯ VIII

Органы государственной власти Российской Федерации и органы государственной власти Республики Татарстан имеют полномочные представительства соответственно в г. Казани и г. Москве.

СТАТЬЯ IX

Договор или отдельные его положения не могут быть отменены, изменены или дополнены в одностороннем порядке.
Договор вступает в силу через 7 дней после подписания и подлежит опубликованию.
Совершено в г. Москве 15 февраля 1994 г. в двух экземплярах, каждый на русском и татарском языках, причем оба текста имеют одинаковую силу.

Президент Российской
Федерации — Б. ЕЛЬЦИН

Президент
Республики Татарстан — М. ШАЙМИЕВ

Председатель Правительства
Российской Федерации — В. ЧЕРНОМЫРДИН

Премьер-министр
Республики Татарстан — М. САБИРОВ

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр һәм вәкаләтләр бүлешү турында

ШАРТНАМӘ

2007 елның 24 июлендәге 199-ФЗ номерлы Федераль закон белән расланды

ДОГОВОР

о разграничении предметов ведения и полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан

Утвержден Федеральным законом № 199-ФЗ от 24 июля 2007 г.

2007 г.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСЕ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр һәм вәкаләтләр бүлешү турындагы шартнамәне раслау хакында

ФЕДЕРАЛЬ ЗАКОН

Дәүләт Думасы тарафыннан 2007 елның 4 июлендә кабул ителде
Федерация Советы тарафыннан 2007 елның 11 июлендә хупланды

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр һәм вәкаләтләр бүлешү турындагы 2007 елның 26 июнендә Мәскәү шәхәрендә имза салынган Шартнамәне расларга.

Россия Федерациясе
Президенты В. ПУТИН

Мәскәү, Кремль
2007 елның 24 июле
№ 199-ФЗ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр һәм вәкаләтләр бүлешү турында

ШАРТНАМӘ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары,

Россия Федерациясе Конституциясе һәм Татарстан Республикасы Конституциясе, федераль законнар һәм Татарстан Республикасы законнары нигезендә эш итеп;

1992 елның 21 мартында уздырылган Татарстан Республикасы референдумы нигезендә төзелгән Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары белән Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында үзара эшләр бүлешү һәм вәкаләтләр алмашу турында» 1994 елның 5 февралендәге Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсен куллану тәҗрибәсен исәпкә алып, Россия Федерациясе Конституциясе һәм Татарстан Республикасы Конституциясе нигезендә;

Татарстан Республикасының тарихи, мәдәни, икътисадый, экологик һәм башка үзенчәлекләреннән чыгып,

түбәндәгеләр турында килештеләр:

1 СТАТЬЯ

Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр һәм вәкаләтләр бүлешү Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе һәм әлеге Шартнамә белән гамәлгә ашырыла.

2 СТАТЬЯ

1. Россия Федерациясе Конституциясе һәм Татарстан Республикасы Конституциясе нигезендә Татарстан Республикасы (дәүләт) - Россия Федерациясе субъекты, Россия Федерациясе карамагындагы эшләрдән һәм Россия Федерациясе белән Россия Федерациясе субъектларының уртак карамагындагы эшләр буенча Россия Федерациясе вәкаләтләреннән тыш, дәүләт хакимиятенең бөтен тулылыгына ия.

2. Татарстан Республикасы территориясендәге җирдән, җир асты байлыкларыннан, су, урман һәм башка табигать байлыкларыннан файдалануның һәм аларны саклауның Татарстан Республикасының күпмиллятле халкының тормыш һәмәшчәнлек нигезен тәшкил итүен исәпкә алып, Россия Федерациясе Хөкүмәте һәм Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасының икътисадый, экологик (углеводородлар чыгаруның тау-геология шартларын исәпкә алып, нефть ятмаларыннан озак вакытлар файдалану нәтиҗәсендә), мәдәни һәм башка үзенчәлекләренә бәйле мәсьәләләрне уртак хәл итүне күздә тота торган килешүләр төзиләр. Россия Федерациясе Хөкүмәтеһәм Татарстан Республикасы Дәүләт Советы әлеге пунктта күрсәтелгән проблемалар буенча Россия Федерациясе Федераль Собраниесе Дәүләт Думасына тиешле закон проектлары кертәләр.

3. Татарстан Республикасы чит дәүләтләрнең субъектлары һәм административ-территориаль берәмлекләре белән үз вәкаләтләре чикләрендә халыкара һәм тышкы икътисадый багланышларны гамәлгә ашыра, шул максатлар өчен махсус төзелгән халыкара оешмалар органнары эшчәнлегендә катнаша, шулай ук халыкара, тышкы икътисадый багланышларны гамәлгә ашыру турында килешүләр төзи һәм Россия Федерациясе Хөкүмәте тарафыннан билгеләнгән тәртиптә, Россия Федерациясе Тышкы эшләр министрлыгы белән килештереп, чит дәүләтләрнең дәүләт хакимияте органнары белән шундый багланышларны гамәлгә ашыра.

4. Татарстан Республикасы, Россия Федерациясе Хөкүмәте белән килештереп, ватандашларына көнкүреш үзенчәлекләрен саклап калуда, милли мәдәниятне һәм телне үстерүдә дәүләт ярдәме күрсәтә һәм булышлык итә.

5. Татарстан Республикасында рус һәм татар телләре дәүләт телләре булып тора,
аларның статусы һәм аларны куллану тәртибе Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе, федераль закон һәм Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.

Татарстан Республикасының иң югары вазыйфаи заты вазыйфасын биләүгә федераль законда каралган тәртиптә кертелүче кандидатуралар өчен Татарстан Республикасы дәүләт телләрен белүне күздә тота торган өстәмә таләп билгеләнә. Татарстан Республикасы дәүләт телләрен белү игълан итү тәртибендә билгеләнә.

3 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы территориясендә яшәүче Россия Федерациясе гражданнары Татарстан Республикасы дәүләт телендә (татар телендә) өстәмә бите булган, Татарстан Ре-

спубликасы дәүләт гербы сурәте төшерелгән шәхесне таныклаучы төп документ (Россия Федерациясе гражданының гомумграждан паспорты) алырга хокуклы.

4 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнарының Мәскәү шәһәрендә Россия Федерациясе Президенты каршында тиешле вәкиллеге була.

5 СТАТЬЯ

Әлеге Шартнамәнең гамәлдә булу чоры - ул үз көченә кергән көннән 10 ел.
Әлеге Шартнамәнең гамәлдә булуын озайту тәртибе, шулай ук аның гамәлдә булуын вакытыннан алда туктату (өзү) тәртибе һәм нигезләре федераль закон белән билгеләнә.

6 СТАТЬЯ

Мәскәү шәһәрендә 2007 елның 26 июнендә ике нөсхәдә, һәркайсы рус һәм татар телләрендә төзелде, ике текст та бер үк көчкә ия.

Россия Федерациясе
Президенты — В. ПУТИН

Татарстан Республикасы
Президенты — М. ШӘЙМИЕВ

РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ

ФЕДЕРАЛЬНЫЙ ЗАКОН
об утверждении Договора о разграничении предметов ведения и полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан

**Принят Государственной Думой
4 июля 2007 года**

**Одобрен Советом Федерации
11 июля 2007 года**

Утвердить Договор о разграничении предметов ведения и полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан, подписанный в городе Москве 26 июня 2007 года.

Президент
Российской Федерации — В. ПУТИН

Москва, Кремль
24 июля 2007 года
№ 199-ФЗ

ДОГОВОР
о разграничении предметов ведения и полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан

Органы государственной власти Российской Федерации и органы государственной власти Республики Татарстан,
– действуя в соответствии с Конституцией Российской Федерации и Конституцией Республики Татарстан, федеральными законами и законами Республики Татарстан;
– учитывая опыт применения Договора Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан» от 15 февраля 1994 г., заключенного на основе референдума Республики Татарстан, проведенного 21 марта 1992 г., и в соответствии с Конституцией Российской Федерации и Конституцией Республики Татарстан;
– исходя из исторических, культурных, экономических, экологических и иных особенностей Республики Татарстан,
– договорились о нижеследующем:

СТАТЬЯ 1

Разграничение предметов ведения и полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан осуществляется Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан и настоящим Договором.

СТАТЬЯ 2

1. В соответствии с Конституцией Российской Федерации и Конституцией Республики Татарстан Республика Татарстан (государство) – субъект Российской Федерации – обладает всей полнотой государственной власти вне пределов ведения Российской Федерации и полномочий Российской Федерации по предметам совместного ведения Российской Федерации и субъектов Российской Федерации.

2. Учитывая, что использование и охрана земли, недр, водных, лесных и других природных ресурсов на территории Республики Татарстан составляют основу жизни и деятельности ее многонационального народа, Правительство Российской Федерации и Кабинет Министров Республики Татарстан заключают соглашения, предусматривающие совместное решение вопросов, связанных с экономическими, экологическими (в результате длительного использования нефтяных месторождений с учетом горногеологических условий добычи углеводородов), культурными и иными особенностями Республики Татарстан. Правительство Российской Федерации и Государственный Совет Республики Татарстан по затронутым в данном пункте проблемам вносят соответствующие законопроекты в Государственную Думу Федерального Собрания Российской Федерации.

3. Республика Татарстан в пределах своих полномочий осуществляет международные и внешнеэкономические связи с субъектами и административно-территориальными образованиями иностранных государств, участвует в деятельности специально созданных для этих целей органов международных организаций, а также заключает соглашения об осуществлении международных, внешнеэкономических связей и осуществляет такие связи с органами государственной власти иностранных государств по согласованию с Министерством иностранных дел Российской Федерации в порядке, установленном Правительством Российской Федерации.

4. Республика Татарстан по согласованию с Правительством Российской Федерации оказывает государственную поддержку и содействие соотечественникам в сохранении самобытности, развитии национальной культуры и языка.

5. Государственными языками в Республике Татарстан являются русский и татарский языки, статус и порядок использования которых определяются Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан, федеральным законом и законом Республики Татарстан.
Для кандидатур на замещение должности высшего должностного лица Республики Татарстан, вносимых в порядке, предусмотренном федеральным законом, устанавливается дополнительное требование, предусматривающее владение государственными языками Республики Татарстан. Владение государственными языками Республики Татарстан устанавливается в заявительном порядке.

ДОГОВОР
Российской Федерации и Республики Татарстан (2007г.)

СТАТЬЯ 3

Граждане Российской Федерации, проживающие на территории Республики Татарстан, имеют право получать основной документ, удостоверяющий личность (общегражданский паспорт гражданина Российской Федерации), с вкладышем на государственном языке Республики Татарстан (татарском) и с изображением государственного герба Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 4

Органы государственной власти Республики Татарстан имеют соответствующее представительство при Президенте Российской Федерации в г. Москве.

СТАТЬЯ 5

1. Срок действия настоящего Договора – 10 лет со дня вступления его в силу.

2. Порядок продления действия настоящего Договора, а также порядок и основания досрочного прекращения его действия (расторжения) определяются федеральным законом.

СТАТЬЯ 6

Совершено в г. Москве 26 июня 2007 года в двух экземплярах, каждый на русском и татарском языках, причем оба текста имеют одинаковую силу.

Президент
Российской Федерации — В. ПУТИН

Президент
Республики Татарстан — М. ШАЙМИЕВ

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ

1992 елның 6 ноябрендә
Татарстан Республикасы
уникенче чакырылыш Югары Советының
XII сессиясендә кабул ителде.

(2002 елның 19 апрелендәге 1380 номерлы, 2003 елның 15 сентябрендәге 34-ТРЗ номерлы, 2004 елның 12 мартындагы 10-ТРЗ номерлы, 2005 елның 14 мартындагы 55-ТРЗ номерлы, 2010 елның 30 мартындагы 10-ТРЗ номерлы, 2010 елның 22 ноябрендәге 79-ТРЗ номерлы, 2012 елның 22 июнендәге 40-ТРЗ номерлы Татарстан Республикасы законнары редакциясендә)

2012 ел

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ

Әлеге Конституция, Татарстан Республикасының күпмилләтле халкы һәм татар халкы ихтыярын чагылдырып,
кеше һәм граждан хокукларының һәм ирекләренең өстенлеген гамәлгә ашыра,
халыкларның гомумтанылган үзбилгеләнү хокукына, аларның тигез хокуклылыгы,
ихтыяр белдерүнең иреклелеге һәм бәйсезлеге принципларына нигезләнә,
тарихи, милли һәм рухи традицияләрнең, мәдәниятләрнең, телләрнең сакланып калуына
һәм үсешенә, гражданнар татулыгын һәм милләтара килешүне тәэмин итүгә ярдәм итә,
федерализм принципларында демократиянең ныгуы, Татарстан Республикасының
социаль-икътисадый үсеше, Россия Федерациясе халыкларының тарихи барлыкка
килгән бердәмлеген саклап калу өчен шартлар тудыра.

I КИСӘК

КОНСТИТУЦИЯЧЕЛ КОРЫЛЫШ НИГЕЗЛӘРЕ

1 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы – Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе һәм «Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында» Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсе нигезендә Россия Федерациясе белән берләшкән һәм Россия Федерациясе субъекты булган демократик хокукый дәүләт. Татарстан Республикасы суверенитеты, Россия Федерациясе карамагындагы мәсьәләләрдән һәм Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасының уртак карамагындагы мәсьәләләр буенча Россия Федерациясе вәкаләтләреннән тыш, дәүләт хакимиятенең (закон чыгару, башкарма һәм суд) бөтен тулылыгына ия булуда чагыла һәм Татарстан Республикасының аерылгысыз хасияте була.

2. Татарстан Республикасы һәм Татарстан исемнәре бер үк мәгънәгә ия.

3. Татарстан Республикасы статусы Татарстан Республикасының һәм Россия Федерациясенең үзара ризалыгыннан башка үзгәртелә алмый. Татарстан Республикасы чикләре аның ризалыгыннан башка үзгәртелә алмый.

4. Татарстан Республикасы үз вәкаләтләре чикләрендә халыкара һәм тышкы икътисадый багланышларда мөстәкыйль катнаша.

2 СТАТЬЯ

Кеше, аның хокуклары һәм ирекләре – иң зур хәзинә. Кеше һәм граждан хокукларын һәм ирекләрен тану, үтәү һәм яклау – Татарстан Республикасының бурычы.

3 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында суверенитетка ия булучы һәм хакимиятнең бердәнбер чыганагы – аның күпмилләтле халкы.

2. Халык үз хакимиятен турыдан-туры, шулай ук дәүләт хакимияте органнары һәм җирле үзидарә органнары аша гамәлгә ашыра.

3. Халык хакимиятенең иң югары турыдан-туры чагылышы – референдум һәм ирекле сайлаулар.

4. Татарстан Республикасы Конституциясе һәм аңа төзәтмәләр Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан яисә референдум юлы белән кабул ителә.

5. Беркем дә Татарстан Республикасында хакимиятне үзләштерә алмый. Хакимиятне яулап алу яисә хакими вәкаләтләрне үзләштерү федераль закон буенча эзәрлекләнә.

4 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы, Россия Федерациясе карамагындагы, Россия Федерациясене һәм аның субъектларыны уртак карамагындагы мәсьәләләрдән тыш, законнар һәм башка норматив хокукый актлар кабул итүне дә кертеп, үзене хокукый җайга салуын гамәлгә ашыра.
2. Федераль закон һәм Татарстан Республикасы карамагындагы мәсьәләләр буенча чыгарылган Татарстан Республикасы норматив хокукый акты арасында каршылык булган очракта, Татарстан Республикасы норматив хокукый акты гамәлдә була.

5 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы территориясе бербөтен һәм кагылгысыз.
2. Татарстан Республикасы белән Россия Федерациясе субъектлары арасындагы чикләр аларның үзара ризалыгы буенча үзгәртелергә мөмкин.

6 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы чит дәүләтләрнең субъектлары һәм административ-территориаль берәмлекләре, чит дәүләтләр белән үз вәкаләтләре чикләрендә халыкара һәм тышкы икътисадый багланышларга керә, халыкара килешүләр төзи, вәкиллекләр алмаша, халыкара оешмалар эшчәнлегендә катнаша.

7 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Россия Федерациясе субъектлары белән мөнәсәбәтләргә керә, шартнамәләр һәм килешүләр төзи, вәкиллекләр алмаша, уртак оешмалар эшчәнлегендә катнаша.

8 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында дәүләт телләре – тигез хокуклы татар һәм рус телләре.
2. Татарстан Республикасының дәүләт хакимияте органнарында, җирле үзидарә органнарында, дәүләт учреждениеләрендә Татарстан Республикасының дәүләт телләре бертигез нигезләрдә кулланыла.

9 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында дәүләт хакимияте закон чыгару, башкарма һәм суд хакимиятләренә бүленү нигезендә гамәлгә ашырыла. Закон чыгару, башкарма һәм суд хакимияте органнары мөстәкыйль.
2. Татарстан Республикасында дәүләт хакимиятен Татарстан Республикасы Президенты, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты, Татарстан Республикасы судлары гамәлгә ашыра.

3. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты, Татарстан Республикасы министрлыклары, дәүләт комитетлары һәм Татарстан Республикасы башкарма хакимиятенең бүтән органнары Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең башкарма органнары системасын тәшкил итә.
4. Татарстан Республикасының дәүләт хакимияте органнары үз вәкаләтләрен башкарганда Татарстан Республикасының тарихи, милли һәм башка үзенчәлекләрен исәпкә алалар.

10 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасында җирле үзидарә танылa һәм гарантияләнә. Җирле үзидарә үз вәкаләтләре чикләрендә мөстәкыйль. Җирле үзидарә органнары дәүләт хакимияте органнары системасына керми.

11 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы – дөньяви дәүләт.
2. Дини берләшмәләр дәүләттән аерылган һәм закон каршында тигез.

12 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында идеологик күптөрлелек таныла. Бер-нинди идеология дә дәүләтнеке яисә мәҗбүри буларак билгеләнә алмый.
2. Җәмәгать берләшмәләре дәүләт эшләренә идарә итүдә дәүләт хакимиятенең сайланулы органнарындагы һәм җирле үзидарә органнарындагы үз вәкилләре аша катнашырга хокуклы.
3. Максатлары яисә гамәлләре Татарстан Республикасының конституциячел корылышын һәм бөтенлеген көч кулланып үзгәртүгә, дәүләтнең иминлеген какшатуга, кораллы формированиеләр булдыруга, социаль, расачыл, милли һәм дини ызгышлар кузгатуга юнәлдерелгән җәмәгать берләшмәләре төзү һәм аларның эшчәнлеге рөхсәт ителми, шул максатларда массакүләм мәгълүмат чараларыннан, шулай ук башка чаралардан файдалану тыела.

13 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы – сәясәте кешегә лаеклы тормыш һәм ирекле үсеш тәэмин итүче шартлар булдыруга юнәлтелгән социаль дәүләт.

14 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Татарстан Республикасыннан читтә яшәүче татарларга милли мәдәниятне, телне үстерүдә, аларның үзенчәлекләрен саклап калуда ярдәм күрсәтә.

15 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы дәүләтләр һәм халыклар арасындагы бәхәсләрне хәл итү чарасы буларак көч куллануны һәм сугышны кире кага.
2. Татарстан Республикасында сугышны пропагандалау тыела.

16 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында җир, җир асты байлыклары, су, урман ресурслары һәм башка табигый ресурслар, хайваннар һәм үсемлекләр дөньясы халыкның тормыш һәм эшчәнлек нигезе буларак файдаланыла һәм саклана.
2. Татарстан Республикасы бюджеты акчалары, дәүләтнең башка мөлкәте, мәдәни һәм тарихи хәзинәләр һәм республиканың икътисадый үзҗитешлелеген, матди һәм рухи мәдәниятне саклап калуны тәэмин итәрлек бүтән мөлкәт – бөтен халык байлыгы.

17 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы икътисадының нигезен социаль базар хуҗалыгы тәшкил итә, анда хуҗалык эшчәнлеге иреге һәм милек рәвешләренең күптөрлелеге, аларны хокукый яклауның тигез шартлары закон нигезендә тәэмин ителә.
2. Икътисадый мөнәсәбәтләр граждан белән дәүләт, кулланучы белән җитештерүче, эшләүче белән эш бирүче арасындагы социаль партнерлыкка корыла.
3. Татарстан Республикасы икътисадый үсешне, хуҗалык итүче субъектлар эшчәнлегенә тыкшынмыйча, икътисадый һәм социаль үсеш программалары, бюджет, салым, структура, инвестиция, кредит, бәяләр сәясәте һәм башка икътисадый сәясәт аша үз вәкаләтләре чикләрендә җайга сала.

18 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында хосусый, дәүләти, муниципаль милек һәм милекнең башка рәвешләре бертигез дәрәҗәдә таныла һәм яклана.
2. Җир һәм башка табигать ресурслары хосусый, дәүләти, муниципаль милектә һәм милекнең башка рәвешләрендә булырга мөмкин.

19 СТАТЬЯ

1. Милек кагылгысыз. Законлы рәвештә булдырган мөлкәтне билгәндә, аннан файдаланганда, аның белән эш иткәндә милекченең хокукларын чикләү, федераль законда каралган очраклардан гайре, рөхсәт ителми.
2. Милек дәүләт һәм җәмгать мәнфәгатьләренә, кеше хокукларына, ирекләренә һәм абруена каршы кулланылмаска тиеш.
3. Милек объектларын ирексезләп тартып алу, федераль законда билгеләнгән очраклардан гайре, рөхсәт ителми.

20 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында монополияләштерүгә һәм гадел булмаган конкуренциягә юнәлдерелгән икътисадый эшчәнлек рөхсәт ителми.
2. Дәүләт органнары кече һәм урта эшкуарлык үсешенә ярдәм күрсәтә.

21 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасының үз гражданлыгы бар.
2. Татарстан Республикасы территориясендә даими яшәүче Россия Федерациясе гражданы Татарстан Республикасы гражданы була.
3. Татарстан Республикасы гражданы бер үк вакытта Россия Федерациясе гражданы да булып тора.

22 СТАТЬЯ

Россия Федерациясе гражданнары Татарстан Республикасы территориясендә Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе, халыкара хокукның гомумтанылган принциплары һәм нормалары нигезендә барлык хокукларга һәм ирекләргә ия һәм бертигез бурычлы.

23 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасының үз дәүләт бүләкләре бар.
Аларны гамәлгә кую һәм бирү тәртибе закон белән билгеләнә.

24 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Конституциясе – республиканың Төп законы, Татарстан Республикасының хокукый системасында иң югары юридик көчкә ия, турыдан-туры гамәлдә була һәм Татарстан Республикасының барлык территориясендә кулланыла. Татарстан Республикасы законнары һәм башка хокукый актлары, шулай ук җирле үзидарә органнарының хокукый актлары Татарстан Республикасы Конституциясенә каршы килмәскә тиеш.
2. Дәүләт хакимияте органнары, җирле үзидарә органнары, җәмгать берләшмәләре, оешмалар, учреждениеләр, вазыйфаи затлар һәм гражданнар Татарстан Республикасы Конституциясен һәм законнарын үтәргә тиеш.
3. Татарстан Республикасы законнары рәсми рәвештә басылып чыгарга тиеш. Басылып чыкмаган законнар кулланылмый. Кеше һәм граждан хокукларына, ирекләренә һәм бурычларына кагылышлы теләсә кайсы норматив хокукый акт, гомуми танышу өчен рәсми рәвештә басылып чыкмаган булса, кулланыла алмый.
4. Халыкара хокукның гомумтанылган принциплары һәм нормалары – Татарстан Республикасы хокукый системасының состав өлеше.

25 СТАТЬЯ

«Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында» Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсе – Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы хокукый системасының состав өлеше.

26 СТАТЬЯ

1. Конституциянең әлеге кисәге нигезләмәләре Татарстан Республикасының конституциячел корылышы нигезләрен тәшкил итә.
2. Әлеге Конституциянең берниндн башка нигезләмәсе дә Татарстан Республикасының конституциячел корылышы нигезләренә каршы килә алмый.

II КИСӘК

КЕШЕ ҺӘМ ГРАЖДАННЫҢ ТӨП ХОКУКЛАРЫ, ИРЕКЛӘРЕ ҺӘМ БУРЫЧЛАРЫ

27 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында кеше һәм граждан хокуклары һәм ирекләре халыкара хокукның гомумтанылган принциплары һәм нормалары буенча һәм Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе нигезендә таныла һәм гарантияләнә.
2. Кеше һәм граждан хокуклары һәм ирекләре турыдан-туры гамәлдә.
3. Кешенең төп хокуклары һәм ирекләре тартып алынмый, һәм аларга һәркем тумыштан ук ия.

28 СТАТЬЯ

1. Закон һәм суд каршында һәркем тигез.
2. Дәүләт кеше һәм граждан хокукларының һәм ирекләренең тигезлеген чыгышына, социаль һәм мөлкәти хәленә, нинди расадан һәм милләттән булуына, җенесенә, белеменә, теленә, сәяси карашларына, дингә мөнәсәбәтенә, инануларына, шөгыленең төренә һәм характерына, яшәү урынына һәм башка шартларга бәйсез рәвештә гарантияли.
3. Ир-ат һәм хатын-кыз тигез хокукларга һәм ирекләргә, аларны гамәлгә ашыру өчен тигез мөмкинлекләргә ия.

29 СТАТЬЯ

1. Расачыл, милли һәм башка билгеләр буенча гражданнарның хокукларын һәм ирекләрен чикләүнең теләсә кайсы рәвеше йә аларга өстенлекләр билгеләү тыела.
2. Татарстан Республикасында кеше һәм граждан хокукларын һәм ирекләрен дәүләт тарафыннан яклауның тигез хокукы гарантияләнә.
3. Конституциячел хокукларны һәм ирекләрне гамәлгә ашыру, саклау һәм яклау тәртибе законнар белән билгеләнә.

30 СТАТЬЯ

Гражданнар шәхси, сәяси, социаль-икътисадый һәм мәдәни хокукларның һәм ирекләрнең бөтен тулылыгына ия.

31 СТАТЬЯ

1. Һәр кеше яшәргә хокуклы.
2. Кеше гомере, аның сәламәтлеге, шәхси иреге һәм иминлеге дәүләт яклавында.

32 СТАТЬЯ

Шәхеснең абруе дәүләт тарафыннан саклана. Аны төшерү өчен бернәрсә дә нигез була алмый.

33 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында шәхес иреге һәм кагылгысызлыгы яклана.
2. Кулга алу, сак астына алу һәм сак астында тоту бары тик суд карары буенча гына рөхсәт ителә.
3. Татарстан Республикасында һәркем үз хокукларын һәм ирекләрен закон белән тыелмаган барлык ысуллар белән якларга хокуклы.
4. Әгәр хокукый яклауның дәүләт эчендәге барлык чаралары кулланылып бетсә, һәркем Россия Федерациясенең халыкара шартнамәләре нигезендә кеше хокукларын һәм ирекләрен яклау буенча дәүләтара органнарга мөрәҗәгать итәргә хокуклы.
5. Хокук бозган өчен җаваплылыкка тартылучы һәркем, гаепле булуы закон нигезендә һәм тиешле хокукый процедура кысаларында дәлилләнгәнче, гаепсез дип санала.
6. Татарстан Республикасында һәркем квалификацияле юридик ярдәм алырга хокуклы. Законда каралган очракларда юридик ярдәм түләүсез күрсәтелә.

34 СТАТЬЯ

1. Һәркем үзенең милләтен билгеләргә һәм күрсәтергә хокуклы. Беркем дә үз милләтен билгеләргә һәм күрсәтергә мәҗбүр ителә алмый.

2. Һәркем туган теленнән файдалану, аралашу, тәрбия, уку һәм иҗат итү телен ирекле сайлап алу хокукына ия.

35 СТАТЬЯ

Торак кагылгысыз. Беркем дә, федераль законда яисә суд карары нигезендә билгеләнгән очраклардан гайре, торакта яшәүчеләр ихтыярына каршы килеп, торакка үтеп керергә хокуклы түгел.

36 СТАТЬЯ

1. Һәркем хосусый тормышының кагылгысызлыгына, шәхси һәм гаилә серенә, үзенең намусын һәм абруйлы исемен яклауга хокуклы.
2. Һәркем хат язышу, телефон аша сөйләшүләр, почта, телеграф аша һәм башка төрле хәбәрләшүләр яшеренлегенә хокуклы. Бу хокукны чикләү бары тик суд карары нигезендә генә рөхсәт ителә.

37 СТАТЬЯ

1. Һәркемгә вөҗдан иреге, дин тоту иреге, индивидуаль яисә башкалар белән бергә теләсә нинди динне тоту яисә берсен дә тотмау хокукын да кертеп, дини һәм башка төрле инануларны ирекле сайлап алу, аларга ия булу һәм аларны тарату, шулар нигезендә эш итү гарантияләнә.
2. Дин тотуга бәйле рәвештә дошманлык, нәфрәт һәм милли ызгыш кузгату тыела.

38 СТАТЬЯ

1. Гаилә, ана булу, ата булу, балачак һәм картлык дәүләт яклавында.
2. Никах хатын-кыз белән ир-атның ирекле ризалыгына нигезләнә; ир белән хатын гаилә мөнәсәбәтләрендә тигез хокуклы.
3. Дәүләт гаилә турында, ананың һәм баланың сәламәтлеген тәэмин итү һәм балаларны тәрбияләү турында кайгырта.
4. Балаларны кайгырту, аларны тәрбияләү – ата-аналарның тигез хокукы һәм бурычы.
5. Хезмәткә сәләтле балигъ булган балалар хезмәткә сәләтсез ата-аналарын кайгыртырга тиеш.

39 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы территориясе чикләрендә ирекле күчеп йөрү, яшәү һәм тору урынын сайлап алу хокукы гарантияләнә. Бу хокукны чикләүләр федераль закон белән билгеләнергә мөмкин.

40 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында һәркемгә аның хокукларын һәм ирекләрен, намусын һәм абруен, гомерен, сәламәтлеген һәм мөлкәтен суд тарафыннан яклау тәэмин ителә.
2. Беркем дә газаплауларга, көч кулланылуга, башка төрле рәхимсез яисә кешелек абруен кимсетерлек мөнәсәбәткә яки җәзага дучар ителмәскә тиеш.
3. Беркем дә, ихтыярый ризалыгыннан гайре, медицина, фәнни яисә бүтән төрле тәҗрибәләргә дучар ителә алмый.

41 СТАТЬЯ

Дәүләт хакимияте органнарының, җирле үзидарә органнарының, вазыйфаи затларның, шулай ук җәмәгать берләшмәләренең карарларына һәм гамәлләренә (яисә гамәл кылмавына) карата судка шикаять бирелергә мөмкин.

42 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында һәркемгә сүз, матбугат, фикерләр һәм инанулар иреге, аларны каршылыксыз чагылдыру һәм тарату гарантияләнә.
2. Социаль, расачыл, милли яисә дини нәфрәт һәм дошманлык кузгатырлык пропаганда яисә агитация рөхсәт ителми. Социаль, расачыл, милли, дини яисә тел өстенлеген пропагандалау тыела.
3. Беркем дә үз фикерләрен һәм инануларын белдерүгә яисә алардан баш тартуга мәҗбүр ителә алмый.

43 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасында гражданнар закон нигезендә тыныч кына, коралсыз килеш җыелырга, җыелышлар, митинглар һәм демонстрацияләр, урам йөрешләре һәм пикетлаулар уздырырга хокуклы.

44 СТАТЬЯ

1. Һәркем үз мәнфәгатьләрен яклау өчен, һөнәр берлекләре төзү хокукын да кертеп, берләшергә хокуклы. Дәүләт җәмәгать берләшмәләре эшчәнлегенә булышлык күрсәтә.
2. Җәмәгать берләшмәләренең эшчәнлек иреге гарантияләнә.
3. Беркем дә нинди дә булса берләшмәгә керергә яисә анда торырга мәҗбүр ителә алмый.

45 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында гражданнар сәяси тормышта, дәүләт һәм җәмәгать эшләре белән идарә итүдә турыдан-туры да, үз вәкилләре аша да катнашырга хокуклы.

2. Татарстан Республикасында гражданнар дәүләт хакимияте органнарына һәм җирле үзидарә органнарына сайларга һәм сайланырга, шулай ук референдумда катнашырга хокуклы.
3. Суд тарафыннан хокуктан файдалануга сәләтсез дип танылган, шулай ук суд карары буенча иректән мәхрүм итү урыннарында тотылучы гражданнар сайларга һәм сайланырга хокуксыз.

46 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасында һәркем дәүләт органнарына һәм җирле үзидарә органнарына шәхсән мөрәҗәгать итәргә, шулай ук индивидуаль һәм күмәк мөрәҗәгатьләр җибәрергә хокуклы.

47 СТАТЬЯ

Һәр гражданга закон нигезендә дәүләт хезмәтенә һәм муниципаль хезмәткә керүгә тигез хокук гарантияләнә.

48 СТАТЬЯ

1. Һәркем теләсә нинди законлы ысул белән ирекле рәвештә мәгълүмат эзләргә, алырга, тапшырырга, әзерләргә һәм таратырга хокуклы. Цензура тыела.
2. Дәүләт хакимияте органнары, җирле үзидарә органнары, вазыйфаи затлар, әгәр законда башкасы каралмаган булса, һәркемгә аның хокукларына, ирекләренә һәм законлы мәнфәгатьләренә кагылышлы үзләренең карарлары һәм башка материаллар белән танышу мөмкинлеген тәэмин итәргә тиеш.
3. Законда каралган очраклардан гайре, затның ризалыгыннан башка аның шәхси тормышы турындагы мәгълүматны җыю һәм саклау, куллану һәм тарату рөхсәт ителми.

49 СТАТЬЯ

Хосусый милек хокукы закон белән саклана.

50 СТАТЬЯ

1. Хезмәт ирекле. Һәркем үзенең хезмәткә булган сәләтләре белән ирекле эш итәргә, эшчәнлек төрен һәм һөнәр сайлап алырга хокуклы.
2. Мәҗбүри хезмәт тыела.
3. Һәркем иминлек һәм гигиена таләпләренә җавап бирерлек шартларда хезмәткә, бернинди дискриминациясез һәм хезмәт өчен түләүнең законда билгеләнгән минималь күләменнән кимрәк булмаган түләүгә, шулай ук эшсезлектән яклануга хокуклы.
4. Индивидуаль һәм күмәк хезмәт бәхәсләрен хәл итүнең федераль законда билгеләнгән алымнарыннан файдаланып, индивидуаль һәм күмәк хезмәт бәхәсләренә хокук танылa, моңа забастовка хокукы да керә.
5. Һәркем ял итәргә хокуклы. Хезмәт шартнамәсе буенча эшләүчегә федераль законда билгеләнгән эш вакыты озынлыгы, ял һәм бәйрәм көннәре, ел саен түләүле отпуск гарантияләнә.
6. Дәүләт балигъ булмаганнарның, инвалидларның, социаль яклауга мохтаҗ һәм эш эзләүдә кыенлыклар кичерүче бүтән гражданнарның хезмәт хокукларын гамәлгә ашыру өчен шартлар булдыра, законда каралган очракларда аларны укытуны һәм аларның яңа квалификация алуларын оештыра.

51 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы кулланучы мәнфәгатьләрен яклый һәм аның хокукларын яклау буенча иҗтимагый эшчәнлекне хуплый. Кулланучылар товар җитештерүчеләрнең, хезмәт күрсәтүчеләрнең китергән зыянын законда билгеләнгән тәртиптә түләттерергә хокуклы.

52 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында һәркем, сәламәтлек саклауның дәүләт һәм бүтән учреждениеләре законда билгеләнгән тәртиптә күрсәтә торган медицина ярдәмен дә кертеп, сәламәтлеген саклауга хокуклы.
2. Дәүләт гражданнарның сәламәтлеген ныгытуга, физик культураны һәм спортны үстерүгә ярдәм итә торган эшчәнлекне хуплый.

53 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында һәркем уңайлы әйләнә-тирә мохиткә, аның торышы турында дөрес мәгълүматка һәм экологик хокук бозу аркасында сәламәтлегенә яисә мөлкәтенә китерелгән зыянны түләттерергә хокуклы.
2. Дәүләт экологик иминлекне һәм табигатьтән нәтиҗәле файдалануны тәэмин итә, әйләнә-тирә мохитне саклап калу һәм савыктыру чараларын күрә, экология һәм санитария-эпидемиология иминлеген тәэмин итүгә булыша торган эшчәнлекне хуплый.

54 СТАТЬЯ

1. Һәркемгә яше буенча, авырган, гарипләнгән, туендыручысын югалткан очракта, балаларны тәрбияләү өчен һәм законда билгеләнгән башка очракларда социаль тәэминат гарантияләнә.
2. Дәүләт пенсияләре һәм социаль пособиеләр закон белән билгеләнә.
3. Ирекле социаль иминләштерү, социаль тәэминатның өстәмә рәвешләрен булдыру һәм хәйрия эшчәнлеге хуплана.

55 СТАТЬЯ

1. Һәркем торакка хокуклы. Беркем дә торагыннан нигезсез рәвештә мәхрүм ителә алмый.
2. Дәүләт хакимияте органнары һәм җирле үзидарә органнары торак төзелешен хуплыйлар, торакка хокукны гамәлгә ашыру өчен шартлар тудыралар.

56 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында һәркем белем алуга хокуклы.
2. Татарстан Республикасында дәүләт яисә муниципаль мәгариф учреждениеләрендә һәм предприятиеләрдә мәктәпкәчә, төп гомуми, башлангыч һәм урта һөнәр белеме алу мөмкинлеге һәм аның түләүсезлеге, шулай ук Татарстан Республикасының дәүләт телләрендә белем алу гарантияләнә.
3. Татарстан Республикасында һәркем конкурс нигезендә дәүләт яисә муниципаль мәгариф учреждениесендә һәм предприятиедә түләүсез югары белем алырга хокуклы.
4. Төп гомуми белем мәҗбүри. Ата-аналар яисә аларны алыштыручы затлар балаларының төп гомуми белем алуын тәэмин итәләр.

57 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында һәркемгә иҗатның әдәби, сәнгати, фәнни, техник һәм башка төрләре, укыту ирекe гарантияләнә.
2. Авторларның, уйлап табучыларның һәм рационализаторларның хокуклары закон белән саклана.
3. Һәркем мәдәни тормышта катнашырга һәм мәдәният учреждениеләреннән, мәдәни хәзинәләрдән файдаланырга хокуклы.
4. Һәркем тарихи һәм мәдәни мирасны саклау турында кайгыртырга, тарихи һәм мәдәни ядкарьләрне сакларга бурычлы.
5. Татарстан Республикасы интеллектуаль һәм сәнгать мирасын саклап калуны һәм яклауны, татар халкының мәдәниятен, Татарстан Республикасы территориясендә яшәүче башка халыклар вәкилләренең милли мәдәниятләрен саклап калуны һәм үстерүне тәэмин итә.

58 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Конституциясендә төп хокукларны һәм ирекләрне санап чыгу кешенең һәм гражданның гомумтанылган башка хокукларын һәм ирекләрен кире кагу һәм киметү буларак аңлатылмаска тиеш.
2. Татарстан Республикасында кеше һәм гражданның хокукларын һәм ирекләрен юкка чыгара яисә киметә торган законнар чыгарылмаска тиеш.

59 СТАТЬЯ

Кеше һәм граждан хокукларын һәм ирекләрен гамәлгә ашыру башка затларның хокукларын һәм ирекләрен бозмаска, дәүләт һәм җәмәгать иминлегенә, җәмәгать тәртибенә, халыкның сәламәтлегенә һәм әхлагына зыян китермәскә тиеш.

60 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасында һәркем Татарстан Республикасы Конституциясен һәм Татарстан Республикасы законнарын, Россия Федерациясе Конституциясен һәм федераль законнарны үтәргә тиеш.

61 СТАТЬЯ

1. Һәркем законда билгеләнгән күләмнәрдә һәм тәртиптә салымнар һәм җыемнар түләргә тиеш.
2. Яңа салымнар билгели торган яисә салым түләүчеләрнең хәлен начарайта торган законнар кире көчкә ия булмый.

62 СТАТЬЯ

Һәркем табигатьне һәм әйләнә-тирә мохитне сакларга, табигый байлыкларга сакчыл мөнәсәбәттә булырга тиеш.

63 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында гражданнар федераль закон нигезендә хәрби хезмәт үтәргә тиеш.
2. Альтернатив граждан хезмәтен үтү тәртибе федераль закон нигезендә билгеләнә.

64 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында һәркемнең бурычы – Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы дәүләт символларын ихтирам итү.
2. Татарстан Республикасының дәүләт символларына карата ачыктан-ачык ихтирамсызлык күрсәтү законда каралган җаваплылыкка китерә.

III КИСӘК

АДМИНИСТРАТИВ-ТЕРРИТОРИАЛЬ КОРЫЛЫШ

65 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы территориясе республиканың административ-территориаль берәмлекләре буларак районнарны һәм республика әһәмиятендәге шәһәрләрне үз эченә ала. Республика әһәмиятендәге шәһәр территориясе районнардан торырга мөмкин.
2. Татарстан Республикасын түбәндәге административ-территориаль берәмлекләр тәшкил итә:
районнар – Азнакай, Аксубай, Актаныш, Алабуга, Алексеевск, Апас, Арча, Әгерже, Әлки, Әлмәт, Әтнә, Балтач, Балык Бистәсе, Баулы, Биектау, Бөгелмә, Буа, Зәй, Зеленодольск, Кайбыч, Кама Тамагы, Кукмара, Лаеш, Лениногорск, Мамадыш, Менделеевск, Минзәлә, Мөслим, Нурлат, Питрәч, Саба, Сарман, Спас, Тәтеш, Теләче, Тукай, Түбән Кама, Чирмешән, Чистай, Чүпрәле, Югары Ослан, Ютазы, Яңа Чишмә;
республика әһәмиятендәге шәһәрләр – Азнакай, Алабуга, Әлмәт, Баулы, Бөгелмә, Буа, Зәй, Зеленодольск, Казан, Лениногорск, Нурлат, Тү-бән Кама, Чаллы, Чистай.
3. Үз көчен югалтты.

66 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасының административ-территориаль корылышы һәм аны үзгәртү тәртибе Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.

IV КИСӘК

ДӘҮЛӘТ ХАКИМИЯТЕН ОЕШТЫРУ

1. Бүлек. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы

67 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Дәүләт Советы – Татарстан Республикасы парламенты – Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең даими эшләүче иң югары вәкиллекле, закон чыгару органы.

68 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Дәүләт Советы биш елга сайлана.

69 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы 100 депутаттан тора.
2. Татарстан Республикасында 21 яшькә җиткән граждан Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутаты булып сайланырга мөмкин.
3. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларын сайлаулар тәртибе Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.

70 СТАТЬЯ

1. Дәүләт Советы депутатлары, әлеге статьяның икенче өлешендә билгеләнгән очрактан тыш, депутат эшчәнлеген төп эшчәнлекләреннән аерылмыйча башкаралар.
2. Татарстан Республикасы Дәүләт Советының профессиональ даими нигездә эшләүче депутатлары саны Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.
3. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутаты үз вәкаләтләре чоры дәвамында, әгәр федераль законда башкасы каралмаган булса, Россия Федерациясе Федераль Собраниесе Дәүләт Думасы депутаты, Россия Федерациясе Федераль Собраниесе Федерация Советы әгъзасы, дәүләт хакимиятенең бүтән вәкиллекле органнары депутаты, судья була алмый, Россия Федерациясенең бүтән дәүләт вазыйфаларын, федераль дәүләт хезмәтенең дәүләт вазыйфаларын, Татарстан Республикасының бүтән дәүләт вазыйфаларын яисә Татарстан Республикасы дәүләт хезмәтенең дәүләт вазыйфаларын били алмый, шулай ук сайланулы муниципаль вазыйфаларны һәм муниципаль хезмәтнең муниципаль вазыйфаларын били алмый.
4. Профессиональ даими нигездә эшләүче Дәүләт Советы депутаты, мөгаллимлек, фәнни һәм башка иҗат эшчәнлегеннән гайре, әгәр Россия Федерациясе законнарында башкасы каралмаган булса, бүтән түләүле эшчәнлек белән шөгыльләнә алмый.
5. Дәүләт Советы депутаты үз статусыннан депутат вәкаләтләрен гамәлгә ашыруга бәйле булмаган эшчәнлек өчен файдаланырга хокуксыз.
6. Дәүләт Советы депутаты сайлаучылары алдында җаваплы һәм алар алдында хисап тота. Сайлаучыларның ышанычын акламаган Дәүләт Советы депутаты законда билгеләнгән тәртиптә алар тарафыннан чакыртып алынырга мөмкин.

71 СТАТЬЯ

1. Дәүләт Советы депутаты федераль закон нигезендә үз вәкаләтләренең бөтен чоры дәвамында кагылгысызлыкка ия.
2. Дәүләт Советы депутатын кагылгысызлыктан мәхрүм итү турындагы мәсьәлә федераль закон нигезендә хәл ителә.
3. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутаты статусы һәм аның эшчәнлеге гарантияләре федераль закон һәм Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.

72 СТАТЬЯ

Дәүләт Советы депутаты Дәүләт Советы утырышларында Татарстан Республи-

касы Президентына, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисенә, Премьер-министрга, министрларга, Дәүләт Советы тарафыннан төзелә яисә сайлана торган башка органнарның (судлардан тыш) җитәкчеләренә таләп белән мөрәҗәгать итәргә хокуклы. Үзенә таләп җибәрелгән орган яисә вазыйфаи зат законда билгеләнгән тәртиптә һәм вакытларда телдән яисә Дәүләт Советы депутаты таләбе буенча язмача җавап бирергә тиеш.

73 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы беренче утырышка Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән санының кимендә өчтән икесе сайланганнан соң утыз көннән дә соңга калмыйча чакырыла. Татарстан Республикасы Президенты шушы вакыт эчендә Татарстан Республикасы Дәүләт Советын беренче утырышка үз инициативасы белән чакырырга мөмкин.

2. Татарстан Республикасы Дәүләт Советының сайлаулардан соңгы беренче утырышын иң өлкән яшьтәге Дәүләт Советы депутаты ача һәм Дәүләт Советы Рәисе сайланганчыга кадәр алып бара.

74 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы эшенең төп рәвеше Дәүләт Советы карамагына кертелгән мәсьәләләрне хәл итә торган сессияләрдән гыйбарәт.

2. Әгәр Татарстан Республикасы Дәүләт Советы утырышында Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән саныннан кимендә өчтән икесе катнашса, бу утырыш тулы хокуклы була.

3. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы эшен тәэмин итү өчен Дәүләт Советы Президиумы сайлана һәм комитетлары төзелә.

4. Татарстан Республикасы Дәүләт Советының эшчәнлек тәртибе Татарстан Республикасы Конституциясе, федераль законнар, Татарстан Республикасы законнары һәм Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Регламенты белән билгеләнә.

75 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Дәүләт Советы карамагына түбәндәгеләр керә:

1) Татарстан Республикасы Конституциясен кабул итү, аңа үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү;

2) Татарстан Республикасы карамагындагы мәсьәләләрне һәм Россия Федерациясе һәм аның субъектларының уртак карамагындагы мәсьәләләрне Татарстан Республикасы вәкаләтләре чикләрендә закон чыгарып җайга салу;

3) Татарстан Республикасы законнарына аңлатма бирү;

4) Татарстан Республикасының эчке сәясәтен һәм тышкы эшчәнлек юнәлешләрен билгеләүдә катнашу;

5) Татарстан Республикасы бюджетын һәм аның үтәлеше турындагы хисапны раслау, Татарстан Республикасының берләштерелгән бюджеты проектын карау;

6) Татарстан Республикасының социаль-икътисадый үсеше программаларын раслау;

7) Татарстан Республикасы салымнарын һәм җыемнарын федераль законнар нигезендә билгеләү;

8) Татарстан Республикасының бюджеттан тыш һәм валюта фондларын төзү тәртибен һәм аларның эшчәнлек тәртибен билгеләү, әлеге фондларның акчаларын тоту турындагы хисапларны раслау;

9) Татарстан Республикасы милкенә идарә итүне һәм аның белән эш итүне тәртибен билгеләү;

10) республика дәүләт хакимияте органнарын оештыру тәртибен һәм аларның эшчәнлек тәртибен билгеләү;

11) Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатлары арасыннан Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисен, Рәис урынбасарларын һәм Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Секретарен сайлап кую;

12) Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатлары арасыннан Дәүләт Советы Президиумын сайлау, Дәүләт Советы комитетларын төзү һәм сайлау;

13) Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең башкарма органнары системасын билгеләү;

14) Татарстан Республикасы референдумын билгеләү;

15) Татарстан Республикасы Дәүләт Советына сайлауларны билгеләү;

16) Татарстан Республикасы Президентын сайлауларны билгеләү;

16[1]) үз көчен югалтты;

17) Татарстан Республикасы Президентына ышанычсызлык белдерү турында Татарстан Республикасы Конституциясе нигезендә карар кабул итү;

18) Татарстан Республикасы Президенты тәкъдиме буенча Премьер-министр кандидатурасын раслау; Татарстан Республикасы Президентының Татарстан Республикасы Премьер-министры урынбасарларын билгеләп кую турындагы, Татарстан Республикасы министрлыкларын һәм дәүләт комитетларын төзү һәм бетерү турындагы тәкъдимнәрен килештерү;

19) Татарстан Республикасы Премьер-министрына һәм аның урынбасарларына ышанычсызлык белдерү;

20) җирле үзидарә органнарына сайлауларны уздыру тәртибен федераль законда билгеләнгән вәкаләтләр чикләрендә билгеләү;

21) Татарстан Республикасы Конституция суды судьяларын сайлау; Татарстан Республикасы Конституция суды судьялары тәкъдиме буенча Татарстан Республикасы Конституция суды Рәисен һәм Рәис урынбасарын билгеләп кую;

22) Татарстан Республикасының җәмәгать судьяларын сайлау;

22[1]) Татарстан Республикасы законы нигезендә Татарстан Республикасы Президенты тәкъдиме буенча Татарстан Республикасы Дәүләт Киәшчесен билгеләп кую;

23) Татарстан Республикасында Кеше хокуклары буенча вәкаләтле вәкилне сайлау;

24) Татарстан Республикасы Үзәк сайлау комиссиясе әгъзаларының яртысын билгеләп кую;

25) Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларын сайлаулар буенча сайлау округларын төзү схемасын раслау;

26) Татарстан Республикасының административ-территориаль корылышын һәм аны үзгәртү тәртибен билгеләү;
27) Татарстан Республикасы чикләрен үзгәртүгә бәйле мәсьәләләрне хәл итү;
28) Татарстан Республикасы Прокуроры урынына кандидатураны килештерү;
29) Татарстан Республикасы судьяларының квалификация коллегиясенә закон нигезендә җәмәгатьчелек вәкилләрен билгеләп кую;
30) Татарстан Республикасының дәүләт бүләкләрен гамәлгә кую, Татарстан Республикасының мактаулы исемнәрен билгеләү;
31) эшләр бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында шартнамә проектын хуплау;
32) Россия Федерациясе Конституциясендә, Татарстан Республикасы Конституциясендә, федераль законнарда һәм Татарстан Республикасы законнарында билгеләнгән башка вәкаләтләрне гамәлгә ашыру.

76 СТАТЬЯ

1. Закон чыгару инициативасы хокукына Татарстан Республикасы Президенты, Дәүләт Советы депутатлары, Дәүләт Советы Президиумы һәм комитетлары, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты, Татарстан Республикасы Дәүләт Киәшчесе, Татарстан Республикасы Прокуроры, җирле үзидарәнең вәкиллекле органнары ия. Шулай ук Татарстан Республикасы Конституция суды, Татарстан Республикасы Үзәк сайлау комиссиясе, Татарстан Республикасында Кеше хокуклары буенча вәкаләтле вәкил дә үз карамакларындагы мәсьәләләр буенча закон чыгару инициативасы хокукына ия.
2. Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр кертү буенча закон чыгару инициативасына Татарстан Республикасы Президенты, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән санынннан кимендә өчтән бере, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Президиумы, Татарстан Республикасы Конституция суды ия.
3. Салымнар кертү яисә юкка чыгару, аларның Татарстан Республикасы бюджетына күчерелә торган өлешен түләүдән азат итү турындагы, дәүләт заемнарын чыгару турындагы, дәүләтнең финанс йөкләмәләрен үзгәртү турындагы закон проектлары, Татарстан Республикасы бюджеты акчалары исәбеннән түләнә торган чыгымнарны күздә тотучы башка закон проектлары Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан Татарстан Республикасы Президенты тәкъдиме буенча йә аның бәяләмәсе булганда карала. Татарстан Республикасы Президентының күрсәтелгән бәяләмәсе закон проектын алган көннән соң утыз көн эчендә тапшырыла.

77 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы законнар һәм карарлар кабул итә.
2. Татарстан Республикасы законнары, әгәр әлеге Конституциядә башкасы каралмаган булса, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән санынннан күпчелек тавыш белән кабул ителә.

3. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы карарлары, әгәр әлеге Конституциядә башкасы каралмаган булса, Дәүләт Советының сайланган депутатлары санынннан күпчелек тавыш белән кабул ителә.

78 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы законнары проектлары һәм республика дәүләт тормышының башка аеруча мөһим мәсьәләләре Дәүләт Советы карары белән Татарстан Республикасы халкына фикер алышу өчен чыгарылырга мөмкин.

79 СТАТЬЯ

1. Дәүләт Советы кабул иткән Татарстан Республикасы законы ундүрт календарь көн эчендә Татарстан Республикасы Президентына җибәрелә.
2. Татарстан Республикасы Президенты Татарстан Республикасы законына имза сала һәм аны халыкка җиткерә йә күрсәтелгән законны аны керү мизгеленнән алып ундүрт календарь көн эчендә кире кага.
3. Татарстан Республикасы законы Татарстан Республикасы Президенты тарафыннан кире кагылган очракта, күрсәтелгән закон элек кабул ителгән редакциясендә Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән санынннан кимендә өчтән икесене күпчелек тавышы белән хупланырга мөмкин.
4. Элек кабул ителгән редакциясендә хупланган Татарстан Республикасы законы Татарстан Республикасы Президенты тарафыннан кабат кире кагыла алмый, җиде көн эчендә аңа имза салынырга һәм ул халыкка җиткерелергә тиеш.

80 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы законнары татар һәм рус телләрендә кабул ителә һәм бастырып чыгарыла.
2. Законнарның татар һәм рус телләрендәге текстлары тәңгәлләштерү уза.

81 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Татарстан Республикасы Конституциясе һәм законнары билгеләгән чикләрдә һәм рәвешләрдә Татарстан Республикасы законнарының үтәлешен һәм башкарылуын, Татарстан Республикасы бюджеты үтәлешен, Татарстан Республикасы милке белән эш итүнең билгеләнгән тәртибе үтәлешен тикшереп тора.

82 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе Дәүләт Советына җитәкчелек итә һәм аның утырышларында рәислек итә, Дәүләт Советы эшен оештыра, Татарстан

Республикасы дәүләт хакимиятенең башка органнары һәм җирле үзидарә органнары, дәүләт хакимиятенең федераль органнары, башка дәүләтләрнең парламентлары, җәмәгать берләшмәләре белән мөнәсәбәтләрдә Дәүләт Советы исеменнән эш йөртә, Татарстан Республикасы Конституциясендә, законнарында һәм Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Регламентында каралган башка вәкаләтләрне тормышка ашыра.

2. Дәүләт Советы Рәисе урынбасарлары Дәүләт Советы Рәисе тапшырган вәкаләтләр буенча аның аерым вазыйфаларын үтиләр һәм, Рәис булмаган яисә ул үз вазыйфаларын башкара алмаган очракта, аны алыштыралар.

3. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Секретаре Дәүләт Советы Аппаратына җитәкчелек итә.

83 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Президиумы Дәүләт Советы эшен оештыруны тәэмин итә. Президиум Дәүләт Советы алдында хисап тота.

2. Дәүләт Советы Президиумы составына Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе, Рәис урынбасарлары, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Секретаре һәм Дәүләт Советы сайлап куйган Дәүләт Советы депутатлары керә.

3. Дәүләт Советы Президиумына Дәүләт Советы Рәисе җитәкчелек итә.

4. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Президиумы карарлар кабул итә.

84 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Президиумы:

1) Дәүләт Советы сессияләрен чакыра һәм аның утырышларын әзерләүне оештыра;

2) Дәүләт Советы төзегән комитетларның һәм комиссияләрнең эшчәнлеген координацияли;

3) Дәүләт Советы депутатларына вәкаләтләрен башкарырга ярдәм итә һәм аларны кирәкле мәгълүмат белән тәэмин итә;

4) Татарстан Республикасы законнары проектлары һәм республика дәүләт тормышының башка аеруча мөһим мәсьәләләре буенча халыкны фикер алышуын әзерләүне һәм уздыруны оештыра;

5) Дәүләт Советы карарларын һәм Дәүләт Советы Президиумы карарларын бастырып чыгара;

6) Дәүләт Советы эшен оештыруның башка мәсьәләләрен хәл итә.

85 СТАТЬЯ

Дәүләт Советының вәкаләтләре чоры тәмамлангач, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Президиумы Татарстан Республикасы Дәүләт Советының сайлаулардан соңгы беренче утырышын чакыруны һәм әзерләүне оештыра.

86 СТАТЬЯ

1. Закон проектлары эшен алып бару, Дәүләт Советы карамагындагы мәсьәләләрне алдан карау һәм әзерләү өчен Дәүләт Советы депутатлар составында комитетлар төзи.

2. Дәүләт Советы комитетларын төзү, оештыру, аларның эшчәнлеге тәртибе һәм компетенциясе закон белән билгеләнә.

3. Дәүләт Советы, кирәк булганда, парламент тикшерүләре уздыра, ревизия комиссияләре һәм башка комиссияләр төзи.

87 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы бюджеты үтәлешенә дәүләт контролен гамәлгә ашыру өчен Дәүләт Советы Татарстан Республикасы Хисап палатасын төзи, аның составы, эшчәнлек тәртибе һәм вәкаләтләре закон белән билгеләнә.

88 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Дәүләт Советының вәкаләтләре түбәндәге очракларда вакытыннан алда туктатылырга мөмкин:

1) Дәүләт Советы үз-үзен таркату турында карар кабул иткәндә;

2) Татарстан Республикасы Президенты Дәүләт Советын закон нигезендә таркатканда;

3) федераль законда каралган башка очракларда.

2. Татарстан Республикасы Дәүләт Советының үз-үзен таркату турындагы карары Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән саныннан кимендә өчтән бере инициативасы буенча Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән санынан өчтән икесе тавышы белән кабул ителә.

3. Үз-үзен таркату турында карар кабул иткәндә Татарстан Республикасы Дәүләт Советы бер үк вакытта Дәүләт Советына чираттан тыш сайлаулар билгели, сайлаулар Татарстан Республикасы Дәүләт Советының үз-үзен таркату турындагы карары үз көченә кергән көннән 120 көннән дә соңга калмыйча уздырыла.

4. Дәүләт Советы тарафыннан Россия Федерациясе Конституциясенә, Татарстан Республикасы Конституциясенә, федераль законнарга, «Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында» Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсенә каршы килүче Татарстан Республикасы законы, башка норматив хокукый акт кабул ителгән очракта, әгәр андый каршылыклар суд карары белән билгеләнгән булса, ә Татарстан Республикасы Дәүләт Советы суд карары үз көченә кергән көннән соң алты ай эчендә аларны юкка чыгармаган булса, Татарстан Республикасы Президенты Татарстан Республикасы Дәүләт Советының вәкаләтләрен вакытыннан алда туктату турында карар кабул итәргә хокуклы.

5. Татарстан Республикасы Дәүләт Советының вәкаләтләре вакытыннан алда туктатылганда, Татарстан Республикасы Президенты бер үк вакытта Дәүләт Советына

чираттан тыш сайлаулар билгели, сайлаулар Татарстан Республикасы Дәүләт Советының вәкаләтләрен вакытыннан алда туктату турындагы карар үз көченә кергән көннән 120 көннән дә соңга калмыйча уздырыла.

2. БҮЛЕК.

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТЫ

89 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Президенты – Татарстан Республикасының дәүләт башлыгы, иң югары вазыйфаи заты.

90 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Президенты Татарстан Республикасында кеше һәм граждан хокукларын һәм ирекләрен яклауны, Татарстан Республикасы Конституциясе һәм законнары, шулай ук Татарстан Республикасының халыкара килешүләре, «Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында» Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсе һәм Татарстан Республикасы белән Россия Федерациясе субъектлары шартнамәләре үтәлешене гаранты булып тора.

91 СТАТЬЯ

1. Утыздан яшьрәк булмаган, сайлау хокукына ия һәм Татарстан Республикасының дәүләт телләрен белүче Татарстан Республикасындагы граждан Татарстан Республикасы Президенты булып сайлана ала.
2. Татарстан Республикасы Президенты гомуми тигез һәм турыдан-туры сайлау хокукы нигезендә яшерен тавыш биреп сайлана.
3. Татарстан Республикасы Президенты биш елга сайлана.
4. Татарстан Республикасы Президентын сайлаулар тәртибе Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.
5. Бер үк зат рәттән ике чордан артыгракка Татарстан Республикасы Президенты булып сайлана алмый.

91[1] СТАТЬЯ

Үз көчен югалтты.

92 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Президенты бер үк вакытта Россия Федерациясе Федераль Собраниесенең Дәүләт Думасы депутаты, Россия Федерациясе Федераль Собраниесенең Федерация Советы әгъзасы, судья була алмый, Россия Федерациясенең башка дәүләт вазыйфаларын, федераль дәүләт хезмәтенең дәүләт вазыйфаларын, Татарстан Республикасының башка дәүләт вазыйфаларын яисә Татарстан Республикасы дәүләт хезмәтенең вазыйфаи урыннарын, шулай ук муниципаль хезмәтнең сайланулы муниципаль вазыйфаларын һәм муниципаль вазыйфаларын били алмый, әгәр Россия Федерациясе законнарында бүтәне каралмаган булса, мөгаллимлек, фәнни һәм бүтән иҗат эшчәнлегеннән гайре, башка түләүле эшчәнлек белән шөгыльләнә алмый.

93 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Президенты Татарстан Республикасы Президентын сайлаулар нәтиҗәләре турында рәсми белдерелгән көннән бер айдан да соңга калмыйча үз вазыйфасына керешә.
1[1]. Үз көчен югалтты.
2. Татарстан Республикасы Президенты үз вәкаләтләрен үтәүгә ант итү мизгеленнән керешә һәм аларны үтәүне, үз вазыйфасында булу чоры тәмамлангач, яңа сайланган Татарстан Республикасы Президенты ант иткән мизгелдән туктата.
2[1]. Үз көчен югалтты.
3. Татарстан Республикасы Президенты үз вазыйфасына керешкәндә Татарстан Республикасы халкына һәм Конституциясенә тугрылыклы булырга ант итә. Татарстан Республикасы Президентының вазыйфасына керешкәндәге антының тексты Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан раслана.
4. Ант тантаналы шартларда Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатлары, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты әгъзалары, Татарстан Республикасы Конституция суды судьялары һәм чакырылган башка затлар барында ике дәүләт телендә бирелә.
5. Татарстан Республикасы Президентының Татарстан Республикасы Президенты Штандарты (флагы) Татарстан Республикасында президентлык хакимияте символы була.

94 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Президенты:
1) Татарстан Республикасы гражданнарының хокукларын һәм ирекләрен, Татарстан Республикасы суверенитетын, җәмәгать иминлеген һәм республиканың территориаль бөтенлеген, аның территориясендә законлылыкны һәм хокук тәртибен тәэмин итә;
2) Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятене башкарма органнары системасына җитәкчелек итә һәм аларның Татарстан Республикасы Дәүләт Советы белән үзара хезмәттәшлеген тәэмин итә, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты эшчәнлегенә җитәкчелек итә, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының отставкасы турында карар кабул итә;

3) Татарстан Республикасының эчке сәясәтен һәм тышкы эшчәнлек юнәлешләрен билгели;

4) Татарстан Республикасы Дәүләт Советына карау һәм раслау өчен ел саен Татарстан Республикасы бюджеты турындагы һәм аның үтәлеше турындагы законнарның проектларын тәкъдим итә, Татарстан Республикасы Дәүләт Советына ел саен Татарстан Республикасының берләштерелгән бюджеты проектын тәкъдим итә;

5) Татарстан Республикасы Дәүләт Советына Татарстан Республикасының социаль-икътисадый үсеше программаларын, шулай ук аларның үтәлеше турындагы хисапларны тәкъдим итә;

6) республиканың эчке һәм тышкы хәле турындагы еллык юллама белән Татарстан Республикасы Дәүләт Советына мөрәҗәгать итә, республика тормышының мөһим мәсьәләләре турында Дәүләт Советына мәгълүмат бирә;

7) Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетын төзи, Татарстан Республикасы Дәүләт Советына Татарстан Республикасы Премьер-министры кандидатурасын раслау турында тәкъдимнәр кертә, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы белән килешү буенча Премьер-министр урынбасарларын билгеләп куя, Татарстан Республикасы министрларын, дәүләт комитетлары рәисләрен, башкарма хакимиятнең бүтән органнарының Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты әгъзалары булып торучы җитәкчеләрен билгеләп куя. Татарстан Республикасы Премьер-министрын һәм Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты әгъзаларын вазыйфаларыннан азат итә. Татарстан Республикасы Дәүләт Советына Татарстан Республикасы министрлыкларын һәм дәүләт комитетларын төзү һәм бетерү турында тәкъдимнәр кертә;

8) Татарстан Республикасы территориясендә дәүләт хакимиятенең башкарма органнары системасын закон нигезендә төзи;

9) Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең башкарма органнары структурасын билгели;

9[1]) Татарстан Республикасы Дәүләт Советына Татарстан Республикасы Дәүләт Киңәшчесе вазыйфасына кандидатура тәкъдим итә;

10) Татарстан Республикасында Кеше хокуклары буенча вәкаләтле вәкил урынына кандидатураны Татарстан Республикасы Дәүләт Советына тәкъдим итә;

11) Татарстан Республикасы Үзәк сайлау комиссиясе әгъзаларының яртысын билгеләп куя;

12) Татарстан Республикасы Прокуроры урынына кандидатура килештерә;

13) дәүләт хакимиятенең федераль органнары, Россия Федерациясе субъектларының дәүләт хакимияте органнары, җирле үзидарә органнары белән мөнәсәбәтләрдә һәм халыкара, тышкы икътисадый бәйләнешләрне гамәлгә ашырганда Татарстан Республикасы исеменнән эш йөртә; бу чакта Татарстан Республикасы исеменнән шартнамәләргә һәм килешүләргә имза сала; Россия Федерациясендә, аның субъектларында, чит дәүләтләр субъектларында һәм административ-территориаль берәмлекләрендә, шулай ук чит дәүләтләрдә һәм халыкара оешмаларда Татарстан Республикасы вәкилләрен билгеләп куя һәм чакыртып ала;

14) Татарстан Республикасы гражданлыгы мәсьәләләрен закон нигезендә хәл итә;

15) Татарстан Республикасы законнарына имза сала йә Татарстан Республикасы Дәүләт Советы кабул иткән законнарны кире кага. Законны кире каккан очракта Президент аны, ризасызлыклары белән бергә, Татарстан Республикасы Дәүләт Советына кабат карау өчен кире кайтара. Әгәр Президент ундүрт көн эчендә законны кабат карауга кайтармаса, ул законга имза салырга тиеш. Имза салынган законнар Президент тарафыннан халыкка игълан ителә;

16) Россия Федерациясе Конституциясенә, Татарстан Республикасы Конституциясенә һәм законнарына, федераль законнарга, Татарстан Республикасы Президенты указларына каршы килгән очракта, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты карарларын һәм күрсәтмәләрен юкка чыгара;

17) Татарстан Республикасының дәүләт бүләкләре белән бүләкли;

18) Татарстан Республикасы премияләрен гамәлгә куя һәм аларны тапшыра;

19) Татарстан Республикасында ярлыкау мәсьәләләрен карау комиссиясен төзи һәм хөкем ителгән яисә суд белән билгеләнгән җәзаны узган һәм хөкем ителүе юкка чыгарылмаган затка карата ярлыкау акты куллануның максатка ярашлыгы турында Россия Федерациясе Президентына тәкъдим кертә;

20) Татарстан Республикасы Дәүләт Советының чираттан тыш утырышын чакыруны таләп итәргә, шулай ук яңа сайланган Татарстан Республикасы Дәүләт Советын шуның өчен билгеләнгән чор эчендә беренче утырышка чакырырга хокуклы;

21) Татарстан Республикасы Дәүләт Советы һәм аның Президиумы эшендә катнашырга хокуклы;

22) Татарстан Республикасы башкарма хакимияте органнарының Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең башка органнары белән эшчәнлеген координацияләүне тәэмин итә һәм Россия Федерациясе законнары нигезендә Татарстан Республикасы башкарма хакимияте органнарының федераль башкарма хакимият органнары һәм аларның территориаль органнары, җирле үзидарә органнары һәм җәмәгать берләшмәләре белән хезмәттәшлеген оештыра;

23) Татарстан Республикасында президентлык хакимияте символы турындагы нигезләмәне раслый;

24) Татарстан Республикасы Конституциясе һәм законнары, федераль законнар белән үзенә йөкләнгән, шулай ук Татарстан Республикасының халыкара һәм тышкы икътисадый йөкләмәләреннән килеп чыга торган башка вәкаләтләрне гамәлгә ашыра.

2. Татарстан Республикасы Президенты үз функцияләрен гамәлгә ашыру өчен Президент Аппараты төзи.

95 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Президенты Россия Федерациясе Конституциясе, Татарстан Республикасы Конституциясе, «Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында» Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсе, федераль законнар, Татарстан Республикасы законнары, Россия Федераци-

ясе Президенты норматив актлары, Россия Федерациясе Хөкүмәте карарлары нигезендә һәм аларны үтәү йөзеннән Татарстан Республикасының бөтен территориясендә үтәлеше мәҗбүри булган указлар һәм күрсәтмәләр чыгара.

96 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Президентының намусы һәм абруе закон белән саклана.

97 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Президентының вәкаләтләре түбәндәге очракларда вакытыннан алда туктатыла:

1) үз теләге белән отставкага киткәндә;

2) Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан үзенә ышанычсызлык белдерүгә бәйле рәвештә Россия Федерациясе Президенты тарафыннан үз вазыйфасыннан читләштерелгәндә;

3) федераль законда каралган башка очракларда.

2. Татарстан Республикасы Президентының вәкаләтләрен вакытыннан алда туктату турындагы карар, федераль законда билгеләнгән очраклардан гайре, Россия Федерациясе Президенты тәкъдиме буенча Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан кабул ителә.

3. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Татарстан Республикасы Президентына түбәндәге очракларда ышанычсызлык белдерергә хокуклы:

ул Россия Федерациясе Конституциясенә, Татарстан Республикасы Конституциясенә, федераль законнарга, Татарстан Республикасы законнарына, «Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында» Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсенә каршы килә торган актлар чыгарганда, әгәр мондый каршылыклар суд карары белән билгеләнгән булса һәм Татарстан Республикасы Президенты суд карары үз көченә кергән көннән соң бер ай эчендә әлеге каршылыкларны бетермәсә;

Россия Федерациясе Конституциясен, Татарстан Республикасы Конституциясен, федераль законнарны, Татарстан Республикасы законнарын, «Россия Федерациясе дәүләт хакимияте органнары һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасында эшләр бүлешү һәм үзара вәкаләтләр алмашу турында» Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Шартнамәсен башкача тупас бозу тиешле суд тарафыннан билгеләнгәндә, әгәр бу гражданнарның хокукларын һәм ирекләрен массакүләм бозуларга китерсә;

Татарстан Республикасы Президенты үз вазыйфаларын тиешенчә үтәмәгәндә.

4. Татарстан Республикасы Дәүләт Советының Татарстан Республикасы Президентына ышанычсызлык белдерүе турындагы карары депутатларның билгеләнгән санынннан кимендә өчтән бере инициативасы буенча депутатларның билгеләнгән санынннан өчтән икесе тавышы белән кабул ителә.

5. Татарстан Республикасы Дәүләт Советының Президентка ышанычсызлык белдерүе турындагы карары Татарстан Республикасы Президентын үз вазыйфасыннан читләштерү турындагы мәсьәләне хәл итү өчен Россия Федерациясе Президенты каравына җибәрелә.

6. Татарстан Республикасы Президенты вәкаләтләре вакытыннан алда туктатылган очракта, Татарстан Республикасы Президенты вазыйфасына кандидатура турындагы тәкъдим федераль законда билгеләнгән тәртиптә карала.

98 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Президенты үз вазыйфаларын вакытлыча (авыру сәбәпле яисә чираттагы ялына бәйле рәвештә) үти алмаган очракларда, аларны Татарстан Республикасы Премьер-министры башкара.

2. Татарстан Республикасы Президенты вазыйфаларын башкаручы Татарстан Республикасы Дәүләт Советын таркатырга, Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү турында тәкъдимнәр кертергә, референдум үткәрү инициативасы белән чыгарга, шулай ук үз инициативасы белән Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты әгъзаларын вазыйфаларыннан азат итәргә хокуксыз.

3 БҮЛЕК.

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МИНИСТРЛАР КАБИНЕТЫ

99 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты – Татарстан Республикасы Хөкүмәте – Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең башкарма һәм күрсәтмә бирү органы.

2. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты компетенциясе, аның эшчәнлек тәртибе, Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең бүтән органнары белән мөнәсәбәтләре Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.

100 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетын Премьер-министр, Премьер-министр урынбасарлары, министрлар, дәүләт комитетлары рәисләре һәм Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең бүтән башкарма органнары җитәкчеләре тәшкил итә.

101 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасы Президенты алдында җаваплы.

2. Яңа оештырылган Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты үз вәкаләтләре чорына билгеләнгән эшчәнлегенең программасын Татарстан Республикасы

Дәүләт Советына кертә.
3. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты аерым мәсьәләләр буенча үз эше турында Татарстан Республикасы Дәүләт Советы алдында хисап тота.
4. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Татарстан Республикасы Премьер-министрына, Премьер-министр урынбасарларына ышанычсызлык белдерергә мөмкин, бу аларның отставкасына китерә. Әлеге мәсьәләләр буенча карарлар Татарстан Республикасы Дәүләт Советының сайланган депутатлары саныннан күпчелек тавыш белән кабул ителә.

102 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты:
1) үз вәкаләтләре чикләрендә кеше һәм гражданның хокукларын һәм ирекләрен гамәлгә ашыру, тәэмин итү һәм яклау, милекне һәм җәмәгать тәртибен саклау, җинаятьчелеккә каршы көрәш чараларын күрә;
2) Татарстан Республикасы бюджеты проектын, Татарстан Республикасының социаль-икътисадый үсеше программалары проектларын әзерли, Татарстан Республикасының берләштерелгән бюджеты проектын төзи;
3) Татарстан Республикасы бюджеты үтәлешен тәэмин итә, аның үтәлеше турында хисап һәм Татарстан Республикасының социаль-икътисадый үсеше программаларының үтәлеше турында хисаплар әзерли, Татарстан Республикасының берләштерелгән бюджеты үтәлеше турында хисап төзи;
4) Татарстан Республикасының комплекслы социаль-икътисадый үсешен тәэмин итү буенча гамәлләр әзерли һәм тормышка ашыра, финанс, мәдәният, мәгариф, фән, сәламәтлек саклау, социаль тәэминат, табигатьне саклау һәм экология өлкәсендә бердәм дәүләт сәясәтен үткәрүдә катнаша; дәүләт иминиятен оештыру, исәпкә алуның һәм статистиканың бердәм системасын оештыру, хезмәт өчен түләүнең гомумдәүләт сәясәтен гамәлгә ашыру чараларын күрүдә ярдәм итә;
5) Татарстан Республикасы милке белән Татарстан Республикасы законнары нигезендә, шулай ук Татарстан Республикасы идарәсенә тапшырылган федераль милек белән федераль законнар һәм Россия Федерациясенең башка норматив хокукый актлары нигезендә идарә итә һәм алар белән эш итә;
6) тышкы икътисадый эшчәнлекне гамәлгә ашыра;
7) кирәк очракта, Министрлар Кабинеты каршында комитетлар, идарәләр һәм башка ведомстволар оештыра;
8) Татарстан Республикасы министрлыклары, дәүләт комитетлары һәм ведомстволары турында нигезләмәләр раслый;
9) җирле үзидарә органы, җирле үзидарәнең сайланулы яисә вазыйфаи бүтән заты тарафыннан Россия Федерациясе Конституциясенә, Татарстан Республикасы Конституциясенә, федераль законнарга һәм Россия Федерациясенең башка норматив хокукый актларына, Татарстан Республикасы законнарына һәм бүтән норматив хокукый актларына каршы килә торган хокукый актлар чыгарылган очракта, җирле үзидарә органына, җирле үзидарәнең сайланулы яисә урындагы бүтән затына аларны законнарга

яраклаштыруны тәкъдим итәргә хокуклы, шулай ук судка мөрәҗәгать итәргә хокуклы;
10) үз вәкаләтләренең бер өлешен гамәлгә ашыруны үзара алмашу турында федераль башкарма хакимият органнары белән федераль закон нигезендә килешүләр төзи;
11) федераль законнарда, Татарстан Республикасы Конституциясендә һәм Татарстан Республикасы законнарында, шулай ук федераль башкарма хакимият органнары белән килешүләрдә билгеләнгән бүтән вәкаләтләрне гамәлгә ашыра.

103 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасы территориясендә Россия Федерациясе Конституциясенең, Татарстан Республикасы Конституциясенең, федераль законнарның һәм Россия Федерациясенең башка норматив хокукый актларының, Татарстан Республикасы законнарының һәм башка норматив хокукый актларының үтәлешен тәэмин итә, карарлар һәм күрсәтмәләр чыгара, аларның үтәлешен тикшерә. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты карарларын һәм күрсәтмәләрен Татарстан Республикасының бөтен территориясендә үтәү мәҗбүри.

104 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасы министрлыкларының, дәүләт комитетларының, Татарстан Республикасы башкарма хакимиятенең үзенә буйсынган бүтән органнарының актларын юкка чыгарырга хокуклы.

105 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты Татарстан Республикасы министрлыкларының, дәүләт комитетларының һәм Татарстан Республикасы башкарма хакимиятенең үзенә буйсынган бүтән органнарының эшен берләштерә һәм аңа юнәлеш бирә.
2. Татарстан Республикасы министрлыклары, дәүләт комитетлары һәм дәүләт хакимиятенең бүтән башкарма органнары идарәне тиешле тармакларында яисә тармакара дәрәҗәдә дәүләт сәясәтен гамәлгә ашыралар.

4. БҮЛЕК.

СУД ХАКИМИЯТЕ. ПРОКУРАТУРА

106 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасында хөкем итү бары тик суд тарафыннан гына гамәлгә ашырыла.
2. Судьялар бәйсез һәм законга гына буйсына.

107 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасында суд хакимияте Татарстан Республикасы Конституция суды, гомуми юрисдикциядәге федераль судлар, Татарстан Республикасы Арбитраж суды һәм җәмәгать судьялары тарафыннан гамәлгә ашырыла.

108 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Конституция судын Татарстан Республикасындагы гражданнар арасыннан сайланучы 25тән дә яшьрәк булмаган, югары юридик белеме, юридик һөнәр буенча кимендә биш ел эш стажы булган алты Конституция суды судьясы тәшкил итә.

2. Конституция суды судьялыгына кандидатларны Татарстан Республикасы Дәүләт Советына тигез санда Татарстан Республикасы Президенты һәм Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе тәкъдим итә.

3. Конституция суды судьялары Татарстан Республикасы Дәүләт Советы каравына Конституция суды Рәисе һәм Конституция суды Рәисе урынбасары урынына кандидатлар буенча тәкъдимнәр кертәләр.

4. Конституция суды компетенциясе, оештыру һәм эшчәнлек тәртибе, судьяларының статусы федераль закон, Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.

109 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Конституция суды, Татарстан Республикасының конституциячел корылышын, кешенең төп хокукларын һәм ирекләрен яклау, Татарстан Республикасы Конституциясенең Татарстан Республикасының хокукый системасында өстенлеген һәм аның бөтен территориясендә турыдан-туры гамәлдә булуын тәэмин итү максатларында, Татарстан Республикасы Президенты, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы, аның Президиумы һәм комитетлары, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән саныннан биштән бере, Татарстан Республикасында Кеше хокуклары буенча вәкаләтле вәкил, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты һәм җирле үзидарә органнары таләпләре буенча түбәндәгеләрнең конституциячеллеге турындагы эшләрне карый:

1) Татарстан Республикасы законнарының;

2) Татарстан Республикасы Президенты һәм Министрлар Кабинеты, Татарстан Республикасы дәүләт хакимиятенең башка органнары норматив хокукый актларының;

3) җирле үзидарә органнары норматив хокукый актларының;

4) Татарстан Республикасының халыкара һәм тышкы икътисадый багланышлар турында үз көченә кермәгән килешүләренең.

2. Татарстан Республикасы Конституция суды Татарстан Республикасы Президенты, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы, аның комитетлары, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән саныннан биштән бере, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты таләпләре буенча Татарстан Республикасы Конституциясенә аңлатма бирә.

3. Конституция суды түбәндәгеләрнең компетенциясе турындагы бәхәсләрне карый:

1) Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары арасындагы;

2) Татарстан Республикасы дәүләт хакимияте органнары белән җирле үзидарә органнары арасындагы;

3) җирле үзидарә органнары арасындагы.

4. Татарстан Республикасы Конституция суды гражданнарның конституциячел хокуклары һәм ирекләре бозылуга карата шикаятьләре буенча һәм судлар таләпләре буенча Татарстан Республикасы законының яисә аның аерым нигезләмәләренең, Татарстан Республикасы Президенты һәм Министрлар Кабинеты, шулай ук җирле үзидарә органнары норматив хокукый актларының конституциячеллеген тикшерә.

5. Конституциячел түгел дип танылган актлар яисә аларның аерым нигезләмәләре Татарстан Республикасы Конституция суды карары басылып чыккан көннән үз көчен югалта.

6. Татарстан Республикасы Конституция судының үз вәкаләтләре чикләрендә кабул ителгән карары хәлиткеч була, башка суд тарафыннан яңадан карала алмый.

110 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Югары суды, район (шәһәр) судлары һәм хәрби судлар – гомуми юрисдикциядәге федераль судлар.

111 СТАТЬЯ

1. Җәмәгать судьялары Татарстан Республикасының гомуми юрисдикциядәге судьялары булалар һәм Россия Федерациясенең бердәм суд системасына керәләр.

2. Җәмәгать судьяларының вәкаләтләре, эшчәнлек тәртибе һәм җә-мәгать судьялары вазыйфасына сайлау тәртибе тиешле законнар белән билгеләнә.

112 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Арбитраж суды – икътисадый бәхәсләрне һәм арбитраж судлар карый торган башка эшләрне хәл итү юлы белән хөкем итүне гамәлгә ашыручы суд органы.

2. Татарстан Республикасы Арбитраж суды вәкаләтләре, оештыру һәм эшчәнлек тәртибе федераль конституциячел закон белән билгеләнә.

113 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасында судларда суд эшләре һәм эшләр башкару федераль закон нигезендә алып барыла.

114 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Прокуроры үз вазыйфасына, Татарстан Республикасы Президенты һәм Татарстан Республикасы Дәүләт Советы белән килештереп, Россия Федерациясе Генераль прокуроры тарафыннан билгеләнеп куела.
2. Татарстан Республикасы Прокуроры һәм аңа буйсынган прокурорлар Россия Федерациясе Конституциясенең, Татарстан Республикасы Конституциясенең, федераль законнарның, Татарстан Республикасы законнарының үтәлешенә федераль закон нигезендә күзәтчелек итә.
3. Татарстан Республикасы прокуратурасының вәкаләтләре, оештыру һәм эшчәнлек тәртибе федераль закон белән билгеләнә.

115 СТАТЬЯ

1. Гражданнарга һәм оешмаларга юридик ярдәмне – адвокатлар коллегиясе, ә законда каралган очракларда бүтән юридик оешмалар һәм аерым гражданнар күрсәтә.
2. Татарстан Республикасында адвокатураны оештыру һәм аның эшчәнлек тәртибе закон белән билгеләнә.

V КИСӘК

ҖИРЛЕ ҮЗИДАРӘ

116 СТАТЬЯ

1. Җирле үзидарә, закон нигезендә һәм үзенә җаваплылык алып, җирле әһәмияткә ия мәсьәләләрне халыкның мөстәкыйль хәл итүен, муниципаль милек биләүне, аннан файдалануны һәм аның белән эш итүне тәэмин итә.
2. Җирле үзидарә референдум, сайлаулар уздыру юлы белән, турыдан-туры ихтыяр белдерүнең башка рәвешләре аша, җирле үзидарәнең сайланулы һәм башка органнары, җирле үзидарәнең вазыйфаи затлары аша гражданнар тарафыннан гамәлгә ашырыла.
3. Җирле үзидарәнең үз символикасы булырга мөмкин.

117 СТАТЬЯ

1. Җирле үзидарә, тарихи һәм башка җирле традицияләрне исәпкә алып, шәһәр, авыл җирлекләрендә һәм башка территорияләрдә гамәлгә ашырыла.
2. Җирле үзидарә органнары структурасы халык тарафыннан мөстәкыйль билгеләнә.
3. Җирле үзидарә гамәлгә ашырыла торган территорияләрнең чикләрен үзгәртү шул территорияләр халкының фикерен исәпкә алып рөхсәт ителә.

118 СТАТЬЯ

1. Җирле үзидарә органнары муниципаль милеккә мөстәкыйль идарә итәләр, җирле бюджетны төзиләр, раслыйлар һәм үтиләр, җирле салымнар һәм җыемнар билгелиләр, җәмәгать тәртибен саклауны гамәлгә ашыралар, шулай ук җирле әһәмияткә ия бүтән мәсьәләләрне хәл итәләр.
2. Җирле үзидарә органнарына закон белән дәүләтнең аерым вәкаләтләре тапшырылырга мөмкин, аларны гамәлгә ашыру өчен кирәкле матди һәм финанс чаралары бүлеп бирелә. Тапшырылган вәкаләтләрне гамәлгә ашыру дәүләт контролендә була.

119 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасында җирле үзидарәгә суд яклавы, дәүләт хакимияте органнары тарафыннан кабул ителгән карарлар нәтиҗәсендә барлыкка килгән өстәмә чыгымнарны компенсацияләү хокукы, җирле үзидарәнең Россия Федерациясе Конституциясендә, Татарстан Республикасы Конституциясендә, федераль законнарда һәм Татарстан Республикасы законнарында билгеләнгән хокукларын чикләүне тыю гарантияләнә.

120 СТАТЬЯ

Җирле үзидарә органнарының һәм җирле үзидарәнең вазыйфаи затларының Россия Федерациясе Конституциясенә, Татарстан Республикасы Конституциясенә, федераль законнарга һәм Татарстан Республикасы законнарына каршы килүче хокукый актлары суд тәртибендә юкка чыгарылырга тиеш.

VI КИСӘК

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫ ДӘҮЛӘТ СИМВОЛЛАРЫ ҺӘМ БАШКАЛАСЫ

121 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасының Дәүләт гербы, Дәүләт флагы һәм Дәүләт гимны – Татарстан Республикасы суверенитетын, Татарстан халкының үзенчәлеген һәм традицияләрен чагылдыручы рәсми символлары бар.
2. Татарстан Республикасының дәүләт символларын тасвирлау һәм аларны рәсми куллану тәртибе Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.

122 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы башкаласы – Казан шәһәре. Татарстан Республикасы башкаласының статусы Татарстан Республикасы законы белән билгеләнә.

VII КИСӘК

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕН КАБУЛ ИТҮ ҺӘМ ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕНӘ ҮЗГӘРЕШЛӘР ҺӘМ ӨСТӘМӘЛӘР КЕРТҮ ТӘРТИБЕ

123 СТАТЬЯ

Татарстан Республикасы Конституциясенең 1 статьясының һәм әлеге статьясының нигезләмәләре бары тик Татарстан Республикасы референдумы нәтиҗәләре буенча гына үзгәртелергә мөмкин.

124 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Конституциясен, Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү турындагы законны кабул итү турында референдумда кабул ителүче карарлар, әгәр алар өчен референдумда тавыш бирүдә катнашучыларның яртысыннан артыграгы тавыш биргән булса, кабул ителгән дип санала.

2. Татарстан Республикасы Конституциясе һәм Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү турындагы закон, әгәр алар өчен Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән санынннан кимендә өчтән икесенең күпчелеге тавыш бирсә, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан кабул ителгән дип санала.

125 СТАТЬЯ

1. Референдум нәтиҗәсендә яисә Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан кабул ителгән Татарстан Республикасы Конституциясе һәм Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү турындагы закон халыкка игълан итү өчен Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан ундүрт календарь көн эчендә Татарстан Республикасы Президентына җибәрелә.

2. Татарстан Республикасы Президенты Татарстан Республикасы Конституциясенә һәм Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү турындагы законга ундүрт календарь көн эчендә имза сала һәм аны халыкка игълан итә.

3. Референдум нәтиҗәсендә кабул ителгән Татарстан Республикасы Конституциясен яисә Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү турындагы законны Татарстан Республикасы Президенты тарафыннан кире кагу рөхсәт ителми.

126 СТАТЬЯ

1. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан кабул ителгән Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү турындагы закон Татарстан Республикасы Президенты тарафыннан кире кагылган очракта, Татарстан Республикасы Президенты һәм Татарстан Республикасы Дәүләт Советы тарафыннан паритет нигездә килештерү комиссиясе төзелә.

2. Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутатларының билгеләнгән санынннан кимендә өчтән икесенең күпчелек тавышы белән элек кабул ителгән редакциядә хупланган Татарстан Республикасы Конституциясенә үзгәрешләр һәм өстәмәләр кертү турындагы закон Татарстан Республикасы Президенты тарафыннан кабат кире кагыла алмый һәм җиде көн эчендә халыкка игълан ителергә тиеш.

Татарстан Республикасы
Президенты — М.Ш. Шәймиев

Казан шәһәре,
1992 елны 6 ноябре
№ 1664-XII

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЕ • КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН •

20

КОНСТИТУЦИЯ

РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Принята 6 ноября 1992 года
на XII сессии Верховного Совета
Республики Татарстан
двенадцатого созыва

(в редакции законов Республики Татарстан от 19 апреля 2002 года № 1380,
от 15 сентября 2003 года № 34-ЗРТ, от 12 марта 2004 года № 10-ЗРТ,
от 14 марта 2005 года № 55-ЗРТ, от 30 марта 2010 года № 10-ЗРТ,
от 22 ноября 2010 года № 79-ЗРТ, от 22 июня 2012 года № 40-ЗРТ)

2012 г.

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Настоящая Конституция, выражая волю многонационального народа Республики Татарстан и татарского народа, реализует приоритет прав и свобод человека и гражданина, исходит из общепризнанного права народов на самоопределение, принципов их равноправия, добровольности и свободы волеизъявления, способствует сохранению и развитию исторических, национальных и духовных традиций, культур, языков, обеспечению гражданского мира и межнационального согласия, создает условия для укрепления демократии, социально-экономического развития Республики Татарстан, сохранения исторически сложившегося единства народов Российской Федерации на принципах федерализма.

РАЗДЕЛ I.

ОСНОВЫ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ

СТАТЬЯ 1

1. Республика Татарстан – демократическое правовое государство, объединенное с Российской Федерацией Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан и Договором Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан» и являющееся субъектом Российской Федерации. Суверенитет Республики Татарстан выражается в обладании всей полнотой государственной власти (законодательной, исполнительной и судебной) вне пределов ведения Российской Федерации и полномочий Российской Федерации по предметам совместного ведения Российской Федерации и Республики Татарстан и является неотъемлемым качественным состоянием Республики Татарстан.

2. Наименования Республика Татарстан и Татарстан равнозначны.

3. Статус Республики Татарстан не может быть изменен без взаимного согласия Республики Татарстан и Российской Федерации. Границы территории Республики Татарстан не могут быть изменены без ее согласия.

4. В пределах своих полномочий Республика Татарстан самостоятельно участвует в международных и внешнеэкономических связях.

СТАТЬЯ 2

Человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 3

1. Носителем суверенитета и единственным источником власти в Республике Татарстан является ее многонациональный народ.

2. Народ осуществляет свою власть непосредственно, а также через органы государственной власти и органы местного самоуправления.

3. Высшим непосредственным выражением власти народа являются референдум и свободные выборы.

4. Конституция Республики Татарстан и поправки к ней принимаются Государственным Советом Республики Татарстан или путем референдума.

5. Никто не может присваивать власть в Республике Татарстан. Захват власти или присвоение властных полномочий преследуются по федеральному закону.

СТАТЬЯ 4

1. Вне пределов ведения Российской Федерации, совместного ведения Российской Федерации и ее субъектов Республика Татарстан осуществляет собственное правовое регулирование, включая принятие законов и иных нормативных правовых актов.

2. В случае противоречия между федеральным законом и нормативным правовым актом Республики Татарстан, изданным по предметам ведения Республики Татарстан, действует нормативный правовой акт Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 5

1. Территория Республики Татарстан едина и неприкосновенна.

2. Границы между Республикой Татарстан и субъектами Российской Федерации могут быть изменены с их взаимного согласия.

СТАТЬЯ 6

Республика Татарстан в пределах своих полномочий вступает в международные и внешнеэкономические связи с субъектами и административно-территориальными образованиями иностранных государств, иностранными государствами, заключает международные соглашения, обменивается представительствами, участвует в деятельности международных организаций.

СТАТЬЯ 7

Республика Татарстан вступает в отношения с субъектами Российской Федерации, заключает договоры и соглашения, обменивается представительствами, участвует в деятельности совместных организаций.

СТАТЬЯ 8

1. Государственными языками в Республике Татарстан являются равноправные татарский и русский языки.

2. В органах государственной власти, органах местного самоуправления, государственных учреждениях Республики Татарстан государственные языки Республики Татарстан употребляются на равных основаниях.

СТАТЬЯ 9

1. Государственная власть в Республике Татарстан осуществляется на основе разделения на законодательную, исполнительную и судебную. Органы законодательной, исполнительной и судебной власти самостоятельны.

2. Государственную власть в Республике Татарстан осуществляют Президент Республики Татарстан, Государственный Совет Республики Татарстан, Кабинет Министров Республики Татарстан, суды Республики Татарстан.

3. Кабинет Министров Республики Татарстан, министерства, государственные комитеты Республики Татарстан и иные органы исполнительной власти Республики Татарстан составляют систему исполнительных органов государственной власти Республики Татарстан.

4. Органы государственной власти Республики Татарстан при осуществлении своих полномочий учитывают исторические, национальные и иные особенности Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 10

В Республике Татарстан признается и гарантируется местное самоуправление. Местное самоуправление в пределах своих полномочий самостоятельно. Органы местного самоуправления не входят в систему органов государственной власти.

СТАТЬЯ 11

1. Республика Татарстан – светское государство.

2. Религиозные объединения отделены от государства и равны перед законом.

СТАТЬЯ 12

1. В Республике Татарстан признается идеологическое многообразие. Никакая идеология не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной.

2. Общественные объединения вправе участвовать в управлении государственными делами через своих представителей в выборных органах государственной власти и органах местного самоуправления.

3. Не допускаются создание и деятельность общественных объединений, цели или действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя и целостности Республики Татарстан, подрыв безопасности государства, создание вооруженных формирований, разжигание социальной, расовой, национальной и религиозной розни, запрещается использование в этих целях средств массовой информации, а также иных средств.

СТАТЬЯ 13

Республика Татарстан – социальное государство, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека.

СТАТЬЯ 14

Республика Татарстан оказывает содействие в развитии национальной культуры, языка, сохранении самобытности татар, проживающих за пределами Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 15

1. Республика Татарстан отвергает насилие и войну как средство разрешения споров между государствами и народами.

2. В Республике Татарстан пропаганда войны запрещается.

СТАТЬЯ 16

1. Земля, ее недра, водные, лесные и другие природные ресурсы, животный и растительный мир используются и охраняются в Республике Татарстан как основа жизни и деятельности народа.

2. Средства бюджета Республики Татарстан, иное государственное имущество, культурные и исторические ценности и другое имущество, обеспечивающее экономическую самодостаточность республики и сохранение материальной и духовной культуры, являются общенародным достоянием.

СТАТЬЯ 17

1. Основу экономики Республики Татарстан составляет социальное рыночное хозяйство, в котором в соответствии с законом обеспечиваются свобода хозяйственной деятельности и разнообразие форм собственности, равные условия их правовой защиты.

2. Экономические отношения строятся на социальном партнерстве между гражданином и государством, потребителем и производителем, работником и работодателем.

3. Республика Татарстан в пределах своих полномочий регулирует развитие экономики посредством программ экономического и социального развития, бюджетной, налоговой, структурной, инвестиционной, кредитной, ценовой и иной экономической политики, не вмешиваясь в деятельность хозяйствующих субъектов.

СТАТЬЯ 18

1. В Республике Татарстан признаются и защищаются равным образом частная, государственная, муниципальная и иные формы собственности.

2. Земля и другие природные ресурсы могут находиться в частной, государственной, муниципальной и иных формах собственности.

СТАТЬЯ 19

1. Собственность неприкосновенна. Ограничение прав собственника при владении, пользовании, распоряжении законно приобретенным имуществом не допускается, кроме случаев, предусмотренных федеральным законом.

2. Собственность не должна использоваться во вред государственным и общественным интересам, правам, свободам и достоинству человека.

3. Принудительное изъятие объектов собственности не допускается, кроме случаев, установленных федеральным законом.

СТАТЬЯ 20

1. В Республике Татарстан не допускается экономическая деятельность, направленная на монополизацию и недобросовестную конкуренцию.

2. Государственные органы содействуют развитию малого и среднего бизнеса.

СТАТЬЯ 21

1. Республика Татарстан имеет свое гражданство.

2. Гражданин Российской Федерации, постоянно проживающий на территории Республики Татарстан, является гражданином Республики Татарстан.

3. Гражданин Республики Татарстан одновременно является гражданином Российской Федерации.

СТАТЬЯ 22

Граждане Российской Федерации обладают на территории Республики Татарстан всеми правами и свободами и несут равные обязанности в соответствии с Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан, общепризнанными принципами и нормами международного права.

СТАТЬЯ 23

Республика Татарстан имеет свои государственные награды. Порядок их учреждения и присуждения определяется законом.

СТАТЬЯ 24

1. Конституция Республики Татарстан является Основным законом республики, имеет высшую юридическую силу в правовой системе Республики Татарстан, прямое действие и применяется на всей территории Республики Татарстан. Законы и иные правовые акты Республики Татарстан, а также правовые акты органов местного самоуправления не должны противоречить Конституции Республики Татарстан.

2. Органы государственной власти, органы местного самоуправления, общественные объединения, организации, учреждения, должностные лица и граждане обязаны соблюдать Конституцию и законы Республики Татарстан.

3. Законы Республики Татарстан подлежат официальному опубликованию. Неопубликованные законы не применяются. Любые нормативные правовые акты, затрагивающие права, свободы и обязанности человека и гражданина, не могут применяться, если они не опубликованы официально для всеобщего сведения.

4. Общепризнанные принципы и нормы международного права являются составной частью правовой системы Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 25

Договор Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан» – составная часть правовой системы Российской Федерации и Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 26

1. Положения настоящего раздела Конституции составляют основы конституционного строя Республики Татарстан.
2. Никакие другие положения настоящей Конституции не могут противоречить основам конституционного строя Республики Татарстан.

РАЗДЕЛ II.

ОСНОВНЫЕ ПРАВА, СВОБОДЫ И ОБЯЗАННОСТИ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

СТАТЬЯ 27

1. В Республике Татарстан признаются и гарантируются права и свободы человека и гражданина согласно общепризнанным принципам и нормам международного права и в соответствии с Конституцией Российской Федерации и Конституцией Республики Татарстан.
2. Права и свободы человека и гражданина являются непосредственно действующими.
3. Основные права и свободы человека неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения.

СТАТЬЯ 28

1. Все равны перед законом и судом.
2. Государство гарантирует равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от происхождения, социального и имущественного положения, расовой и национальной принадлежности, пола, образования, языка, политических взглядов, отношения к религии, убеждений, рода и характера занятий, места жительства и иных обстоятельств.
3. Мужчина и женщина имеют равные права и свободы и равные возможности для их реализации.

СТАТЬЯ 29

1. Любые формы ограничения прав и свобод либо установление преимуществ граждан по расовым, национальным и другим признакам запрещаются.
2. В Республике Татарстан гарантируется равное право на государственную защиту прав и свобод человека и гражданина.
3. Порядок осуществления, охраны и защиты конституционных прав и свобод устанавливается законами.

СТАТЬЯ 30

Граждане обладают всей полнотой личных, политических, социально-экономических и культурных прав и свобод.

СТАТЬЯ 31

1. Каждый имеет право на жизнь.
2. Жизнь человека, его здоровье, личная свобода и безопасность находятся под защитой государства.

СТАТЬЯ 32

Достоинство личности охраняется государством. Ничто не может быть основанием для его умаления.

СТАТЬЯ 33

1. В Республике Татарстан защищаются свобода и неприкосновенность личности.
2. Арест, заключение под стражу и содержание под стражей допускаются только по судебному решению.
3. Каждый в Республике Татарстан вправе защищать свои права и свободы всеми способами, не запрещенными законом.
4. Каждый вправе в соответствии с международными договорами Российской Федерации обращаться в межгосударственные органы по защите прав и свобод человека, если исчерпаны все имеющиеся внутригосударственные средства правовой защиты.
5. Каждый привлекаемый к ответственности за правонарушение считается невиновным, пока виновность его не будет доказана согласно закону и в рамках надлежащей правовой процедуры.
6. Каждый в Республике Татарстан имеет право на получение квалифицированной юридической помощи. В случаях, предусмотренных законом, юридическая помощь оказывается бесплатно.

СТАТЬЯ 34

1. Каждый вправе определять и указывать свою национальную принадлежность. Никто не может быть принужден к определению и указанию своей национальной принадлежности.

2. Каждый имеет право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества.

СТАТЬЯ 35

Жилище неприкосновенно. Никто не вправе проникать в жилище против воли проживающих в нем лиц иначе как в случаях, установленных федеральным законом, или на основании судебного решения.

СТАТЬЯ 36

1. Каждый имеет право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и доброго имени.

2. Каждый имеет право на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений. Ограничение этого права допускается только на основании судебного решения.

СТАТЬЯ 37

1. Каждому гарантируется свобода совести, свобода вероисповедания, включая право исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, свободно выбирать, иметь и распространять религиозные и иные убеждения и действовать в соответствии с ними.

2. Возбуждение вражды, ненависти и национальной розни в связи с религиозными вероисповеданиями запрещается.

СТАТЬЯ 38

1. Семья, материнство, отцовство, детство и старость находятся под защитой государства.

2. Брак основывается на свободном согласии женщины и мужчины; супруги равноправны в семейных отношениях.

3. Государство проявляет заботу о семье, обеспечении здоровья матери и ребенка и воспитании детей.

4. Забота о детях, их воспитание – равное право и обязанность родителей.

5. Совершеннолетние трудоспособные дети должны заботиться о нетрудоспособных родителях.

СТАТЬЯ 39

В пределах территории Республики Татарстан гарантируется право на свободное передвижение, выбор местожительства и местопребывания. Ограничения этого права могут устанавливаться федеральным законом.

СТАТЬЯ 40

1. Каждому в Республике Татарстан обеспечивается судебная защита его прав и свобод, чести и достоинства, жизни, здоровья и имущества.

2. Никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию.

3. Никто не может быть без добровольного согласия подвергнут медицинским, научным или иным опытам.

СТАТЬЯ 41

Решения и действия (или бездействие) органов государственной власти, органов местного самоуправления, должностных лиц, а также общественных объединений могут быть обжалованы в суд.

СТАТЬЯ 42

1. В Республике Татарстан каждому гарантируется свобода слова, печати, мнений и убеждений, их беспрепятственное выражение и распространение.

2. Не допускаются пропаганда или агитация, возбуждающие социальную, расовую, национальную или религиозную ненависть и вражду. Запрещается пропаганда социального, расового, национального, религиозного или языкового превосходства.

3. Никто не может быть принужден к выражению своих мнений и убеждений или отказу от них.

СТАТЬЯ 43

Граждане в Республике Татарстан имеют право в соответствии с законом собираться мирно, без оружия, проводить собрания, митинги и демонстрации, шествия и пикетирование.

СТАТЬЯ 44

1. Каждый имеет право на объединение, включая право создавать профессиональные союзы для защиты своих интересов. Государство оказывает поддержку деятельности общественных объединений.

2. Свобода деятельности общественных объединений гарантируется.
3. Никто не может быть принужден к вступлению в какое-либо объединение или пребыванию в нем.

СТАТЬЯ 45

1. Граждане в Республике Татарстан имеют право участвовать в политической жизни, в управлении государственными и общественными делами как непосредственно, так и через своих представителей.
2. Граждане в Республике Татарстан имеют право избирать и быть избранными в органы государственной власти и органы местного самоуправления, а также участвовать в референдуме.
3. Не имеют права избирать и быть избранными граждане, признанные судом недееспособными, а также содержащиеся в местах лишения свободы по приговору суда.

СТАТЬЯ 46

Каждый в Республике Татарстан имеет право обращаться лично, а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления.

СТАТЬЯ 47

Каждому гражданину в соответствии с законом гарантируется равное право доступа к государственной и муниципальной службе.

СТАТЬЯ 48

1. Каждый имеет право свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом. Цензура запрещается.
2. Органы государственной власти, органы местного самоуправления, должностные лица обязаны обеспечить каждому возможность ознакомления с их решениями и иными материалами, затрагивающими его права, свободы и законные интересы, если иное не предусмотрено законом.
3. Сбор и хранение, использование и распространение информации о частной жизни лица без его согласия не допускаются, кроме случаев, предусмотренных законом.

СТАТЬЯ 49

Право частной собственности охраняется законом.

СТАТЬЯ 50

1. Труд свободен. Каждый имеет право свободно распоряжаться своими способностями к труду, выбирать род деятельности и профессию.
2. Принудительный труд запрещен.
3. Каждый имеет право на труд в условиях, отвечающих требованиям безопасности и гигиены, на вознаграждение за труд без какой бы то ни было дискриминации и не ниже установленного законом минимального размера оплаты труда, а также право на защиту от безработицы.
4. Признается право на индивидуальные и коллективные трудовые споры с использованием установленных федеральным законом способов их разрешения, включая право на забастовку.
5. Каждый имеет право на отдых. Работающему по трудовому договору гарантируются установленные федеральным законом продолжительность рабочего времени, выходные и праздничные дни, оплачиваемый ежегодный отпуск.
6. Государство создает условия для осуществления права на труд несовершеннолетними, инвалидами и иными гражданами, нуждающимися в социальной защите и испытывающими трудности в поиске работы, в случаях, предусмотренных законом, организует их обучение и переквалификацию.

СТАТЬЯ 51

Республика Татарстан защищает интересы потребителя и поддерживает общественную деятельность по защите его прав. Потребители имеют право на возмещение ущерба, причиненного производителями товаров, услуг, в установленном законом порядке.

СТАТЬЯ 52

1. Каждый в Республике Татарстан имеет право на охрану здоровья, включая медицинскую помощь, которая оказывается государственными и иными учреждениями здравоохранения в установленном законом порядке.
2. Государство поощряет деятельность, способствующую укреплению здоровья граждан, развитию физической культуры и спорта.

СТАТЬЯ 53

1. Каждый в Республике Татарстан имеет право на благоприятную окружающую среду, достоверную информацию о ее состоянии и на возмещение ущерба, причиненного его здоровью или имуществу экологическим правонарушением.
2. Государство обеспечивает экологическую безопасность и рациональное природопользование, принимает меры по сохранению и оздоровлению окружающей среды, поощряет деятельность, способствующую обеспечению экологического и санитарно-эпидемиологического благополучия.

СТАТЬЯ 54

1. Каждому гарантируется социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца, для воспитания детей и в иных случаях, установленных законом.

2. Государственные пенсии и социальные пособия устанавливаются законом.

3. Поощряются добровольное социальное страхование, создание дополнительных форм социального обеспечения и благотворительность.

СТАТЬЯ 55

1. Каждый имеет право на жилище. Никто не может быть произвольно лишен жилища.

2. Органы государственной власти и органы местного самоуправления поощряют жилищное строительство, создают условия для осуществления права на жилище.

СТАТЬЯ 56

1. Каждый в Республике Татарстан имеет право на образование.

2. В Республике Татарстан гарантируются общедоступность и бесплатность дошкольного, основного общего, начального и среднего профессионального образования в государственных или муниципальных образовательных учреждениях и на предприятиях, а также обучение на государственных языках Республики Татарстан.

3. Каждый в Республике Татарстан вправе на конкурсной основе бесплатно получить высшее образование в государственном или муниципальном образовательном учреждении и на предприятии.

4. Основное общее образование обязательно. Родители или лица, их заменяющие, обеспечивают получение детьми основного общего образования.

СТАТЬЯ 57

1. Каждому в Республике Татарстан гарантируется свобода литературного, художественного, научного, технического и других видов творчества, преподавания.

2. Права авторов, изобретателей и рационализаторов охраняются законом.

3. Каждый имеет право на участие в культурной жизни и пользование учреждениями культуры, на доступ к культурным ценностям.

4. Каждый обязан заботиться о сохранении исторического и культурного наследия, беречь памятники истории и культуры.

5. Республика Татарстан обеспечивает сохранение и защиту интеллектуального и художественного наследия, сохранение и развитие культуры татарского народа, национальных культур представителей других народов, проживающих на территории Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 58

1. Перечисление в Конституции Республики Татарстан основных прав и свобод не должно толковаться как отрицание и умаление других общепризнанных прав и свобод человека и гражданина.

2. В Республике Татарстан не должны издаваться законы, отменяющие или умаляющие права и свободы человека и гражданина.

СТАТЬЯ 59

Осуществление прав и свобод человека и гражданина не должно нарушать права и свободы других лиц и наносить ущерба государственной и общественной безопасности, общественному порядку, здоровью и нравственности населения.

СТАТЬЯ 60

Каждый в Республике Татарстан обязан соблюдать Конституцию Республики Татарстан и законы Республики Татарстан, Конституцию Российской Федерации и федеральные законы.

СТАТЬЯ 61

1. Каждый обязан платить налоги и сборы в размерах и порядке, установленных законом.

2. Законы, устанавливающие новые налоги или ухудшающие положение налогоплательщиков, обратной силы не имеют.

СТАТЬЯ 62

Каждый обязан сохранять природу и окружающую среду, бережно относиться к природным богатствам.

СТАТЬЯ 63

1. Граждане в Республике Татарстан обязаны нести военную службу в соответствии с федеральным законом.

2. Порядок прохождения альтернативной гражданской службы устанавливается в соответствии с федеральным законом.

СТАТЬЯ 64

1. Долг каждого в Республике Татарстан – уважительно относиться к государственным символам Российской Федерации и Республики Татарстан.

2. Публичное проявление неуважения к государственным символам Республики Татарстан влечет ответственность, предусмотренную законом.

РАЗДЕЛ III.

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ УСТРОЙСТВО

СТАТЬЯ 65

1. Территория Республики Татарстан включает в себя районы и города республиканского значения в качестве административно-территориальных единиц республики. Территория города республиканского значения может состоять из районов.

2. Республика Татарстан состоит из административно-территориальных единиц:

районов – Агрызский, Азнакаевский, Аксубаевский, Актанышский, Алексеевский, Алькеевский, Альметьевский, Апастовский, Арский, Атнинский, Бавлинский, Балтасинский, Бугульминский, Буинский, Верхнеуслонский, Высокогорский, Дрожжановский, Елабужский, Заинский, Зеленодольский, Кайбицкий, Камско-Устьинский, Кукморский, Лаишевский, Лениногорский, Мамадышский, Менделеевский, Мензелинский, Муслюмовский, Нижнекамский, Новошешминский, Нурлатский, Пестречинский, Рыбно-Слободский, Сабинский, Сармановский, Спасский, Тетюшский, Тукаевский, Тюлячинский, Черемшанский, Чистопольский, Ютазинский;

городов республиканского значения – Азнакаево, Альметьевск, Бавлы, Бугульма, Буинск, Елабуга, Заинск, Зеленодольск, Казань, Лениногорск, Набережные Челны, Нижнекамск, Нурлат, Чистополь.

3. Утратила силу.

СТАТЬЯ 66

Административно-территориальное устройство Республики Татарстан и порядок его изменения устанавливаются законом Республики Татарстан.

РАЗДЕЛ IV.

ОРГАНИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

ГЛАВА 1.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СОВЕТ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

СТАТЬЯ 67

Государственный Совет Республики Татарстан – парламент Республики Татарстан является постоянно действующим высшим представительным, законодательным органом государственной власти Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 68

Государственный Совет Республики Татарстан избирается сроком на пять лет.

СТАТЬЯ 69

1. Государственный Совет Республики Татарстан состоит из 100 депутатов.

2. Депутатом Государственного Совета Республики Татарстан может быть избран гражданин в Республике Татарстан, достигший 21 года.

3. Порядок выборов депутатов Государственного Совета Республики Татарстан определяется законом Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 70

1. Депутаты Государственного Совета осуществляют депутатскую деятельность без отрыва от основной деятельности, за исключением случая, установленного в части второй настоящей статьи.

2. Число депутатов Государственного Совета Республики Татарстан, работающих на профессиональной постоянной основе, устанавливается законом Республики Татарстан.

3. Депутат Государственного Совета Республики Татарстан в течение срока своих полномочий не может быть депутатом Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации, членом Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации, депутатом иных представительных органов государственной власти, судьей, замещать иные государственные должности Российской Федерации, государственные должности федеральной государственной службы, иные государственные должности Республики Татарстан или государственные должности государственной службы Республики Татарстан, а также выборные муниципальные должности и муниципальные должности муниципальной службы, если иное не предусмотрено федеральным законом.

4. Депутат Государственного Совета, работающий на профессиональной постоянной основе не может заниматься другой оплачиваемой деятельностью, кроме преподавательской, научной и иной творческой деятельности, если иное не предусмотрено законодательством Российской Федерации.

5. Депутат Государственного Совета не вправе использовать свой статус для деятельности, не связанной с осуществлением депутатских полномочий.

6. Депутат Государственного Совета ответствен перед избирателями и им подотчетен. Депутат Государственного Совета, не оправдавший доверия избирателей, может быть отозван ими в установленном законом порядке.

СТАТЬЯ 71

1. Депутат Государственного Совета в соответствии с федеральным законом обладает неприкосновенностью в течение всего срока его полномочий.

2. Вопрос о лишении депутата Государственного Совета неприкосновенности решается в соответствии с федеральным законом.

3. Статус депутата Государственного Совета Республики Татарстан и гарантии его деятельности устанавливаются федеральным законом и законом Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 72

Депутат Государственного Совета на заседаниях Государственного Совета имеет право обратиться с запросом к Президенту Республики Татарстан, Председателю Государственного Совета Республики Татарстан, Премьер-министру, министрам, руководителям других органов, образуемых или избираемых Государственным Советом (кроме судов). Орган или должностное лицо, к которому обращен запрос, обязаны дать устный или, по требованию депутата Государственного Совета, письменный ответ в порядке и сроки, установленные законом.

СТАТЬЯ 73

1. Государственный Совет Республики Татарстан созывается на первое заседание не позднее чем через тридцать дней после избрания не менее двух третей от установленного числа депутатов Государственного Совета. Президент Республики Татарстан в течение этого срока может созвать Государственный Совет Республики Татарстан на первое заседание по своей инициативе.

2. Первое после выборов заседание Государственного Совета Республики Татарстан открывает и ведет до избрания Председателя Государственного Совета старейший по возрасту депутат Государственного Совета.

СТАТЬЯ 74

1. Основной формой работы Государственного Совета Республики Татарстан являются сессии, на которых решаются вопросы, отнесенные к ведению Государственного Совета.

2. Заседание Государственного Совета Республики Татарстан является правомочным, если на нем присутствует не менее двух третей от установленного числа депутатов Государственного Совета Республики Татарстан.

3. Для обеспечения работы Государственного Совета Республики Татарстан избирается Президиум и образуются комитеты Государственного Совета.

4. Порядок деятельности Государственного Совета Республики Татарстан определяется Конституцией Республики Татарстан, федеральными законами, законами Республики Татарстан и Регламентом Государственного Совета Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 75

К ведению Государственного Совета Республики Татарстан относятся:

1) принятие Конституции Республики Татарстан, внесение в нее изменений и дополнений;

2) законодательное регулирование по предметам ведения Республики Татарстан и предметам совместного ведения Российской Федерации и ее субъектов в пределах полномочий Республики Татарстан;

3) толкование законов Республики Татарстан;

4) участие в определении внутренней политики и направлений внешней деятельности Республики Татарстан;

5) утверждение бюджета Республики Татарстан и отчета о его исполнении, рассмотрение проекта консолидированного бюджета Республики Татарстан;

6) утверждение программ социально-экономического развития Республики Татарстан;

7) установление налогов и сборов Республики Татарстан в соответствии с федеральным законодательством;

8) установление порядка образования и деятельности внебюджетных и валютных фондов Республики Татарстан, утверждение отчетов о расходовании средств этих фондов;

9) установление порядка управления и распоряжения собственностью Республики Татарстан;

10) установление порядка организации и деятельности республиканских органов государственной власти;

11) избрание Председателя Государственного Совета Республики Татарстан, заместителей Председателя и Секретаря Государственного Совета Республики Татарстан из числа депутатов Государственного Совета;

12) избрание Президиума Государственного Совета, образование и избрание комитетов Государственного Совета из числа депутатов Государственного Совета Республики Татарстан;

13) установление системы исполнительных органов государственной власти Республики Татарстан;

14) назначение референдума Республики Татарстан;

15) назначение выборов в Государственный Совет Республики Татарстан;
16) назначение выборов Президента Республики Татарстан;
16[1]) утратил силу;
17) принятие решения о недоверии Президенту Республики Татарстан в соответствии с Конституцией Республики Татарстан;
18) утверждение по представлению Президента Республики Татарстан кандидатуры Премьер-министра; согласование предложений Президента Республики Татарстан о назначении заместителей Премьер-министра, об образовании и упразднении министерств и государственных комитетов Республики Татарстан;
19) выражение недоверия Премьер-министру Республики Татарстан и его заместителям;
20) установление порядка проведения выборов в органы местного самоуправления в пределах полномочий, определенных федеральным законом;
21) избрание судей Конституционного суда Республики Татарстан; назначение Председателя и заместителя Председателя Конституционного суда Республики Татарстан по предложению судей Конституционного суда Республики Татарстан;
22) избрание мировых судей Республики Татарстан;
22’) назначение по представлению Президента Республики Татарстан Государственного Советника Республики Татарстан в соответствии с законом Республики Татарстан;
23) избрание Уполномоченного по правам человека в Республике Татарстан;
24) назначение половины членов Центральной избирательной комиссии Республики Татарстан;
25) утверждение схемы образования избирательных округов по выборам депутатов Государственного Совета Республики Татарстан;
26) установление административно-территориального устройства Республики Татарстан и порядка его изменения;
27) решение вопросов, связанных с изменением границы Республики Татарстан;
28) согласование кандидатуры на должность Прокурора Республики Татарстан;
29) назначение представителей общественности в квалификационную коллегию судей Республики Татарстан в соответствии с законом;
30) учреждение государственных наград Республики Татарстан, установление почетных званий Республики Татарстан;
31) одобрение проекта договора о разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий;
32) осуществление иных полномочий, установленных Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан, федеральными законами и законами Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 76

1. Право законодательной инициативы принадлежит Президенту Республики Татарстан, депутатам Государственного Совета, Президиуму и комитетам Государственного Совета, Кабинету Министров Республики Татарстан, Государственному Советнику Республики Татарстан, Прокурору Республики Татарстан, представительным органам местного самоуправления. Право законодательной инициативы принадлежит также Конституционному суду Республики Татарстан, Центральной избирательной комиссии Республики Татарстан, Уполномоченному по правам человека в Республике Татарстан по вопросам их ведения.

2. Право законодательной инициативы по внесению изменений в Конституцию Республики Татарстан принадлежит Президенту Республики Татарстан, не менее одной трети от установленного числа депутатов Государственного Совета Республики Татарстан, Президиуму Государственного Совета Республики Татарстан, Конституционному суду Республики Татарстан.

3. Законопроекты о введении или об отмене налогов, освобождении от их уплаты в части, зачисляемой в бюджет Республики Татарстан, о выпуске государственных займов, об изменении финансовых обязательств государства, другие законопроекты, предусматривающие расходы, покрываемые за счет средств бюджета Республики Татарстан, рассматриваются Государственным Советом Республики Татарстан по представлению Президента Республики Татарстан либо при наличии его заключения. Указанное заключение Президента Республики Татарстан представляется в тридцатидневный срок со дня получения законопроекта.

СТАТЬЯ 77

1. Государственный Совет Республики Татарстан принимает законы и постановления.

2. Законы Республики Татарстан принимаются большинством голосов от установленного числа депутатов Государственного Совета Республики Татарстан, если иное не предусмотрено настоящей Конституцией.

3. Постановления Государственного Совета Республики Татарстан принимаются большинством голосов от числа избранных депутатов Государственного Совета, если иное не предусмотрено настоящей Конституцией.

СТАТЬЯ 78

Проекты законов Республики Татарстан и другие наиболее важные вопросы государственной жизни республики решением Государственного Совета могут быть вынесены на народное обсуждение Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 79

1. Принятый Государственным Советом закон Республики Татарстан в течение четырнадцати календарных дней направляется Президенту Республики Татарстан.

2. Президент Республики Татарстан подписывает и обнародует закон Республики Татарстан либо отклоняет указанный закон в течение четырнадцати календарных дней с момента его поступления.

3. В случае отклонения Президентом Республики Татарстан закона Республики Та-

тарстан указанный закон может быть одобрен в ранее принятой редакции большинством не менее двух третей голосов от установленного числа депутатов Государственного Совета.

4. Закон Республики Татарстан, одобренный в ранее принятой редакции, не может быть повторно отклонен Президентом Республики Татарстан и подлежит подписанию и обнародованию в семидневный срок.

СТАТЬЯ 80

1. Законы Республики Татарстан принимаются и публикуются на татарском и русском языках.

2. Тексты законов на татарском и русском языках проходят идентификацию.

СТАТЬЯ 81

Государственный Совет Республики Татарстан в пределах и формах, установленных Конституцией и законами Республики Татарстан, осуществляет контроль за соблюдением и исполнением законов Республики Татарстан, исполнением бюджета Республики Татарстан, соблюдением установленного порядка распоряжения собственностью Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 82

1. Председатель Государственного Совета Республики Татарстан возглавляет Государственный Совет и председательствует на его заседаниях, организует работу Государственного Совета, представляет Государственный Совет в отношениях с другими органами государственной власти Республики Татарстан и органами местного самоуправления, федеральными органами государственной власти, парламентами других государств, общественными объединениями, осуществляет иные полномочия, предусмотренные Конституцией, законами Республики Татарстан и Регламентом Государственного Совета Республики Татарстан.

2. Заместители Председателя Государственного Совета выполняют по уполномочию Председателя Государственного Совета отдельные его функции и замещают Председателя в случае его отсутствия или невозможности осуществления им своих обязанностей.

3. Секретарь Государственного Совета Республики Татарстан возглавляет Аппарат Государственного Совета.

СТАТЬЯ 83

1. Президиум Государственного Совета Республики Татарстан обеспечивает организацию работы Государственного Совета. Президиум подотчетен Государственному Совету.

2. В состав Президиума Государственного Совета входят Председатель, заместители Председателя, Секретарь Государственного Совета Республики Татарстан и депутаты Государственного Совета, избираемые Государственным Советом.

3. Президиум Государственного Совета возглавляет Председатель Государственного Совета.

4. Президиум Государственного Совета Республики Татарстан принимает постановления.

СТАТЬЯ 84

Президиум Государственного Совета Республики Татарстан:

1) созывает сессии Государственного Совета и организует подготовку его заседаний;

2) координирует деятельность комитетов и комиссий, создаваемых Государственным Советом;

3) оказывает содействие депутатам Государственного Совета в осуществлении ими своих полномочий и обеспечивает их необходимой информацией;

4) организует подготовку и проведение народных обсуждений проектов законов Республики Татарстан и других наиболее важных вопросов государственной жизни республики;

5) публикует постановления Государственного Совета и постановления Президиума Государственного Совета;

6) решает другие вопросы организации работы Государственного Совета.

СТАТЬЯ 85

По истечении срока полномочий Государственного Совета Президиум Государственного Совета Республики Татарстан организует созыв и подготовку первого после выборов заседания Государственного Совета Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 86

1. Государственный Совет из числа депутатов образует комитеты для ведения законопроектной работы, предварительного рассмотрения и подготовки вопросов, относящихся к ведению Государственного Совета.

2. Порядок образования, организации, деятельности и компетенция комитетов Государственного Совета определяются законом.

3. Государственный Совет при необходимости проводит парламентские расследования, создает ревизионные и иные комиссии.

СТАТЬЯ 87

Для осуществления государственного контроля за исполнением бюджета Республики Татарстан Государственный Совет образует Счетную палату Республики Татарстан, состав, порядок деятельности и полномочия которой определяются законом.

СТАТЬЯ 88

1. Полномочия Государственного Совета Республики Татарстан могут быть прекращены досрочно в случае:

1) принятия Государственным Советом решения о самороспуске;

2) роспуска Государственного Совета Президентом Республики Татарстан в соответствии с законом;

3) в иных случаях, предусмотренных федеральным законом.

2. Решение Государственного Совета Республики Татарстан о самороспуске принимается двумя третями голосов от установленного числа депутатов Государственного Совета по инициативе не менее одной трети от установленного числа депутатов Государственного Совета.

3. При принятии решения о самороспуске Государственный Совет Республики Татарстан одновременно назначает внеочередные выборы в Государственный Совет, которые проводятся не позднее чем через 120 дней со дня вступления в силу решения о самороспуске Государственного Совета Республики Татарстан.

4. Президент Республики Татарстан вправе принять решение о досрочном прекращении полномочий Государственного Совета Республики Татарстан в случае принятия Государственным Советом закона Республики Татарстан, иного нормативного правового акта, противоречащих Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, федеральным законам, Договору Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан», если такие противоречия установлены судебным решением, а Государственный Совет Республики Татарстан не устранил их в течение шести месяцев со дня вступления в силу судебного решения.

5. При досрочном прекращении полномочий Государственного Совета Республики Татарстан Президент Республики Татарстан одновременно назначает внеочередные выборы в Государственный Совет, которые проводятся не позднее чем через 120 дней со дня вступления в силу решения о досрочном прекращении полномочий Государственного Совета Республики Татарстан.

ГЛАВА 2.

ПРЕЗИДЕНТ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

СТАТЬЯ 89

Президент Республики Татарстан является главой государства, высшим должностным лицом Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 90

Президент Республики Татарстан выступает гарантом защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Татарстан, соблюдения Конституции и законов Республики Татарстан, а также международных соглашений Республики Татарстан, Договора Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан» и договоров Республики Татарстан и субъектов Российской Федерации.

СТАТЬЯ 91

1. Президентом Республики Татарстан может быть избран гражданин в Республике Татарстан не моложе тридцати лет, обладающий избирательным правом и владеющий государственными языками Республики Татарстан.

2. Президент Республики Татарстан избирается на основе всеобщего равного и прямого избирательного права при тайном голосовании.

3. Президент Республики Татарстан избирается сроком на пять лет.

4. Порядок выборов Президента Республики Татарстан определяется законом Республики Татарстан.

5. Одно и то же лицо не может избираться на должность Президента Республики Татарстан более двух сроков подряд.

СТАТЬЯ 91^1

Утратила силу.

СТАТЬЯ 92

Президент Республики Татарстан не может быть одновременно депутатом Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации, членом Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации, судьей, замещать иные государственные должности Российской Федерации, государственные должности федеральной государственной службы, иные государственные должности Республики Татарстан или государственные должности государственной службы Республики Татарстан, а также выборные муниципальные должности и муниципальные должности муниципальной службы, не может заниматься другой оплачиваемой деятельностью, кроме преподавательской, научной и иной творческой деятельности, если иное не предусмотрено законодательством Российской Федерации.

СТАТЬЯ 93

1. Президент Республики Татарстан вступает в должность не позднее одного

месяца со дня официального объявления о результатах выборов Президента Республики Татарстан.

1'. Утратила силу.

2. Президент Республики Татарстан приступает к исполнению полномочий с момента принесения им присяги и прекращает их исполнение с истечением срока его пребывания в должности с момента принесения присяги вновь избранным Президентом Республики Татарстан.

2'. Утратила силу.

3. Президент Республики Татарстан при вступлении в должность приносит присягу на верность народу и Конституции Республики Татарстан. Текст присяги Президента Республики Татарстан при вступлении в должность утверждается Государственным Советом Республики Татарстан.

4. Присяга приносится в торжественной обстановке на двух государственных языках в присутствии депутатов Государственного Совета Республики Татарстан, членов Кабинета Министров Республики Татарстан, судей Конституционного суда Республики Татарстан и других приглашенных лиц.

5. Президент Республики Татарстан имеет Штандарт (флаг) Президента Республики Татарстан – символ президентской власти в Республике Татарстан.

СТАТЬЯ 94

1. Президент Республики Татарстан:

1) обеспечивает права и свободы граждан Республики Татарстан, суверенитет Республики Татарстан, общественную безопасность и территориальную целостность республики, законность и правопорядок на ее территории;

2) возглавляет систему исполнительных органов государственной власти Республики Татарстан и обеспечивает их взаимодействие с Государственным Советом Республики Татарстан, руководит деятельностью Кабинета Министров Республики Татарстан, принимает решение об отставке Кабинета Министров Республики Татарстан;

3) определяет внутреннюю политику и направления внешней деятельности Республики Татарстан;

4) представляет Государственному Совету Республики Татарстан ежегодно на рассмотрение и утверждение проекты законов о бюджете Республики Татарстан и о его исполнении, представляет Государственному Совету Республики Татарстан ежегодно на рассмотрение проект консолидированного бюджета Республики Татарстан;

5) представляет Государственному Совету Республики Татарстан программы социально-экономического развития Республики Татарстан, а также отчеты об их исполнении;

6) обращается к Государственному Совету Республики Татарстан с ежегодным посланием о внутреннем и внешнем положении республики, информирует Государственный Совет о важных вопросах жизни республики;

7) формирует Кабинет Министров Республики Татарстан, вносит предложения в Государственный Совет Республики Татарстан об утверждении кандидатуры Премьер-министра Республики Татарстан, назначает по согласованию с Государственным Советом Республики Татарстан заместителей Премьер-министра, назначает министров, председателей государственных комитетов, руководителей иных органов исполнительной власти Республики Татарстан, являющихся членами Кабинета Министров Республики Татарстан. Освобождает от должности Премьер-министра Республики Татарстан и членов Кабинета Министров Республики Татарстан. Вносит Государственному Совету Республики Татарстан предложения об образовании и упразднении министерств и государственных комитетов Республики Татарстан;

8) формирует систему исполнительных органов государственной власти на территории Республики Татарстан в соответствии с законом;

9) определяет структуру исполнительных органов государственной власти Республики Татарстан;

9[1]) представляет Государственному Совету Республики Татарстан кандидатуру на должность Государственного Советника Республики Татарстан;

10) представляет Государственному Совету Республики Татарстан кандидатуру на должность Уполномоченного по правам человека в Республике Татарстан;

11) назначает половину членов Центральной избирательной комиссии Республики Татарстан;

12) согласовывает кандидатуру на должность Прокурора Республики Татарстан;

13) представляет Республику Татарстан в отношениях с федеральными органами государственной власти, органами государственной власти субъектов Российской Федерации, органами местного самоуправления и при осуществлении международных и внешнеэкономических связей, при этом подписывает договоры и соглашения от имени Республики Татарстан; назначает и отзывает представителей Республики Татарстан в Российской Федерации, ее субъектах, в субъектах и административно-территориальных образованиях иностранных государств, а также в иностранных государствах и международных организациях;

14) решает в соответствии с законом вопросы гражданства Республики Татарстан;

15) подписывает законы Республики Татарстан либо отклоняет законы, принятые Государственным Советом Республики Татарстан. В случае отклонения закона Президент возвращает его со своими возражениями в Государственный Совет Республики Татарстан для повторного рассмотрения. Если Президент в четырнадцатидневный срок не вернул закон на повторное рассмотрение, он обязан подписать закон. Подписанные законы обнародуются Президентом;

16) отменяет постановления и распоряжения Кабинета Министров Республики Татарстан в случае противоречия их Конституции Российской Федерации, Конституции и законам Республики Татарстан, федеральному законодательству, указам Президента Республики Татарстан;

17) награждает государственными наградами Республики Татарстан;

18) учреждает и вручает премии Республики Татарстан;

19) образует комиссию по рассмотрению вопросов помилования в Республике Татарстан и вносит Президенту Российской Федерации представление о целесообразности

применения акта помилования в отношении осужденного или лица, отбывшего назначенное судом наказание и имеющего неснятую судимость;

20) вправе требовать созыва внеочередного заседания Государственного Совета Республики Татарстан, а также созывать вновь избранный Государственный Совет Республики Татарстан на первое заседание в течение установленного для этого срока;

21) вправе участвовать в работе Государственного Совета Республики Татарстан и его Президиума;

22) обеспечивает координацию деятельности органов исполнительной власти Республики Татарстан с иными органами государственной власти Республики Татарстан и в соответствии с законодательством Российской Федерации организовывает взаимодействие органов исполнительной власти Республики Татарстан с федеральными органами исполнительной власти и их территориальными органами, органами местного самоуправления и общественными объединениями;

23) утверждает положение о символе президентской власти в Республике Татарстан;

24) осуществляет иные полномочия, возложенные на него Конституцией и законами Республики Татарстан, федеральными законами, а также вытекающие из международных и внешнеэкономических обязательств Республики Татарстан.

2. Президент Республики Татарстан для осуществления своих функций образует Аппарат Президента.

СТАТЬЯ 95

Президент Республики Татарстан на основании и во исполнение Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, Договора Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан», федеральных законов, законов Республики Татарстан, нормативных актов Президента Российской Федерации, постановлений Правительства Российской Федерации издает указы и распоряжения, которые обязательны к исполнению на всей территории Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 96

Честь и достоинство Президента Республики Татарстан охраняются законом.

СТАТЬЯ 97

1. Полномочия Президента Республики Татарстан прекращаются досрочно в случае:

1) его отставки по собственному желанию;

2) отрешения его от должности Президентом Российской Федерации в связи с выражением ему недоверия Государственным Советом Республики Татарстан;

3) в иных случаях, предусмотренных федеральным законом.

2. Постановление о досрочном прекращении полномочий Президента Республики Татарстан принимается Государственным Советом Республики Татарстан по представлению Президента Российской Федерации, за исключением случаев, установленных федеральным законом.

3. Государственный Совет Республики Татарстан вправе выразить недоверие Президенту Республики Татарстан в случае:

издания им актов, противоречащих Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, федеральным законам, законам Республики Татарстан, Договору Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан», если такие противоречия установлены судебным решением, а Президент Республики Татарстан не устранит указанные противоречия в течение месяца со дня вступления в силу судебного решения;

установленного соответствующим судом иного грубого нарушения Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, федерального законодательства, законов Республики Татарстан, Договора Российской Федерации и Республики Татарстан «О разграничении предметов ведения и взаимном делегировании полномочий между органами государственной власти Российской Федерации и органами государственной власти Республики Татарстан», если это повлекло за собой массовое нарушение прав и свобод граждан.

ненадлежащего исполнения Президентом Республики Татарстан своих обязанностей.

4. Постановление Государственного Совета Республики Татарстан о недоверии Президенту Республики Татарстан принимается двумя третями голосов от установленного числа депутатов по инициативе не менее одной трети от установленного числа депутатов.

5. Постановление Государственного Совета Республики Татарстан о недоверии Президенту Республики Татарстан направляется на рассмотрение Президента Российской Федерации для решения вопроса об отрешении Президента Республики Татарстан от должности.

6. В случае досрочного прекращения полномочий Президента Республики Татарстан предложение о кандидатуре на должность Президента Республики Татарстан рассматривается в порядке, установленном федеральным законом.

СТАТЬЯ 98

1. В случаях, когда Президент Республики Татарстан временно (в связи с болезнью или отпуском) не может исполнять свои обязанности, их исполняет Премьер-министр Республики Татарстан.

2. Исполняющий обязанности Президента Республики Татарстан не имеет права распускать Государственный Совет Республики Татарстан, вносить предложения о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Татарстан, инициировать проведение референдума, а также по собственной инициативе освобождать членов Кабинета Министров Республики Татарстан от должности.

ГЛАВА 3.

КАБИНЕТ МИНИСТРОВ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

СТАТЬЯ 99

1. Кабинет Министров Республики Татарстан – Правительство Республики Татарстан является исполнительным и распорядительным органом государственной власти Республики Татарстан.

2. Компетенция Кабинета Министров Республики Татарстан, порядок его деятельности, отношения с другими органами государственной власти Республики Татарстан определяются законом Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 100

Кабинет Министров Республики Татарстан состоит из Премьер-министра, заместителей Премьер-министра, министров, председателей государственных комитетов и руководителей других исполнительных органов государственной власти Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 101

1. Кабинет Министров Республики Татарстан ответствен перед Президентом Республики Татарстан.

2. Вновь образованный Кабинет Министров Республики Татарстан представляет Государственному Совету Республики Татарстан программу предстоящей деятельности на срок своих полномочий.

3. Кабинет Министров Республики Татарстан по отдельным вопросам отчитывается о своей работе перед Государственным Советом Республики Татарстан.

4. Государственный Совет Республики Татарстан может выразить недоверие Премьер-министру Республики Татарстан, заместителям Премьер-министра, что влечет их отставку. Постановления по этим вопросам принимаются большинством голосов от числа избранных депутатов Государственного Совета Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 102

Кабинет Министров Республики Татарстан:

1) осуществляет в пределах своих полномочий меры по реализации, обеспечению и защите прав и свобод человека и гражданина, охране собственности и общественного порядка, борьбе с преступностью;

2) разрабатывает проект бюджета Республики Татарстан, проекты программ социально-экономического развития Республики Татарстан, составляет проект консолидированного бюджета Республики Татарстан;

3) обеспечивает исполнение бюджета Республики Татарстан, готовит отчет о его исполнении и отчеты о выполнении программ социально-экономического развития Республики Татарстан, составляет отчет об исполнении консолидированного бюджета Республики Татарстан;

4) разрабатывает и осуществляет меры по обеспечению комплексного социально-экономического развития Республики Татарстан, участвует в проведении единой государственной политики в области финансов, культуры, образования, науки, здравоохранения, социального обеспечения, охраны природы и экологии; способствует осуществлению мер по организации государственного страхования и единой системы учета и статистики, реализации общегосударственной политики оплаты труда;

5) управляет и распоряжается собственностью Республики Татарстан в соответствии с законами Республики Татарстан, а также федеральной собственностью, переданной в управление Республики Татарстан в соответствии с федеральными законами и иными нормативными правовыми актами Российской Федерации;

6) осуществляет внешнеэкономическую деятельность;

7) образует в случае необходимости комитеты, управления и другие ведомства при Кабинете Министров;

8) утверждает положения о министерствах, государственных комитетах и ведомствах Республики Татарстан;

9) вправе предложить органу местного самоуправления, выборному или иному должностному лицу местного самоуправления привести в соответствие с законодательством изданные ими правовые акты в случае, если указанные акты противоречат Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, федеральным законам и иным нормативным правовым актам Российской Федерации, законам и иным нормативным правовым актам Республики Татарстан, а также вправе обратиться в суд;

10) заключает в соответствии с федеральным законом соглашения с федеральными органами исполнительной власти о взаимной передаче осуществления части своих полномочий;

11) осуществляет иные полномочия, установленные федеральными законами, Конституцией Республики Татарстан и законами Республики Татарстан, а также соглашениями с федеральными органами исполнительной власти.

СТАТЬЯ 103

Кабинет Министров Республики Татарстан обеспечивает исполнение на территории Республики Татарстан Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, федеральных законов и иных нормативных правовых актов Российской Федерации, законов и иных нормативных правовых актов Республики Татарстан, издает постановления и распоряжения и проверяет их исполнение. Постановления и распоряжения Кабинета Министров Республики Татарстан обязательны к исполнению на всей территории Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 104

Кабинет Министров Республики Татарстан имеет право отменять акты министерств, государственных комитетов Республики Татарстан, других подведомственных ему органов исполнительной власти Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 105

1. Кабинет Министров Республики Татарстан объединяет и направляет работу министерств, государственных комитетов Республики Татарстан и других подведомственных ему органов исполнительной власти Республики Татарстан.
2. Министерства, государственные комитеты и другие исполнительные органы государственной власти Республики Татарстан реализуют государственную политику в соответствующих отраслях управления или на межотраслевом уровне.

ГЛАВА 4.

СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ. ПРОКУРАТУРА

СТАТЬЯ 106

1. Правосудие в Республике Татарстан осуществляется только судом.
2. Судьи независимы и подчиняются только закону.

СТАТЬЯ 107

Судебная власть в Республике Татарстан осуществляется Конституционным судом Республики Татарстан, федеральными судами общей юрисдикции, Арбитражным судом Республики Татарстан и мировыми судьями.

СТАТЬЯ 108

1. Конституционный суд Республики Татарстан состоит из шести судей Конституционного суда, избираемых из числа граждан в Республике Татарстан не моложе 25 лет, имеющих высшее юридическое образование, стаж работы по юридической профессии не менее пяти лет.
2. Кандидатов в судьи Конституционного суда представляют Государственному Совету Республики Татарстан Президент Республики Татарстан и Председатель Государственного Совета Республики Татарстан в равном количестве.
3. Судьи Конституционного суда вносят на рассмотрение Государственного Совета Республики Татарстан предложения по кандидатам на должности Председателя и

заместителя Председателя Конституционного суда.
4. Компетенция, порядок организации и деятельности Конституционного суда, статус его судей определяются федеральным законом, законом Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 109

1. Конституционный суд Республики Татарстан в целях защиты конституционного строя Республики Татарстан, основных прав и свобод человека, поддержания верховенства в правовой системе Республики Татарстан и непосредственного действия Конституции Республики Татарстан на всей ее территории по запросам Президента Республики Татарстан, Государственного Совета Республики Татарстан, его Президиума и комитетов, одной пятой от установленного числа депутатов Государственного Совета Республики Татарстан, Уполномоченного по правам человека в Республике Татарстан, Кабинета Министров Республики Татарстан и органов местного самоуправления рассматривает дела о конституционности:
1) законов Республики Татарстан;
2) нормативных правовых актов Президента и Кабинета Министров Республики Татарстан, иных органов государственной власти Республики Татарстан;
3) нормативных правовых актов органов местного самоуправления;
4) не вступивших в силу соглашений о международных и внешнеэкономических связях Республики Татарстан.
2. Конституционный суд Республики Татарстан по запросам Президента Республики Татарстан, Государственного Совета Республики Татарстан, его комитетов, одной пятой от установленного числа депутатов Государственного Совета Республики Татарстан, Кабинета Министров Республики Татарстан дает толкование Конституции Республики Татарстан.
3. Конституционный суд рассматривает споры о компетенции:
1) между органами государственной власти Республики Татарстан;
2) между органами государственной власти Республики Татарстан и органами местного самоуправления;
3) между органами местного самоуправления.
4. Конституционный суд Республики Татарстан по жалобам на нарушение конституционных прав и свобод граждан и по запросам судов проверяет конституционность закона Республики Татарстан или его отдельных положений, нормативных правовых актов Президента и Кабинета Министров Республики Татарстан, а также органов местного самоуправления.
5. Акты или их отдельные положения, признанные неконституционными, утрачивают силу со дня опубликования решения Конституционного суда Республики Татарстан.
6. Решение Конституционного суда Республики Татарстан, принятое в пределах его полномочий, является окончательным, не может быть пересмотрено иным судом.

СТАТЬЯ 110

Федеральными судами общей юрисдикции являются Верховный суд Республики Татарстан и районные (городские) и военные суды.

СТАТЬЯ 111

1. Мировые судьи являются судьями общей юрисдикции Республики Татарстан и входят в единую судебную систему Российской Федерации.

2. Полномочия, порядок деятельности мировых судей и порядок избрания на должность мировых судей устанавливаются соответствующими законами.

СТАТЬЯ 112

1. Арбитражный суд Республики Татарстан является судебным органом, осуществляющим правосудие путем разрешения экономических споров и иных дел, рассматриваемых арбитражными судами.

2. Полномочия, порядок образования и деятельности Арбитражного суда Республики Татарстан устанавливаются федеральным конституционным законом.

СТАТЬЯ 113

Судопроизводство и делопроизводство в судах в Республике Татарстан ведутся в соответствии с федеральным законом.

СТАТЬЯ 114

1. Прокурор Республики Татарстан назначается на должность Генеральным прокурором Российской Федерации по согласованию с Президентом Республики Татарстан и Государственным Советом Республики Татарстан.

2. Прокурор Республики Татарстан и подчиненные ему прокуроры в соответствии с федеральным законом осуществляют надзор за соблюдением Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, федеральных законов, законов Республики Татарстан.

3. Полномочия, порядок организации и деятельности прокуратуры Республики Татарстан устанавливаются федеральным законом.

СТАТЬЯ 115

1. Юридическую помощь гражданам и организациям оказывают коллегии адвокатов, а в случаях, предусмотренных законом, – другие юридические организации и отдельные граждане.

2. Порядок организации и деятельности адвокатуры в Республике Татарстан определяется законом.

РАЗДЕЛ V.

МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ

СТАТЬЯ 116

1. Местное самоуправление обеспечивает самостоятельное в соответствии с законом и под свою ответственность решение населением вопросов местного значения, владение, пользование и распоряжение муниципальной собственностью.

2. Местное самоуправление осуществляется гражданами путем референдума, выборов, других форм прямого волеизъявления, через выборные и другие органы местного самоуправления и должностных лиц местного самоуправления.

3. Местное самоуправление может иметь свою символику.

СТАТЬЯ 117

1. Местное самоуправление осуществляется в городских, сельских поселениях и на других территориях с учетом исторических и иных местных традиций.

2. Структура органов местного самоуправления определяется населением самостоятельно.

3. Изменение границ территорий, в которых осуществляется местное самоуправление, допускается с учетом мнения населения соответствующих территорий.

СТАТЬЯ 118

1. Органы местного самоуправления самостоятельно управляют муниципальной собственностью, формируют, утверждают и исполняют местный бюджет, устанавливают местные налоги и сборы, осуществляют охрану общественного порядка, а также решают иные вопросы местного значения.

2. Органы местного самоуправления могут наделяться законом отдельными государственными полномочиями с передачей необходимых для их осуществления материальных и финансовых средств. Реализация переданных полномочий подконтрольна государству.

СТАТЬЯ 119

Местное самоуправление в Республике Татарстан гарантируется правом на судебную защиту, на компенсацию дополнительных расходов, возникших в результате решений, принятых органами государственной власти, запретом на ограничение прав местного самоуправления, установленных Конституцией Российской Федерации, Конституцией Республики Татарстан, федеральными законами и законами Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 120

Правовые акты органов местного самоуправления и должностных лиц местного самоуправления, противоречащие Конституции Российской Федерации, Конституции Республики Татарстан, федеральным законам и законам Республики Татарстан, подлежат отмене в судебном порядке.

РАЗДЕЛ VI.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СИМВОЛЫ И СТОЛИЦА РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

СТАТЬЯ 121

1. Республика Татарстан имеет Государственный герб, Государственный флаг и Государственный гимн – официальные символы, выражающие суверенитет Республики Татарстан, самобытность и традиции народа Татарстана.
2. Описание государственных символов Республики Татарстан и порядок их официального использования устанавливаются законом Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 122

Столицей Республики Татарстан является город Казань. Статус столицы Республики Татарстан устанавливается законом Республики Татарстан.

РАЗДЕЛ VII.

ПОРЯДОК ПРИНЯТИЯ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН И ВНЕСЕНИЯ ИЗМЕНЕНИЙ И ДОПОЛНЕНИЙ В КОНСТИТУЦИЮ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

СТАТЬЯ 123

Положения статьи 1 Конституции Республики Татарстан и настоящей статьи могут быть изменены только по результатам референдума Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 124

1. Решения, принимаемые на референдуме о принятии Конституции Республики Татарстан, закона о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Татарстан, считаются принятыми, если за них проголосовало более половины участников референдума, принявших участие в голосовании.
2. Конституция Республики Татарстан и закон о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Татарстан считаются принятыми Государственным Советом Республики Татарстан, если за них проголосовало большинство не менее двух третей от установленного числа депутатов Государственного Совета Республики Татарстан.

СТАТЬЯ 125

1. Принятые в результате референдума или Государственным Советом Республики Татарстан Конституция Республики Татарстан и закон о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Татарстан в течение четырнадцати календарных дней направляются Государственным Советом Республики Татарстан Президенту Республики Татарстан для обнародования.
2. Президент Республики Татарстан в течение четырнадцати календарных дней подписывает и обнародует Конституцию Республики Татарстан и закон о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Татарстан.
3. Отклонение Президентом Республики Татарстан принятых в результате референдума Конституции Республики Татарстан или закона о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Татарстан не допускается.

СТАТЬЯ 126

1. В случае отклонения Президентом Республики Татарстан закона о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Татарстан, принятого Государственным Советом Республики Татарстан, Президентом Республики Татарстан и Государственным Советом Республики Татарстан на паритетных началах создается согласительная комиссия.
2. Закон о внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Татарстан, одобренный в ранее принятой редакции большинством не менее двух третей голосов от установленного числа депутатов Государственного Совета Республики Татарстан, не может быть повторно отклонен Президентом Республики Татарстан и подлежит обнародованию в семидневный срок.

Президент
Республики Татарстан М.Ш. Шаймиев

г. Казань,
6 ноября 1992 года
№ 1664-XII

Проект выполнен ООО «А1»
по заказу Государственного Совета Республики Татарстан
формат 70х100 1/16
объем 22.1 условных печатных листов
тираж 1000 экз.
заказ №